

la bruyère

332

la bruyère caracterele

★ ★

„La Bruyère este cel mai uluitor portretist din cîți cunosc. Personajele trăiesc în opera lui la fel de puternic și de minuțios ca în opera lui Dickens sau a lui Balzac, și trebuie să adaug, ceea ce nu s-ar cădea, poate, pentru cei doi autori amintiți, că el este un foarte mare scriitor... În lanurile ridicolului, La Bruyère secera din plin, mai mult chiar decît Molière.”

ÉMILE FAGUET

„La Bruyère a călît multe din armele cu care filozofii luminilor vor nimici ordinea veche.”

ELENA VIANU

„Adevărata originalitate a lui La Bruyère se găsește în temperamentul său de observator și de artist și în cutezanțele criticii sale sociale.”

DANIEL MORNET

„Ceea ce ne izbește — și merită să ne izbească — în **Caracterele** lui, pe noi, oamenii timpurilor moderne, moștenitorii Revoluției, este îndrăzneala cu care acest supus al unei monarhii absolute a judecat și a condamnat oamenii și abuzurile societății care îl înconjură.”

AUGUSTE BAILLY

„După trei veacuri, La Bruyère a cucerit o glorie la a cărei consolidare contribuie atît noblețea caracterului, cît și elevația gîndirii și magia stilului său.”

ÉMILE MAGNE

la bruyère

editura pentru literatură

Vol. I și II lei 10

Coperta: *Andrei Olsufiev*

20.04.68.

Măine poartă,

jean de la bruyère

caracterele
sau moravurile acestui veac

★ ★

TRADUCERE ŞI NOTE
DE AUREL TITA

"EX LIBRIS"

Prof. MIRCEA POPA

1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

La Bruyère
OEUVRES COMPLÈTES
Bibliothèque de la Pléiade, N.R.F.
Texte établi et annoté par Julien Benda
Paris, Gallimard, 1957

DESPRE SUVERAN SAU DESPRE CÎRMUIRE ¹

1

Cînd cercetezi, rînd pe rînd, fără o precumpănire în favoarea țării tale, toate formele de cîrmuire, nu știi pentru care să te hotărăști : în toate există și lucruri mai puțin bune, și lucruri mai puțin rele. Mai chibzuit și mai sigur e s-o socotești pe aceea cu care te-ai pomenit pe lume cea mai bună dintre toate și să i te supui.

2

Nu trebuie nici artă nici știință ca să aplici tirania ² ; iar politica vărsării de sînge este foarte mărginită și grosolană ; ea ne îndeamnă să-i ucidem pe aceia a căror viață este o piedică în calea ambiției noastre ; un om crud din fire săvîrșește lucrul acesta

¹ *Despre suveran...* Variantă (ed. 1—3) : *Despre suveran* ; (ed. 4) : *Despre suveran și despre cîrmuire* (în original, *République*, aici cu sensul latinesc *republica*, cîrmuire exercitată în interesul tuturor). Titlul definitiv datează din ed. 5.

² Cf. Montesquieu, *Spiritul legilor*, V, 13 : „Cînd sălbaticii din Luizitania vor să aibă fructe, taie pomul de la rădăcină și culeg fructele. Iată cîrmuirea despotică.”

fără greutate. Este modul cel mai îngrozitor și cel mai grosolan de a-și menține sau de a-și spori puterea.

3

E o politică sigură și veche în cîrmuirea statelor să lași poporul să adoarmă în petreceri, în spectacole, în lux, în fast, în desfătări, în vanitate și moliciune.; să-l lași să se sature cu nimic și să guste plăceri ușoare ; ce pași mari se fac către cîrmuirea despotică prin îngăduința aceasta ! (Ed. 4.)

4

În cîrmuirea despotică nu există patrie ; alte lucruri îi țin locul : interesul, gloria, slujirea suveranului. ¹ (Ed. 7.)

5

Cînd vrei să faci schimbări și să aduci înnoiri ² într-un stat, ai mai puțin în vedere lucrurile decît

¹ Reflecția lui La Bruyère vrea să spună, după J. Benda, că sub o conducere despotică poporul nu poate avea sentimente patriotice. Voltaire avea să spună și el mai tirziu : „Un republican este totdeauna mai legat de patria lui decît un om subjugat, pentru motivul că mai drag îi este cuiva bunul său decît bunul stăpînului său“. (*Gînduri despre cîrmuire*, 1752)

² În *Cuvînt despre Titus Livius*, Machiavelli are, despre subiectul acesta, un întreg capitol, intitulat : „Cine vrea să introducă schimbări într-un stat trebuie să nu uite cu cine are de-a face“.

timpul. Există unele concursuri de împrejurări în care fii dai bine seama că n-ai putea să întreprinzi ceva prea îndrăzneț împotriva poporului; și există altele în care e limpede că nu-l poți cruța prea mult. Poți astăzi să-i iei cutărui oras libertatea de a se cîrmui singur, drepturile și privilegiile lui; dar mîine nu te încumeta nici măcar să-i schimbi firmele¹. (Ed. 4.)

6

Cînd e poporul în fierbere, nu știi cum l-ai mai putea potoli; iar cînd e pașnic, nu vezi ce l-ar putea face să nu mai fie. (Ed. 4.)

7

Există anumite rele² în stat care sînt îndurate pentru că previn sau împiedică altele mai mari. Există alte rele care sînt așa cum sînt prin modul în care s-au înscăunat și care, fiind la origine un abuz sau o deprindere urîă, sînt mai puțin vătămătoare prin urmările și prin executarea lor decît o lege mai dreaptă sau un obicei mai rațional. Mai există un soi de rele care se pot îndrepta printr-o schimbare sau printr-o înnoire, ceea ce este un rău, și încă foarte primej-

¹ Firmele negustorilor nu erau — ca astăzi — pironite pe fațadă, ci ațîrnau deasupra capetelor trecătorilor. După încercarea din 1669 de a-i determina pe negustori să le fixeze pe perete, s-a ajuns numai la o reglementare a înălțimii la care puteau fi suspendate.

² La Bruyère îndrăznește să le semnaleze în genere, dar nu să le precizeze.

dios.¹ Mai există altele ascunse și vîrîte adînc, ca niște scîrnăvii într-un canal colector, vreau să spun îngropate în rușine, în taină, în beznă; nu poți să le scormonești și să le răscolești fără să nu duhnească a miasme și a mîrșăvie, și cei mai înțelepți se îndoiesc uneori dacă e mai bine să cunoști relele acestea decît să n-ai habar de ele.² E tolerat uneori într-un stat un rău destul de mare, dar care înlătură un milion de mici rele și neajunsuri care ar fi, toate, inevitabile și iremediabile. Mai sînt unele rele din pricina cărora geme fiecare cetățean³ și care ajung, totuși, un bine obștesc, deși obștea nu-i altceva decît totalitatea cetățenilor. Există rele personale, care contribuie la binele și la folosul fiecărei familii. Sînt unele care îndurerează, ruinează și dezonorează familiile, dar care tind către binele și către păstrarea mașinăriei statului și a cîrmuirii. Alte rele răstoarnă statele și ridică altele noi peste ruinele lor. S-au mai văzut, în sfîrșit, unele care au săpat la temeliiile unor mari împărății și care le-au făcut să se spulbere de pe fața pămîntului, ca să primenească și să mai schimbe chipul lumii.⁴ (Ed. 4.)

¹ Totuși, La Bruyère crede în viitoarele revoluții. Cf. cap. XII, § 107.

² Este politica pe care o atribuie Voltaire lui Ludovic al XIV-lea. „Știa că într-un stat în care maximele, s-au schimbat și în care vechile abuzuri au rămas este necesar uneori să arunci un vâl peste aceste abuzuri acreditate de timp; că există rele care nu pot fi tămăduite, și atunci tot ce le poate aduce arta ca ușurare oamenilor este să-i facă să se împace cu beteșugurile lor.” (Elogiul funebru al lui Ludovic al XV-lea, rostit la Academie la 25 mai 1774.)

³ Este vorba de impozite.

⁴ După aceste considerații generale, La Bruyère revine asupra zugrăvirii caracterelor și moravurilor. Cf. cap. I, § 65.

8

Ce-i pasă statului că *Ergaste* e bogat, că are cîini de vînătoare¹ bine dresați, că lansează moda în privința echipajelor și a îmbrăcăminteii, că e îmbelșugat în lucruri de prisos ? Cînd este vorba de interesul și de distracțiile întregului public, se mai ține oare seama de interesul particular² ? Consolarea popoarelor de lucrurile a căror apăsare o cam simt stă în a ști că-i aduc suveranului o ușurare sau că nu-l îmbogățesc decît pe dînsul ; nu se cred obligate să sporească averea lui *Ergaste*. (*Ed.* 8.)

9

Războiul³ are de partea lui vechimea : a bîntuit în toate timpurile ; mereu l-au văzut oamenii umplînd lumea de văduve și de orfani, lipsind familiile de moștenitori și secerînd frații în aceeași luptă. Tinere SOYECOUR⁴, păcat de curajul și de modestia ta, de

¹ Boursault, în *Fabulele lui Esop*, III, 5, își bate joc cu mult duh de nobilii care își pierdeau vremea la vînătoare, socotind că nici o altă îndeletnicire nu era vrednică de ei.

² La Bruyère vrea să spună că trebuie să fim preocupați de interesele statului, nu de ale unui particular oarecare.

³ Moralistii din secolul al XVII-lea au condamnat războiul fără cruțare. Cf. Bossuet, *Politica desprinsă din Sf. Scriptură*, cartea IX ; Fénelon, *Dialogul dintre Socrate și Alcibiade* ; *Télémaque*, cărțile XI și XIII ; *Examen de conștiință asupra îndatoririlor regalității*.

⁴ Textul ed. 4 și 5 : „Au existat în toate veacurile : de cînd e lumea lume, oamenii...”. Pasajul adăugat în ed. 6 face aluzie la Adolphe de Belleforière, cavalier de Soyecourt, și la fratele său, Jean Maximilien de Belleforière, marchiz de Soyecourt, uciși în bătălia de la Fleurus (1 iulie 1690).

mintea ta de pe acum matură, pătrunzătoare, înălțătoare, sociabilă ; depling moartea aceasta prematură, care te aduce ~~îngă~~ ^{la} neînfricatul tău frate și te răpește de la o curte în care abia ai apucat să te arăți : năpastă vrednică de plîns, dar obișnuită ! De cînd e lumea lume, pentru vreo bucată de pămînt pe care unii voiau s-o aibă în plus sau de care duceau alții lipsă, oamenii parcă s-au înțeles între ei să se despoaie, să-și dea foc, să se ucidă, să se sugrume unii pe alții, și ca să facă una ca asta cu mai multă iscusință și cu mai multă siguranță au născocit niște reguli frumoase, cuprinse sub numele de artă militară ; au legat de aplicarea acestor reguli gloria sau reputația cea mai trainică ; și de atunci, din veac în veac, care mai de care s-au întrecut în modul de a se distruge unii pe alții. Din nedreptatea primilor oameni, ca din singurul lui izvor, a purces războiul, ca și nevoia în care s-au găsit de a-și lua stăpîni ¹ care să le stabilească drepturile și pretențiile. Dacă, mulțumiți cu ce este al nostru, ne-am putea abține de la avutul vecinilor, ne-am bucura mereu de pace și de libertate. ² (Ed. 4.)

La Bruyère era legat de familia lor, mai ales de sora lor, marchiza de Bellefleur. Prozopopeea aceasta sporește interesul cititorilor pentru reflecțiile despre război.

¹ „Se pare, observă Ternois, că pentru La Bruyère regalitatea e de origine umană, provenită dintr-un fel de contract social ; La Bruyère este aici mult mai aproape de Rousseau decît de Bossuet.” Cf. și § 28.

² Cf. cap. XII, § 119. La Bruyère scrie într-o perioadă cînd zilele de glorie ale regalității trecuseră, și lumea era sătulă de mizeriile războaielor. Atacurile împotriva războiului se înmulțesc. Louis Petit scrie, în 1686, o satiră contra războiului ; Fénelon îl înfierează în cap. al XVII-lea

10

Poporul, tihnit în căminele sale, în mijlocul alor săi și în cuprinsul unui mare oraș, în care nu are să se teamă de nimic, nici pentru avuțiile sale, nici pentru viața lui, trăiește într-o atmosferă de foc și de sînge, se îndeletnicește cu războaiele, cu ruinele, cu pîrjolurile și cu măcelurile, suferă de nerăbdare din pricină că niște armate, care ocupă cîmpia, nu vin să dea piept cu el ; sau dacă o dată se află față-n față, suferă că nu pornesc lupta ; sau dacă armatele se învâlmășesc, suferă că lupta nu e sîngeroasă și că au rămas pe cîmpul de luptă mai puțin de zece mii de oameni. Uneori ajunge atît de departe, încît își uită interesele cele mai scumpe, odihna și siguranța, de dragul schimbării și din dorința de noutate sau de lucruri extraordinare. Unii ar consimți să vadă pentru a doua oară dușmanii la porțile orașelor Dijon și Corbie¹, să vadă cum se întind lanțurile² și cum se ridică baricade, numai pentru plăcerea de a răspîndi sau de a afla vestea acestor lucruri. (Ed. 4.)

din *Télémaque*. Pascal luase și el atitudine împotriva acestui măcel.

¹ Orașul Dijon a fost asediat în 1513 de 30 000 de elvețieni, germani și franc-comtezi, iar orașul Corbie a fost cucerit în timpul războiului de treizeci de ani, în 1636, de către spanioli și de armatele imperiale, în vreme ce armata franceză se afla în Olanda ; cu mari eforturi a fost recucerit de francezi, sub directă supraveghere a lui Richelieu.

² În eval mediu, tîrgoveții aveau dreptul să oprească circulația pe străzi, bîrîndu-le cu lanțuri, la intrare. Numai în secolul al XVII-lea au reușit regii să le smulgă burghezilor acest mijloc de apărare.

11

În dreapta mea, *Demofil*¹ se tînguie și strigă : „Totul e pierdut, s-a isprăvit cu statul nostru ; e cel puțin pe marginea prăpastiei. Cum să țină piept unei coaliții² atît de puternice și atît de vaste ? Ce posibilitate mai are, nu zic de a-și arăta superioritatea, ci de a face singur față unui număr așa de mare de dușmani atît de puternici ? E un lucru fără seamăn în istoria monarhiei. Un erou, un AHILE, ar fi răpus în lupta asta. S-au săvîrșit, adaugă el, greșeli mari : știu eu bine ce spun, că sînt de meserie. Am văzut războiul și am învățat atîtea lucruri din istorie.“ Și vorbește în privința aceasta cu admirație despre Olivier le Daim și despre Jacques Coeur³ : „Ăstia erau oameni nu glumă, spune el, erau miniștri“. Și își deșartă sacul cu vești, toate dintre cele mai triste și mai dezavantajoase din cîte am putea plăsmui : aci unul dintre detașamentele noastre a fost atras într-o ambuscadă și făcut harcea-parcea ; aci cîteva trupe ferocate într-un castel s-au predat dușmanului cu duiumul și au fost trecute prin ascuțișul săbiei. Și dacă-i

¹ Portretul zvonistului pesimist. Modele probabile : abatele de Saint-Hélène și d-l du Moulinet.

² Este vorba de Liga de la Augsburg, care grupa, împotriva lui Ludovic al XIV-lea, Imperiul, Spania, Olanda, Anglia, Suedia, Savoia etc. Paragraful acesta a fost scris în 1691.

³ Jacques Coeur, argintarul lui Carol al VII-lea, mort în exil (1461), și Olivier le Daim, bărbier și favorit al lui Ludovic al XI-lea, spînzurat în 1484, sînt socotiți pe nedrept de La Bruyère ca răi sfătuitori ai regilor. Demofil, calificat „frondeur“ (partizan al Frondei) de „cheile“ din 1697, este un demagog care, prin defetismul lui, vrea să dăuneze puterii regale.

spui că zvonul acesta este mincinos și că nu se confirmă, nu te ascultă. Mai adaugă apoi că generalul Cutare a fost ucis și, deși e adevărat că nu s-a ales decât cu o rană ușoară și că-i dai asigurări pentru lucrul acesta, îi deplînge moartea, îi căinează văduva, copii, statul ; se plînge și pe el¹ : *Și-a pierdut un mare prieten și un mare ocrotitor*. Cavaleria nemțească, spune el, este de neînvins. Îngălbeneste de-a binelea numai cînd aude numele cuirasierilor împăratului. „Dacă au să atace orașul acesta fortificat, continuă el, vor fi nevoiți să renunțe la asediu. Sau vor rămîne în apărare, fără să dea lupta ; sau, dacă se va da lupta, trebuie s-o pierdem, și dacă o pierdem, ne pomenim cu dușmanul la graniță.“ Și cum Demofil face zvonul să zboare, iată-l în inima regatului : parcă și aude bătînd clopotele orașului și dîndu-se alarma prin țipete ; se gîndește la averea și la moșioarele lui. Încotro o s-o apuce el cu banii, cu mobilierul, cu familia lui ? Unde va căuta un adăpost ? În Elveția, sau la Venetia ? (*Ed. 6.*)

Dar, la stînga mea, *Basilide*² pune dintr-o dată pe picior de luptă o armată de trei sute de mii de oameni ; n-ar scădea o singură brigadă ; are el lista escadroanelor și a batalioanelor, a generalilor și a ofițerilor ; nu uită artileria, nici aprovizionarea. Dispune

¹ Notăție plină de adevăr. Cel care plînge dinainte de zăstrul statului crede într-adevăr că nenorocirea generală îl va strivi și pe el.

² Tipul zvonistului optimist. „Cheia“ din 1697 spune că primul portret, al lui Demofil, cuvînt care înseamnă „prietenul poporului“, este portretul unui răzvrătit („frondeur“), iar celălalt al unui „antifrondeur“. (Cuvîntul *Basilide* vrea — poate — să spună, în intenția autorului, „partizan al regelui“.)

cum vrea el de toate trupele astea : trimite din ele atâtea în Germania și atâtea în Flandra ; păstrează un anumit număr pentru Alpi, ceva mai puține pentru Pirineii și trece ce-i mai rămâne peste mare. Cunoaște deplasările armatelor, știe ce au să facă sau ce n-au să facă ; ai zice că poate verbii oricând cu suveranul sau că știe secretul ministrului. Dacă dușmanii au pierdut o bătălie ¹, în care au rămas morți pe câmpul de luptă vreo nouă pînă la zece mii dintr-ai lor, el numără pînă la treizeci de mii, nici mai mult, nici mai puțin ; căci cifrele lui sînt totdeauna fixe și sigure, cum sînt cifrele unui om bine informat. Dacă află dinîmăntă că ai noștri au pierdut o prăpădită de cetate prost fortificată, nu numai că trimite soli să le oară scuze prietenilor pe care în ajun îi poftise la masa de prînz, dar chiar în zina aceea nu prînzește de loc, și dacă cînează, o face fără nici o poftă de mîncare. Dacă ai noștri asediază un oraș foarte bine fortificat ², cu toate bastioanele egale, aprovizionat cu merinde și muniții, cu o garnizoană strașnică, comandată de un om de mare curaj, spune că orașul are locuri slabe și prost fortificate, duce lipsă de praf de pușcă, are un comandant fără experiență și va capitula după opt zile de asalt. Altă dată vine în goană, cu sufletul la gură, și după ce a mai răsuflat puțin, strigă : „Uite o știre importantă ! Au fost bătuți și bătuți de-a binelea ; generalul, comandanții, cel puțin o bună parte dintre ei, toți au fost uciși, toți au pierit. Asta e, continuă el,

¹ Bătălia de la Fleurus, cîștigată de mareșalul de Luxembourg la 1 iunie 1690.

² Este vorba de Mons, oraș asediat de Ludovic al XIV-lea, ajutat de Vauban, și cucerit la 1691.

un măcel grozav și trebuie să recunoaștem că am avut un mare noroc." Se așază și răsuflă¹; după ce și-a turuit vestea pe nerăsuflăte, veste din care nu lipsește decît un amănunt, care constă în faptul că e sigur că n-a existat nici o luptă. De altfel, pune mîna-n foc că nu știu care suveran renunță la ligă și își părăsește confederații; că altul se pregătește să ia și el aceeași hotărîre; că e ferm convins, ca și norodul, că un al treilea suveran a murit²; precizează chiar locul în care a fost înmormîntat; și cînd în hale și în cartierele periferice lumea se dezmeticește, el mai este încă gata să pună rîmășag că așa a fost. Știe el bine, dintr-o sursă care nu poate fi pusă la îndoială, că T.K.L.³ face mari progrese în lupta contra împăratului, că Marele Sultan se înarmează grozav, nu vrea să audă de pace, și că vizirul lui are să se mai arate o dată la porțile Vienei.⁴ Și spunînd acestea, bate din palme și tresare din pricina acestui eveniment, de care nu se mai îndoiește. Tripla alianță⁵ este pentru el un Cerber, și dușmanii — tot atîtea dișanii care trebuie nimicite. Nu-l auzi vorbind decît de lauri, de

¹ Amănunte pîteresti care ne fac interesantă mîntoria scenei.

² Pe la sfîrșitul lui iulie 1690, se răspîndise zvonul la Paris că Wilhelm de Orania, regele Angliei, a murit. Poporul își manifestase bucuria cu mare zarvă.

³ Maghiarul Thököly, aliat cu turcii, conducea o răscoală împotriva împăratului Austriei, și-i învinsese trupele la 21 august 1690.

⁴ Turcii asediaseră Viena în 1683, sub comanda marelui vizir Kara-Mustafa.

⁵ Cea din 1668, încheiată la Haga, dintre Olanda, Anglia și Suedia, sau cea din 1678, dintre Imperiu, Spania și Olanda, ambele îndreptate contra Franței.

cununi, de triumfuri și de trofee. Spune, în vorbirea lui familiară, „*augustul nostru Erou, marele nostru Potentat, invincibilul nostru Monarh*“. Fă-l, dacă poți, să spună simplu : „*Regele are mulți dușmani, care sînt puternici, uniți, minioși*“. El i-a învins și am mereu speranța că va putea să-i învingă.“ Stilul acesta, prea ferm și prea hotărîtor pentru Demofil, nu este pentru Basilide nici destul de pompos, nici destul de exagerat : el are în cap cu totul alte expresii, lucrează la inscripțiile arcurilor și piramidelor care urmează să împodobească orașul de scaun în ziua reîntoarcerii triumfale ; și de îndată ce aude spunîndu-se că armatele sînt față-n față sau că un oraș fortificat a fost înconjurat cu trupe, își despăturește roba de gală și o scoate la aer, ca să fie gata dinainte pentru ceremonia de la catedrală.¹ (Ed. 6.)

12

Partea importantă a unei chestiuni care întrunește într-un oraș plenipotențiarilor sau agenții coroanelor și ai statelor trebuie să comporte o îndelungată și extraordinară discuție, dacă le răpesc atît de mult timp, nu zic numai preliminarile, dar chiar simpla reglementare a rangurilor, a priorităților² și a celorlalte ceremonii. (Ed. 4.)

¹ Basilide, care, după cum îl arată numele, este un admirator fanatic al regelui, este desigur un magistrat și se gîndește să fie de față la *Te-Deum*.

² O ceartă s-a iscat la Londra, din pricina aceasta, în 1661, între ambasadorul Franței și al Spaniei. Ludovic al XIV-lea l-a amenințat pe Filip al IV-lea cu războiul în cazul cînd nu i s-ar da satisfacție pentru jignirea ambasadorului său.

Ministrul sau plenipotențiarul¹ este un cameleon, un Proteu. Uneori, aidoma unui jucător îndemnat, el nu-și arată nici dispoziția, nici firea morocănoasă și capricioasă, fie ca să nu dea loc la presupuneri sau să lase să i se pătrundă gândurile, fie ca nu cumva să-i scape ceva din taina lui, prin vreo patimă sau prin vreo slăbiciune. Uneori, de asemenea, știe să afișeze caracterul cel mai potrivit cu țelurile pe care le are și cu nevoile în care se găsește și să pară așa cum are interesul să creadă alții că este într-adevăr. Astfel, când are o mare putere sau o mare slăbiciune pe care vrea s-o ascundă e dîrz și neînduplecat, pentru a le tăia altora pofta de a obține mult; sau e ușor de înduplecat, ca să le dea altora prilejul să-i ceară ceva și să-și îngăduie și el aceeași libertate. Altă dată, sau e profund și prefăcut, ca să ascundă un adevăr când îl rostește, căci are interesul să-l fi spus, dar nimeni să nu-l creadă, sau e sincer și deschis, pentru ca în momentul când ascunde ceva ce nu trebuie știut să se creadă, totuși, că omul n-a scăpat nimic din ce vrea să știe și să fie convins că el a spus totul. De așijderea, ori e vioi și foarte vorbăreț, ca să-i facă pe alții să vorbească și să-i împiedice să-i pomenească ceva despre ceea ce nu vrea sau despre ceea ce nu trebuie să știe, ca să spună mai multe lucruri diferite, care se modifică și se nimicesc unele pe altele, care amestecă în mințile altora teama și încrederea, ca să se apere de ceva sincer, care i-a scăpat, printr-o altă mărturisire pe care o va fi făcut; sau e rece și taciturn, ca să-i oblige pe alții să vorbească, ca să asculte vreme în-

¹ La Bruyère a avut prilejul să studieze bine caracterul acesta sub toate aspectele.

delungată, ca să fie ascultat cînd vorbește, ca să vorbească în chip impunător și cu greutate, ca să facă făgăduieli sau să arunce amenințări, care dau o puternică lovitură și care zguduie. Se destăinuie și ia primul cuvîntul, pentru ca, descoperind opozițiile, contradicțiile, intrigile și unelirile miniștrilor străini la propunerile pe care le va fi făcut el, să ia măsuri și să dea replica; cu alt prilej, vorbește cel din urmă, ca să nu vorbească în zadar, ea să fie precis, ca să cunoască perfect lucrurile pe care îi este îngăduit să pună temei, pentru el sau pentru elenții lui, ca să știe ce trebuie să ceară și ce poate să obțină. Știe să vorbească în termeni clari și categorici; știe să vorbească înă și mai bine în doi peri, în chip voalat, să folosească tîlcuri și cuvinte echivoce, a căror valoare o poate spori sau micșora, la nevoie, potrivit intereselor lui. Cere puțin, cînd nu vrea să dea mult. Cere mult, ca să obțină puțin, dar să-l obțină mai sigur. Cere mai înfrîn lucruri mărunte și pretinde apoi că trebuie să fie socotite o nimică toată, ceea ce nu-l împiedică să ceară apoi un lucru mai mare; evită, dimpotrivă, să înceapă prin a obține ceva important, dacă alte cîteva lucruri mai puțin însemnate îl împiedică, dar care toate laolaltă îl întrec pe cel dintîi. Cere prea mult, ca să fie refuzat, dar cu scopul de a-și crea un drept sau un temei de a refuza și el ceea ce știe sigur că-i va fi cerut și pe care nu vrea să-l acorde; la fel de grijuliu atunci să exagereze atît enormitatea cererii, făcînd tot posibilul, ca lucrul acesta să se recunoască, cît și motivele care îl împiedică să consimtă, dar căutînd totodată să le slăbească pe acelea pe care pretind ceilalți că le au de a nu-i acorda ce solicită el cu stăruință; deopotrivă de sir-

guincios să proclame sus și tare și să sporească în mintea celorlalți puținul pe care-l oferă el și să dispretuiască deschis puținul pe care consimt ceilalți să i-l dea. Face oferte mincinoase, dar extraordinare, care trezesc neîncrederea și îi obligă să respingă ceea ce ar accepta fără rost, care sînt, totuși, pentru el un prilej de a formula niște cereri nesăbuite și care îi arată vinovați pe cei care i le refuză. El acordă mai mult decît i se cere, ca să aibă mai mult decît nu trebuie să dea. Se lasă îndelung rugat, presat, sîcîit, cu privire la un lucru de importanță mijlocie, ca să stingă licăririle de speranță și să spulbere din mintea celorlalți gîndul de a cere de la el ceva mai important ; sau, dacă se lasă atît de înduplecat încît renunță la el, nu scapă din vedere unele condiții care îi fac pe cei care primesc să împartă cîștigul și avantajele cu el. Apără, direct sau indirect, interesul unui aliat, dacă vede în el vreun folos și un pas pe calea realizării pretențiilor sale. Nu vorbește decît de pace, de alianțe, de liniștea obștească, de interesul public ; și, într-adevăr, nu se gîndește decît la interesul lui, adică la interesele stăpînului sau ale statului său. Aci îi unește pe unii, care erau potrivnici unii altora, aci îi dezbină pe alții, care erau uniți. Îi intimidează pe cei tari și puternici, îi încurajează pe cei slabi. Unește mai întîi prin interes mai mulți slabi împotriva unuia mai puternic, ca să fie cumpăna dreaptă ; se alătură după aceea celor dintîi, ca s-o facă să se incline, și le vinde scump protecția și alianța lui. Știe să-i intereseze pe cei cu care duce tratative ; și, printr-o dibace uneltire, prin oculte fine și subtile, îi face să-și dea seama de avantajele lor personale, de bunurile și de onorurile la care se pot aștepta printr-o anumită înlesnire, care să nu contravină împuternicirilor primite,

nici intențiilor stăpînitorilor lor. Nici el nu vrea să fie crezut ușă de biserică în privința asta, lasă să se deducă, în ce-l privește, că nu rămîne nici el rece cînd este vorba de situația lui ; prin aceasta, înlesnește unele propuneri care îi dezvăluie gîndurile cele mai tainuite ale celorlalți, țelurile lor cele mai adînci și ultima lor rezervă, și trage folos de pe urma lor. Dacă uneori este lezat în unele probleme, ridică glasul. Dacă se întîmplă dimpotrivă, ridică și mai sus glasul și îi silește pe cei care pierd să se justifice și să se apere. Problema pentru care duce el tratative a fost matur drămuțită de curte, toate demersurile lui sînt măsurate, cele mai neînsemnate avansuri pe care le face îi sînt prescrise ; și el acționează totuși, la punctele anevoioase și la articolele contestate, de parcă s-ar învoi pe loc, din propria lui inițiativă, din spirit de înțelegere ; cutează chiar să-i promită adunării că va obține acceptarea propunerii de către curtea lui și că nu va fi dezaprobat. Lansează un zvon amăgitor potrivit căruia ar avea puteri limitate, deși e înarmat, de altfel, cu împuterniciri deosebite, pe care nu le dă niciodată în vileag decît în cazuri extreme și în momente cînd ar fi dăunător pentru el să nu recurgă la ele. Prin intrigile lui, tinde mai ales la ce este trainic și esențial, gata să le sacrifice unele amănunte nefolositoare și unele puncte de onoare închipuite. Are sînge rece, se înarmează cu curaj și cu răbdare, nu se plictisește de loc, îi istovește pe ceilalți și-i împinge pînă la descurajare. Își ia măsuri de prevedere și se oțelește contra tărăgănărilor și a amînărilor, contra reproșurilor, a bănuielilor și a neîncrederilor, contra greutăților și a piedicilor, ferm convins că numai timpul și concursul

împrejurărilor aduc lucrurile și conduc mințile ome-nești acolo unde dorești. Merge pînă acolo încît se preface că urmărește un interes tănuț pentru rupe-rea negocierilor, tocmai cînd dorește mai arzător să le vadă continuînd ; și dacă, dimpotrivă, are ordine precise să depună ultimele eforturi ca să le curme, crede că trebuie, ca să izbutească, să zorească conti-nuarea și încheierea lor. Dacă survine un eveniment important, el îl înfruntă sau cedează, după cum îi prinde bine sau îi este dăunător ; și dacă, dintr-o mare prevedere, știe să-l întrezărească, grăbește sau trăgănează lucrurile, după cum statul în slujba că-ruia lucrează leagă vreo temere sau vreo speranță de acel eveniment, și își potrivește condițiile după nevoile statului său. Ia povață de la timp, de la loc, de la ocazii, de la puterea sau de la slăbiciunea lui, de la firea popoarelor cu care duce tratative, de la temperamentul și de la caracterul persoanelor cu care negociază. Toate vederile lui, toate preceptele lui, toate rafinamentele politicii lui năzuiesc către un sin-gur țel, care constă în a nu fi înșelat și în a-i înșela pe alții. ¹ (Ed. 4.)

13

Caracterul francezilor cere seriozitate ² în ținuta suveranului.

¹ Ultima frază, care este o reușită sinteză a acestui ca-racter atît de amănunțit, făcea parte, în primele trei ediții, din capitoul VIII, *Despre curte*.

² Aluzie la Ludovic al XIV-lea, despre care d-ra de Scu-déry spunea : „Are aerul unui stăpîn al lumii, chiar cînd joacă biliard“. Ca și Racine (în *Bérénice*) :

„Văzîndu-l, lumea-ntr-însul și-ar proslăvi stăpînul.“

14

Una dintre nenorocirile suveranului este faptul că e adesea prea plin de taina lui, din pricină că e primejdios s-o dea în vileag; fericirea lui e să întâlnească o persoană sigură, care să-l ușureze¹ de povara tainei lui.

15

Nimic nu-i lipsește unui rege decât bucuriile unei vieți private; nu poate fi consolată pentru o pierdere atât de mare decât prin farmecul prieteniei și prin credința prietenilor.

16

Plăcerea unui rege care merită a fi rege este să fie mai puțin rege uneori, să iasă de pe scenă, să părăsească ciorapii și încălțăminte de actorilor de teatru și să joace, cu o persoană de încredere, un rol mai familiar.

17

Nimic nu-i face mai multă cinste suveranului decât modestia favoritului său.

¹ Aluzie la d-na de Maintenon, cu care Ludovic al XIV-lea se căsătorise în taină, în anul 1684. (Rîndurile acestea au apărut în prima ediție, la trei ani după căsătoria regelui cu d-na de Maintenon.)

18

Favoritul nu are suită, nu e legat de nimeni su-
fletește, nu are legături ; poate să fie înconjurat de
rude și de protejați, dar nu ține la ei ; este desprins
de toate și oricum izolat.

19

O frumoasă posibilitate pentru cel care a căzut în
dizgrația suveranului este retragerea. E mai avanta-
jos pentru el să dispară decât să mai țină după el
prin lume sfărâmurile unei favori pe care a pier-
dut-o, apărând în alt rol, cu mult deosebit de primul
rol pe care l-a întruchipat. Își păstrează, dimpotrivă,
în singurătate ce este mai mănușat în viața lui ; și
murind, ca să spunem așa, înainte de bătrînețe, nu
lasă despre el decât o imagine strălucitoare și o plă-
cută amintire.

Există o posibilitate și mai frumoasă pentru favo-
ritul dizgrațiat ¹ : în loc să se piardă în singurătate ca
să nu se mai vorbească despre el, să facă să se vor-
bească despre el cu admirație și să se avînte, dacă se
poate, într-o înălțătoare și generoasă acțiune, care
să scoată în relief sau să-i confirme cel puțin carac-
terul și să-i îndreptățească vechea favoare, care să
facă să fie deplîns în căderea lui și să se arunce o
parte din vina ei pe vitregia sorții. ² (Ed. 4.)

¹ Variantă (ed. 1—3): „O mare podoabă pentru favoritul
căzut în dizgrație este retragerea”.

² În primele trei ediții, reflecția aceasta și următoarea,
redușă pe atunci la primul alineat, făcea parte din capitolul
Despre curte ; în ediția a patra, La Bruyère a adus-o aici,

20

Nu mă îndoiesc că un favorit, dacă are oarecare putere de judecată și oarecare elevație, nu se simte adesea încurcat și descumpănit de josniciile, de micimea, de lingușirea, de grija fără rost și de atențiile frivole ale celor care aleargă după el, care îl urmează și care se țin scai de el, ca niște ciraci josnici ; și nu mă îndoiesc că nu se despăgubește în sinea lui, prin râs și batjocură, de atîta slugărnicie. (Ed. 6.)

21

Oameni sus-puși, miniștri, favoriți, îmi veți îngădui să v-o spun pe șleau ? Nu vă bizuiți de loc pe urmașii voștri pentru grija pomenirii și a dăinuirii numelui vostru ; titlurile trec, favoarea se destramă, dregătoriile se pierd, bogățiile se risipesc, și meritul decade. Aveți, e adevărat, copii vrednici de voi, aș spune chiar în stare să vă mențină toată averea ; dar cine vă poate chezășui același lucru pentru nepoți ? Nu-mi dați crezare mie ; priviți o singură dată anumiți oameni la care nu vă uitați niciodată, pe care îi disprețuiți ; au strămoși căroră, oricît ați fi de mari, le-ați urmat. Fiți cinstiți și plini de omenie.

sporind cu un alineat reflecția 19 ; dar în ediția 6, ultima reflecție a fost suprimată, probabil de teamă de a nu jigni anumite personalități de la curte sau de a-l supăra pe rege. Ediția din colecția Pleiadei, ca și alte ediții moderne, au restabilit-o. Primul alineat face, se pare, aluzie la Bussy-Rabutin, prietenul lui La Bruyère, care a preferat să rămînă cu demnitate în surghiun decît să ceară iertare regelui. Al doilea alineat, adăugat în martie 1690, face aluzie la Lauzun, care s-a reabilitat, slujindu-l pe Iacob al II-lea al Angliei.

Și dacă îmi spunei „Ce vom avea mai mult ?“, eu vă voi răspunde : „Omenie și cinste“. Stăpîni, atunci, pe viitor și nelegați de o posteritate, sînteți siguri că veți dăinui cît monarhia ; și în vremea cînd se vor arăta ruinele castelelor voastre și poate numai locul unde fuseseră clădite, amintirea faptelor voastre laudabile va fi încă proaspătă în mintea popoarelor ; vă vor privi cu nesat portretele și medaliile ; vor spune : „Omul acesta ¹, al cărui portret îl priviți, i-a vorbit stăpînului său cu tărie și fără reținere, și mai mult s-a temut să nu-i dăuneze decît să-i dispacă ; i-a îngăduit să fie bun și binefăcător, să spună despre orașele lui : *Bunul meu oraș* și despre poporul lui : *Poporul meu*. Cestălalt ² al cărui chip îl vedeți aici și în care se observă o puternică fizionomie, unită cu o înfățișare gravă, austeră și majestuoasă, îi sporește din an în an reputația ; cei mai mari oameni politici rămîn în umbră în comparație cu el ; marele lui țel a fost să întărească autoritatea suveranului și siguranța popoarelor prin coborîrea celor mari ; nici taberele care s-au format, nici conjurațiile, nici trădările, nici primejdia morții, nici betșugurile de care suferea nu l-au putut abate de la el. A avut vreme, de altfel, să înceapă o operă, continuată apoi și desăvîrșită de către unul dintre cei mai mari și cei mai buni monarhi ai noștri : nimicirea ereziei.“ ³ (Ed. 6.)

¹ Georges d'Amboise (1460—1510), arhiepiscop de Rouen, cardinal, timp de 27 de ani ministru al lui Ludovic al XII-lea.

² Cardinalul de Richelieu.

³ Aluzie la revocarea Edictului din Nantes (1685). Cf. mai jos, panegiricul lui Ludovic al XIV-lea.

22

Plasa cea mai fină și cea mai îmbietoare dintre cîte li s-au întins cîndva celor mari de către oamenii lor de afaceri și regilor de către miniștrii lor este lecția pe care le-o dau de a se achita de datorii îmbogățindu-se.¹ Excelent sfat, precept folositor, spornic, o mină de aur, un adevărat Peru! Cel puțin pentru cei care au știut pînă acum să-l insuflă stăpînilor lor! (Ed. 8.)

23

E o negrăită fericire² pentru popoare cînd suveranul admite în rîndurile celor în care are încredere și alege pentru cîrmuire chiar dintre aceia pe care ar fi voit ele să-i dea dacă ar fi fost ele stăpîne. (Ed. 4.)

24

Știința amănunțelor sau o sîrguincioasă atenție pentru cele mai neînsemnate nevoi ale statului este o parte esențială a bunei cîrmuiri, prea neglijată, la drept vorbind, în ultimele timpuri de către regi și de

¹ Unii au văzut aici o aluzie la Colbert, care l-a sfătuit pe rege să ramburseze rentele Primăriei la un preț inferior valorii nominale. Dar observația pare să fie de ordin general, referitoare la toți miniștrii care recurg la asemenea procedee.

² După La Bruyère, o bună cîrmuire trebuie să aibă ca scop fericirea individului, nu numai mărirea statului. Destul de rară pentru vremea lui, concepția aceasta avea să ajungă curentă la scriitorii din secolul al XVIII-lea.

către miniștri, dar pe care nu știm cum să i-o urăm mai mult suveranului care n-o cunoaște, nici cum s-o prețuim de ajuns la acela care o are.¹ Ce folosește, într-adevăr, binelui popoarelor și bucuriei zilelor lor faptul că suveranul își așază pietrele de hotar ale stăpînirii lui dincolo de țarinile dușmanilor săi și face din țările lor provincii ale regatului său, că-i întrece deopotrivă prin asedii și prin bătălii și că ei nu sînt în siguranță în fața lui nici pe cîmp deschis, nici în cele mai puternice bastioane; că națiile se cheamă unele pe altele, se unesc laolaltă ca să se apere și să-l oprească; că se coälizează în zadar, că el înaintează mereu și triumfă mereu; că ultimele lor speranțe s-au spulberat prin întremarea unei să-nătăți² care îi va da monarhului plăcerea de a vedea principii, nepoții săi³ menținînd sau sporindu-i destinele, pornind la luptă, punind stăpînire pe țărățele de temut și cucerind noi state; că ia sub comanda sa bătrîne și experimentate căpetenii de oști, mai puțin valoroși prin rangul și prin originea lor decît prin talentul lor firesc și prin înțelepciunea lor; că umblă pe urmele auguste ale victoriosului lor părinte⁴ și-l iau ca pildă pentru bunătatea, pentru blîndețea, pentru dreptatea, pentru vigilența și neînfricarea lui? Pe scurt, ce mi-ar folosi mie, ca și întregului popor, că suveranul ar fi fericit și copleșit de glorie datorită lui însuși și alor săi, că patria mea

¹ La Bruyère nu apreciază gustul acesta pentru amănunte pe care îl avea Ludovic al XIV-lea. Saint-Simon scria și el: „Mintea lui, în mod firesc îndreptată spre lucruri mărunte, s-a complăcut în tot felul de amănunte”.

² Ludovic al XIV-lea fusese operat de fistulă, în 1686.

³ Ducii de Burgundia, de Anjou și Berry.

⁴ Delfinul.

ar fi puternică și formidabilă, dacă, trist și îngrijorat, aş trăi sub asuprire și în sărăcie lucie ; dacă, ferit de capcanele dușmanului, m-aş găsi în piețele sau pe străzile unui oraș, expus jungherului unui ucigaș, și dacă m-aș teme mai puțin, în beznă cutremurătoare a nopții, de a fi jefuit sau măcelărit în codrii stufoși decât la răspîntiile lui ; dacă siguranța, ordinea și curătenia¹ n-ar face atît de fermecătoare hălăduirea în orașe și dacă n-ar fi adus, o dată cu îmbelșugarea, plăcerea societății ; dacă, slab și singur în tabăra mea, aş avea de suferit în ferma mea luată cu arendă, de vecinătatea unui nobil și dacă mi s-ar fi purtat mai puțin de grijă, ca să mi se facă dreptate împotriva samavolniciilor lui ; dacă n-aș avea la îndemînă tot atîția dascăli, și încă dascăli minunați, care să-mi inițieze copiii în tainele științelor și ale artelor, care îi vor ajuta într-o zi să se căpătuiască ; dacă, prin înlesnirea comerțului, aş fi mai puțin obișnuit să mă îmbrac cu stofe bune și să mă hrănesc cu carne sănătoasă, cumpărîndu-le destul de ieftin ; dacă, în sfîrșit, prin grija suveranului, n-aș fi la fel de mulțumit de situația mea cît trebuie să fie el însuși mulțumit de situația lui, datorită calităților pe care le are² ? (Ed. 4.)

¹ La începutul domniei lui Ludovic al XIV-lea, Parisul era murdar, iar noaptea era primejdios să circuli pe străzi. (Cf. Boileau, *Satira* VI, compusă în 1660.) Pe vremea lui La Bruyère, situația se mai îmbunătățise.

² Acesta este idealul lui La Bruyère : „un rege preocupat de bunăstarea poporului său mai mult decît de gloria militară și de cuceriri“. S-ar părea că-l vede întruchipat în persoana lui Ludovic al XIV-lea ; dar pe lângă elogiile se strecoară și critica îndrăzneată de care ne dăm seama, cum observă René Ternois, cînd ne amintim de alte pasaje din *Caractere*, în care vedem nobilul provincial, „trîntor și gata

25

Cele opt sau zece mii de oameni sînt pentru suveran ca o monedă cu care cumpără un oraș fortificat sau o victorie : dacă face să-l coste mai puțin, dacă cruță oamenii, seamănă cu cel care se tocmește și care cunoaște mai bine decît altul valoarea banilor. (Ed. 7.)

26

Totul propășește într-o monarhie în care interesele statului sînt una cu ale suveranului.¹ (Ed. 7.)

27

A numi un rege PĂRINTELE POPORULUI² înseamnă mai puțin a-l proslăvi decît a-l numi pe numele său sau a-l defini³. (Ed. 7.)

de gîlceavă", trăgînd spada contra vecinilor lui (cap. XI, § 129), arendașii impozitelor aducînd poporul la sapă de lemn (cap. VI) și țărani trăind în bordeie cu pîine neagră și cu rădăcini (cap. XI, § 128). La Bruyère are uneori accentele de revoltă dintr-un pamflet al vremii, *Suspinele Franței roabe*, memoriul al XIII-lea (1699), în care se spune, cu privire la cuceririle lui Ludovic al XIV-lea : „Cu ce se alege poporul ?... Duce oare o viață mai puțin de plîns ?...”

¹ În care suveranul nu are alte interese decît interesele statului.

² Statele generale dăduseră titlul acesta lui Ludovic al XII-lea, în 1506.

³ Adică a defini ce trebuia să fie.

Există un schimb sau o reciprocitate a îndatoririlor suveranului față de supuși săi și a acestora față de suveran : care sînt mai înrebitoare și mai grele nu e un lucru pe care îl voi hotărî eu. Este vorba să judeci pe de o parte între strînsele obligații ale respectului, ale ajutoarelor, ale serviciilor, ale supunerii și ale atîrnării, și pe de altă parte îndatoririle absolut necesare de bunătate, de dreptate, de grijă, de apărare, de ocrotire. A spune că un suveran este arbitrul vieții oamenilor înseamnă a spune numai că oamenii, prin fărădelegile lor, ajung în mod firesc supuși legilor și justiției, care depind de suveran ; a adăuga că el este stăpîn absolut peste toate avuțiile supușilor săi¹, fără menajamente, fără socoteală sau discuție, este graiul lingușelii, este părerea unui favorit, care se va dezice pe patul morții. (Ed. 7.)

Cînd vedeți uneori o turmă numeroasă care, răs-pîndită pe un deal, în amurgul unei zile frumoase, paște în tihnă cimbru și cimbrîșor sau iarba mărunță și fragedă de pe o pajiște, scăpată de coasă, să știți

¹ Teorie în opoziție formală cu doctrina regalității : „Regii sînt stăpîni absoluți și dispun întru totul de bunurile posedate atît de oamenii bisericii, cît și de laici”. (*Memoriile lui Ludovic al XIV-lea*, vol. II, p. 121. Citat de J. Benda.) Villeroy, profesorul lui Ludovic al XV-lea, spunea, arătîndu-i tînărului prinț de la ferestrele palatului din Versailles țările și oamenii care trudeau pe ele : „Toate astea sînt ale mării-voastre”.

că ciobanul, grijuliu și cu luare-aminte, stă în picioare, în preajma oilor, nu le scapă din ochi, le urmează, le conduce, le schimbă locul de pășune; dacă se împrăstie, el le adună; dacă se ivește un lup hulav, el dă drumul ciobăului, care îl pune pe fugă. El le hrănește, el le apără. Zorii zilei îl găsesc în inima cîmpiei, de unde nu se retrage decît o dată cu asfințitul soarelui. Cîtă grijă! Cîtă vigilență! Cîtă robie! A cui situație vă pare mai fermecătoare și mai slobodă: a ciobanului, sau a oilor? Turma e făcută oare pentru cioban, sau ciobanul pentru turmă? Icoană aidoma a popoarelor și a suveranului care le conduce, dacă e un bun suveran. (Ed. 7.)

Fastul și luxul¹ unui suveran ne duc cu gîndul la ciobanul îmbrăcat în aur și în nestemate, cu bită de aur în mînă; cîinele lui are o zgardă de aur și e legat cu un prapion împletit din fire de aur și de mătase. Ce-i folosește atîta aur turmei lui sau împotriva lupilor? (Ed. 7.)

30

Ce slujbă fericită este aceea care îi dă unui om în orice clipă prilejul să facă bine atîtor mii de oameni! Ce post primejdios este cel ce îi dă unui om putința să facă rău, în orice moment, unui milion de oameni!² (Ed. 7.)

¹ Aluzie la basul lui Ludovic al XIV-lea. Totuși, în 1663, ca să poată face față nevoilor războiului, regele și-a trimis la Monetărie toată pecia de argint, și — presupune Ternois — La Bruyère „se refera la faptul acesta ca să dea frazei o interpretare inocentă“.

² Cf. Fénelon (*Télémaque*, 1699, cap. XVIII): „Regele nu este rege decît ca să aibă grijă de poporul său, ca un

31

Dacă oamenii nu sînt în stare pe pămînt de o bucurie mai firească, mai măgulitoare și mai vădită decît aceea de a afla că sînt iubiți și dacă regii sînt oameni, pot ei vreodată să cumpere prea scump dragostea popoarelor lor ? (Ed. 7.)

32

Există puține reguli generale și măsuri precise pentru o bună cîrmuire ; te dai după timp și după mersul împrejurărilor și totul se învîrtește în jurul prudenței și al concepțiilor celor ce domnesc. De aceea, capodopera minții omenești este o cîrmuire desăvîrșită ; și poate că n-ar fi un lucru cu putință dacă popoarele, prin deprinderea lor cu atîmarea și cu supunerea, n-ar face jumătate din opera aceasta.

33

Sub domnia unui rege foarte mare, cei care dețin primele dregătorii n-au decît îndatoriri ușoare, care se îndeplinesc fără nici o osteneală : totul merge strună ; autoritatea și priceperea suveranului le nete-

păstor de turma lui, ca un părinte de familia lui ; dar credeți că e nefericit cînd are prilejul să facă bine atîtor oameni ?... Dacă este bun, trebuie să cunoască cea mai traică și cea mai curată dintre toate plăcerile trudind pentru virtute."

zesc căile, îi cruță de greutate și fac să prospere toate peste așteptarea lor ; au meritul de subalterni. ¹

34

Dacă povara unei singure familii este prea mult, dacă e destul să ai de răspuns doar pentru tine, cât e de greu, cât e de copleșitor să duci povara unui regat întreg ! Un suveran este oare plătit pentru ostenele lui de plăcerea pe care pare că o dă o putere absolută, prin toate temenelile curtenilor ? Mă gîndesc la grelele, nesigurele și primejdioasele drumuri pe care este uneori nevoit să le urmeze ca să ajungă la liniștea obștească ; evoc mijloacele extreme ², dar necesare, de care se folosește adesea pentru un țel bun ; știu că trebuie să răspundă chiar în fața lui Dumnezeu de fericirea popoarelor lui, că binele și răul stau în mîinile lui și că nu există neștiință care să-l scuze ; și îmi spun mie însumi : „Aș vrea oare să domnesc ? Un om oarecum fericit într-o situație particulară ar trebui să renunțe cumva la ea, de dragul unei domnii ? Nu-i mult, pentru cel care se află în scaun printr-un drept ereditar, să îndure ³ ursita de a se fi născut rege ? (Ed. 5.)

¹ Aici, La Bruyère se arată nedrept față de meritele unor miniștri de importanța lui Colbert și a lui Louvois. De altfel, urmările s-au putut vedea în gospodărirea statului, după moartea lor.

² La Bruyère se duce cu gîndul la Bastilia, la revocarea Edictului din Nantes, la Dragonade, la distrugerea mînăstirii Port-Royal, la pîrjolirea Palatinatului etc.

³ La Bruyère expune în cîteva rînduri aceeași concepție pe care a dezvoltat-o pe larg Fénelon în *Télémaque*.

Cîte daruri ale cerului¹ nu-i trebuie oare cuiva ca să domnească bine ? Origine augustă, o înfățişare impunătoare, plină de autoritate, un chip care să potolească nesăţul multimilor nerăbdătoare să-l vadă pe suveran şi care-l face pe curtean să-i păstreze respectul ; o desăvîrşită stăpînire de sine, o mare depărtare de zeflemeaua înţepătoare sau destulă judecată ca să nu şi-o îngăduie ; nici ameninţări, nici muştrări, niciodată ; nicicînd să nu se lase în prada miniei şi să fie totdeauna ascultat. Mîntea sprintenă, şerpuitoare ; inima deschisă, sinceră şi străvezie pînă în adîncuri şi astfel foarte potrivită să-şi facă prieteni, protejaţi şi aliaţi ; fiinţă secretă totuşi, profundă şi cu temeuri şi proiecte de nepătruns. Seriozitate şi gravitate în public ; laconism unit cu multă justeţe şi demnitate, fie în răspunsurile date ambasadorilor altor suverani, fie în sfaturi. Un mod de a fi mărinos², care este ca o a doua binefacere ; alegerea

¹ „O carte scrisă sub Ludovic al XIV-lea n-ar fi completă şi, voi adăuga eu, n-ar fi ferită de urgia tunetelor dacă în mijlocul ei nu s-ar afla o icoană a regelui. La Bruyère nu s-a abătut nici de la măsurile de prevedere, nici de la datină, şi, ca un mare artist, a ordonuit lucrurile în aşa fel ca să ajungem la imaginea aceasta pe un şir de trepte şi ca pe o largă alee. Altarul este în centru, în inima operei, ceva mai aproape de sfîrşit decît de început, pe un loc înalt, unde poate fi văzut din toate părţile.” (Sainte-Beuve) Ca preţul acestui tribut, La Bruyère şi-a putut permite multe îndrăzneii împotriva curţii, a curtenilor şi chiar a monarhului.

² Cînd Boileau şi-a recitat la curte prima epistolă, regele a spus : „E admirabilă ; v-aş lăuda şi mai mult dacă nu m-aţi fi lăudat atît de mult”. Şi i-a dat o pensie de două mii de livre.

persoanelor cărora le face daruri ; drămuirea minților, a talentelor și a firilor omenești, pentru împărțirea posturilor și a slujbelor ; alegerea generalilor și a miniștrilor. O judecată sigură, sănătoasă și hotărâtă în afaceri merită a te face să cunoști care este hotărîrea cea mai bună și cea mai înțeleaptă ; o minte dreaptă și fără ocolișuri, care te face să-l urmezi atît de departe încît să te pronunți uneori chiar împotriva ta însuși, în favoarea poporului, a aliaților, a dușmanilor ; o memorie fericită și foarte promptă, care își reamintește de nevoile supușilor, de chipurile lor, de numele și de jalbele lor. O vastă capacitate, care să cuprindă nu numai treburile din-afară, comerțul, regulile de cîrmuire a statului, ideile politice, lărgirea granițelor prin cucerirea de noi provincii și chezășuirea lor printr-un mare număr de fortărețe la care să fie cu neputință de ajuns, dar care să știe totodată să se adîncească în rostul treburilor dinăuntru, pînă la cele mai mici amănunte ale unui întreg regat ; care să izgonească din el un cult fals, suspect și dușman al suveranității, dacă mai există vreunul ; care să desființeze datini crude¹ și nelegiuite, dacă mai dăinuie asemenea datini ; care să schimbe legile² și obiceiurile, dacă ar mai exista unele pline de abuzuri ; care să dea orașelor mai multă siguranță și mai multe distracții prin reînvierea unor norme de conduită civilizată și mai multă strălucire și mai multă măreție prin clădiri somptuoase. Să pedepsească aspru viciile scanda-

¹ Interzicerea duelului, de exemplu. (Cf. cap. XIII, *Despre modă*.)

² Din porunca regelui, Séguier, Lamoignon și Talon întocmiseră coduri speciale. Între 1667 și 1685 apăruseră șase coduri de legi.

loase ; să asigure, prin autoritatea și prin exemplul său¹, cinstirea pietății și a virtuții ; să ocrotească biserica, pe slujitorii ei, drepturile și libertățile ei² ; să se poarte bine cu popoarele, cum s-ar purta cu odraslele sale ; să fie mereu preocupat de gîndul de a le ușura, de a face contribuțiile neapăsătoare și în așa fel încît să le strîngă de la provincii fără să le sărăcească. Mari calități pentru război ; vigilență, siguranță, hărnicie ; armate numeroase, comandate de el în persoană ; calm în primejdie, să nu-și cruțe viața decît pentru binele statului ; să pună binele statului și gloria mai presus de viața lui. O putere absolută, care să nu dea prilej uneltirilor, intrigii și complotului ; care să înlăture acea depărtare neîntărmurită³ ce există uneori între cei mari și cei mici, care să-i apropie și sub care toți să se plece deopotrivă. Cunoștințe vaste, care fac ca suveranul să vadă totul cu ochii lui, să ia îndată măsuri, fără să mai ceară povețe cuiva ; generalii săi nu sînt, deși depărtați de el, decît locțiitorii lui, și miniștrii — doar miniștrii lui. O profundă înțelepciune, care știe să declare războiul, care știe să învingă⁴ și să se folosească de victorie ; care știe să încheie pacea și să rupă pacea ; care știe uneori, potrivit felurilor

¹ Elogiul aduce a ironie.

² Aluzie la declarația clerului francez din 19 martie 1682, redactată de Bossuet, despre libertățile bisericii galicane, declarație aprobată printr-un edict al regelui, înregistrat la Tribunal la 23 martie.

³ Laudă întemeiată, miniștrii lui Ludovic al XIV-lea fiind majoritatea de origine burgheză. În timpul lui, burghezia și-a dat seama de forța pe care o reprezenta.

⁴ Aluzie la ocuparea provinciei Franche-Comté, urmată de pacea de la Aix-la-Chapelle.

interese, să-i constrângă¹ pe dușmani s-o accepte ; care călăuzește o vastă ambiție și știe pînă unde trebuie să cucerească ; în mijlocul unor dușmani ascunși sau fățiși, știe să-și procure răgazul jocurilor, al serbărilor, al spectacolelor ; să cultive artele și științele ; să întocmească și să execute proiecte de edificii surprinzătoare ; în sfîrșit, un geniu superior și puternic, care se face iubit și slăvit de ai săi și temut de străini ; care face dintr-o curte și chiar din tot regatul său ca o singură familie², în chip desăvîrșit unită sub aceeași căpetenie și a cărei unire și bună înțelegere sînt de temut pentru restul lumii ; aceste calități vrednice de admirație îmi par cuprinse în noțiunea de suveran. Este adevărat că e lucru rar să le vezi întrunite în aceeași persoană ; trebuie ca prea multe lucruri să-și dea concursul deodată : mintea, inima, ținuta, firea ; și mi se pare că un monarh care le întrunește pe toate în persoana lui este într-adevăr demn de numele de CEL MARE³.

¹ Aluzie la pacea de la Nimègue (1678), încheiată pe rînd cu Olanda, cu Spania, cu împăratul și cu principii germani.

² „Ideea aceasta justă și patriotică încheie în mod fericit acest elogiu.” (Hémardinquer)

³ Cf. portretele zugrăvite de Saint-Simon (ediția Boislile, XXVIII, p. 140 și urm.), de Voltaire în *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* și de Lavissee în *Istoria Franței*.

Într-o scrisoare din 15 decembrie 1701, prințesa, mama regentului, notează : „Îl întrebam într-o zi pe un om cu judecată de ce era mereu lăudat regele în toate scrierile. Mi-a răspuns că li se poruncește anume tipografilor să nu tipărească nici o carte care n-ar cuprinde slăvirea lui... De obicei, francezii citesc mult, și, cum cei din provincie citesc tot ce vine de la Paris, elogiuul regelui le inspiră respect și stimă pentru el.”

CAPITOLUL XI

DESPRE OM

1

Să nu ne infuriem împotriva oamenilor văzându-le asprimea, nerecunoștința, nedreptatea, trufia, iubirea față de ei înșiși și uitarea față de alții¹; așa sînt ei făcuți, așa e firea lor²; e ca și cînd n-ai suporta faptul că piatra cade, și flacăra se-nalță.

2

Într-un sens, oamenii nu sînt ușuratici sau nu sînt decît în lucrurile mici; își schimbă hainele, graiul, ținuta, purtarea în societate; uneori își schimbă gustul; dar își păstrează mereu apucăturile rele, dîrzi și statornici în rău și în nepăsarea lor față de virtute.

¹ Variantă (ed. 1 și 2): „Dragostea pe care o au pentru ei înșiși și cum îi uită pe alții”.

² La fel spune și Molière, prin gura lui Philinte (cf. *Le Misanthrope*, I, 1, versurile 173—178). Despre om în genere s-au ocupat toți marii moralisti: Pascal, Montaigne, Bossuet, Bourdaloue, Boileau (mai ales în *Satira despre om*), Voltaire, Vauvenargues, Joubert.

3

Stoicismul¹ este un joc spiritual și o plăsmuire asemănătoare Republicii lui Platon. Stoicii au presupus că am putea rîde chiar și în sărăcie ; am putea fi nepăsători în fața ocărilor, a nerecunoștinței, a pierderii avuțiilor, ca și a rudelor și a prietenilor ; am putea privi cu răceală moartea, ca pe un lucru indiferent, care n-ar trebui nici să ne bucure, nici să ne întristeze ; am putea să nu ne lăsăm biruiți nici de plăcere, nici de durere ; să simțim fierul sau focul în vreo parte a trupului fără să scoatem nici cel mai mic suspin, nici să vărsăm o lacrimă ; și această nălucă a virtuții și a statorniciei astfel închipuită au catadiosit s-o numească un înțelept. I-au lăsat omului toate lipsurile pe care i le-au găsit și aproape că nu i-au seos la iveală nici o slăbiciune. În loc să-i zugrăvească viciile în culori îngrozitoare sau caraghioase², care să-l ajute să și le corecteze, i-au înfățișat imaginea unei desăvîrșiri și a unui eroism de care nu este în stare și l-au îndemnat să aspire către ceva ce nu poate face³. Astfel, înțelep-

¹ Despre stoicism, cf. Montaigne (*Eseuri*, I, 36 ; II, 10), Malebranche (*Căutarea adevărului*, I, 17 ; V, 2, 4), Montesquieu (*Spiritul legilor*, XXIV, 10) și La Fontaine (*Fabule*, XII, 20), *Filozoful scit* : „Aidoma cu scitul prost / Imi pare stoicul anost / Atunci cînd ne despoaie și dînsul fără rost / De pasiuni, de visuri, de harul frumuseții, / Lăsîndu-ne epave pe apele vieții...”

² Cf. Malebranche, *Morala*, I, 7 : „Trebuie să arătăm pasiunile ca ridicole și demne de dispreț”.

³ Julien Benda le recunoaște, totuși, acestor predicatori ai „imposibilului” (de pildă janseniștilor) un rol în educarea morală a omenirii.

tul care nu există sau care nu este decît închipuit se găseşte în mod firesc şi prin el însuşi, mai presus de toate întâmplările şi de toate relele : nici podagra cea mai dureroasă, nici colica cea mai acută nu ar putea să-i smulgă o tînguire ; cerul şi pămîntul pot să se năruie ¹ fără să-l tîrască în prăbuşirea lor şi ar rămîne neclintit peste ruinele universului, în timp ce omul aşa cum este el în realitate îşi iese din minţi, tipă, îşi pierde orice nădejde, i se aprind ochii şi i se taie respiraţia pentru un ciîne pierdut sau pentru un vas de porţelan făcut hîrburi. (Ed. 4.)

4

Frămîntarea sufletească, firea cu toane, nestatornicia sentimentelor, nesiguranţa purtării, toate sînt vicii ale sufletului, dar deosebite şi care, în ciuda raportului ivit între ele, nu se presupun totdeauna în acelaşi om. (Ed. 4.)

5

E anevoie să conchizi dacă lipsa de hotărîre face omul mai mult nefericit decît vrednic de dispreţ ; tot astfel, nu ştii dacă e mai rău să iei o hotărîre proastă decît să nu iei nici una. (Ed. 6.)

¹ Reminiscentă din Horaţiu, *Ode*, III, 3 : „*Si fractus illabatur orbis / Impavidum ferient ruinae*“. (Chiar dacă lumea s-ar năru, neclintit ar rămîne sub ruine.)

6

Un om inegal ¹ nu e un singur om, sînt mai mulți într-unul : se multiplică de atîtea ori de cîte ori are gusturi noi și manifestări diferite ; în fiecare moment este ce nu era și are să fie curînd ce n-a fost nici-odată : este propriul său urmaș. Nu întreba ce fire are, ci ce firi are ; nici ce dispoziție, ci cîte feluri de dispoziții. Nu te înșeli cumva ? Oare pe *Euthycrate* îl acostezi ? Uite ce glacial e cu tine astăzi ! Ieri umbla după tine și te dezmierda, că stîrneai invidia prietenilor lui ; te recunoaște oare ? Spune-i cum te cheamă. ² (Ed. 6.)

7

Ménalque ³ coboară scara și își deschide ușa, ca să plece de acasă, dar o închide la loc : își dă seama că e cu tichia de noapte pe cap ; și, cercetîndu-se mai bine, vede că e bărbierit pe jumătate ; mai bagă

¹ Collin d'Harleville, reluînd ideea, a scris o comedie : *Nestatornicul*.

² Cf. Boileau, *Satira VIII* vv. 49—54.

³ „Acesta este nu atît un caracter deosebit, cît o culegere de fapte ale unor oameni distrați ; n-ar putea fi în număr prea mare dacă sînt plăcute ; căci gusturile fiind diferite, avem de ales.” (N. lui La Bruyère. Această notă este un răspuns la reproșurile care i s-au făcut că a îngrădădit prea multe distracții într-un singur om. Moralistul a luat cîte ceva din diverse modele : din prințul Henri-Jules de Bourbon, tatăl elevului său, din ducele de Brancas, din abatele de Maurois sau din prințul De la Roche-sur-Yon, mai tîrziu ajuns prinț de Conti, așa cum ne confirmă Tallement des Réaux sau corespondența vremii.

de seamă că spada e prinsă în dreapta, că ciorapii i s-au lăsat pe călcâie și că și-a uitat cămașa pe deasupra nădragilor bufanți. Când trece prin piață, se simte deodată lovit puternic în pînțece sau peste față; nu bănuiește ce poate să fie pînă ce, deschizînd ochii și trezindu-se, se pomenește sau în fața oiștii unei căruțe pe două roți, sau îndărătul unei lungi scînduri de tîmplărie pe care o poartă un muncitor pe umăr. O dată a fost văzut izbindu-se cu fruntea de fruntea unui orb, împiedicîndu-se de picioarele lui și căzînd cu el jos, răsturnat fiecare în cîte-o parte. I s-a întîmplat în mai multe rînduri să se găsească, în calea lui, față-n față cu un prinț, să-l recunoască în ultimul moment și abia să mai aibă răgazul să se lipească de un zid ca să-i facă loc. Caută, răvășește totul, tună, se face foc, își cheamă valeții unul după altul; *i se pierd toate lucrurile, i se rătăcesc toate*; își cere mănușile pe care le are în mîini, aidoma acelei femei care găsise că era momentul să-și ceară masca, și ea era cu masca pe față.¹ Vine la o serată regală², la palatul din Versailles, și trece pe sub un candelabru de care i se agață peruca³ și rămîne atîrnată; toți curtenii se uită și rîd; Ménalque privește și el și rîde mai tare decît ceilalți; caută din ochi, printre toți cei de față,

¹ Moda acestei măști, destinată să apere tenul femeilor, se înscăunase în Franța încă din secolul al XVI-lea, sub influența modei italiene. Măștile acestea erau făcute din catifea sau din satin negru, împodobit cu dantelă.

² Serată cu muzică și joc, dată de suveran întregii curți, în anumite zile, în saloanele sale („*appartements*”) de la Versailles.

³ „Cheile” spun că Brancas a avut ghinionul acesta chiar în fața reginei.

să vadă unde este cel care își arată urechile și căruia îi lipsește peruca. Dacă umbliă prin oraș, după ce a făcut o bucată de drum, crede că s-a rătăcit, se sperie și întrebă unde se află pe niște trecători, care îi spun chiar numele străzii lui. Apoi intră în casa lui, din care iese valvîrtej, crezînd c-a nimerit în altă parte.

Coboară de la Palatul Justiției, și găsim la poalele scării celei mari o caleașcă, pe care o ia drept a lui, intră în ea ; vizitiul dă bice oailor, crezînd că-și duce stăpînul acasă. Ménalque iese pe ușa trăsorii, trece prin curte, urcă scara, străbate anticamera, camera de primire, cabinetul de lucru ; totul îi este familiar, nimic nu e nou pentru el. La loc, se odihnește, e ca la el acasă. Iată că sosește și stăpînul casei ; Ménalque se scoală ca să-l primească, îl înțîmpină foarte politicos, îl roagă să ia loc și crede că îndeplinește onorurile de gazdă ; vorbește, visează, mai ia iar cuvîntul ; stăpînul casei se pliotisește și e tare mirat ; nici Ménalque nu e mai puțin, dar nu spune ce gîndește ; are de-a face cu un pisălog, cu un trîntor, care, speră dînsul, are să plece în cele din urmă, și se înarmează cu răbdare ; abia la căderea nopții se dezmeticește.¹

Altă dată face o vizită unei femei ; și, convingîndu-se îndată că el e gazda, și ea musafira, se instalează bine în fotoliu și nu se mai gîndește cu nici un chip să-l părăsească. Socotește, după aceea, că doamna asta face vizite cam lungi ; așteaptă în orice clipă s-o vadă că se scoală și-l lasă în pace ; dar,

¹ Tallement des Réaux a relatat o pățanie aidoma a lui Brancas. Se pare, totuși, că La Bruyère nu i-a cunoscut *Istoriarele*, rămase în manuscris pînă la ediția din 1833—1835.

cum vizita se prelungește, cum îi e foame și cum s-a și făcut tirziu, o roagă să suzeze cu dînsul. Ea rîde — și atît de tare, încît îl trezește.

Chiar lui i se întîmplă să se însoare în cursul dimineții, dar uită pînă seara că s-a însurat și doarme în altă parte în noaptea nunții. După cîtiva ani își pierde soția, care moare în brațele lui, asistă la funeraliile ei, și a doua zi, cînd este poftit la masă, întreabă dacă soția lui este gata și dacă ei i s-a spus de masă. Tot el intră într-o biserică și, luînd orbul care stă lipit de ușă drept un stîlp, și ceașca lui drept un agheasmatar, își vîră mîna în ea și și-o duce la frunte, cînd deodată aude stîlpul vorbind și oferindu-i rugăciuni.¹ Înaintează în tinda bisericii, i se pare că vede un scăunel de ingenuncheat, se aruncă greoi deasupra lui; instalația se îndoaie, se prăbușește și face eforturi să strige. Ménalque e surprins văzîndu-se în genunchi peste picioarele unui omuleț, sprijinit pe spatele lui, cu brațele trecute peste umerii lui și cu palmele împreunate și întinse apucîndu-i nasul și închizîndu-i gura. Se retrage, năuc, și pleacă să ingenunche în altă parte. Scoate o carte ca să-și citească rugăciunea, dar și-a luat papucul de casă în locul cărții de rugăciuni și l-a pus în buzunar înainte de a pleca de acasă.

N-a ieșit bine din biserică, și iată că un om îmbrăcat în livrea aleargă după el, îl ajunge și îl întreabă rîzînd dacă n-a plecat cu papucul înăltpreasfinției-sale. Ménalque îi arată papucul lui și-i spune: „*Iată toți papucii pe care îi am la mine*“. Se scotocește,

¹ Orbii se ofereau să spună rugăciunea unui sfînt pentru binele celor care le dădeau de pomană. (Cf. Dicționarul lui Trévoux.)

totuși, și scoate papucul episcopului de **, pe care l-a părăsit puțin mai înainte, pe care l-a găsit bolnav lângă foc și căruia, înainte de a-și lua rămas bun de la dînsul, i-a luat un papuc de jos în locul uneia dintre mănușile lui, care căzuse pe pămînt ; astfel, Ménalque se întoarce acasă cu un papuc mai puțin.

O dată a pierdut la joc toți banii pe care îi avea în pungă și, vrînd să joace mai departe, intră în biroul lui, deschide un dulap, își ia din el caseta de bani, scoate din ea ce vrea și crede că a pus-o la loc de unde a luat-o, cînd aude lătrături în dulapul pe care l-a închis puțin mai înainte. Mirat de minunea aceasta, deschide a doua oară și izbucnește în hohote de rîs cînd își vede în dulap cîinele, pe care l-a ferecat în locul casetei.

Iată-l jucînd table. Cere ceva de băut, și i se aduce. E tocmai rîndul lui să joace ; ține într-o mîmă cănuța de zaruri, și în cealaltă un pahar, și, cum îi e grozav de sete, înghite zarurile și mai-mai să înghită și cănuța de zaruri, aruncă paharul cu apă în cutia tablelor și îl udă pe cel cu care joacă.

Și într-o cameră în care este ca la el acasă scuipă în pat și își aruncă pălăria pe jos, crezînd că face invers.

Altă dată se plimbă cu barca pe apă și întreabă cît e ceasul. I se arată un ceasornic. Abia l-a zărit și, nemaigîndindu-se nici la timp, nici la ceasornic, aruncă ceasornicul în apă, ca pe-un lucru care îl incurcă.

Sau iată-l scriind o lungă scrisoare ; presară cenușă peste ea în mai multe rînduri și aruncă mereu cenușa în călimară. Asta nu-i tot ; scrie o a doua scrisoare, și după ce le-a sigilat pe amîndouă, incurcă adresele : un duce și *pair* primește una dintre aceste două scri-

sori și, deschizînd-o, citește aceste cuvinte : „*Jupîne Olivier, nu uita, de îndată ce primești prezenta, să-mi trimiți provizia de fin...*” Arendașul său primește scrisoarea cealaltă, o deschide și roagă pe cineva să i-o citească. Găsește în ea următoarele : „*Înalt-preasfințite, am primit cu o supunere oarbă poruncile pe care sfinția-voastră a binevoit să...*”

Tot el scrie o scrisoare în timpul nopții, și după ce a pecetluit-o își stinge lumina. Și nu întîrzie să fie grozav de surprins că nu mai vede nimic și abia dacă își dă seama cum s-a întîmplat așa ceva.

Ménalque coboară într-o zi scara Luvrului și-i spune altuia, care o urcă : „*Pe dumneata te caut*”. Îl ia de mîna, îl face să coboare cu el, străbate mai multe curți, intră în niște săli, iese ; se duce, se întoarce iar ; se uită în sfîrșit la cel pe care îl tirăște după el de un sfert de ceas ; e mirat că e el. N-are ce să-i spună, îi lasă mîna și se îndreaptă în altă parte. Adesea te întrebă ceva, și a și ajuns departe de tine, cînd te gîndești să-i răspunzi. Sau te întrebă din fugă cum o mai duce taică-tău cu sănătatea. Și cum îi spui că se simte foarte rău, el îți răspunde tare, de departe, că-i pare foarte bine.

Altă dată te găsește în calea lui : *E încîntat că te vede, tocmai te-a căutat pe acasă, ca să stea de vorbă cu tine despre un anumit lucru.* Se uită lung la mîna ta. Porți, spune el, un frumos rubin. Este balascon¹ ? Te părăsește și își vede de drum ; asta era chîstiunea importantă despre care avea să-ți vorbească.

¹ In fr. *balais*, din cuvîntul persan Balakșan, oraș din Turchestan, prin intermediul lat. *balascius*. Este vorba de o varietate de rubin de un roșu-violaceu.

Se află la țară? Îi spune cuiva că-l socotește fericit că a putut să se sustragă de la curte în timpul toamnei și că a petrecut la moșie tot timpul cât se afla curtea la Fontainebleau¹. Altora le spune altele; apoi, revenind la cel dintâi, îi spune: „Ați avut parte de zile frumoase la Fontainebleau și, fără doar și poate, ați vînat mult acolo“. Apoi se apucă să povestească ceva și uită să ducă pînă la capăt ceea ce-a început. Rîde ca pentru el, izbucnește în hohote pentru ceva de care își aduce aminte. Răspunde unui gând care-i trece prin minte, cîntă printre dinți, fluieră, stă răsturnat pe un scaun, scoate un strigăt jalnic, cascadează, se crede singur.

Dacă se află la o masă, vezi cum se îngămădește pîinea, pe nesimțite, în farfuria lui. Este adevărat că vecinii lui duc lipsă de pîine, ca și de cuțite și de furculițe, de care nu-i lasă să se bucure multă vreme. S-a născocit pentru mese o lingură mare, ca să se înlesnească servitul. El o ia, o afundă în farfurie, o umple, o duce la gură și nu mai conținește mirîndu-se că vede înșirată pe cămașă și pe haine ciorba pe care a sorbit-o. Cît ține cina, uită să bea sau, dacă își aduce aminte și dacă i se pare că i se dă prea mult vin, îl azvîrle mai mult de jumătate în fața vecinului de masă din dreapta, bea liniștit ce mai rămîne și nu pricepe de ce izbucnește toată lumea în hohote de rîs pentru faptul că a vărsat el pe jos ce i s-a turnat prea mult.

Într-o zi e reținut în pat pentru o boală oarecare. Cunoscuții îl vizitează; are un cerc de bărbați și de femei în salonul lui cu prețioși, care-i țin de urît,

¹ Curtea petrecea aici luna octombrie, la vînaătoare.

și, cu ei de față, își ridică plapuma și scuiță între cearșafuri.

Cineva îl duce la Chartreuzi, îi arată o mănăstire împodobită cu lucrări de artă, toate făurite de mîna unui pictor iscusit¹; călugărul care i le explică vorbește despre sfîntul BRUNO, despre canonic și despre pățania lui, depănînd o poveste lungă și arătîndu-i-o într-unul dintre tablouri²; Ménalque, care în timpul povestirii se afla cu gîndul afară din mănăstire, ba chiar mult mai departe încolo, se reîntoarce în sfîrșit și-l întrebă pe călugăr dacă a fost osîndit canonicul, sau sfîntul Bruno.

Întîmplarea face, altă dată, să se afle la un loc cu o tînră văduvă. Îi vorbește despre răposatul ei soț, o întrebă cum a murit. Femeia, căreia întrebările acestea îi reînnoiesc durerile, plînge, suspină și nu mai isprăvește cu înșirarea tuturor amănuntelor bolii soțului, pe care o începe din ajunul febrei, cînd se simțea bine, și o duce pînă la ceasul agoniei. „Doamnă, o întrebă Ménalque, care o ascultase, după cît se părea, cu atenție, și nu-l aveți decît pe dînsul ?”

Într-o bună dimineată îi vine ideea să zorească totul la bucatărie. Se scoală de la masă înainte de servirea desertului și își ia la revedere de la cei de

¹ Este vorba de Eustache Le Sueur (1617—1655), care pictase în 22 de tablouri scene din viața sfîntului Bruno pentru o mînăstire a acestor călugări, aflată lângă Luxembourg, la Paris.

² Este vorba de întîmplarea care, potrivit legendei, l-a făcut pe sfînt să ia drumul pustniciei: pe cînd era dus la groapă Raymond Dioclès, un canonic din Paris, celebru în vremea aceea, mortul s-a ridicat din sicriu și a strigat că este osîndit la chinurile iadului.

la masă. În ziua aceea îl vezi în toate ungherele oraşului, în afară de locul în care şi-a dat o întâlnire precisă pentru o treabă care nu l-a lăsat să-î tihnească prînzul şi l-a făcut să plece pe jos, de teamă să nu întîrzie pînă se înhămau caii la caleaşcă.

Îl auziţi ţipînd, tunînd şi fulgerînd şi făcîndu-se foc din pricina unuia dintre servitorii lui ? E mirat că nu dă cu ochii de el. „Unde poate să fie ? zice el. Ce-o fi făcînd ? Ce s-a întîmplat cu el ? Să nu-l mai văd în faţa ochilor ; îl dau afară chiar din clipa asta !“ Valetul soseşte, şi el îl întrebă răstit de unde vine. Valetul îi răspunde că vine din locul unde l-a trimis şi îi prezintă o situaţie amănunţită a însărcinării pe care a avut-o.

Adesea l-ai lua drept tot ce nu este : drept un tîmpit, căci nu ascultă de loc şi nu scoate o vorbă ; drept un nebun, căci, pe lîngă faptul că vorbeşte singur, face anumite schimonoseli şi unele mişcări din cap involuntare ; drept un om semeţ şi necioplit, căci tu îi dai bineţe, şi el îşi vede de drum fără să se uite la tine sau te priveşte fără să-ţi răspundă la salut ; drept un nesocotit, căci vorbeşte despre faliment în mijlocul unei familii în care există o astfel de pată ; vorbeşte despre executare şi despre eşafod în faţa unui om al cărui tată s-a urcat pe eşafod ; despre oameni de rînd¹ în faţa unor oameni de rînd care s-au îmbogăţit şi se pretind nobili.

De asemenea, are de gînd să crească lîngă el un copil nelegitim, cu numele şi rolul unui valet, şi, cu toate că nu vrea să afle soţia şi copiii lui, îl ia gura pe dinainte şi-i spune de zeci de ori pe zi „fiule“.

¹ De remarcăt gradaţia gafelor.

A luat apoi hotărîrea să-și însoare fiul cu fiica unui om de afaceri și nu se ferește să spună din cînd în cînd, vorbind despre casa și despre strămoșii lui, că Menalcii n-au făcut niciodată căsătorii nepotrivite¹ cu rangul lor.

În sfîrșit, Ménalque nu participă și nici nu e atent la subiectul care se discută într-o societate. El și gîndește, și vorbește totodată; dar lucrul despre care vorbește el e rareori acela la care se gîndește; de aceea, nu vorbește niciodată în mod consecvent și fără întrerupere; cînd spune el *nu*, adesea ar trebui să spună *da*, și cînd spune el *da*, socotește că vrea să spună *nu*. Cînd îți răspunde atît de potrivit, e cu ochii larg deschiși, dar nu se folosește de ei; nu te privește nici pe tine, nici pe altcineva, nici nimic din cîte sînt pe lume. Tot ce poți să scoți de la el — și asta în răstimpul cînd e cu cea mai mare luare-aminte și mai cu poftă de taifas decît oricînd — sînt cuvintele: „*Da, într-adevăr. Este adevărat. Bine! Nu zău? Da, da! Cred că da. Cu siguranță. Ah, Doamne!*” și alte cîteva monosilabice, care nici măcar nu nimeresc la momentul potrivit.

De asemenea, el nu e niciodată cu cei cu care pare să fie; îi spune cu toată seriozitatea lacheului „Domnule”, iar prietenului său îi spune pe nume: „La Verdure”; spune „*reverența-voastră*” unui prinț de singe și „*alteța-voastră*”² unui iezuit. Ascultă slujba la biserică. Aude preotul strănutînd și-i spune: „*Să te aibă Domnul în paza lui!*”

¹ Contele de Brancas făcuse o asemenea căsătorie cu Suzanne Garnier, fiica unui om de afaceri.

² Așa a pățit abatele Mauroy.

Se află undeva cu un magistrat. Omul acesta, serios din fire, venerabil prin vîrsta și prin demnitatea lui, aduce vorba despre o întîmplare și îl întreabă dacă e așa. Ménalque îi răspunde: „*Da, domnișoară.*“¹

Se întorcea o dată de la țară. Lacheii lui, îmbrăcați în livrele², se încumetă să-l jefuiască, și izbutesc. Se dau jos din caleașca lui, îi vîră un cotor de tortă sub nas, îi cer punga, și el le-o dă. Sosit acasă, le povestește pățania prietenilor lui, care nu întîrzie să-l întrebe în ce împrejurări. Și el le spune: „*Întrebați-i pe oamenii mei, că erau acolo.*“³ (Ed. 8.)

8

Necuviința nu este un viciu al sufletului, ci este sinteza mai multor vicii: a înfumurării prostești, a necunoașterii îndatoririlor, a trîndăviei, a tîmpeniei, a distracției, a disprețuirii altora și a invidiei. Deși nu se răsfrînge decît asupra a ceea ce se vede în afară, ea este și mai vrednică de ură, pentru că e totdeauna un defect învederat și izbitor. Este adevărat că defectul acesta jignește mai mult sau mai puțin, după pricina care îl produce. (Ed. 4.)

¹ Caracterul lui Ménalque se încheia aici în ediția 6. Rindurile următoare au fost adăugate în edițiile 7 și 8.

² Adică fără să-și mai dea osteneala să se deghizeze.

³ Regnard, inspirîndu-se din La Bruyère, a scris o comedie: *Distratul*.

9

A spune despre un om iute la mînie, inegal, certăreț, cicălitor și cu toane „așa e firea lui” nu înseamnă că-i găsim o scuză, cum am crede, ci înseamnă că mărturisim, fără să ne gîndim, că defecte atît de mari sînt fără leac. (*Ed. 4.*)

Ceea ce se cheamă fire este un lucru prea neglijat în rîndul oamenilor. Oamenii ar trebui să înțeleagă că nu e de ajuns să fie buni, dar că mai trebuie să și pară ca atare, măcar dacă năzuiesc să fie sociali, în stare de unire și de înțelegere, adică să fie oameni. De la sufletele rele nu avem nevoie să cerem blîndețe și mlădiere ; ele nu le lipsesc niciodată și le servesc ca momeală, ca să-i prindă pe cei naivi în capcană și ca să-și asigure izbînda șiretlicurilor lor ; iar cei care au inimă bună am dori să fie mereu mlădii, accesibili, binevoitori, ca să fie mai puțin adevărat uneori că oamenii răi sînt dăunători, iar cei buni te fac să suferi. (*Ed. 4.*)

10

Majoritatea oamenilor trec de la mînie la ocară. Unii procedează altfel : te jignesc, și apoi se supără. Procedeul acesta este atît de surprinzător, încît nu mai lasă loc supărării. (*Ed. 4.*)

11

Oamenii nu țin de ajuns să nu piardă ocaziile de a le face plăcere altora ; se pare că nu intră într-o

slujbă decît ca să poată fi îndatoritori, dar să nu facă nimic ; lucrul cel mai spontan și care se prezintă mai întîi este refuzul. Și numai după ce se gîndesc puțin îți fac vreun serviciu.

12

Întîi să știi exact la ce te poți aștepta din partea oamenilor în general și de la fiecare dintre ei îndeosebi, și apoi să te arunci în vălmășagul lumii. (*Ed. 8.*)

13

Dacă sărăcia este mama fărădelegilor, întunericul minții le este tată. (*Ed. 4.*)

14

E greu ca un om foarte necinstit să aibă destulă minte ; o inteligență dreaptă și pătrunzătoare te duce, în sfîrșit, la regulile de purtare, la cinste, la virtute. Celui care se îndîrjește în ce e rău, ca și în ce e neadevărat, îi lipsește judecata și pătrunderea ; zadarnic cauți să-l îndrepti prin trăsături satirice, care îl arată celorlalți și în care el însuși nu se recunoaște ; e ca și cînd l-ai ocări pe un surd. Pentru plăcerea oamenilor cumsecade și pentru răzbunarea publicului, ar fi de dorit ca un ticălos să nu fie chiar atît de surd încît să nu-și mai dea seama de nimic.

15

Există vicii pe care nu le datorăm nimănui, cu care sîntem înzestrați de cînd venim pe lume și pe care le întărim prin obișnuință. Mai sînt altele, pe care le căpătăm și care ne sînt străine. Ne naștem uneori cu moravuri ușoare, cu amabilitate și cu toată dorința de a fi pe plac ; dar prin felul în care ești tratat de cei lîngă care trăiești sau de care depinzi ești scos îndată din făgașul deprinderilor și chiar abătut de la felul tău de a fi ; ai amărăciuni și un venin de care nu știai ; îți descoperi un alt temperament și ești, în sfîrșit, mirat găsindu-te aspru și spinos.

16

Cineva întreabă de ce nu alcătuiesc oamenii lăolaltă ca o singură națiune și de ce n-au vrut să vorbească aceeași limbă, să trăiască sub aceleași legi, să ajungă la o înțelegere între ei asupra aceluiași reguli de purtare și a aceluiași cult ; și eu, gîndindu-mă la nepotrivirea cugetelor, a gusturilor și a simțămintelor, sînt mirat văzînd pînă la șapte sau opt persoane adunîndu-se sub același acoperiș, în aceeași împrejurare și alcătuiînd o singură familie.¹ (Ed. 2.)

¹ În prima ediție, notația aceasta se prezenta astfel : „Pătrunzînd temeinic contrarietatea spiritelor, a gusturilor și a părerilor, sînt și mai uluit văzînd că mîile de oameni care alcătuiesc o națiune se află adunați în aceeași țară, ca să vorbească aceeași limbă, să trăiască sub aceleași legi, să cadă de acord între ei asupra aceluiași datini, aceluiași

17

Sînt unii tați ciudați, a căror viață întreagă nu pare preocupată decît să le pregătească vîstarelor temeieri de a se consola de moartea lor.

18

Totul vine dinafară în dispoziția, în obiceiurile și în manierele majorității oamenilor. Cutare a trăit toată viața amărît, iute la mînie, zgîrcit, slugarnic, supus, harnic, interesat, deși se născuse vesel, tihnit, leneș, falnic, cu un caracter mîndru și departe de orice josnicie ; nevoile vieții, situația în care se găsește și legea necesității forțează firea omului și-i aduc mari schimbări. Astfel, cutare om nu se poate defini așa cum este el în fond și în el însuși : prea multe lucruri dinafara lui îl modifică, îl schimbă, îl răvășesc ; nu este chiar ce este sau ce pare să fie.

19

Viața este scurtă și plictisitoare și toată se petrece dorind. Îți amîni în viitor odihna și bucuriile, adesea la acea vîrstă la care au și dispărut cele mai bune avuții : sănătatea și tinerețea. Vine și vremea aceasta,

uzante și aceluiasi cult decît văzînd diverse națiuni cantonîndu-se sub diferitele clime ce le simt distribuindu-se și împărțindu-și toate lucrurile acestea". Reflecția aceasta pare un comentariu satiric al celebrului paradox al lui Hobbes *Homo homini lupus*.

și ne găsește pe neașteptate nutrind mereu dorințe ; tot la punctul acesta ne găsim cînd ne înhață febra și ne stinge. Dacă ne-am fi vindecat, n-am fi făcut-o decît ca să dorim mai departe.

20

Cînd dorești ceva, te lași pe seama celui de la care tragi nădejde ; ești sigur că vei obține ? Tărăgănezi, negociezi și te lași păgubaș. (Ed. 8.)

21

E un lucru atît de obișnuit pentru om să nu fie fericit și atît de important faptul că tot ce e un bine să fie cumpărat cu mii de necazuri, încît o treabă care se face ușor devine suspectă. La fel de greu înțelegem că ce costă atît de puțin poate să ne fie de un foarte mare folos, sau că, prin măsuri drepte, trebuie să ajungem lesne la țelul pe care ni-l propunem. Credem că merităm izbînzile, dar că nu trebuie să ne biziim pe ele decît rar de tot.

22

Omul care spune că nu s-a născut fericit ar putea cel puțin să ajungă fericit prin fericirea prietenilor și a rudelor lui apropiate. Pizma îi răpește și această ultimă posibilitate. (Ed. 4.)

23

Orice am putut să spun în altă parte ¹, poate că necăjiții n-au dreptate să fie necăjiți. Oamenii par născuți pentru nefericire, pentru durere și pentru sărăcie : prea puțini scapă de ele ; și cum poate să li se întâmple orice nenorocire, ar trebui să fie pregătiți pentru orice nenorocire. (*Ed. 6.*)

24

Atît de greu se înțeleg oamenii în afaceri, sînt atît de cusurgii cînd e vorba chiar de cele mai mărunte interese, îți pun atîtea bețe-n roate, vor să înșele atît de mult și atît de puțin să fie înșelați, pun atît de mult preț pe ce le aparține lor și atît de puțin pe ceea ce aparține altora, încît mărturisesc că nu știu cum și în ce fel se mai pot încheia căsătoriile, contractele, cumpărările, pacea, armistițiul, tratatele și alianțele.

25

Unora, aroganța le ține loc de fală, lipsa de omenie le ține loc de tărie, și înșelătoria grosolană le ține loc de deșteptăciune. (*Ed. 5.*)

Înșelătorii sînt lesne înclinați să creadă că și ceilalți sînt ca ei ; nu se lasă cîtuși de puțin înșelați, dar nici ei nu înșală multă vreme. ²

¹ Cf. cap. V. § 63.

² Variantă (ediția I) : „Cei care sînt perfizi cred cu ușurință că ceilalți sînt ; nu pot fi mai de loc înșelați, nici să înșele“.

Aș schimba oricînd, cu dragă inimă, păcatul de a fi un înșelător, primind să fiu timpit și să par ca atare. (Ed. 5.)

Nu înșală nimeni de dragul de a face un bine cuiva ; înșelătoria îi adaugă minciunii răutatea. (Ed. 5.)

26

Dacă ar exista mai puțini înșelați, ar fi mai puțini din ceea ce se cheamă oameni fini sau pricepuți și din cei care privesc ca pe o fală sau ca pe o distincție faptul că au știut, de-a lungul întregii lor vieți, să-i înșele pe alții. Cum vreți ca *Erophile* — căruia lipsa de cuvînt, faptele săvîrșite în prezența altora și înșelătoria, departe de a-i dăuna, i-au adus favoruri și binefaceri chiar de la aceia pe care nu i-a servit sau pe care i-a păgubit — să nu aibă o nețărmarit de bună părere despre sine și despre dibăcia lui ? (Ed. 8.)

27

În piețele publice, pe străzile marilor orașe și din gura celor care trec nu auzi decît cuvintele *somație prin portărel, sechestru, interogatoriu, obligație și ple-dare împotriva obligației sale*¹. N-o fi existînd oare

¹ Un fel de chitanță neoficială, prin care semnatarul se obligă să plătească cuiva o anumită sumă de bani. Lui La Bruyère nu-i plăceau formalitățile acestea procedurale, de care își aducea aminte cu aversiune din propria lui familie și din timpul funcționării lui la Caen, unde a cunoscut mania normanzilor pentru procese.

pe lume nici cea mai mică dreptate ? O fi lumea, dimpotrivă, plină de oameni care cer cu sînge rece ce nu li se cuvine sau care refuză categoric să dea îndărăt ce datorează ? (Ed. 4.)

Patalamale născocite pentru a le aminti oamenilor sau pentru a-i face să-și recunoască cuvîntul dat : o rușine a omenirii ! (Ed. 8.)

Înlăturați patimile, interesul, nedreptatea — cîtă liniște în cele mai mari orașe ! Lipsurile și procurarea mijloacelor de trai nu contribuie nici cu a treia parte la complicațiile vieții. ¹ (Ed. 4.)

Nimic nu îndeamnă în așa măsură un om cu min-tea chibzuită să îndure în liniște greșelile pe care ru-dele și prietenii le săvîrșesc față de el ca meditația asupra viciilor omenirii. Cît de greu le vine oamenilor să fie statornici, generoși și credincioși și să se simtă mișcați de o prietenie mai puternică decît interesul lor ! Cum cel chibzuit cunoaște posibilitatea lor, nu le pretinde oamenilor să treacă prin ziduri, să zboare în văzduh și să fie drepecți. Poate să urască în general oamenii, la care găsește atît de puțină virtute ; dar cînd e vorba de Cutare și de Cutare le trece cu vederea, ba chiar ține la ei pentru temeiuri mai înalte

¹ Reflecție curioasă într-o vreme în care răzmerițele pentru motive economice erau foarte dese : în ținutul Boulonnais în 1662 ; în Vivarais în 1670 ; la Poitiers în 1675 ; la Vitry-le-Croisé în 1680 etc. (J. Benda)

și se străduiește ca el, personal, să merite cât mai puțin o asemenea îngăduință.

29

Există anumite bunuri pe care le dorim cu o pasiune nesăbuită și numai gîndul lor ne ametește și ne entuziasmează. Dacă ni se întîmplă să le obținem, le privim mai liniștiți decît ne-am fi gîndit și ne bucurăm de ele mai puțin decît năzuim la altele mai mari.

30

Există necazuri îngrozitoare și nenorociri cutremurătoare, la care nici nu îndrăznești să te gîndești. Numai vederea lor te face să te înfiori ; dacă se întîmplă să se abată și peste capul tău, găsești în tine energii pe care nu le știai, te îndîrjești împotriva vitregiei sorții și te porți mai bine decît ai fi sperat.¹

31

Uneori nu e nevoie decît de o casă frumoasă pe care o moștenești, de un cal frumos sau de un cîine drăguț, al căror stăpîn te trezești, de o tapițerie și de o pendulă ca să potolească o mare durere și ca să te facă să simți mai puțin o mare pierdere.² (*Ed. 4.*)

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Niciodată nu sîntem atît de fericiți sau de nenorociți cît ne închipuim...”

² Cf. cap. IV, § 35, aceeași reflecție, sub altă formă.

32

Îmi închipui uneori că viața oamenilor ar fi veșnică pe pământ și meditez după aceea la o seamă de lucruri care mă fac să cred că și-ar rostui atunci mai bine viața decît în condițiile actuale. (*Ed. 5.*)

33

Dacă viața este nefericită, e greu de suportat ; dacă e fericită, e îngrozitor s-o pierzi. Ajungi la același lucru.

34

Nu există bun care să nu le fie oamenilor mai drag de păstrat și pe care să nu-l cruce mai puțin decît propria lor viață.¹

35

*Irène*² se duce cu mare cheltuială la Epidaur³, îl vede pe Esculap în templul lui și îi cere o consultație

¹ La Bruyère nu vrea să spună că omul își riscă viața de bunăvoie, ci că nu știe să-i dea o bună folosire, risipind-o în lucruri mărunte.

² Aluzie la d-na de Montespan, care, potrivit „cheilor“, se ducea adesea la apele minerale de la Bourbon pentru betșuguri închipuite.

³ Oraș din Argolida, unde se găseau un templu și un oracol al lui Esculap, fiul lui Apolo și zeul tămăduirii.

despre toate beteșugurile ei. Mai întâi se plînge că e obosită și sleită de puteri. Și vraciul declară cu autoritate că asta provine din pricina lungimii drumului pe care l-a făcut. Ea îi mai spune că seara n-are poftă de mîncare ; vraciul îi poruncește să mănînce mai puțin. Ea mai adaugă că suferă de insomnii, și dînsul îi prescrie să nu stea în pat decît în timpul nopții. Ea îl întreabă de ce se face tot mai grăoaie și ce leac să folosească. Doctorul îi răspunde că trebuie să se scoale înainte de prînz și uneori să se folosească la mers de propriile ei picioare. Ea îi declară că vinul îi face rău, și atotputernicul îi spune să bea apă ; că are indigestii, și el adaugă să țină dietă.

— Mi se slăbește vederea, spune Irène.

— Poartă ochelari ! îi răspunde Esculap.

— Slăbesc, continuă ea, și nu mai sînt nici atît de puternică, nici atît de sănătoasă cum am fost.

— Asta e, îi spune maestrul, din pricină că îmbătrînești.

— Dar cu ce să mă tămăduiesc de tînjirea asta ?

— Lucrul cel mai rapid, Irène, e să mori, cum au făcut și mămica și bunica dumitale.

— O, fiu al lui Apolo, strigă Irène, ce povață îmi dai ? Oare asta e toată știința aceea a cărei faimă s-a răspîndit din om în om și care te face slăvit de tot pămîntul ? Ce lucru rar și tainic mă înveți ? Păi nu știam și eu toate leacurile acestea pe care mi le spui ?

— De ce nu te folosești atunci de ele, îi răspunde zeul, fără să mai fi pornit să mă cauți atît de departe și să-ți scurtezi firul zilelor printr-o călătorie atît de lungă ? (Ed. 8.)

36

Moartea nu se întâmplă decît o dată, dar te face s-o simți în toate clipele vieții ; e mai greu să te gîndești la ea decît s-o înduri. ¹

37

Îngrijorarea, teama, deprimarea nu îndepărtează moartea, ci dimpotrivă. Dar mă îndoiesc că rîsul prea mult li se potrivește oamenilor, care sînt muritori. (Ed. 5.)

38

Ce este sigur în moarte e oarecum atenuat de ce este nesigur ; este ceva nedefinit în timp, fărămă din infinit și din ce se cheamă veșnicie. (Ed. 5.)

39

Să ne gîndim că, tot așa cum suspinăm în clipa de față după înfloritoarea tinerețe, care nu mai este și care nu se va mai întoarce, va urma bătrînețea, care ne va face să regretăm vîrsta bărbăției în care mai sîntem încă și pe care n-o prețuim de ajuns.

¹ Cf. Publius Syrus : *Mortem timere crudelius est quam mori*. Pascal a spus și el : „Moartea e mai ușor de suportat fără să te gîndești la ea decît gîndul morții fără primejdie”.

40

Ne temem de bătrînețe, la care nu sîntem siguri că vom putea ajunge.

41

Sperăm să îmbătrînim și ne temem de bătrînețe ; adică ne e dragă viața și fugim de moarte. (Ed. 5.)

42

Mai degrabă ne-am pleca în fața firii și ne-am teme de moarte decît să facem neconținut eforturi, să ne înarmăm cu argumente și cu reflecții și să ne aflăm mereu în luptă cu noi înșine, ca să nu ne temem de ea. ¹ (Ed. 6.)

43

Dacă dintre toți oamenii unii ar muri și alții nu, moartea ar fi o mîhnire fără putință de alinare. (Ed. 5.)

44

O boală lungă pare să ia loc între viață și moarte, ca moartea însăși să ajungă o ușurare și pentru cei ce mor și pentru cei ce rămîn. ² (Ed. 5.)

¹ Cf. Montaigne (*Eseuri*, III, 12) : „Tulburăm viața cu gîndul la moarte ; una ne plictisește, cealaltă ne înspăimîntă...”

² Moartea este o ușurare pentru cel care moare, pentru că îl scapă de boală ; iar pentru cei care rămîn, pentru că-i scapă de bolnav. Reflecție plină de ironie și amărăciune.

45

Omenește vorbind, moartea are și o parte frumoasă : pune capăt bătrâneții. (*Ed. 5.*)

Moartea care preîntîmpină subrezenia sosește mai la timp decît aceea care-i pune capăt. (*Ed. 5.*)

46

Părerea de rău pe care o au oamenii despre proasta întrebuințare a timpului trăit nu-i îndrumează totdeauna să-i dea celui care le mai rămîne de trăit o folosire mai bună.

47

Viața este ca un somn. Bătrînii sînt oamenii al căror somn a fost mai lung ; ei nu încep să se trezească decît cînd trebuie să moară. Dacă mai străbat cu mintea îndărăt tot drumul anilor parcurși, adesea nu găsesc nici virtuți, nici fapte laudabile care să deosebească un an de altul. Ei își confundă diferitele vîrste și nu văd în ele nimic care să le fie ca un jalon destul de vădit ca să măsoare de la el timpul pe care l-au trăit. Au avut un vis confuz, haotic și fără nici o înlănțuire. Simt totuși, aidoma celor care se trezesc, c-au dormit timp îndelungat. ¹ (*Ed. 5.*)

¹ „Montaigne, Pascal și Bossuet, observă Hémardinquer, se complac în marile cugetări pe care ideea morții la aduce cu ea... La Bruyère doar a atins subiectul acesta. Imaginația lui se leagă de realitatea lucrurilor, de ceea ce se petrece

48

Nu există pentru om decît trei evenimente : naşterea, viaţa şi moartea ; nu simte cînd se naşte, suferă că trebuie să moară şi uită să trăiască. (Ed. 4.)

49

Există o vîrstă în care raţiunea nu s-a manifestat încă, în care oamenii nu trăiesc decît prin instinct, în felul animalelor, şi din care nu dăinuie nici o urmă în memorie. Există o a doua vîrstă, în care raţiunea se dezvoltă, e formată şi ar putea să intre în joc dacă n-ar fi întunecată şi parcă înăbuşită de viciile firii şi de un şir de pasiuni care se țin lanţ şi ne duc la a treia şi ultima vîrstă. Atunci, în plinătatea puterii ei, raţiunea ar trebui să dea roade ; dar ea a fost ca răcită şi încetinită de ani, de boală şi de durere şi zăpăcită apoi de poticnelile organismului, ajuns în declin ; şi aceste vîrste alcătuiesc, totuşi, viaţa omului.¹ (Ed. 4.)

50

Copiii sînt semeţi, dispreţuitori², iuţi la mînie, invideoşi, curioşi, interesaţi, leneşi, uşuratici, fricoşi, ne-

sub ochii noştri, şi nu trece mai departe, de teama de a nu se rătăci. Lui îi place mai mult să observe decît să mediteze.”

¹ Cf. Boileau, *Satira despre om*, şi Voltaire, *Discurs în versuri despre om*.

² Reflecţiile lui La Bruyère se referă mai ales la copiii de familii mari, pe care a avut prilejul să-i cunoască mai de aproape.

cumpătați, mincinoși, prefăcuți. Rîd și plîng cu ușurință. Au bucurii nesăbuite și mîhniri amarnice din pricini foarte mărunte. Nu vor să sufere răul, dar le place să-l facă : sînt, de pe acum, oameni. (*Ed. 4.*)

51

Copiii nu au nici trecut, nici viitor¹, dar — lucru ce nu ni se întîmplă nouă cîtuși de puțin — se bucură de prezent. (*Ed. 4.*)

52

Trăsăturile care caracterizează copilăria par aceleași la toți copiii ; moravurile la vîrsta aceasta sînt destul de asemănătoare și numai cu o atenție plină de curiozitate distingi deosebirea dintre ele : deosebirea sporește o dată cu rațiunea, deoarece o dată cu rațiunea cresc pasiunile și viciile, singurele care fac oamenii atît de deosebiți între ei și atît de potrivnici lor înșile. (*Ed. 4.*)

53

La vîrsta lor, copiii au de la natură imaginația și memoria, adică au ce nu mai au bătrînii, și le dau o minunată întrebuințare în jocurile și la distracțiile lor ; datorită lor repetă copiii ce-au auzit spunîndu-se și imită ce-au văzut făcîndu-se ; datorită lor se îndelet-

¹ Adică : nu au trecut, iar viitorul nu-i preocupă.

nicesc în jocul lor cu toate meseriile, fie că se ocupă în realitate cu mii de mici lucrări, fie că imită diverși meșteșugari prin mișcare și prin gesturi ; datorită lor își închipuie că se află la un mare ospăț și se ospătează din belșug ; datorită lor se strămută cu gândul în palate și în locuri fermecătoare ; datorită lor, deși sînt singuri, se văd într-o calească bogată și cu un mare alai. Iată-i comandînd armate, dînd bătălia și bucurîndu-se de farmecul victoriei ; ori sînd de vorbă cu regii și cu principii cei mai mari. Ba sînt chiar ei regi, au supuși, stăpînesc averi, pe care le întruchi-pează în frunze de pomi sau în grăunțe de nisip. Și — lucru de care habar nu au în restul vieții lor — știu la vîrsta asta să-și hotărască singuri soarta și să fie stăpîni pe propria lor fericire. (Ed. 4.)

54

Nu există viciu aparent, nici infirmitate a trupului care să nu fie zărit de copii ; ei le observă de la prima vedere și știu să le exprime prin cuvinte potrivite ; nimeni nu știe să spună lucrurilor pe nume mai bine decît ei. Ajunși oameni, sînt împovărați, la rîndul lor, de toate ponoasele de care și-au bătut joc (Ed. 4.)

Singura grijă a copiilor e să găsească partea slabă a profesorilor lor, ca și a tuturor celor cărora le sînt supuși. De îndată ce le-au găsit un cusur, ies ei biruitori și dobîndesc asupra lor un avantaj pe care nu-l mai pierd. Ceea ce ne face să pierdem vreodată această superioritate asupra lor este totdeauna tocmai ce ne împiedică s-o redobîndim. (Ed. 4.)

55

Lenea, nepăsarea și trîndăvia, defecte atît de firești copiilor, dispar în timpul jocurilor, la care sînt vioi, sîrguincioși, punctuali, îndrăgostiți de reguli și de simetrie, în care nu-și iartă nici o greșeală unii altora și reîncep singuri, de mai multe ori, un singur lucru pe care nu l-au izbutit : prevestiri sigure că vor putea într-o zi să-și negligeze îndatoririle, dar că nu vor uita nimic pentru plăcerile lor. (Ed. 4.)

56

Totul le pare mare copiilor : curțile, grădinile, clădirile, mobilele, oamenii și animalele ; și oamenilor le par la fel lucrurile lumii și, aș îndrăzni să spun, din aceeași pricină : pentru că sînt mici. (Ed. 4.)

57

Copiii încep între ei cu statul popular : fiecare este stăpîn într-însul ; și — ceea ce este foarte firesc — nu se împacă multă vreme cu el, ci trec la statul monarhic. Careva se distinge prin ceva — fie printr-o mai mare vioiciune, fie printr-o mai bună condiție fizică, fie printr-o cunoaștere mai precisă a diferitelor jocuri și a micilor legi care le alcătuiesc ; ceilalți i se supun, și se alcătuiește atunci un guvern absolut, care nu se învrtește decît în jurul bunului-plac¹ al unuia singur. (Ed. 4.)

¹ Edictele regale conțineau formula : „*Tel est Notre plaisir*“ (Așa e plăcerea Măriei-Noastre).

58

Cine se îndoiește de faptul că, în genere, copiii concep, judecă și raționează în mod logic ? Dacă o fac numai cu privire la niște lucruri mici, e pentru că sînt copii și fără o experiență¹ îndelungată ; și dacă o fac cu cuvinte nepotrivite, nu e atît din vina lor, cît din vina părinților sau a învățătorilor lor. (Ed.4.)

59

A-i pedepsi pe copii pentru greșeli pe care nu le-au făcut sau chiar a-i pedepsi sever pentru niște greșeli ușoare înseamnă să pierzi cu totul încrederea lor². Ei știu precis și mai bine decît oricine ce merită ; și nu merită cîtuși de puțin decît lucrul de care se tem. Ei știu dacă-i pedepsești pe drept sau pe nedrept și nu se înrăiesc mai puțin din pricina unor pedepse prost aplicate decît din lipsa de pedeapsă. (Ed. 4.)

60

Nu trăim de ajuns ca să tragem vreun folos de pe urma greșelilor noastre ; le săvîrșim în tot cursul vieții ; și tot ce putem face tot greșind astfel mereu e să murim îndreptați.

¹ La Bruyère își amintește, de bună seamă, de Malebranche (*Căutarea adevărului*, cartea III, partea I, 8) : „Copiii au rațiune ca și oamenii formați, deși nu au experiență”.

² Fénelon, cu același simț pedagogic, dezvoltă aceleași vederi în *Educația fetelor*.

Nimic nu-ți face o mai mare plăcere decît iscusința de a te fi ferit să săvîrșești o mare prostie.

61

Povestirea greșelilor pe care le-ai săvîrșit este neplăcută : căutăm să le ascundem și să le aruncăm în spatele altcuiva. Asta-i dă întîietate îndrumătorului spiritual față de duhovnic.¹

62

Greșelile proștilor sînt uneori atît de grave și așa de greu de prevăzut, încît îi lasă pe înțelepți înmărmuriți și nu le sînt de folos decît acelora care le săvîrșesc. (Ed. 6.)

63

Spiritul de tagmă îi înjosește pe cei mai mari oameni pînă la micimile oamenilor de rînd.

64

Din vanitate sau din bună-cuviință, facem aceleași lucruri și cu aceleași aparențe cum le-am face dintr-o

¹ Despre deosebirea dintre îndrumătorul spiritual (*le directeur*) și duhovnic, cf. cap. *Despre femei*, § 6. Îndrumătorul se mulțumea să dea sfaturi fără să primească spovedania. El trăia adesea laolaltă cu familia. Tartuffe era un fel de îndrumător.

încălinare firească sau din datorie.¹ Cutare a murit de curînd la Paris răpus de febra căpătată veghind la căpătiul soției lui, pe care n-o iubea² de loc.

65

În inima lor, oamenii vor să fie prețuiți și își ascund cu grijă dorința pe care o au de a fi prețuiți ; pentru că oamenii vor să treacă drept virtuoși și pentru că a voi să scoți de pe urma virtuții orice alt avantaj în afară de virtute — vreau să spun prețuirea și laudele — ar însemna că nu ești într-adevăr virtuos, ci că ții să fii prețuit și lăudat sau că ești înfumurat ; oamenii sînt foarte înfumurați și nimic nu le displace mai mult decît să fie socotiți ca atare. (Ed. 4.)

66

Un om înfumurat trage un folos spunînd ceva de bine sau de rău despre sine³ ; un om modest nu vorbește de loc despre sine. (Ed. 4.)

¹ Cf. Malebranche (I, partea a doua, 7) ; „Nu ne dăm seama de ajuns că vanitatea determină majoritatea acțiunilor noastre“. Și La Rochefoucauld : „Virtutea n-ar ajunge atît de departe dacă vanitatea n-ar însoți-o la drum“.

² După „cheile“ din secolul al XVIII-lea, este o aluzie la Louis Armand de Bourbon, prinț de Conti (născut în 1661). Se căsătorise în 1680 cu d-ra de Blois, fiica lui Ludovic al XIV-lea și a d-nei La Vallière. A murit la 9 noiembrie 1685, îmbolnăvindu-se de vîrsat pe cînd își îngrijea soția, care s-a însănătoșit.

³ Cf. La Rochefoucauld : „Preferăm să spunem ceva de rău despre noi decît să nu spunem nimic“.

Nu putem vedea mai bine ridicolul înfumurării și în ce măsură înfumurarea este un viciu rușinos decât în faptul că nu cutează să se arate și că se ascunde adesea sub aparențele contrariului ei. (Ed. 4.)

Falsa modestie este ultimul rafinament al înfumurării; ea face ca omul înfumurat să nu pară ca atare, și se face prețuită, dimpotrivă, prin virtutea opusă viciului care o constituie: este o minciună. Falsa glorie este primejdia ascunsă care pîndește înfumurarea; ea ne îndrumază să căutăm a ne face prețuiți prin niște lucruri care, la drept vorbind, se găsesc în noi, dar sînt frivole și nedemne să le scoți în evidență; este o greșală. (Ed. 4.)

67

În ceea ce-i privește pe ei, oamenii vorbesc în așa fel încît nu mărturisesc de bunăvoie decât niște defecte mici¹, și încă pe acelea care presupun în persoanele lor talente frumoase sau mari calități. De pildă, unul se plînge că are o memorie slabă, dar e mulțumit de altfel de mintea lui aleasă și de judecata lui chibzuită; admite cu dragă inimă reproșul² care i se face că e distrat și visător, ca și cum prin asta ni s-ar recunoaște inteligența; spune despre sine că e neîndemînic, că nu poate să facă nimic cu mîinile lui, grozav de consolată de pierderea aces-

¹ Cf. La Rochefoucauld: „Nu ne mărturisim unele mici cusururi decât ca să-i convingem pe alții că nu avem cusururi mari”.

² La Bruyère pare să se fi gîndit la Montaigne, a cărui modestie a denunțat-o Malebranche ca pe o „vanitate indiscretă și ridicolă” (II, partea a doua, 5)

tor mici însușiri prin acelea ale inteligenței sau prin harurile sufletești, pe care toată lumea i le cunoaște ; își mărturisește lenea în cuvinte care arată mereu dezinteresarea lui și faptul că s-a lecuیت de ambiție ; nu roșește de murdăria lui, care nu e altceva decît o neglijență pentru lucrurile mărunte și care să presupună că n-are înclinație decît pentru cele trainice și esențiale. Unui războinic îi place să spună că din prea mare grabă sau din curiozitate s-a aflat într-o anumită zi în tranșee sau în vreun alt post foarte periculos, fără să fie de gardă, nici trimis de superiori ; și adaugă c-a fost muștrat de către generalul său. Tot astfel, o minte aleasă sau un geniu în toată puterea cuvîntului, care s-a născut cu acea înțelepciune pe care ceilalți oameni caută în zadar s-o dobîndească ; care și-a călit mintea printr-o îndelungată experiență ; pe care numărul, greutatea, diversitatea, dificultatea și importanța afacerilor îl preocupă numai, dar nu-l copleșesc ; care prin lărgimea vederilor sale și prin pătrunderea lui domină toate evenimentele ; care, departe de a consulta toate reflecțiile ce s-au scris despre cîrmuire și despre politică, este, poate, unul dintre acele suflete sublime hărăzite să-i conducă pe alții și după modelul cărora a fost întocmit acest prim mănunchi de reguli ; care este abătut, de lucrurile mari pe care le face, de la lucrurile frumoase sau plăcute pe care ar putea să le citească și care, dimpotrivă, nu pierde nimic povestindu-și și, ca să spunem astfel, răscolindu-și viața și faptele ; un om ¹ croit așa poate să spună ușor și fără să se com-

¹ Louvois, potrivit „cheii“ din 1697 și celor din secolul al XVIII-lea.

promită că nu cunoaște nici o carte și că nu citește niciodată nimic. (*Ed. 4.*)

68

Vrem uneori să ne ascundem slăbiciunile sau să atenuăm părerea pe care o au alții despre ele, prin mărturisirea lor nesilită. Cutare, care nu știe nimic, spune : „Sînt un ignorant“. Un om spune : „Sînt bătrîn“, și trece de șaizeci de ani ; altul spune și el ; „Nu sînt bogat“, și e sărac. (*Ed. 5.*)

69

Modestia nu există sau este confundată cu un lucru cu totul diferit de ea, dacă o luăm drept un simțămînt lăuntric care coboară omul în propriii săi ochi și care este o virtute supranaturală, ce se numește umilință. Omul, prin firea lui, gîndește cu mîndrie și cu semeție despre el însuși și nu gîndește astfel decît despre el ; modestia nu năzuiește altceva decît să facă să nu sufere nimeni din pricina aceasta ; este o virtute aparentă, care modulează privirile, umbletul, cuvintele și glasul omului și care îl face să se comporte față de alții de parcă n-ar fi adevărat că nu dă doi bani pe ei. (*Ed. 4.*)

70

Lumea e plină de oameni care, făcînd numai în gînd și din obișnuință o comparație între ei și ceilalți,

conchid totdeauna în favoarea propriului lor merit și procedează în consecință.

71

Dumneata spui că trebuie să fim modești ; oamenii aleși nu cer nici ei mai mult ; fă doar ca oamenii să nu uzurpe drepturile celor care cedează din modestie și să nu-i zdrobească pe cei care se pleacă.¹ (Ed. 4.)

La fel, se spune : „Trebuie să avem haine modeste“. Persoanele de valoare nu doresc nici ele nimic mai mult. Dar lumea vrea podoabe, și i le oferim ; este nesățioasă de lucruri de prisos, și i le arătăm. Unii nu-i prețuiesc pe ceilalți decât după o rufărie frumoasă sau după o stofă bogată. Și nu refuzăm totdeauna să fim apreciați în felul acesta. Există locuri în care trebuie să fii arătos ; un galon de aur mai larg sau mai îngust îți dă posibilitatea să intri sau face să ți se închidă ușa-n nas. (Ed. 4.)

72

Vanitatea noastră și prea marea prețuire pe care o avem despre noi înșine ne fac să bănuim la ceilalți o trufie față de noi, care există uneori și care adesea nu există ; o persoană modestă nu are slăbiciunea aceasta.²

¹ Cf. cap. IV, § 44.

² Cf. La Rochefoucauld : „Dacă n-am avea orgoliu, nu ne-am plînge de orgoliul altora“.

73

Aşa cum trebuie să ne apărăm de îngîmfarea aceasta, care ne face să ne gîndim că ceilalţi ne privesc cu curiozitate şi cu stimă şi nu vorbesc împreună decît ca să discute despre valoarea noastră şi să ne elogieze, tot astfel trebuie să avem o anumită încredere care să ne împiedice de a ne închipui că nu-şi vorbesc la ureche decît ca să-şi spună ceva de rău despre noi sau că nu rîd decît ca să-şi bată joc de noi. (Ed. 4.)

74

Cum se face că *Alcippoe* mă salută astăzi, îmi zîmbeşte, mai-mai să sară din trăsură, de teamă că nu-l văd ? Doar nu sînt bogat, şi umblu pe jos ; ar trebui, logic vorbind, să nu mă vadă. N-o fi făcut toate astea ca să fie zărit şi el, în fundul trăsurii, alături de un potentat ? (Ed. 4.)

75

Oamenii sînt atît de plini de sine, încît toate sînt în funcţie de ei ; le place să fie văzuţi, arătaţi şi salutaţi chiar şi de către necunoscuţi ; dacă-i uită, înseamnă că sînt nişte semeţi ; vor ca toţi să ghicească ce oameni de valoare sînt dînsii. (Ed. 4.)

76

Ne căutăm fericirea în afară de noi¹, în părerea oamenilor pe care îi știm lingușitori, prea puțin sinceri, fără spirit de dreptate, plini de invidie, de toane și de prejudecăți. Ce lucru ciudat !

77

Se pare că nu putem râde decît de lucruri ridicole ; vedem totuși anumiți oameni care rîd și ei deopotrivă de lucrurile ridicole și de cele care nu sînt ridicole. Dacă ești prost și neluat în seamă și îți scapă în fața lor vreo obrăznicie, ei rîd de tine ; dacă ești înțelept și spui numai lucruri chibzuite și pe tonul pe care trebuie spuse, de asemenea rîd.²

78

Cei care ne răpesc avuțiile prin silnicie sau prin nedreptate și ne mînjesc cîntea prin calomnie ne arată îndeajuns ura lor față de noi, dar nu ne dovedesc în aceeași măsură că au pierdut la noi orice fel de prețuire ; de aceea mai sîntem, totuși, în stare să ne întoarcem fața către ei și să le dăm, într-o bună zi, dovadă de prietenia noastră. Dintre toate jignirile, batjocura este, dimpotrivă, cea care se iartă mai

¹ Cf. Boileau, *Epistola III*, vv. 27—30, și Pascal, *Cugetări*, art. II : „...Vrem să trăim în mintea altora, potrivit unei vieți imaginare”.

² Rîd de lucrurile ridicole, pentru că le înțeleg, și de cele chibzuite pentru că nu le înțeleg.

puțin ; ea este graiul disprețului și unul din chipurile în care se face mai bine înțeles ; ea atacă omul în ultimul lui ungher ¹, care este părerea pe care o are despre sine însuși ; batjocura ține să-l facă ridicol în propriii săi ochi și astfel îl convinge de simțămintele cele mai urâte pe care le poate avea cineva față de el și îl face cu neputință de împăcat.

Înclinarea noastră către zeflema și ușurința cu care îi luăm pe ceilalți la vale, îi dezaprobăm și-i disprețuim sînt un lucru monstruos ; și laolaltă cu ele, mînia pe care o simțim contra celor care ne iau în zeflema ne dezaprobă și ne disprețuiesc.

79

Ferindu-i pe oameni de experiența răului, sănătatea și bogățiile le insuflă asprimea față de semenii lor ; și oamenii gata împovărați de propria lor mizerie sînt cei care se apropie mai mult, din compătimire, de mizeria altora. ² (*Ed.* 8.)

80

Se pare că serbările, spectacolele și concertele ³ îi apropie mai mult pe cei cu suflete alese și-i fac să

¹ „Analiză originală și adevărată. La Bruyère cunoștea bine puterea ridicolului.” (*Hémardinquer*)

² La Bruyère își va fi adus aminte de versul lui Vergiliu (*Eneida*, I, 630) : „*Necazurile mele m-au învățat să-i ajut pe cei necăjiți.*”

³ La Bruyère vrea să spună că plăcerile nu-i fac pe cei născuți cu înclinări bune să uite de nenorocirile prietenilor,

simtă mai bine nefericirea rudelor apropiate și a prietenilor. (Ed. 7.)

81

Un suflet mare este mai presus de jignire, de nedreptate, de durere și de batjocură¹; și ar fi invulnerabil dacă nu ar suferi din compătimire.

82

Parcă ți-e rușine să fii fericit când vezi anumite mizerii.² (Ed. 4.)

83

Ne cunoaștem pe loc pînă și cele mai neînsemnate avantaje, dar ne pătrundem cu zăbavă defectele. Știm bine că avem sprîncene frumoase și unghiile bine croite; abia dacă știm însă că sîntem chiori și habar n-avem că sîntem săraci cu duhul. (Ed. 4.)

Argyra își scoate mînușa ca să arate o mîină frumoasă și nu uită să-și descopere un pantofior, care te

ci dimpotrivă, îi fac să le simtă și mai puternic, prin contrast. (H. Bénec)

¹ Cf. Seneca: „Epicur spune că ocară este de nesuferit pentru omul înțelept; eu, unul, spun că nici măcar nu este o ocară pentru el”.

² Deși atît de aspru și neîndurat față de viciile oamenilor și de apucăturile lor ridicole. La Bruyère este cuprins de milă în fața mizeriilor provenite din sărăcie.

face să presupui că are piciorul micuț ; rîde și de lucrurile hazlii, și de cele serioase, ca să-și arate dinții frumoși ; dacă își arată urechea, înseamnă că e frumoasă ; și dacă nu dansează niciodată, e din pricina că e prea puțin mulțumită de talia ei, care este cam groscioară. Își cunoaște toate interesele, cu excepția unui singur : vorbește într-una și n-are pic de duh. (Ed. 4.)

84

Oamenii nu pun mai nici un preț pe toate virtuțile inimii, dar se închină ca la niște idoli la calitățile trupului și ale simțirii. Cel care spune cu seninătate despre sine și fără să creadă că știrbește modestia, că e bun, că e statornic, credincios, sincer, drept și recunoscător nu cutează să spună că e vioi, că are dinți frumoși și pielea catifelată : asta e prea de tot. (Ed. 4.)

Este adevărat că există două virtuți după care se prăpădesc oamenii : vitejia și mărinimia, pentru că există două lucruri pe care le prețuiesc mult și care sînt neglijate din pricina acestor virtuți : viața și banii. De aceea, nimeni nu spune despre sine că e viteaz sau darnic. (Ed. 4.)

Nimeni nu spune despre sine, mai ales fără temei, că e frumos, că e generos, că e sublim. Calitățile acestea fiind nespuse de prețuite, se mulțumește fiecare să creadă că le are. (Ed. 4.)

Orice legătură s-ar părea că există între gelozie și sentimentul de emulație, între ele este aceeași depărtare ca între viciu și virtute. (*Ed. 5.*)

Gelozia și dorința de a întrece pe alții se exercită asupra aceluiași obiect, care este bunul sau meritul celorlalți; cu deosebirea că emulația este un sentiment voluntar, curajos, sincer, care sporește fecunditatea sufletului, făcându-l să tragă foloase din exemple mari, și îl ridică adesea mai presus de ceea ce admiră, pe când invidia, dimpotrivă, este un sentiment violent și ca o mărturisire silită a unui merit aflat în afară de ea; ea ajunge chiar să tăgăduiască virtutea la persoanele în care există sau, silită s-o recunoască, îi refuză elogiile sau îi jinduieste răsplățile; o patimă stearpă, care lasă omul în starea în care îl găsește, îl face să se preocupe numai de persoana și de propria sa reputație, să devină indiferent și zgîrcit în aprecieri când este vorba de faptele sau de lucrările altuia și să se mire când vede în lume alte talente decît ale lui sau alți oameni cu aceleași talente cu care se fălește el: viciu rușinos, care, prin excesul lui, degenerează în înfumurare și în îngîmfare și îl convinge pe acela care suferă de el nu numai că are mai multă minte și mai mare valoare decît ceilalți, dar că el e singurul om inteligent și valoros. (*Ed. 5.*)

Sentimentul de emulație și invidia nu se întîlnesc decît la persoanele cu aceeași ocupație, cu aceleași talente și de aceeași categorie socială. Meșteșugarii cei mai proști sînt cei mai roși de invidie. Cei care

se îndeletnicesc cu artele liberale sau cu literatura, pictorii, muzicanții, oratorii, poeții, toți cei care se încumetă să scrie n-ar trebui să fie în stare decît de întrecere. (*Ed. 5.*)

Nu totdeauna gelozia este lipsită de oarecare invidie, și adesea chiar aceste două pasiuni se confundă. Există un fel de invidie, care, dimpotrivă, este uneori despărțită de gelozie, cum este cea stîrnită în sufletul nostru de situații cu mult mai presus de a noastră, de averi mari, de favoruri, de funcția de ministru. (*Ed. 5.*)

Invidia și ura se unesc mereu și se întăresc una pe alta în aceeași persoană ; și nu le deosebești pe una de alta decît prin faptul că una ține de persoană, și alta de starea și de categoria socială. (*Ed. 5.*)

Un om deștept nu se uită cu ochi răi la un meșteșugar care a făurit o sabie bună sau la un sculptor care a isprăvit un bust frumos. Știe că artele acestea au regulile lor și o metodă pe care n-ai cum s-o ghicești ; că există unelte care trebuie mînuite, și el nu știe nici la ce folosesc, nici cum se numesc, nici cum arată și-i e de ajuns să se gîndească, firește, că nu și-a făcut ucenicia într-un astfel de meșteșug ca să nu-i pară rău că nu e meșter. Poate, dimpotrivă, să se uite cu invidie și chiar cu gelozie la un ministru sau la cei care sînt la conducere, de parcă rațiunea și bunul-simț, pe care le are și el, ca și dînșii, ar fi singurele mijloace care servesc la conducerea unui stat și la orînduirea treburilor obștești și ar putea să țină locul regulilor, al principiilor și al experienței. (*Ed. 5.*)

Există puține minți într-adevăr greoaie și timpite; există încă și mai puține inteligente superioare, în stare să se înalțe în alte sfere. Cei mai mulți oameni însă, plutesc între aceste două extremități. Intervalul dintre ele este completat de un mare număr de oameni cu calități obișnuite, dar care sînt de un mare folos, servesc statului și închină în el utilul cu plăcutul, cum ar fi aptitudinile pentru comerț, finanțe, organizarea oștilor, navigația, artele, meseriile, o bună memorie, iscusința jocului¹, spiritul de societate și darul conversației.²

Toată inteligența care există pe lume e de prisos pentru cel cărui-a lipsește; acesta n-are nici o idee și nu este în stare să profite de ale altuia.³ (Ed. 4.)

Prima treaptă a omului, după rațiune, ar fi să-și dea seama că și-a pierdut-o; nebunia însăși este incompatibilă cu cunoașterea aceasta. Tot astfel, ce ar fi mai bun în noi, după minte, ar fi să ne dăm seama

¹ Gustul „lumii bune“ pentru joc, în secolul al XVII-lea, explică observația lui La Bruyère, care poate că nu este lipsită de ironie.

² Variantă, ed. 1—4: „Miseriile, povățuie bună, și spiritul jocului, spiritul societății și al conversației“.

³ Nu poate să profite de ele pentru că nu le înțelege.

că ne lipsește ; prin aceasta am realiza imposibilul, am putea, fără minte, să nu fim proști, nici nătărăi, nici obraznici. (Ed. 5.)

89

Un om cu o minte cam de mijloc este serios și dintr-o bucată : nu râde de loc, nu glumește niciodată, nu trage nici un folos din fleacuri, la fel de incapabil să se înalțe la lucrurile mari cât să se deprindă, chiar ca o destindere, cu cele mai mici, abia știe să se joace cu copiii lui. (Ed. 4.)

90

Toată lumea spune despre un prost încrezut ¹ că e un prost încrezut ; nimeni nu cutează însă să i-o spună chiar lui ; moare fără s-o știe și fără ca vreunul să se fi răzbunat pe el.

91

Ce dezbinare între minte și inimă ! Filozoful trăiește rău, cu toate preceptele lui ; și omul politic, plin de planuri și de reflecții, nu știe să se conducă. (Ed. 4.)

¹ Cf. cap. XII, §§ 44—45.

92

Mintea se uzează și ea, ca toate lucrurile ; științele sînt merindele ei, care o hrănesc și o distrug.

93

Cei mici sînt încărcăți uneori cu mii de calități de prisos ; nu au prilejul să le folosească.

94

Se găsesc oameni ¹, care susțin cu ușurință povara favorii și a autorității, care se familiarizează cu propria lor mărire și care nu amesc în posturile cele mai înalte. Dimpotrivă, cei pe care norocul, orb, fără alegere și fără discernămînt, i-a copleșit parcă cu binefacerile lui se bucură de ele cu trufie și fără cumpătare ; ochii lor, mersul lor, tonul glasului și felul în care îi primesc pe cei ce se apropie de ei arată multă vreme admirația pe care și-o poartă singuri văzîndu-se atît de sus ; și ajung atît de sălbatici, că numai căderea îi mai poate împlînzi.

95

Un bărbat înalt și robust, cu pieptul larg și lat în spate, poartă cu ușurință și cu plăcere o grea po-

¹ Ducele de Lauzun (după „cheia“ din 1697 și cele din secolul al XVIII-lea).

vară ; îi mai rămîne un braț liber ; un pitic ar fi strivit de jumătatea poverii lui. Tot astfel, posturile înalte îi fac pe oamenii mari și mai mari, iar pe cei mici — cu mult mai mici. (Ed. 4.)

96

Sînt oameni ¹ care au de cîștigat prin faptul că sînt ieșiți din comun. Plutesc, se avîntă cu toate pînzele sus și vînt prielnic pe apele unei mări în care alții dau greș, zdrobindu-se de stînci ; parvin, nesocotind toate canoanele parvenirii ; culeg din năstrușnicia și din smînteala lor toate roadele celei mai desăvîrșite înțelepciuni : oameni devotați altor oameni, celor mari, cărora le-au adus jertfe ², în care și-au pus ultimele lor speranțe, ei nu-i slujesc, ci îi distrează. Persoanele de valoare și de serviciu le sînt folositoare celor mari, și cei mari le sînt necesari la rîndul lor ; încărunțesc ³ în preajma lor, străduindu-se să spună vorbe de duh, care le țin loc de isprăvi de vitejie, de la care își așteaptă răsplata ; tot fiind mereu glumeți, se aleg cu funcții serioase și se ridică, printr-un

¹ Potrivit „cheilor“, aluzie la mareșalul de la Feuillade (1625—1691). Pe lângă faptele lui de vitejie, se citează ca isprăvi care i-au adus favoarea lui Ludovic al XIV-lea o expediție făcută pe propria sa cheltuială în Candia și îndrăzneala de a fi provocat în Spania un gentilom care-l vorbea de rău pe rege, cum și ridicarea, în Piața Victoriilor, a unei statui a lui Ludovic al XIV-lea înconjurat de solavi înlănțuiți.

² Ca unor idoli.

³ D-na de Maintenon spunea despre Ludovic al XIV-lea la bătrînețe : „Ce chin să distrezi un om care nu mai poate fi distrat ! Mai bine aș fi murit.“

haz necontenit, pînă la dregătoriile cele mai solenne ;
ajung, în sfîrșit, și întîlnesc pe neașteptate un viitor
de care nici nu s-au temut și în care nici n-au tras
nădejde. Ce rămîne de la ei pe pămînt este exemplul
situației lor, fatal pentru cine ar vrea să-l urmeze.
(Ed. 7.)

97

Am pretinde de la anumite personalități¹, care au
fost în stare o dată de o faptă nobilă și eroică, știută
pe toată fața pămîntului, ca, fără să pară istovite de
un efort atît de mare, să dea dovadă cel puțin, în
restul vieții lor, de acea purtare cuminte și chibzuită
pe care o vedem și la oamenii de rînd ; să nu cadă
în acele josnicii care nu cadrează cu înalta reputație
pe care și-o dobîndiseră ; și, amestecîndu-se mai pu-
țin în gloată și nelăsîndu-i răgazul să le vadă de
aproape, să n-o facă să treacă de la curiozitate și
de la admirație la nepăsare și, poate, la dispreț.

98

Le vine mai lesne unor oameni să-și îmbogățesc
sufletul cu mii de virtuți decît să-și îndrepte un sin-
gur cusur. Sînt chiar atît de nefericiți, întrucît viciul
acela este adesea cel care se potrivea mai puțin cu

¹ După „cheia“ din 1696 : ducele d'Orléans. Regele Jacob
(după „cheile“ din secolul al XVIII-lea) : „Jacob al II-lea,
care a ajuns celebru pe vremea cînd comanda flota Angliei
în calitate de duce de York și care, din vremea aceea, n-a
mai săvîrșit nici o faptă de seamă“.

situația lor și care putea să-i facă mai caraghioși în văzul lumii; viciul acesta slăbește strălucirea marilor lor calități, nu-i lasă să fie oameni desăvârșiți și cu reputația neștirbită. Nu li se cere să fie mai luminați și mai integri, mai îndrăgiți de ordine și de disciplină, mai credincioși îndatoririlor lor, mai cu zel pentru binele obștesc, mai serioși; am vrea numai să nu fie îndrăgostiți ¹.

99

Unii oameni în cursul vieții lor sînt atît de deosebiți de ei înșiși prin ce simt și prin ce gîndesc, încît ești sigur că te înșeli dacă îi judeci după ceea ce a ieșit în vileag la ei în prima lor tinerețe. Țștia erau evlavioși, cumiți și învățați și iată-i că, datorită lîncezelii pe care o aduce după sine o situație prea înfloritoare, nu mai sînt ². Mai știm alții ³ care și-au început viața prin desfătări și care și-au prăpădit bruma de minte pe care o aveau căutînd să le cunoască și pe care vitregiile sorții i-au făcut apoi bisericești, cumiți și cumpătați. Aceștia constituie, de obicei, niște oameni de un mare merit, în care îți poți pune toată nădejdea: sînt de o cinste pusă la încercare de răbdarea lor și de adversitatea sorții; se bizuie pe acea negrăită politețe pe care le-a dat-o

¹ François de Harlay (1625—1695), arhiepiscop de Paris, ale cărui aventuri galante erau viu comentate.

² Cardinalul de Bouillon (1643—1715), care avea în tinerețe lui toate frumoasele calități cerute unui om cult și cu purtări alese.

³ „Cheile” citează pe Boutillier de Rancé, întemeietorul ordinului călugărilor trapiști.

societatea femeilor și pe care n-o părăsesc niciodată, pe simțul ordinii, pe reflecție și uneori pe o înaltă valoare¹, însușiri care se datoresc schivniciei odăii de lucru și răgazului unei situații vitrege.

Tot răul nostru provine din faptul că nu putem să fim singuri ; de aici jocul, luxul, risipa, vinul, femeile, lipsa de cultură, bîrfirea, invidia, uitarea de sine și de Dumnezeu.

100

Omul pare uneori că nu-și ajunge sieși ; întinericul și singurătatea îl tulbură, îl lasă pradă temerilor neînțemeiate și spaimelor deșarte ; altceva mai rău nu i se poate întîmpla decît să-i fie urît.

101

Plictisul a venit pe lume o dată cu lenea ; ei îi datorăm în bună parte faptul că oamenii umblă după plăceri, după joc, după societate. Cel căruia îi place munca se mulțumește cu sine însuși.² (*Ed.* 5.)

¹ Aluzie la La Rochefoucauld și la cei care au avut un rol în Frondă.

² Un comentator, Labbé, observă pe drept cuvînt că La Bruyère a văzut mai bine decît Pascal în privința aceasta, întrucît nu se mulțumește doar să descrie această boală cumplită, de care suferă omenirea — urîtul, plictiseala —, ci precizează și leacul potrivit : munca.

102

Majoritatea oamenilor își întrebuințează prima jumătate a vieții lor ca s-o facă pe cealaltă nefericită.

103

Există unele lucrări care încep cu A și se încheie cu Z¹; ce e bun, ce e prost, ce e foarte rău, găsești în ele de toate; într-un anumit gen, nimic n-a fost dat uitării; ce rafinament, ce afectare în lucrările acestea! Lumea le spune jocuri de spirit. Tot astfel, există un joc în purtare: ai început, trebuie să termini; dar ținem să nu mai contenim toată viața. Ar fi mai bine ori să ne schimbăm, ori să întrerupem; dar e mai rar și mai anevoios să continui; continuăm, și contradicțiile se aprind; înfumurarea intră în joc, ia locul rațiunii, care cedează și renunță. Ducem rafinamentul acesta pînă și în faptele cele mai virtuozose, chiar și în acelea în care este vorba de religie. (Ed. 5.)

104

Numai îndatoririle le simțim ca pe-o povară, pentru că îndeplinirea lor, neprivind decît lucrurile pe care sîntem strîns obligați să le facem, nu este urmată de mari laude, care formează tot ce ne îndeamnă la

¹ Aluzie la niște poezioare numite „abecedare“, un fel de acrostihuri, în care literele inițiale ale versurilor reproduc alfabetul, de la A pînă la Z..

fapte laudabile și care ne sprijină în acțiunile pe care le întreprindem. Lui N ** îi place o evlavie plină de fast, care îi aduce ca răsplată administrarea nevoilor celor săraci, îl face paznicul avutului lor și îi transformă casa într-un depozit public, în care se fac milosteniile : preoții și surorile de caritate ¹ intră când vor ; un întreg oraș asistă la pomenile lui și răspîndește vestea despre ele. Cine s-ar putea îndoi că nu e un om milostiv, în afară, poate, de creditorii lui ? (Ed. 4.)

105

Géronte moare de șubrezenie, fără să-și fi întocmit testamentul acela pe care îl tot punea la cale de vreo treizeci de ani. Zece familii vin *ab intestat* ² să împartă moștenirea. De multă vreme, nu mai trăia decât datorită îngrijirilor soției lui, *Astéria*, care, încă tânără i se devotase întru totul, nu-l scăpa din ochi, l-a ajutat să-și ducă bătrînețile și i-a închis, în cele din urmă, ochii. Nu-i lasă destulă avere pentru a se putea lipsi, ca să-și ducă zilele, de un alt bătrîn. (Ed. 4.)

106

Cînd lași mai degrabă să se piardă sarcini și beneficii decît să le vinzi sau să renunți la ele în favoarea

¹ Fr. *les soeurs grises*, numite așa pentru că erau îmbrăcate în haine de serj gri.

² Fără să existe vreun testament (lat.).

altuia¹, chiar la adînci bătrîneți, înseamnă că ești convins că nu faci parte din rîndul muritorilor ; sau dacă crezi că poți muri, înseamnă să ții mult la tine, și numai la tine. (Ed. 4.)

107 •

Fauste este un dezmățat, un risipitor, un necredincios, un nerecunoscător și un arțăgos, pe care *Aurèle*, unchiul lui, n-a putut nici să-l urască, nici să-l dezmoștenească. (Ed. 4.)

După douăzeci de ani de o cinste știută de toată lumea și, după o bunăvoință oarbă față de bătrînul acesta, *Frontin*, nepotul lui *Aurèle*, nu l-a putut îndupleca în favoarea lui și nu s-a ales, după moartea lui, decît cu o pensie neînsemnată pe care trebuie să i-o plătească *Fauste*, căruia i-a lăsat toată averea. (Ed. 4.)

108

Utile sînt atît de stăruitoare și de îndîrjite, încît cel mai vădit semn de moarte la un om bolnav este împăcarea.

109

Te vîri pe sub pielea altuia sau măgulindu-l în pasiunile care i s-au cuibărit în suflet, sau compăti-

¹ Dacă funcția nu era cedată la timp, în folosul unui anumit succesor, ea devenea, în unele condiții, vacantă, în folosul suveranului, care o vindea.

îndu-l pentru beteşugurile care-i bîntuie trupul. Numai în asta constau îngrijirile pe care poţi să i le dai ; aşa se explică de ce omul care este sănătos şi care nu doreşte mare lucru e mai puţin uşor de condus.

110

Moliciunea şi voluptatea vin pe lume o dată cu omul şi nu se isprăvesc decît o dată cu el ; nici în-tîmplările fericite, nici cele triste nu-l pot despărţi de ele ; pentru el, alcătuiesc fie rodul norocului, fie o despăgubire a nenorocului. (*Ed. 4.*)

111

Un bătrîn îndrăgostit e un mare beteşug în rînduiala firii.

112

Putîni îşi mai aduc aminte c-au fost tineri şi cît le venea de greu să fie neprihăniţi şi cumpătaţi. Primul lucru ce li se întîmplă oamenilor după ce au renunţat la plăceri, fie din bună-cuviinţă, fie din dezgust, fie din pricina dietei, e să le osîndească la alţii.¹ În purtarea aceasta intră ca un fel de slăbiciune pentru lucrurile pe care abia le-am părăsit ; ne-ar plăcea ca

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Bătrînilor le place să dea poveţe bune, pentru a se consola că nu mai sînt în stare să dea exemple rele“.

un bun care nu mai există pentru noi să nu mai existe nici pentru restul lumii : e o pornire de invidie.

113

Nu nevoia de bani, de care se tem bătrînii să nu fie năpăstuiți într-o bună zi, îi face zgîrciți, căci sînt unii care au atîta bănet, încît nu pot să aibă asemenea îngrijorare ; și, de altfel, cum s-ar putea teme oare că vor duce lipsă la bătrînețe de plăcerile vieții, deoarece se lipsesc chiar ei de ele, de bunăvoie, de dragul zgîrceniei ? La mijloc nu e nici dorința de a le lăsa mari bogății copiilor, căci nu e firesc să iubești altceva mai mult decît pe tine însuși, pe lîngă faptul că există și avari care nu au moștenitori. Viciul acesta este mai degrabă rodul vîrstei și al temperamentului bătrînilor, care se lasă în prada lui tot așa de firesc cum umblau după plăcerile lor în tinerețe, sau după ambiție la vîrsta bărbăției. Ca să fii avar, nu e nevoie nici de vigoare, nici de tinerețe, nici de sănătate ; nu ai, de asemenea, nici o nevoie să fii zelos sau să-ți dai cea mai mică osteneală ca să-ți economisești veniturile ; n-ai decît să-ți lași averea ferecată în cufere și să te lipsești de orice. E un lucru lesne pentru bătrîni, cărora le trebuie o pasiune pentru că sînt și ei oameni.

114

Există unii oameni care locuiesc prost, dorm prost, sînt prost îmbrăcați și încă și mai prost hrăniți ; care

îndură vitregiile anotimpurilor ; care se lipsesc singuri de societatea oamenilor și își petrec zilele în singurătate ; care suferă din cauza prezentului, a trecutului și a viitorului ; a căror viață este ca o pocăință neconținută și care au aflat astfel taina de a merge la pierzanie pe drumul cel mai anevoios : sînt avarii.

115

Amintirea tinereții le este dragă bătrînilor : le plac meleagurile pe unde și-au petrecut-o ; persoanele pe care au început să le cunoască în vremea aceea le sînt scumpe ; mai folosesc și astăzi cu dragă inimă cîteva cuvinte din graiul pe care l-au vorbit pe atunci ; sînt adepții vechiului fel de a cînta și ai dansurilor de modă veche ; laudă moda care domnea pe atunci la îmbrăcăminte, la mobile și la trăsurile ; nu pot încă să se lepede de unele lucruri care le slujeau pasiunile și foloseau plăcerilor lor și care le amintesc de ele. Cum le-ar putea prefera noile obiceiuri și unele mode foarte recente, în care n-au nici un rost, de la care nu speră nimic, pe care le-au făurit tinerii și din care scot și ei, la rîndul lor, foloase atît de mari contra bătrîneții ?

116

O prea mare neglijență, ca și o împodobire excesivă la bătrîni le sporesc zbîrciturile și le dau și mai bine în vileag subrezenia vîrstei.

117

Un bătrîn este trufaş, dispreţuitor şi neplăcut în lume dacă nu este foarte inteligent.

118

Un bătrîn care a trăit la curte, care are o minte aleasă şi o memorie credincioasă e o comoară de nepreţuit. E plin de amintiri şi de învăţături ; la el găseşti istoria veacului, împodobită cu amănunte foarte curioase, pe care nu le poţi citi nicăieri ; de la el afli reguli pentru purtare şi pentru moravuri, pururea sigure, pentru că sînt întemeiate pe experienţă.

119

Din pricina pasiunilor care-i distrează, tinerii se împacă mai bine cu singurătatea decît bătrînii.¹

120

Îmbătrînit, *Phidippe* exagerează pînă la mîgală grija pentru curăţenie şi pentru o viaţă tihnită ; a început să aibă mici slăbiciuni ; şi-a tîlchuit o artă a băuturii, a mîncării, a odihnei şi a muncii. Micile reguli pe care şi le-a prescris şi care tind, toate, către tabieturile persoanei lui, le respectă cu sfinţenie şi nu le-ar călca

¹ „Observaţie originală şi adevărată, exprimată cu multă gingăşie.“ (Hémardinquer)

nici pentru o ibovnică, dacă dieta i-ar îngădui să mai păstreze vreuna. Și-a împovărat viața cu lucruri de prisos, pe care obișnuința i le face, în sfârșit, trebuitoare. Sporește astfel și întărește legăturile care-l țin atașat de viață și vrea să-și întrebuințeze restul zilelor ca să i se pară pierderea ei și mai dureroasă. Nu se teme și așa destul că o să moară ? (Ed. 4.)

121

*Gnathon*¹ nu trăiește decît pentru sine, și toți oamenii laolaltă sînt pentru el ca inexistenți. Nemulțumit de faptul că ocupă la o masă primul loc, umple numai el locurile a două persoane ; uită că masa nu este numai pentru el, ci pentru toți invitații ; pune stăpînire pe platou și își cară cu nemiluita din toate felurile ; nu se apucă să mănînce din nici un fel de bucate pînă ce n-a isprăvit de încercat din toate ; ar vrea să le poată savura pe toate deodată.² La masă se servește numai de mîini ; mînuiește hălcile de carne și le răvășește din nou, rupe din ele, sfîrtecă și le aduce în asemenea stare, încît musafirii, dacă vor să mănînce ceva, n-au decît să mănînce ce-a mai rămas de la el. Nu-i scutește de nici una din acele murdării dezgustătoare menite să le taie pofta de mîncare pînă și celor mai lihniți : zeama și sosurile îi picură de pe

¹ Potrivit „cheilor“, aluzie la abatele Danse, canonicul Sf. Capele, fratele d-nei Dongeois, al cărei soț era grefier la Tribunal.

² Variantă (ed. 4) : „nu se fixează la nici un fel de mîncare pînă nu isprăvește de gustat din toate ; umblă cu ele în mină o dată, de două ori, le rupe“ etc.

bărbie și din barbă.¹ Dacă ia o bucată de carne cu sos dintr-un platou, pe drum împrăștie sosul peste un alt platou² și peste fața de masă ; l-ai putea urmări după diră. Mănîncă strașnic și foarte zgomotos ; în timp ce înfulecă, își holbează ochii în toate părțile ; masa este pentru el ca o iesle ; își curăță dinții și se apucă iar de mîncat.³ Oriunde s-ar găsi, își face ca un fel de rostuire a lui și nu permite să fie la predică sau la teatru mai înghesuit decît în camera lui. Într-o trăsură, îi plac numai locurile din fund ; în orice alt loc, dacă vrei să-i dai crezare, pălește și i se face rău. Dacă face o călătorie cu mai mulți oameni, le-o ia înainte la hanuri și știe să-și păstreze în camera cea mai bună patul cel mai bun. Caută să tragă tot folosul pentru sine ; valetii lui, ca și ai altora, aleargă care-ncotro ca să-l servească ; tot ce găsește la îndemînă îi prinde bine — catrafuse, trăsuri. Stingherește toată lumea, nu se constrînge pentru nimeni, nu compătimentește pe nimeni și nu se sinchisește decît de durerile lui, pricinuite de îmbuibarea peste măsură și de fiere ; nu plînge moartea altora și nu-i e teamă decît de moartea lui, pe care ar răscumpăra-o cu dragă inimă cu prețul pieirii întregii semînții omenești. (*Ed. 4.*)

¹ Fraza aceasta și cea precedentă au fost adăugate la ed. 5.

² Toate felurile de bucate erau așezate pe masă de la început.

³ Gnathon nu era o excepție. Dovadă sfaturile date de un contemporan, Antoine de Courtin, în lucrarea sa *Nou tratat de civilizație*.

În toată viața lui, *Cliton*¹ n-a avut decît două treburi: să mănînce bine dimineța și să supeze seara; pare să nu se fi născut decît pentru digestie. Și, la fel, nu are decît un subiect de conversație; înșiră intrările care s-au servit la ultima masă² la care a fost; spune cîte ciorbe s-au adus și ce fel de ciorbe; apoi vine rîndul fripturii la tavă și al bucatelor servite înainte de desert; își aduce aminte cu precizie cu ce alai de garnituri a fost onorat primul fel de mîncare; nu uită nici gustările, fructele și fripturile reci asortate; pomeneste toate vinurile și lichiorurile din care a băut; cunoaște denumirile tuturor bucatelor care există și îmi face poftă să mănînc la o masă bună la care să-mi dau cu ochii de el.³ Are mai ales un gust sigur, care nu se înșală, și niciodată nu s-a văzut expus îngrozitorului neajuns de a mîncă dintr-o tocană proastă sau de a bea dintr-un vin de rînd. În

¹ Conte de Olonne, mort în 1686, sau contele de Broussain, mort în 1693, doi așa-ziși *coteaux*, amatori de vinuri fine. (Probabil, la origine, aluzie la deahurile cu podgorii din Champagne.)

² O masă fină sub Ludovic al XIV-lea cuprindea, în ordine, intrările, fripturile, felurile intermediare și desertul (sau fructele). Fiecare parte putea să aibă mai multe servicii, adică mai multe feluri, care se așezau în același timp la masă. Ciorbele, adesea servite cu legumele și carnea, țineau de intrări. Așa-zișele *hors-d'oeuvre* se adăugau intrărilor sau așa-zișelor mîncări intermediare (*entremets*), fără să intre în serviciu: *Les assiettes* — fripturi reci, asortate — cuprindeau toate micile feluri care se puteau servi într-o farfurie ce se așeza pe masă între servicii sau în același timp cu ele. Existau ciorbe de pui de porumbel, de rață cu napi, de prepelițe cu varză etc.

³ Cf. Molière, *Mizantropul*, II, scena 4, vv. 608—615.

felul lui este un ilustru personaj, care a dus talentul bunei hrăniri pînă unde putea fi dus. Nu ne va fi dat să mai vedem un om care să mănînce atît de mult și atît de bine ; de aceea, este socotit arbitru bucatelor bune și nu-ți este cîtuși de puțin îngăduit să-ți placă ceea ce dezaprobă el. Dar nu mai este : cel puțin a cerut să fie dus la masă pînă la ultimul suspin. Tocmai dădea o masă în ziua cînd a murit. Oriunde s-ar afla, mănîncă ; și dacă o fi să se mai întoarcă pe lume, se va întoarce ca să mănînce. (Ed. 5.)

123

*Ruffin*¹ începe să încărunească ; dar e sănătos, e rumen la față și are o privire vie, care-i făgăduiește încă douăzeci de ani de viață ; este vesel, jovial, familiar, nepăsător ; rîde din toată inima, rîde chiar și singur și fără motiv ; e mulțumit de sine, de ai săi, de bruma lui de avere ; spune că e fericit. Își pierde singurul său copil², un tînăr de mare nădejde și care putea într-o bună zi să ajungă fala familiei ; lasă pe seama altora grija de a-l plînge. Spune : „Mi-a murit fiul, și maică-sa se va prăpădi de durere“ ; și e conșolat. Pasiuni nu are. N-are nici prieteni, nici dușmani. Nimeni nu-l îmbrățișează. Toată lumea îi convine, totul i se pare potrivit. Vorbește cu cel pe care îl vede pentru prima oară cu aceeași nestînghereală și cu aceeași încredere cum ar vorbi cu cei pe care îi numește el vechi prieteni, împărtășindu-i îndată glumele

¹ Probabil, aluzie la o rudă a d-nei de Sévigné, d-l de Coulanges.

² Fraza aceasta a fost adăugată la ed. 7.

lui proaste și snoavele lui. Se oprește careva să stea de vorbă cu el, îl părăsește fără ca el să bage de seamă, și aceeași povestire pe care a început s-o de-pene cuiva o încheie în fața celui care-i ia locul. (Ed. 4.)

124

N** este mai puțin slăbit de vîrstă decît de boală, căci n-a trecut de șaizeci și opt de ani ; dar suferă de podagră și de colică nefritică ; chipul lui e numai pielea și osul, fața îi e verzuie și e ca o prevestire a morții apropiate ; dar el își îngrașă țarina cu marnă și socotește că vreme de cincisprezece ani încheiați nu va mai fi nevoit s-o îngrașe cu bălegar ; răsădește puieti pentru o pădure și trage nădejde că în mai puțin de douăzeci de ani păduricea îi va da o umbră deasă ; în strada ** își clădește o casă din piatră slefuită, întărită la colțul zidului prin scoabe de fier, despre care ne asigură, tușind și cu un glas firav și vlăguit, că n-au moarte. Se plimbă zilnic prin atelier, sprijinit de brațul unui valet, care îl susține. Le arată prietenilor ce-a făcut el și le spune ce mai are de gînd să facă. Nu construiește pentru copii, căci nu are, nici pentru alți moștenitori — niște persoane josnice, care sînt certate cu el —, ci numai pentru el. Și are să moară mîine.

125

Antagoras are o mutră arhicunoscută și populară ; paznicul parohiei sau sfîntul de piatră care împodobește altarul cel mare nu e mai bine cunoscut decît

el de toată suflarea. Dimineăta trece prin toate încăperile și prin toate grefele unui tribunal, iar seara străbate toate străzile și toate răspîntiile unui oraș ; pledează de patruzeci de ani și e mai curînd pe punctul de a părăsi viața decît afacerile. În tot acest răstimp, n-au existat la tribunal procese celebre sau proceduri lungi și încîlcite în care să nu fi intervenit și el cumva ; de aceea, are un nume hărăzit să fie mereu pe buzele avocatului și care se potrivește cu reclaman-tul sau cu pîrîtul cum se acordă adjectivul cu substantivul. Rudă cu toți și urît de toți, nu există familie de care să nu se plîngă și care la rîndul ei să nu se plîngă de el. Rînd pe rînd zelos să pună stăpînire pe niște pămînt, să se opună la un sechestru, să recurgă la un *committimus* sau să ceară executarea unei decizii, pe lîngă faptul că asistă zilnic la cîteva întruniri de creditori ; pretutindeni sindic de administrație și păgubaș la toate falimentele, are, de altfel, vreme și pentru vizite : vechi stîlp de salon, în care vorbește despre procese și spune ce mai e nou. L-ai lăsat într-o casă din cartierul Marais și dai peste el în suburbia Saint-Germain, unde ți-a luat-o înainte și unde a și început să-și depene noutățile și să vorbească despre procesele lui. Dacă pledezi și tu și dacă te duci a doua zi, în zori, la vreunul dintre judecătorii de care ai nevoie, pentru a-l ruga ceva, ca să te poată primi, judecătorul așteaptă să-i facă vînt lui Antagoras. (Ed. 8.)

O seamă de oameni petrec o viață îndelungată ca să se apere de unii și să le facă rău altora și mor, pră-

pădiți de bătrânețe, după ce au pricinuit tot atîta rău
cît au suferit și ei.

127

E nevoie, recunosc, de confiscări de pămînt și de
ridicări de mobile, de temniți și de schingiuiri; dar
lăsînd justiția, legile și nevoile la o parte, e pentru
mine ca un lucru pururi nou să văd cu cîtă sălbăticie
se poartă oamenii față de alți oameni.

128

Vezi anumite animale sălbatice¹, masculi și femele,
răspîndite pe cîmp, negre, învinete și tare pîrlite de
soare, legate de pămîntul pe care îl răscolesc și-l ră-
vășesc cu o dîrzenie de nebiruit²; au ca un fel de
glas articulat, și cînd se ridică în picioare arată un
chip omenesc. Și, într-adevăr, sînt oameni. Noaptea
se retrag în niște vizuini, în care trăiesc cu pîine nea-

¹ Potrivit unor „chei” diferite: „Secerătorii”, „țărani”.
Și totuși, anul 1689, cînd a zugrăvit La Bruyère tabloul
acesta, n-a fost un an de foamete. Situația descrisă de el
era ceva obișnuit pe atunci. (Cf. G. d'Avenel: *Țărani și
muncitori de șapte secole.*)

² Hémardinquer comentează astfel rîndurile acestea: „Cîtă
vigoare și cîtă milă profundă în acest sumbru tablou!
La Bruyère și-a pus aici toată arta lui. Nici un cuvînt de
prisos, nici o declamație. Indignarea se simte, dar nu se
exprimă. Local este lăsat în întregime adevărului, faptului,
care îi inspiră cititorului toate simțămîntele pe care le în-
cearcă și știe să le rețină autorul.”

gră, cu apă și cu rădăcini¹; ei îi cruță pe ceilalți oameni de osteneala de a ara, de a semăna și de a recolta, ca să trăiască, și merită astfel să nu simtă lipsa pîinii pe care au semănat-o.² (Ed. 4.)

În colțul lui de provincie, *Don Fernand* este trîndav, incult, bîrfitor, arțăgos, perfid, necumpătat și neobrăzat; dar își scoate spada împotriva vecinilor și, pentru o nimica toată, își pune viața-n joc; a ucis niște oameni și are să fie și el ucis.³ (Ed. 4.)

¹ Potrivit Dicționarului Academiei, din 1694, ar fi vorba de sfeclă, de napi și de alte legume asemănătoare. Dar sensul, aici, pare să fie altul. Într-un raport adresat lui Ludovic al XIV-lea, în 1687, se poate citi: „Țăranii trăiesc dintr-un fel de piine făcută din hrîscă; alții, care nu au nici hrîscă, trăiesc cu rădăcini de ferigă, fierte cu făină de orz sau de ovăz și cu sare”. La 29 martie 1675, ducele de Lesdiguières, guvernatorul ținutului Dauphiné, îi raportează lui Colbert că majoritatea locuitorilor provinciei „n-au trăit în timpul iernii decît cu piine, cu ghindă și cu rădăcini și că în prezent pot fi văzuți mîncînd iarbă din livezi și coajă de copaci”. Încă din 1661, doctorul Gui Patin scria: „Se pun la cale noi impozite; și bieții oameni mor în toată Franța răpuși de boli și de mizerie, de asuprire, de sărăcie și de deznădejde”. Fénelon nota și el: „Popoarele nu trăiesc ca oamenii, nu ne mai este îngăduit să ne bizuim pe răbdarea lor...”

² La Bruyère este unul dintre primii care au formulat acest protest. Lumea era obișnuită cu dogma lui Richelieu, potrivit căreia popoarele nu trebuie să fie prea îndestulate... „Trebuie să le comparăm cu catirii, care, obișnuți cu căratul poverilor, nu mai sînt buni de nimic în urma unei odihne îndelungate...” (*Testamentul politic*)

³ Despre violențele unor nobili din provincie, cf. Fléchiér, *Memorii despre zilele sîngeroase din Auvergne* (1665—1666).

130

Nobilul din provincie, inutil patriei, familiei și lui însuși ¹, adesea fără acoperiș, fără haine și fără nici un merit, repetă de zeci de ori pe zi că este gentilom, spune despre cărturari și despre magistrați că sînt burghezi, preocupat întreaga lui viață de hrisoavele și de titlurile lui, pe care nu le-ar da pe scep-trele de argint cu care era întîmpinat un cancelar. (Ed. 4.)

131

În genere, la toți oamenii se formează combinații de o infinită diversitate : ale puterii, ale favorurilor, ale talentului, ale bogățiilor, ale demnităților, ale nobletii, ale forței, ale dibăciei, ale destoiniciei, ale virtuții, ale viciului, ale slăbiciunii, ale timpeniei, ale sărăciei, ale neputinței, ale caliciei și ale josniciei. Lucrurile acestea, amestecate laolaltă în mii de chipuri felurite și compensate unele prin altele în diverse persoane, alcătuiesc de asemenea diversele stări și diferitele categorii sociale. De altfel, oamenii, care își știu cu toții unii altora tăria și slăbiciunea, acționează de asemenea în mod reciproc așa cum cred că trebuie să facă, îi cunosc pe cei care sînt deopotrivă cu ei, își dau seama de superioritatea unora asupra lor și a celei pe care o au ei asupra altora ; și de aci se înfiripă între ei ori familiaritatea, ori respectul și cuviința, ori mîndria și disprețul. De

¹ Cf. Saint-Simon, XI, 427, ed. Chéruei, considerațiile despre o noblețe „obișnuită să nu fie bună la nimic decît să se ducă la moarte“.

aici provine faptul că în locurile publice și acolo unde se adună lumea te afli în orice moment între acela cu care cauți să stai de vorbă sau să-i dai binețe, și celălalt, pe care te prefaci că nu-l cunoști și de care cu atât mai puțin te-ai lăsa acostat, că te fălești cu unul și că ți-e rușine cu celălalt; ba se întâmplă chiar că cel cu care te fălești și pe care vrei să-l reții e tocmai cel care se simte stingherit de tine și care te părăsește și că tot el este adesea cel care roșește de altcineva și de care roșește altul, care disprețuiește aici, iar dincolo este disprețuit; mai este încă ceva, destul de obișnuit, să disprețuiești pe cine te disprețuiește. Ce mizerie! Și, de vreme ce e adevărat că, într-un târg atât de straniu, ce credem că am câștiga într-o parte pierdem în alta, nu am ajunge oare la același lucru renunțând la orice trufie și la orice mândrie, atât de puțin potrivite cu șubrezenia omenească, și să hotărîm laolaltă să ne tratăm toți cu bunătate unii pe alții, ceea ce, pe lângă avantajul de a nu fi niciodată umiliți, ne-ar aduce un bine tot atât de mare cum este acela de a nu umili pe nimeni? (*Ed. 4.*)

132

Departe de a se speria sau chiar de a roși de numele de filozof, nu e nimeni pe lume care să nu fi trebuit să aibă cunoștințe destul de bunele de filozofie¹. Filozofia este bună pentru toată lumea; aplicarea ei este folositoare tuturor vîrstelor, ambe-

¹ „N-o mai putem înțelege decît pe aceea care depinde de religia creștină.” (N. lui La Bruyère.)

lor sexe și tuturor categoriilor sociale ; ea ne conso-
lează de fericirea altuia, de preferințe nedreptățite,
de nereușite, de apusul puterilor și al frumuseții
noastre ; ea ne înarmează împotriva sărăciei, a bă-
trâneții, a bolii și a morții, împotriva proștilor și a
celor care fac glume proaste ; ne face să trăim fără
o soție sau ne face s-o suportăm pe aceea alături
de care trăim.

133

În aceeași zi, oamenii își deschid sufletul în fața
unor bucurii mărunte și se lasă stăpîniți de mici ne-
cazuri ; nimic nu este mai inegal și mai puțin înlăn-
țuit decît ce se petrece în atît de scurt timp în inima
și în mintea lor. Leacul pentru racila asta e să nu
le dai mai mare preț lucrurilor existente decît cel
pe care îl merită într-adevăr.

134

E la fel de greu să găsești un om înfumurat, care
să se creadă destul de fericit, ca și un om modest,
care să se creadă prea nefericit.

135

Soarta podgoreanului, a ostașului și a cioplitorului
de piatră nu mă lasă să mă socotesc nefericit din pri-
cina norocului principilor sau al miniștrilor, pe care
eu nu-l am.

136

Nu există pentru om decît o singură nenorocire adevărată : nenorocirea de a se găsi vinovat și de-a avea ceva să-și reproșeze.

137

Ca să-și ajungă țelurile, majoritatea oamenilor sînt mai degrabă în stare de o mare efortare decît de o stăruință îndelungată : lenea sau nestatornicia lor îi face să piardă rodul celor mai bune începuturi ; adesea lasă să le-o ia înainte alții care au pornit la drum după ei și care merg încet, dar cu perseverență.¹

138

Mai că aș putea să pun cheazășie că oamenii știu mult mai bine să ia măsuri decît să se țină de ele, să hotărască ce trebuie făcut și ce trebuie spus decît să facă sau să spună ce trebuie. Îți propui cu tot dinadinsul, într-o afacere în curs de negociere, să păstrezi taina unui lucru, și apoi, fie din pasiune, fie dintr-o neînfrînare a limbii, fie în focul unei discuții, este primul lucru pentru care te ia gura pe dinainte. (Ed. 7.)

¹ La Bruyère își amintește de fabula lui La Fontaine *Iepurele și broasca-țestoasă* (VI, 10).

139

Oamenii n-au nici o tragere de inimă pentru lucrurile care țin de datoria lor, în vreme ce își fac un merit sau mai degrabă o fală arătându-se zeloși pentru cele care le sînt străine și care nu convin nici situației, nici caracterului lor. (Ed. 4.)

140

Diferența pe care o prezintă un om care îmbracă un caracter străin de el însuși cînd revine la al lui este diferența dintre o mască și un chip. (Ed. 4.)

141

*Téléphe*¹ are inteligență, dar, dacă te gîndești bine, de zece ori mai puțină decît își închipuie ; el este deci, în tot ce face, în tot ce chibzuiește și în tot ce pune la cale, de zece ori dincolo de limitele inteligenței lui ; așadar, niciodată nu este în limitele posibilităților sale ; raționamentul acesta este întemeiat. Există ca o barieră care-i curmă drumul și care ar trebui să-i dea de veste să se oprească dincoace de ea ; dar el trece dincolo, se avîntă în afara sferei lui ; își dă seama de slăbiciunile lui, pe care totuși și le dă singur în vileag ; vorbește despre ce nu știe sau despre ce cunoaște prost ; se încumetă mai presus de puterile lui, dorește mai mult decît

¹ Aluzie, după o „cheie“ manuscrisă, la De Tonnerre, episcop de Noyon.

poate realiza ; se socotește aidoma cu tot ce este mai bun în orice domeniu ; are în el însușiri bune și lăudabile, pe care le umbrește căutînd să pară mai măreț și mai minunat decît este ; vezi cu limpezime ceea ce nu este și trebuie să ghicești ceea ce este în realitate. Este un om care nu se măsoară, care nu se cunoaște de loc ; trăsătura lui caracteristică stă în faptul că nu știe să se limiteze la ceea ce îi este propriu și-i aparține. (Ed. 5.)

742

Omul cu mintea cea mai aleasă este inegal : aci se înalță, aci se coboară, aci e în vervă, aci nu mai e ; în acest caz, dacă e înțelept¹, vorbește puțin, nu scrie de loc, nu caută să plăsmuiască, nici să placă. Cîntă oare omul cînd are guturai ? Nu trebuie să aștepte să fie iar în voce ? (Ed. 5.)

Prostul este *automat*, este mașinărie², este arc ; greutatea îl biruie, îl pune în mișcare, îl face să se învîrtească, și mereu și în același sens și în același ritm ; este uniform, nu se dezmințe ; cine l-a văzut o dată, l-a văzut în toate clipele și în toate perioadele

¹ Victorien Fabre, în *Elogiul lui La Bruyère*, notează : „Omul acesta înțelept este La Bruyère. El nu cîntă cînd are guturai ; adică nu scrie niciodată decît în momentele de inspirație, cînd sufletul, viu impresionat de lucruri, le primește și le oglindește în scrisul lui ca o oglindă credincioasă. Numai forma cărții lui îi putea permite să aștepte mereu și mereu să surprindă momentele mai mult sau mai puțin rare...”

² La Bruyère aplică prostului teoria lui Descartes despre animalele-mașini. După Descartes, animalele nu aveau decît reflexe pur mecanice, fără nici o sensibilitate.

vieții lui ; este, cel mult, boul care mugește sau mierla care fluieră ; este statornicit și hotărât de fire și, îndrăznesc să spun, de specia lui. Ce se arată mai puțin în el este sufletul lui, care nu intervine, nu se manifestă de loc : se odihnește. (Ed. 5.)

143

Prostul nu moare, sau, dacă i se întâmplă așa ceva, potrivit felului nostru de a vorbi, este adevărat să spunem că are de câștigat că moare și că în momentul acela, în care ceilalți mor, el începe să trăiască. Atunci, sufletul lui cugetă, raționează, induce, conchide, judecă, prevede, face anume tot ce nu făcea ; se găsește eliberat de o masă de carne, în care era ca îngropat fără nici un rost, fără nici o manifestare sau fără nici una măcar vrednică de el ; mai c-aș zice că-i e rușine de propriul lui trup și de organele grosolane și nedesăvârșite de care s-a văzut atîta timp legat și din care n-a reușit să realizeze decît un prost sau un tîmpit. Acum merge alături de sufletele mari, alături de cele care formează mințile alese sau oameni de duh. Sufletul lui *Alain*¹ nu se deosebește de sufletul marelui CONDÉ, al lui RICHELIEU, al lui PASCAL și al lui LINGENDES². (Ed. 6.)

¹ Nume de valet sau de țăran adesea întîlnit în comedii. (Cf. *Școala femeilor*, de Molière.)

² Cum La Bruyère nu vorbește aici decît despre morți, nu e nimic de mirare în faptul că-l citează pe iezuitul Claude de Lingendes (1591—1660), pe care Rapin îl socotea în 1672, în lucrarea sa *Reflecții despre elocvență*, unul dintr-
tra cei doi predicatori desăvârșiți din cîți a cunoscut în
veacul lui, cu excepția celor în viață.

144

Falsa delicatețe în acțiunile libere, în moravuri sau în purtare nu e numită astfel pentru că este prefăcută, ci pentru că, într-adevăr, se manifestă în lucruri și cu prilejuri care n-o merită. Falsa delicatețe a gustului și a temperamentului nu e așa, dimpotrivă, decît pentru că e prefăcută sau afectată. De pildă *Emilia*, care țipă cît o ține gura pentru o mică primejdie de care nu-i e frică. Sau alta care, din afectare, pălește la vederea unui șoricel sau care ține să arate că-i plac viorelele, dar leșină cînd dă de chiparoase.¹ (Ed. 4.)

145

Cine ar cuteza să ia hotărîrea de a-i mulțumi pe oameni? Un suveran, oricît de bun și de puternic ar fi, ar ține oare să se încumete la lucrul acesta? Să încerce. Să-și facă singur o bătaie de cap din plăcerile lor²; să le deschidă curtenilor lui porțile palatului, îngăduindu-le să vină pînă în apartamentele lui private, iar în locurile a căror vedere alcătuiește ea însăși un spectacol să le arate alte spectacole; să le pună la dispoziție, la alegere, jocuri, concerte și gustări cu tot felul de bunătăți; să mai adauge la toate astea o masă îmbelșugată și o deplină libertate; să participe cu ei la aceleași distracții, omul de seamă să devină binevoitor, și eroul să fie

¹ De mireasma chiparoaselor.

² Aluzie la serbările pe care le dădea Ludovic al XIV-lea la curtea regală de la Versailles, de la Marly și de la Fontainebleau.

uman și familiar; tot nu va fi de ajuns. Oamenilor li se face, în cele din urmă, lehamite de aceleași lucruri care i-au fermecat cîndva la începuturile lor; ar părăsi pînă și *masa zeilor*, și *nectarul* li se pare searbăd cu timpul; nu pregetă să critice unele lucruri desăvîrșite, din înfumurare și dintr-o delicatețe rău înțeleasă; gustul lor, dacă ar fi să le dai crezare, rămîne încă departe de toată rîvna pe care ai avea-o de a-i mulțumi și cu toată risipa într-adevăr rogească pe care ai face-o ca să reușești. Intră în joc și ceva rea-voință, care merge pînă acolo încît să țină să umbrească la alții bucuria pe care ar avea-o de a-i mulțumi. Aceiași oameni, de obicei atît de lingușitori și de îngăduitori la rele, pot să se dez-mintă; uneori nici nu-i mai recunoști și vezi omul pînă și în curtean. (*Ed.* 4.)

146

Afectarea în gesturi, în vorbire și în maniere este adesea o urmare a lenevicii sau a nepăsării, și se pare că o pasiune puternică sau unele treburi serioase readuc omul la felul lui firesc de a fi.

147

Oamenii nu au de loc caracter, sau dacă au vre-unul, e tocmai acela de a nu avea nici unul pe care să-l cultive, care să nu se dez-mintă și în care să-i poți recunoaște. Suferă mult că sînt mereu același, că stăruie în respectarea canoanelor sau în dezordine, și dacă din pliotiseală înlocuiesc uneori o vir-

tute cu alta, de cele mai multe ori se scîrbesc de un viciu din alt viciu: Au pasiuni potrivnice și slăbiciuni care se bat cap în cap ; le vine mai ușor să atingă extremele decît să aibă o purtare consecventă. Dușmani ai cumpătării, exagerează în toate lucrurile, bune sau rele, și neputînd, după aceea, să le suporte excesul, îl mai temperează prin schimbare. *Adraste* era atît de stricat și de necredincios, încît i-a venit mai lesne să urmeze moda și să joace rolul de om cucernic ; i-ar fi venit mai greu să fie milostiv. (Ed. 4.)

148

Cum se face că tot aceiași oameni care sînt înarmați cu sînge rece ca să întîmpine cu nepăsare cele mai mari dezastre își pierd cumpătul și nu mai isprăvesc cu supărarea din pricina celor mai neînsemnate neajunsuri ? O asemenea purtare nu e o dovadă de înțelepciune, căci virtutea este statornică și nu se dezmințe ; e vorba, prin urmare, de viciu ; și care altul decît înfumurarea, care nu se trezește și nu se manifestă decît în împrejurările în care are cea da de vorbit lumii și mult de cîștigat pentru ea, dar care se neglijează în toate celelalte împrejurări ? (Ed. 4.)

149

Rareori se căiește omul că vorbește puțin, și foarte adesea că vorbește prea mult ; maximă uzată și arhicunoscută, pe care o știe toată lumea, dar pe care n-o aplică toată lumea. (Ed. 4.)

150

Inseamnă că te răzbuni împotriva ta însuși și că le dai prea multă apă la moară dușmanilor când le reproșezi lucruri neadevărate și când minți pentru a-i discredita.

151

Dacă ar ști omul să se rușineze de sine, de ce fără-delegi, nu numai ascunse, ci publice și cunoscute, nu s-ar cruța ! (Ed. 4.)

152

Dacă anumiți oameni nu merg pe calea binelui, pînă unde ar putea să meargă, e din vina primei lor educații.

153

Există într-o seamă de oameni o anumită mediocritate spirituală, care îi ajută să devină înțelepți.

154

Copiiilor le trebuie vergi și nuiiele¹; oamenilor maturi le trebuie o coroană, un sceptru, o tichie de

¹ Fénélon în *Educația fetelor* și Montaigne în *Eseuri* (Cartea I, cap. 25, și Cartea a II-a, cap. 8) nu erau pentru

magistrat, blănuri, fascii, medalii și uniforme. Rațiunea și dreptatea, despuiate de toate podoabele lor, nici nu conving, nici nu intimidează. Omul deștept se lasă călăuzit de văz și de auz.

155

*Timon*¹, sau Mizantropul, poate să aibă sufletul auster și sălbatic, dar aparent este politicos și respectuos; nu-și iese din sărite, nu devine prea familiar cu oamenii; dimpotrivă, îi tratează frumos și cu seriozitate; se poartă față de ei în așa fel încât să îndepărteze orice familiaritate; nu ține să-i cunoască mai bine și nici să și-i facă prieteni, aidoma, în sensul acesta, unei femei în vizită la altă femeie. (Ed. 5.)

156

Rațiunea seamănă cu adevărul: este una; nu ajungi la ea decît pe un drum, dar te depărtezi de ea printr-o mie. Cunoașterea înțelepciunii are un orizont mai restrîns decît cunoașterea proștilor și a neobrăzaților. Cel care n-a văzut decît oameni bine-crescuți și cu judecată, sau nu cunoaște omul, sau

acest procedeu pedagogic, pe care însă Malebranche îl aproba. (*Căutarea adevărului*, partea a doua, cap. 8)

¹ Filozof atenian pe care nen-rocirile patriei sale, pierderea averii și ingrătitudinea prietenilor îl făcuseră să urască semîntia omenească. Portretul acesta este o critică a *Mizantropului* lui Molière.

nu-l cunoaște decît pe jumătate¹; oricît de diverse ar fi temperamentele și moravurile, contactul cu lumea și politețea prezintă aceleași aparențe, fac ca oamenii să semene unii cu alții prin manifestări care le plac și unora, și altora, care par comune tuturor și care fac să se creadă că nu există ceva în altă parte care să nu aibă legătură cu ele. Dimpotrivă, acela care începe să studieze poporul și provincia face îndată, dacă are ochi să vadă, descoperiri ciudate, vede lucruri noi pentru el, pe care nu le bănuia, despre care nu putea să aibă nici cea mai mică idee: pătrunde, prin experiențe neconținute, în cunoașterea umanității și aproape calculează în cîte chipuri diferite poate să fie omul nesuferit. (*Ed. 7.*)

157

După ce ai aprofundat cu chibzuință oamenii și ai cunoscut falsitatea gîndurilor, a sentimentelor, a gusturilor și a pasiunilor lor, ești nevoit să spui că au mai puțin de pierdut din pricina nestatorniciei decît din pricina îndărătniciei. (*Ed. 4.*)

158

Cîte suflete slabe, molii și nepăsătoare, fără defecte² mari, pot să-i dea satirei apă la moară! Cîte

¹ „Lecție adresată adeseori de Renan savanților și filozofilor, care, ferecați în bibliotecile lor, nu trăiesc decît în tovărășia minților alese.” (I. Benda)

² Variantă (ed. 4—6): „fără mari virtuți, precum și fără mari defecte”.

soiuri de apucături ridicole răspîndite în rîndurile oamenilor, dar care, prin caracterul lor excepțional, nu au urmări grave și nu sînt de nici un ajutor pentru învățătură și pentru educație ! Sînt vicii personalé, nemolipsitoare, care țin mai puțin de omenire decît de individ.¹ (Ed. 4.)

¹ În *Cuvînt despre Teofrast*, La Bruyère face elogiul unei psihologii individuale, deși, cum observă J. Benda, nu o practică mereu.

CAPITOLUL XII

DESPRE JUDECĂȚI

1

Nimic nu seamănă mai mult cu o convingere adîncă decît o nesăbuită înflăcărare pentru ceva : de aici taberele, intrigile și ereziile.

2

Părerea pe care o avem despre un lucru nu este totdeauna aceeași ; de la admirația nesăbuită la desgust nu e departe.¹

3

Lucrurile mari ne miră, și cele mici ne displac ; ne învățăm și cu unele, și cu celelalte din obișnuință.

4

Două lucruri cu totul potrivnice ne influențează în egală măsură : obișnuința și noutatea. (Ed. 4.)

¹ Cf. La Rochefoucauld : „Cu cît iubești mai mult, cu atît ești mai aproape de ură”.

5

Nimic nu e mai josnic și care să li se potrivească
și bine oamenilor de rînd decît să-i ridici în slavă
și pe aceia despre care nu aveai cine știe ce
șere bună înainte de a fi ajuns mari.

6

Favoarea suveranilor nu exclude meritul, dar nici
nu-l presupune.

7

Este de mirare că, în ciuda orgoliului de care sîm-
tem înfioiați și a părerii grozave pe care o avem des-
pre noi înșine și despre strășnicia judecății noastre,
uităm să ne folosim de ele pentru a ne rosti despre
meritul altora ; reputația, simpatia mulțimii și a su-
veranului ne duc ca un șuvoi : lăudăm ce este lău-
dat cu mult mai mult decît ce este vrednic de laudă ¹.

8

Nu știu dacă există vreun lucru pe lume care să-ți
vină mai greu să-l apreciezi și să-l lauzi decît ce este
mai vrednic de apreciere și de laudă, și dacă virtutea,
meritul, frumusețea, faptele bune și lucrările frumoase

¹ Nu atît din complezență, cît din comoditate, crușîndu-ne
de efortul formulării unor aprecieri personale.

produc o impresie mai firească și mai sigură decît invidia, gelozia și antipatia. Un fals cucernic nu vorbește de bine de un sfînt, ci de un alt fals cucernic. Dacă o femeie frumoasă apreciază frumusețea altei femei, poți să conchizi că ea este înzestrată cu o frumusețe mai grozavă decît aceea pe care o apreciază. Dacă un poet laudă versurile altui poet, poți să pui rămășag că sînt proaste și fără importanță. (Ed. 5.)

9

Oamenii nu se apreciază decît cu greutate unii pe alții și sînt prea puțin înclinați să se aprobe reciproc : activitatea, purtarea, gîndirea, exprimarea, nimic nu le place, nimic nu-i mulțumește. Pun în locul celor ce le povestești, le spui sau le citești tu ce-ar fi făcut ei într-o astfel de împrejurare, ce-ar gîndi sau ce-ar scrie ei despre cutare lucru, și sînt atît de plini de ideile lor, încît în mintea lor nu mai există loc și pentru ale altuia.¹ (Ed. 7.)

10

Marea masă a oamenilor este atît de înclinată către desfrîu și plăceri ușoare, și lumea e atît de plină de exemple fie dăunătoare, fie caraghioase, încît aş avea temeiuri să cred că dorința de originalitate, dacă ar putea să aibă margini și n-ar ajunge prea departe, s-ar apropia mult de dreapta judecată și de o purtare potrivită regulilor de bună-cuviință.

¹ Aluzie la Quinault (care va fi indicat ceva mai departe cu inițiala). (Cf. § 13.)

„Trebuie să facem și noi cum fac ceilalți“ : maximă suspectă, care înseamnă mai totdeauna : „Trebuie să facem prost“, de îndată ce o extindem dincolo de lucrurile pur exterioare, care n-au importanță, care țin de datină, de modă sau de bună-cuviință.

11

Dacă oamenii sînt mai curînd oameni decît urși și pantere, dacă sînt drepți, dacă se condamnă singuri cînd greșesc și dacă le recunosc celorlălți dreptatea, ce se mai face cu legile, cu textul lor și cu nemaipomenitul vraf al comentariilor lor ? Ce se mai alege de acțiunea *petitorie*¹ și de acțiunea *posesorie*² și de tot ce se cheamă jurisprudență ? La ce sînt reduși chiar aceia care își datorează toată importanța și tot orgoliul puterii cu care au fost investiți pentru aplicarea acestor legi ? Dacă aceiași oameni au spirit de dreptate și de sinceritate, dacă s-au vindecat de părtinire, unde au dispărut discuțiile de la școală, filozofia scolastică³ și controversele religioase⁴ ? Dacă oamenii sînt cumpătați, caști și moderați, la ce le folosește misteriosul jargon al medicinei, care este ca o mină de aur pentru cei ce se gîndesc să-l vorbească ? Legiști, doctori în teologie, medici, ce pacoste pentru voi dacă

¹, ² Termeni juridici. *Acțiune petitorie* : acțiunea prin care se cere justiției proprietatea unui lucru ; *acțiune posesorie* : cea prin care se cere posesiunea, adică dreptul de a te bucura de un lucru.

³ Partea teologiei care discută problema cu ajutorul rațiunii.

⁴ Aluzie la neînțelegerile dintre catolici și cei considerați eretici, cu privire la credință.

ne-am putea înțelege cu toții să ajungem înțelepți ! (Ed. 5.)

De cîți oameni mari n-ar fi trebuit să ne lipsim ! La ce grad de desăvîrșire și de rafinament n-au fost duse anumite arte și anumite științe, care n-ar fi trebuit să fie necesare și care sînt, pe lume, ca niște leacuri pentru toate relele, care purced, toate, numai și numai din răutatea noastră ! (Ed. 5.)

De la VARRON¹ încoace, cîte și cîte lucruri de care habar n-a avut Varron ! Nu ne-ar fi oare de ajuns să nu fim învățați decît ca PLATON sau ca SOCRATE ? (Ed. 5.)

12

La o predică, la un concert sau într-o galerie cu tablouri, Cutare a auzit în dreapta și-n stînga lui despre unul și același lucru, păreri de-a dreptul opuse. Asta m-ar face să spun cu dragă inimă că, în orice fel de lucrări, poți să încerci să pui și ce e bun, și ce e rău : unora le place ce e bun, altora ce e rău. Ba nu riști cu nimic dacă pui tot ce poate fi mai rău ; are și el adeptii lui.

13

Fenixul poeziei care se cîntă renaște din propria-i cenușă ; a văzut murindu-i și renăscîndu-i faima în

¹ M. Terentius Varron (116—26 î.e.n.). Era socotit cel mai învățat dintre romani. Este autorul tratatelor *De re rustica* și *De lingua latina*. (Despre agricultură și Despre limba latină.)

aceeași zi. Chiar acel judecător atît de fără greș și de hotărît în aprecierile sale — publicul — și-a schimbat părerea în privința lui ; ori se înșală, ori s-a înșelat. Cel care s-ar rosti astăzi că Q **, într-un anumit gen, este un poet prost ar vorbi aproape la fel de greșit ca și cum ar fi spus acum cîtva timp „*Este un bun poet*“¹. (Ed. 4.)

14.

CHAPELAIN² era bogat, CORNEILLE nu era. *Fecioara* și *Rodogune* meritau, fiecare, o altă soartă. Tot astfel, oamenii s-au întrebat mereu de ce în cutare sau cutare profesie, unul și-a făcut avere, și altul nu ; și aici oamenii caută temeiul propriilor lor capricii, care în împrejurările urgente ale afacerilor, ale plăcerilor, ale sănătății și ale vieții lor îi fac adesea să-i părăsească pe cei mai buni și să-i urmeze pe cei mai răi.³ (Ed. 4.)

¹ Desconsiderat de Boileau și lăudat de Voltaire, Quinault a fost dat uitării de posteritate.

² Chapelain (1595—1674), poet oficial, autorul *Fecioarei*, un poem epic fără valoare, a fost literatul cel mai bine retribuit, cum spunea despre el Boileau în *Satira a IX-a*. Pensile pe care le primea se ridicau la 8.000 de livre. În schimb, genialul Corneille a cunoscut strîmtoarea și uneori chiar mizeria, avînd o familie grea și cîștigînd puțin de pe urma pieselor lui. Pensia pe care s-a îndurat, în sfîrșit, să i-o acorde regele, în urma rugămintii mișcătoare a lui Boileau, i-a ajuns cu două zile înaintea morții.

³ Sensul probabil : Oamenii îi aleg la voia întîmplării pe cei meniți să-i servească în treburile și în desfătările lor. Disprețuindu-i pe cei mai de valoare, îi preferă pe cei mai neînsemnați — poate pentru că sînt mai docili.

15

La romani, actorii aveau o situație umilitoare, iar la greci — o situație onorabilă. Dar la noi ? Îi prețuim ca romanii și ne purtăm cu ei ca grecii. ¹ (Ed. 4.)

16

Îi era de ajuns lui *Bathylle* să fie pantomin ca să se prăpădească doamnele romane după el ; lui *Rhoé* să danseze la teatru ; *Rosiei* și *Nerinei* să figureze în coruri, ca să-și atragă o puzderie de adoratori. Înfundurarea și îndrăzneala, urmări ale unei prea mari puteri, le răpuseră romanilor gustul tainei și al misterului ; le plăcea să facă din teatrul public scena legăturilor lor de dragoste ; nu erau geloși pe cei din amfiteatru și împărțeau cu mulțimea fărmecele iubitelor lor. Țineau doar să arate că iubeau nu o femeie frumoasă sau o actriță minunată, ci o actriță, și atîta tot. (Ed. 4.)

17

Nimic nu dă mai bine în vileag atitudinea oamenilor față de știință și de literatură și rostul pe care li-l găsesc ei în stat decît puțina considerație care le-au dat-o și părerea pe care și-o formează despre cei care au luat hotărîrea să le cultive. Nu există îndeletnicire, oricît de trudnică și oricît de umilă, în care foloasele să nu fie mai sigure, mai neîntîrziate și mai temeinice. Actorul, lăfăindu-se în calească, îl

¹ Cf. cap. XIV, § 21.

strophește pînă-n creștet cu noroi pe CORNEILLE, care umblă pe jos. În mintea mai multora, cuvintele savant și pedant ¹ sînt sinonime.

Adesea, acolo unde ia cuvîntul bogatul și vorbește despre știință, învățații n-au decît să tacă, să asculte și să aplaude, dacă vor cel puțin să treacă numai drept învățați. ²

18

Este un fel de îndrăzneală să suporti în fața anumitor oameni rușinea erudiției : găsești la ei o pornire gata statornicită contra savanților, cărora le tăgăduiesc purtările alese, cunoașterea bunelor maniere și spiritul social și pe care îi trimit, așa despuiati, în camera lor de lucru și la cărțile lor. Cum ignoranța este o stare pașnică și care nu costă nici o osteneală, toți netoții se strîng buluc și alcătuiesc, la curte și în oraș, o tabără numeroasă, care biruie grupul savanților. Dacă savanții invocă, în favoarea lor, nume ca ESTRÉES ³, HARLAY ⁴,

¹ Boileau definește pedantul un semidocht plin de infumurare și dispreț.

² Cf. o reflecție a lui Anatole France : „Umiliința, rară la cei învățați, este și mai rară la cei ignoranți“.

³ Cardinalul César d'Estrées, membru al Academiei Franceze, mort în 1714. (La Bruyère s-ar fi putut gîndi și la ducele d'Estrées — un erudit —, mort în 1737.)

⁴ Arhiepiscopul de Harlay, membru al Academiei Franceze, sau poate Achille de Harlay, procuror general, prim-președinte al Tribunalului din Paris în 1689.

BOSSUET, SÉGUIER¹, MONTAUSIER², WARDES³, CHEVREUSE⁴, NOVION⁵, LAMOIGNON, SCUDÉRY⁶, PELISSON⁷ și numele a atîtor alte personalități deopotrivă de învățate și de distinse; dacă îndrăznesc chiar să citeze marile nume al unui CHARTRES⁸, al unui CONDÉ⁹, al unui CONTI¹⁰, al unui BOURBON¹¹, al unui DU MAINE¹² sau al unui VENDÔME¹³, ca și al

¹ Pierre Séguier (1588—1672), mare cancelar, ocrotitorul Academiei Franceze după moartea lui Richelieu.

² Ducele de Montausier (1610—1690), foarte apreciat de Boileau, profesorul Delfinului, în 1668. Se pare că Molière l-a luat ca model în zugrăvirea lui Alceste.

³ Marchizul de Wardes, om învățat, propus ca profesor pentru ducele de Burgundia.

⁴ Ducele de Chevreuse, educat la Port-Royal, prietenul ducelui de Beauvilliers și al lui Fénelon.

⁵ Potier de Novion, prim-președinte al Tribunalului pînă în 1689 și membru al Academiei Franceze. A murit în 1693.

⁶ Madeleine de Scudéry (1607—1701), autoarea romanelor *Clélie* și *Le Grand Cyrus*, publicate sub numele fratelui ei.

⁷ Născut în 1624 și mort în 1693, autorul unei istorii a Academiei Franceze și apărătorul îndrăzneț al lui Fouquet.

⁸ Este vorba de Philippe de Chartres, duce de Orléans și regent al Franței între 1715—1723.

⁹ Marele Condé.

¹⁰ François-Louis de Bourbon, ales rege al Poloniei în 1697.

¹¹ Fiul marelui Condé și elevul lui La Bruyère, pe atunci în vîrstă de 21 de ani.

¹² Ducele Du Maine (1670—1736), fiul legitimat al lui Ludovic al XIV-lea și al d-nei de Montespan, elevul d-nei de Maintenon.

¹³ Este vorba de marele stareț de Vendôme (1685—1727), om cult, cu vederi îndrăznețe, care prezida la Temple un cîrmaci de literați destul de libertini. Fratele său, ducele de Vendôme, a fost unul dintre cei mai buni miniștri ai lui Ludovic al XIV-lea.

principilor care au știut să îmbine cele mai frumoase și cele mai de seamă cunoștințe cu aticismul grecilor și cu urbanitatea romanilor, ceilalți nu șovăie să le spună că astea sînt exemple unice ; iar dacă savanții recurg la argumente trainice, argumentele acestea n-au nici o putere împotriva mulțimii. Se pare totuși că ar trebui să conchidem în privința aceasta cu mai multă luare-aminte și să ne dăm osteneala să cumpănim dacă aceeași minte care ne ajută să obținem progrese atît de mari în științe, care ne ajută să gîndim, să judecăm, să vorbim și să scriem bine nu ne-ar putea ajuta să fim și politicoși.

Pentru eleganța manierelor nu trebuie să ai cînie știie ce valoare ; dar e nevoie de o mare capacitate pentru eleganța spiritului.

19

„E un savant, spune un om politic, și deci incapabil de afaceri ; nu i-aș încredința nici măcar grija de a întocmi inventarul garderobei mele.“ Și are dreptate. OSSAT ¹, XIMENES ² și RICHELIEU ³ erau oameni învățați : erau oare și oameni pricepuți ?

¹ Cardinalul d'Ossat (1536—1604), un destoinic diplomat francez de la care a rămas o culegere valoroasă de scrisori diplomatice, apreciate de Fénelon. În tinerete fusese profesor de retorică și de filozofie la Universitatea din Paris.

² Celebru ministru spaniol, cardinal regent, întemeietorul Universității din Alcalá, editorul bibliei poliglote (1437—1517).

³ Citat pentru tragediile lui și ca întemeietor al Academiei Franceze.

Fost-au socotiți buni miniștri ? „Știe greaca, spune mai departe omul de stat ; e un cărturar mîzgălitor de hîrtie, e un filozof.“ Și, pe drept cuvînt, o vînzătoare de poame, la Atena, după toate aparențele, vorbea grecește, și pentru motivul acesta era filozoafă. Oameni ca BIGNON¹ și ca LAMOIGNON² erau și ei niște adevărați cărturari mîzgălitori de hîrtie ; cine mai poate sta la îndoială în privința aceasta ? Cunoșteau greaca. Ce nălucire, ce moment de delir a avut marele, înțeleptul și chibzuitul ANTONIN³ cînd a spus că *atunci ar fi fericite popoarele, cînd ar filozofa împăratul sau cînd filozoful sau cărturarul mîzgălitor de hîrtie s-ar înscăuna la împărăție !* (Ed. 5.)

Limbile sînt cheile sau porțile științelor și nimic mai mult, disprețul față de unele cade asupra celorlalte. Nu e vorba, firește, să știm dacă sînt vechi sau noi, moarte sau vii, ci dacă sînt grosolane sau șlefuite, dacă lucrările pe care le-au făurit sînt de bun gust sau de prost gust. Să presupunem că limba franceză ar putea să aibă într-o zi soarta elinei și a latinei ; ar fi oare cineva pedant, la cîteva veacuri

¹ Jerôme de Bignon (1580—1666), magistrat celebru, bibliotecarul regelui, om foarte erudit, supranumit Varron-ul Franței. Fiul și mai ales nepotul său, abatele Jean-Paul Bignon (1662—1743), au fost și ei oameni foarte erudiți.

² Guillaume de Lamoignon (1617—1677), prim-președinte al Tribunalului din Paris, avocat general, căruia i-a închinat Boileau *Epistola a VI-a*.

³ Aluzie la împăratul Marcus Aurelius, care a realizat visul lui Platon, citat de La Bruyère din *Republica*, cartea a VII-a.

de cînd n-ar mai vorbi-o nimeni, dacă l-ar citi pe MOLIÈRE sau pe LA FONTAINE ? (Ed. 5.)

20

Rostesc numele lui *Eurypyle*, și dumneata îmi spui : „E un pedant“. Spui de asemenea despre cel care lucrează la o grindă : „Este dulgher“. Și despre cel care drege un zid : „Este zidar“. Te întreb : În ce atelier lucrează meșteșugarul ăsta, pedantul ? Care-i e firma ? După ce straie îl cunoști ? Care-i sînt sculele ? Pana de despicat lemne, cio-canul sau nicovala ? Unde-și croiește, unde-și cio-cănește lucrarea ? Unde o pune în vînzare ? Un muncitor se fălește că e muncitor ; dar Eurypyle se fălește oare că e pedant ? Dacă e așa, îmi zugrăvești un nerod înfumurat care terfelește spiritul, un suflet josnic și grosolan, căruia nu i s-ar putea atribui cu seriozitate nici ce e frumos, nici ce e de duh. Iar dacă e adevărat că nu se fălește cu nimic, te înțeleg : e un om înțelept și cu duh. Nu spui dumneata și despre unul cu pretenții de savantlic : „E un pedant“ și tot așa despre un poet prost ? Dar dumneata însuși te crezi oare fără nici o brumă de duh ? Iar dacă ai, ai fără îndoială din cel frumos și cuviincios ; iată-te, așadar, un pedant ; sau dacă nu lipsește mult să iei numele acesta drept o insultă, continuă, că sînt și eu de acord să-l dai lui Eurypyle și să folosești ironia aceasta ca proștii, fără cel mai mic discernămint, sau ca inculții, pe care îi consolează de lipsa unei culturi ce n-o văd decît la alții. (Ed. 6.)

Să nu mi se vorbească niciodată despre cerneală, despre hirtie, despre pană, despre stil și despre tipograf, să nu încerce careva să-mi spună : „*Antisthène*¹, dumneata scrii atît de bine ! Scrie mereu ! N-o să vedem un *in-folio* scris de dumneata ? Tra-tează despre toate virtuțile și despre toate viciile într-o lucrare înlănțuită, metodică, și care să nu aibă sfîrșit“. Ar trebui să adauge : „și nici un suc-ces“. Renunț la tot ce-a fost, ce este și ce va fi carte. Lui *Bérylle* i se face rău la vederea unei pi-sici, și mie la vederea unei cărți. Sînt eu oare mai bine hrănit, mai gros îmbrăcat, mai la adăpost în camera mea, ferit de vifornița dinspre nord, și am un pat de puf, după douăzeci de ani încheiați de cînd mi se vînd cărțile pe piață ? Dumneata îmi spui că am un nume celebru și o mare glorie. Spune mai degrabă că-mi șuieră vîntul prin bu-zunare și vîntul ăsta nu folosește la nimic. Am oare vreo păcăluță din metalul acela care-ți face rost de toate ? Josnicul procedurist își lungește expu-nerea, încasează plata unor cheltuieli pe care nu le-a făcut și are ca ginere un conte sau un ma-gistrat superior. Un om care poartă o livrea roșie sau de culoarea frunzei uscate ajunge înalt func-tionar și în curînd mai bogat decît stăpînul lui, pe care îl lasă printre oamenii de rînd și, cu bani, ajunge nobil. B **² se îmbogățește dînd într-o

¹ Potrivit „cheilor“, La Bruyère se referă la el însuși.

² Probabil, Pierre d'Attelin sau Datalin, care a întemeiat la Paris, sub numele de Jean Brioché, un teatru de păpuși. Sau poate Benoît, care sculpta figurine de ceară și le arăta curioșilor, în schimbul unei taxe.

sală spectacole cu păpuși ; BB **¹ vinzînd în sticle apă de rîu. Un alt șarlatan² sosește aici, de peste munți, cu un cufăr ; nici n-a apucat să-și descarce bine cufărul, că banii vin cu grămada și e gata să se întoarcă de unde a venit cu catiri și cu furgoane. *Mercure*³ e *Mercure* și nimic mai mult, și aurul nu-i poate plăti singur mijlocirile și intrigările ; i se mai adaugă la plată favoarea și distincțiile. Și, ca să nu mai vorbim decît despre cîștigurile legale, i se plătește țiglarului țigla, și muncitorului timpul și lucrarea. Dar unui scriitor i se plătește oare ce gîndește și ce scrie ? Și dacă gîndește foarte bine, este plătit bine ? Își mobilează casa și ajunge nobil tot gîndind și scriind chibzuit ? Oamenii trebuie să fie îmbrăcați și bărbieriți, și cînd se retrag în casele lor trebuie să aibă o ușă care să se închidă bine ; e oare necesar să știe carte ? Nebunie, naivitate, neghiobie, continuă *Antisthène*, să-ți pui firma de scriitor sau de filozof ! Să ai, dacă se poate, o *slujbă rentabilă*, care să-ți facă viața plăcută, care să-ți îngăduie să le dai cu împrumut prietenilor și să le dăruiești celor care nu pot să-ți mai dea îndărăt ; să scrii atunci din joc, din lene, așa cum fluieră *Tityre* sau cum cîntă din flaut. Asta, sau nimic. Cu condiția aceasta scriu și cedez astfel în fața violenței celor care mă iau de gît și îmi spun : „Ai să

¹ Aluzie la un anume Barbereau, care s-a îmbogățit vinzînd sticle cu apă din Sena sub numele de apă minerală. Sau *Brimboeuf*, care vindea o apă de întinerire.

² Este vorba de italianul *Caretti*, pe care l-am întîlnit în capitolul VIII, § 16, și pe care îl vom regăsi și în capitolul XIV.

³ Potrivit „cheilor“, aluzie la *Bontemps*, un camerist al regelui.

scrii !“ Vor citi ca titlu al noii mele cărți : DESPRE CE ESTE FRUMOS, DESPRE CE ESTE BUN, DESPRE CE ESTE ADEVĂRAT, DESPRE IDEI, DESPRE PRIMUL PRINCIPIU, *de Antisthène, negustor de pește proaspăt de mare.*“¹ (Ed. 5.)

22

Dacă ambasadorii² suveranilor străini ar fi niște maimuțe dresate să umble în două picioare și să comunice cu ajutorul tălmăciului, mirarea noastră nu ar fi mai mare decât aceea pe care o avem acum în fața înțelepciunii răspunsurilor lor și a bunului-simț pe care îl vădesc uneori spusele lor. Părerile preconcepute pe care le avem ca cetățeni ai țării noastre, unite cu orgoliul național, ne fac să uităm că rațiunea poate fi găsită pe toate meleagurile și că dreapta judecată se află pretutindeni unde există oameni. Nu ne-ar plăcea să fim tratați așa de cei pe care îi numim noi barbari ; iar dacă există în noi ceva barbarie, barbaria aceasta constă în spaima care ne cuprinde cînd vedem alte popoare judecînd ca noi.

¹ E mult adevăr în gluma aceasta. Critica lui La Harpe este nedreaptă. Deși ridică în mod judicios problema proprietății literare, La Bruyère nu a cîștigat nimic de pe urma cărții lui, renunțînd la drepturile de autor în favoarea fiicei librarului Michalet, care s-a îmbogățit.

² Este vorba de ambasadorii trimiși în 1686 de regele Siamului la curtea lui Ludovic al XIV-lea. *Le Mercure Galant* s-a făcut, cu prilejul acesta, ecoul curiozității generale, urmărind de aproape vizita ambasadorilor. În *Scrisori persane* (Scrisoarea XXX), Montesquieu avea să satirizeze și el curiozitatea parizienilor.

Nu toți străinii sînt barbari și nu toți compatrioții noștri sînt civilizați; tot astfel, nu tot ce e de la țară e sălbatic și nu orice oraș este civilizat. În Europa există un loc dintr-o provincie maritimă¹ a unui mare regat, în care săteanul este blajin și înbietor și, dimpotrivă, tirgovețul și magistratul sînt grosolani, iar neciopleala lor e din naștere.

23

Cu un grai atît de curat, cu atîta rafinament în îmbrăcăminte, cu moravuri atît de șlefuite, cu legi atît de frumoase și cu o față albă, sîntem barbari pentru anumite popoare.

24

Dacă am auzit spunîndu-se despre orientali că beau de obicei o licoare ce li se urcă la cap, îi face să-și piardă mințile și să verse, am spune: „E ceva într-adevăr barbar“.

25

Prelatul² acesta dă rareori pe la curte, fuge de lume, nu e văzut cu femei, nu joacă nici un fel de joc de cărți; nu asistă nici la serbări, nici la spec-

¹ Probabil aluzie la Normandia, din care La Bruyère n-a păstrat amintiri plăcute.

² Le Camus, episcop de Grenoble. Sau De Noailles, episcop de Châlons, apoi episcop de Paris.

tacole ; nu e un intrigant și nici nu umblă cu tot felul de mașinații ; pururi în episcopia lui, pe care n-o părăsește niciodată¹, nu se gîndește decît cum să-și lumineze credincioșii cu vorba și să-i îndrumeze prin pilda lui ; își consumă avutul în milostenii, și timpul în pocăință ; nu iese din slova canoanelor și caută să-și însușească rîvna și evlavia apostolilor. Timpurile s-au schimbat, și sub domnia aceasta este pîndit de un titlu mai înalt.

26

N-am putea face persoanele cu un anumit caracter și cu o profesie serioasă² să înțeleagă, ca să nu spunem mai mult, că nu sînt obligate să se poarte în așa fel încît să se spună despre ele că joacă jocuri de noroc, cîntă și glumesc, ca toți oamenii, și că, văzîndu-le atît de poznașe și de binevoitoare, n-ar mai crede nimeni că sînt pe altundeva atît de conforme regulilor de bună-cuviință și atît de severe ? Ba chiar ar cuteza oare cineva să le dea de înțeles că prin astfel de apucături se depărtează de politețea cu care se laudă ; că politețea, dimpotrivă, potrivește și armonizează manifestările exterioare cu categoriile sociale, că se ferește de contraste și se ferește să arate același om sub chipuri diferite, care fac dintr-însul un amestec bizar sau ceva grotesc ? (*Ed. 4.*)

¹ În vreme ce atîția alții se duceau la curte.

² Magistrații de pildă, atît de gravi în exercițiul funcțiunii, dar atît de zgomotoși în alte împrejurări.

27

Oamenii nu trebuie judecați ca un tablou sau o figură, doar la o singură și primă privire ; într-înșii există o viață lăuntrică și o inimă care se cuvin aprofundate. Vălul modestiei acoperă meritul, iar masca fățarniciei ascunde răutatea. Doar un foarte mic număr de cunoscători pot să discearnă și sînt îndreptățiți să se pronunțe. Numai pe îndelete și chiar silite de timp și de ocazii, virtutea fără prihană și viciul desăvîrșit se dau, în sfîrșit, în vileag. (Ed. 4.)

28

FRAGMENT¹

.....El spunea că în făptura² aceea frumoasă, inteligentă e ca un diamant bine șlefuit. Și, vorbind mai departe despre dînsa, adăuga : „Este ca un amestec armonios de rațiune și de farmec, care pune stăpînire pe ochii și pe inima celor care vorbesc cu dînsa ; nu știi dacă o iubești sau dacă o admiri ; posedă calități care să facă dintr-însa o prietenă desăvîrșită, cum și altele care să te ducă dincolo de prietenie ; prea tinărară și prea grațioasă ca să nu placă, dar prea modestă ca să se gîndească să placă,

¹ La Bruyère introduce acest *Fragment* din dorința de varietate. De altfel, fragmentul este foarte reușit.

² Catherine Turgot, soția lui Gilles d'Aligne, senior de Boislandry, consilier la Tribunal. J. Benda apropie acest portret de portretul d-nei Firmiani din galeria lui Balzac, sau de portretul Ameliei Osborne din galeria lui Thackeray.

ea nu vede în oameni decît valoarea lor și crede că nu are decît prieteni. Plină de spontaneitate și capabilă de sentimente, te uimește și te atrage ; și fără să nesocotească ceea ce poate fi mai gingaș și mai fin într-o conversație, ea are acele fericite scînteieri de spirit care, pe lîngă alte plăceri pe care și le procură, te scutesc totdeauna de replică. Îți vorbește ca o femeie care n-ar fi atît de învățată, care are unele îndoieli și care caută să se lămurească și te ascultă ca una care știe multe, care cunoaște valoarea spuselor tale și lîngă care nu pierzi nimic din ce-ți scapă fără să vrei. Departe de a se strădui să te contrazică, prin verva ei, călcînd pe urmele *Elvirei*¹, care ține mai mult să treacă drept o femeie strălucitoare decît să dea dovadă de bun-simț și de exactitate, ea își însușește părerile tale, le consideră ca ale ei, le lărgeste, le înfrumusețează ; ești mulțumit de tine că ai gîndit atît de înțelept și că te-ai exprimat și mai bine decît ai fi crezut. Cînd vorbește sau cînd scrie, e pururi mai presus de înfumurare ; uită de vorbele înflăcărâte acolo unde e nevoie de argumente ; ea a și înțeles de pe acum că simplitatea este grăitoare. Dacă este vorba să servească pe cineva și să te facă și pe tine să ai aceeași rîvnă, lăsîndu-i *Elvirei* frazele bine ticluite și epistolele bine aduse din condei, la care recurge în orice împrejurare, *Arthénice* nu se folosește față de dumneata decît de sinceritate, de rîvnă, de atenție și de convingere. Ce pune ea mai presus de toate este plăcerea lecturii, alături de prețuirea pentru persoanele cu nume și cu reputație, mai puțin ca să fie cunoscută de ele cît pentru a le

¹ Probabil, d-ra de la Force.

cunoaște ea. Putem s-o lăudăm cu anticipație pentru toată înțelepciunea pe care o va avea într-o zi și pentru toate meritele pe care și le va dobîndi în decursul anilor, deoarece, alături de o bună purtare, are intenții și mai bune, principii sigure, folositoare celor care sînt, ăa ea, ținta atențiilor și a lingușirii ; și că fiind destul de retrasă, fără ca totuși să fie sălbatică, avînd chiar oarecare înclinare către schivnicie, n-ar avea ce să-i lipsească decît, poate, prilejurile potrivite sau ce se cheamă o scenă încăpătoare, ca să-și arate virtuțile în toată strălucirea lor.“ (Ed. 8.)

29

O femeie frumoasă este atrăgătoare prin firescul ei ; nu pierde nimic cînd nu e dichisită și fără alte podoabe decît acelea pe care i le dau frumusețea și tinerețea ei ; o grație naivă radiază din chipul ei, îi însufletește cele mai neînsemnate gesturi ; ar fi mai puțin primejdioasă de-ai vedea-o cu tot dichisul îmbrăcămintei și al modei. Tot astfel, un om milostiv este vrednic de respect prin el însuși, independent de toate aparențele de care ar vrea să se ajute ca să-și compună o mutră mai gravă și să-și facă virtutea mai vădită. Un aer auster, o modestie exagerată, îmbrăcămintea ieșită din comun, o tichie cît toate zilele nu sporesc cîntecul cu nimic, nu scot meritul în relief, ci îl ascund și îl fac, poate, să fie mai puțin curat și mai puțin firesc. (Ed. 5.)

O gravitate prea studiată ajunge caraghioasă : ca niște extreme care se ating și al căror mijloc este demnitatea ; asta nu se mai cheamă că ești grav,

ci doar a face pe gravul, cum ai juca un rol ; cel care se gîndește să ajungă grav nu va fi niciodată. Gravitătea ori nu există, ori e ceva firesc ; și e mai puțin anevoios s-o pierzi decît s-o dobîndești. (Ed. 6.)

30

Dacă e mereu nemulțumit și auster, un om de talent și cu reputație îi sperie pe cei tineri, îi face să aibă o proastă părere despre virtute, o face suspectă de prea mare rigoare și de o aplicare prea plictisitoare. Dacă, dimpotrivă, e un om care stă cu drag de vorbă, devine pentru ei ca o lecție folositoare, îi învață că putem trăi cu voioșie și cu hărnicie, putem avea intenții serioase, fără să renunțăm la plăcerile nevinovate. Ajunge pentru ei un exemplu care poate fi urmat. (Ed. 6.)

31

Fizionomia nu este o regulă ce ni s-a dat ca după ea să judecăm oamenii : ea ne poate sluji doar ca o simplă presupunere (Ed. 4.)

32

Un aer inteligent la bărbați este ca și armonia trăsăturilor la femei ; iată genul de frumusețe la care pot năzui cei mai înfumurați. (Ed. 4.)

33

Un bărbat¹ de mare merit și de duh, cunoscut ca atare, nu e urît nici dacă are trăsături pocite ; sau dacă e urît, nu-ți lasă această impresie.

34

Cîtă artă pentru a te întoarce la firesc ! Cîtă vreme, cîte reguli, cîtă atenție și cîtă trudă ca să dansezi cu aceeași libertate și cu aceeași grație cu care știi să mergi ; ca să cînti cum vorbești, ca să vorbești și să te exprimi cum gîndești, ca să pui tot atîta forță, vioiciune, pasiune și putere de convingere într-o cuvîntare pregătită, pe care o rostești în public, calități pe care le ai uneori în mod firesc și fără pregătire în convorbirile cele mai familiare ! (Ed. 7.)

35

Cei care, fără să ne cunoască de ajuns, gîndesc urît despre noi nu ne păgubesc cu nimic ; nu pe noi ne atacă, ci o nălucă a închipuirii lor.

¹ Aluzie la Pellisson (1624—1698), istoricul Academiei Franceze și apărătorul lui Fouquet, prin memorii curajoase, pentru care a petrecut cinci ani la Bastilia. D-na de Sévigné spunea despre el că „abuză de îngăduința pe care o au bărbații de a fi urîți“.

36

Există mici reguli, îndatoriri și purtări cuviincioase, legate de locuri, de vremuri și de oameni, pe care nu le poți pătrunde doar printr-o încordare a minții, dar pe care folosința te ajută să le înveți fără nici o greutate; a judeca oamenii după greșelile care le scapă în privința aceasta mai înainte de a ajunge destul de învățați e ca și cum i-ai judeca după unghii sau după vârful părului; înseamnă că ții să ți se arate cîndva că te-ai înșelat.

37

Nu știu dacă ne este îngăduit să judecăm oamenii după o singură greșeală și dacă o nevoie din cale-afară de mare sau o pasiune mistuitoare sau o primă înclinare sentimentală au vreo urmare gravă. (*Ed. 6.*)

38

Contrariul zvonurilor care circulă despre afaceri sau despre persoane este adesea adevărul.¹ (*Ed. 4.*)

39

Fără o mare încordare și o continuă atenție la toate cuvintele, riști să spui în mai puțin de o oră și da, și nu despre același lucru sau despre aceeași

¹ În legătură cu această reflecție, J. Benda scrie: „Se pare că La Bruyère are fericite înclinări către buna metodă istorică“.

persoană, determinat numai de spiritul de sociabilitate, care te face, firește, să nu contrazici pe unul și pe altul care vorbesc în mod deosebit. (Ed. 4.)

40

Un om parțial este expus la mici jigniri ; căci, cum este deopotrivă cu neputință ca oamenii cărora le cîntă în strună să fie mereu norocoși sau înțelepți, și cei împotriva cărora se declară să fie mereu vinovați sau nenorocoși, din pricina aceasta i se întîmplă adesea să-și piardă cumpătul în public, fie printr-un eșec al prietenilor lui, fie printr-o nouă glorie pe care o dobîndesc cei la care nu ține el. (Ed. 8.)

41

Un om înclinat să se lase influențat, dacă îndrăznește să ocupe o demnitate laică sau una ecleziastică, e un orb care vrea să picteze, un mut care s-a angajat să rostească un discurs, un surd care apreciază o simfonie : slabe imagini, care nu exprimă decît palid pacostea lipsei de opinie. Trebuie să adăugăm că e o racilă disperată, incurabilă, care-i molipsește pe toți cîți se apropie de bolnav, care-i face să-și ia lumea-n cap pe cei egali cu tine, pe cei mai prejos de tine, rudele, prietenii, pînă și pe doctori¹, care sînt tare departe de a-l vindeca dacă nu pot să-l convingă de boala lui, nici despre

¹ Cuvîntul este folosit aici la figurat, cu înțelesul de sfetnici înțelepți și pricepuți.

leacuri, care ar consta în a asculta, în a pune la îndoială, în a se informa și a se lămuri. Lingușitorii, înșelătorii, ponegritorii, cei care nu-și dezleagă limba decât de dragul minciunii și al interesului, sînt negustorii de leacuri închipuite¹ în care are încredere și care îl fac să înghită tot ce le place lor; și tot ei îl otrăvesc și-l ucid. (Ed. 4.)

42

Regula lui DESCARTES² care nu vrea să ne pronunțăm asupra celor mai neînsemnate adevăruri mai înainte de a le cunoaște în mod clar și distinct este destul de frumoasă și destul de justă pentru a trebui să se extindă asupra aprecierilor pe care le facem despre oameni.

43

Nimic nu ne răzbună mai bine împotriva uritelor aprecieri pe care le fac oamenii despre mintea, moravurile și manierele noastre ca ticăloșia și caracterul urît al celor pe care îi aprobă ei.

Pe același temei pentru care nesocotim un om de valoare putem să admirăm chiar și un prost.

44

Un prost este acela care nu are nici măcar bruma de minte pentru a fi un nerod înfumurat.

¹ Adică lingușitorii.

² Formulată astfel: „Să nu primesc niciodată nici un lucru ca adevărat fără să-l fi cunoscut în mod evident ca atare“.

45

Un nerod înfumurat este acela pe care proștii îl cred un om de valoare. ¹

46

Un insolent este un om exagerat de înfumurat. Înfumuratul te obosește, te plictisește, te dezgustă, este respingător ; insolentul este respingător, te amărăște, te enervează, te jignește ; insolența începe unde sfârșește înfumurarea. (*Ed. 4.*)

Înfumuratul este ceva între insolent și între prost, fiind alcătuit din amîndoi. (*Ed. 4.*)

47

Viciile purced dintr-o ticăloșire a inimii ; cusurile — dintr-un viciu de temperament ; ridicolul — dintr-un cusur al minții. (*Ed. 7.*)

Omul ridicol este acela care, atîta vreme cît rămîne astfel, are înfățișarea unui prost. (*Ed. 4.*)

Prostul nu scapă niciodată de ridicol — asta e caracteristica lui ; mai cade cîteodată în ridicol și cîte-un deștept ; dar se ridică. (*Ed. 4.*)

O greșeală de fapt îl face ridicol pe un om înțelept. (*Ed. 7.*)

Prostia sălășluiește în prost, nerozia în nerod, și insolența în insolent ; se pare că ridicolul hălădu-

¹ Cf. versul lui Boileau :

„Un prost găsește altul mai prost ca să-l admire.”

Distanța care există de la omul onest la omul dibaci se micșorează pe zi ce trece și e pe cale de dispariție. (Ed. 7.)

Omul dibaci este acela care își ascunde patimile, care își înțelege interesele, care sacrifică de dragul lor multe lucruri, care a știut să agonisească avere sau s-o păstreze. (Ed. 7.)

Omul onest este acela care nu fură la drumul mare, care nu ucide pe nimeni și ale cărui vicii, în sfârșit, nu sînt scandaloase. (Ed. 7.)

Ne dăm destul de bine seama că un om de bine este un om onest ; dar e ridicol să ne închipuim că orice om onest nu este și un om de bine. (Ed. 7.)

Omul de bine este acela care nu este nici un sfînt, nici un cucernic fățarnic și care s-a mărginit să nu aibă altceva decît virtute. (Ed. 7.)

56

Talent, gust, minte, bun-simț, lucruri diferite, care nu se exclud. (Ed. 4.)

Între bunul-simț și bunul-gust există diferența de la cauză la efect. (Ed. 4.)

homme) întruchiează o calitate deosebită, legată de franchețe și de generozitate ; omul de onoare (*l'homme d'honneur*) este un om de cuvînt, și calitatea aceasta ține de probitate». Aici, conchide Labbé, La Bruyère înțelege prin *l'honnête homme* pe cel care are ca însușire capitală, și chiar unică, probitatea ; și apropiindu-l pe omul onest (*l'honnête homme*) de omul dibaci (*l'habile homme*), ne lasă să presupunem că primul nu este onest decît din calcul, din interes, în vreme ce omul de treabă (*l'homme de bien*) este cel care practică virtutea din dragoste dezinteresată pentru ce este bine.”

Între minte și talent este raportul dintre întreg și parte. (Ed. 6.)

Voi numi oare om deștept pe acela care, mărginit și ferecat în vreo artă sau chiar într-o anumită știință pe care o practică cu o mare desăvîrșire, nu dă dovadă, dincolo de ea, nici de judecată, nici de memorie, nici de agerime nici de moravuri, nici de purtare ; care nu mă înțelege, care nu gîndește, care se exprimă prost ; un muzician, de pildă, care după ce m-a vrăjit, parcă, prin acordurile lui pare să se fi așezat iar la loc, o dată cu lăuta lui, în aceeași cutie, sau pare că nu mai este, fără instrumentul acesta, decît un mecanism demontat, căruia îi lipsește ceva și de la care nu ne este îngăduit să ne așteptăm la nimic ? (Ed. 6.)

Ce să mai spun despre esența jocului ? Cine mi l-ar putea defini ? Nu trebuie oare nici prevedere, nici finețe, nici dibăcie ca să joci jocul de cărți numit *hombre* sau șah ? Și dacă trebuie, de ce vedem niște nătărăi excelînd în aceste jocuri, pe cînd oameni cu mintea luminată n-au putut să ajungă nici măcar jucători mediocri și căroră o piesă de șah sau o carte de joc ținută în mînă le tulbură vederea și-i face să-și piardă cumpătul ? (Ed. 6.)

Există pe lume ceva, dacă e cu puțință, și mai de neînțeles. Un om¹ pare grosolan, greoi ; nu știe să vorbească, nici să povestească ce-a văzut de curînd ; dar de se așterne la scris, povestirile lui sînt modelul genului ; dă grai jivinelor, copacilor, pietrelor, tuturor celor ce nu grăiesc ; în lucrările lui găsești

¹ Portretul lui La Fontaine, care mai era încă în viață la data aceea.

numai sprinteneală, numai eleganță, numai frumos firesc și numai gingășie. (Ed. 6.)

Altul¹ este simplu, sfios, plictisitor la discuție, confundă un cuvânt cu altul și nu-și drămuiește valoarea unei piese de teatru decât după banii pe care-i aduce. Nu știe s-o recite, nici să-și citească scrisul. Lăsați-l să se înalțe prin arta ticlurii, și veți vedea că nu e mai prejos de AUGUST, de POMPEI, de NICOMED, de HERACLIUS; este rege, și încă un mare rege; este om politic, este filozof; se apucă să le dea grai eroilor, să-i pună în acțiune; zugrăvește romanii; și sînt mai mari și mai romani în versurile lui decât în istoria lor.² (Ed. 6.)

Mai vreți vreun alt miracol? Închipuiți-vă un om prietenos, blajin, binevoitor, cu care se poate sta de vorbă și, așa din senin, violent, iute la minie, năvalnic, cu toane; închipuiți-vă un om simplu, naiv, credul, poznaș, nestatornic, un copil cu părul cărunt; dar îngăduiți-i să se reculeagă sau mai curînd să se lase în seama instinctului său firesc, care acționează în el, citez să spun, fără ca el să ia parte și parcă fără știrea lui. Ce vervă! Cîtă elevație! Ce imagini! Ce latinătate!

— Vorbîți despre aceeași persoană? mă veți întreba.

— Da, despre același om, despre *Théodas*³ și numai despre el.

¹ Portretul lui Corneille.

² Cf. cap. I, § 54.

³ Sub numele de *Théodas*, La Bruyère l-a zugrăvit pe Santenil (1630—1697), unul dintre cei mai eleganți poeți care au scris versuri în limba latină. Il cunoscuse în casa familiei Condé. Cf., schimbul de scrisori în legătură cu portretul lui *Théodas*.

Tipă, se frământă, se dă de-a dura pe jos, se ridică iar, tună, izbucnește; și din mijlocul acestei furtuni irupe o lumină care strălucește și care ne înveselește; s-o spunem pe șleau: vorbește ca un nebun, dar gîndește ca un înțelept; spune în chip ridicol lucruri adevărate, și în chip nesăbuit lucruri cu bun-simț și chibzuință; ești surprins văzînd cum se înfiripă și cum se manifestă bunul-simț în mijlocul bufoneriei, printre schimonoseli și răsuciri.¹ Ce să mai adaug? Spune și face mai bine decît știe; parcă viețuiesc în el două suflete care nu se cunosc și care nu depind unul de altul, avînd fiecare rîndul și rosturile lui cu totul aparte. Portretului acestuia surprinzător i-ar lipsi o trăsătură dacă aș uita să spun că omul este totodată lacom și nesățios de laude, gata să le scoată ochii criticilor lui și în fond destul de supus ca să tragă foloase de pe urma criticii lor. Încep să mă conving pe mine însumi că am făcut portretul a două personaje cu totul deosebite; ba chiar n-ar fi cu neputință să mai găsim și un al treilea în Théodas; căci este un om bun, un om plăcut și un om excelent.² (Ed. 6.)

57

După spiritul de discernămint, tot ce e mai rar pe lume sînt diamantele și perlele.³

¹ Boileau i-a închinat o epigramă plină de pitoresc și de duh, care se încheie cu versurile:

„Îmi pare că-ntr-însul văd pe Diavol
Silit de Domnul să slăbească sfîrșit.”

² Portretul lui Santeuil, zugrăvit de La Motte, confirmă spusele lui La Bruyère.

³ Cf. cap. 1, § 11.

numai sprinteneală, numai eleganță, numai frumos firesc și numai gingășie. (Ed. 6.)

Altul¹ este simplu, sfios, plictisitor la discuție, confundă un cuvânt cu altul și nu-și drămuiește valoarea unei piese de teatru decât după banii pe care-i aduce. Nu știe s-o recite, nici să-și citească scrisul. Lăsați-l să se înalțe prin arta ticlurii, și veți vedea că nu e mai prejos de AUGUST, de POMPEI, de NICOMED, de HERACLIUS; este rege, și încă un mare rege; este om politic, este filozof; se apucă să le dea grai eroilor, să-i pună în acțiune; zugrăvește romanii; și sînt mai mari și mai romani în versurile lui decât în istoria lor.² (Ed. 6.)

Mai vreți vreun alt miracol? Închipuiți-vă un om prietenos, blajin, binevoitor, cu care se poate sta de vorbă și, așa din senin, violent, iute la minie, năvalnic, cu toane; închipuiți-vă un om simplu, naiv, credul, poznaș, nestatornic, un copil cu părul cărunt; dar îngăduiți-i să se reculeagă sau mai curînd să se lase în seama instinctului său firesc, care acționează în el, citez să spun, fără ca el să ia parte și parcă fără știrea lui. Ce vervă! Cîtă elevație! Ce imagini! Ce latinătate!

— Vorbîți despre aceeași persoană? mă veți întreba.

— Da, despre același om, despre *Théodas*³ și numai despre el.

¹ Portretul lui Corneille.

² Cf. cap. I, § 54.

³ Sub numele de *Théodas*, La Bruyère l-a zugrăvit pe Santenil (1630—1697), unul dintre cei mai eleganți poeți care au scris versuri în limba latină. Il cunoscuse în casa familiei Condé. Cf., schimbul de scrisori în legătură cu portretul lui *Théodas*.

Tipă, se frământă, se dă de-a dura pe jos, se ridică iar, tună, izbucnește; și din mijlocul acestei furtuni irupe o lumină care strălucește și care ne înveselește; s-o spunem pe șleau: vorbește ca un nebun, dar gîndește ca un înțelept; spune în chip ridicol lucruri adevărate, și în chip nesăbuit lucruri cu bun-simț și chibzuință; ești surprins văzînd cum se înfiripă și cum se manifestă bunul-simț în mijlocul bufoneriei, printre schimonoseli și răsuciri.¹ Ce să mai adaug? Spune și face mai bine decît știe; parcă viețuiesc în el două suflete care nu se cunosc și care nu depind unul de altul, avînd fiecare rîndul și rosturile lui cu totul aparte. Portretului acestuia surprinzător i-ar lipsi o trăsătură dacă aș uita să spun că omul este totodată lacom și nesățios de laude, gata să le scoată ochii criticilor lui și în fond destul de supus ca să tragă foloase de pe urma criticii lor. Încep să mă conving pe mine însumi că am făcut portretul a două personaje cu totul deosebite; ba chiar n-ar fi cu neputință să mai găsim și un al treilea în Théodas; căci este un om bun, un om plăcut și un om excelent.² (Ed. 6.)

57

După spiritul de discernămint, tot ce e mai rar pe lume sînt diamantele și perlele.³

¹ Boileau i-a închinat o epigramă plină de pitoresc și de duh, care se încheie cu versurile:

„Îmi pare că-ntr-însul văd pe Diavol
Silit de Domnul să slăvească sfîștî.”

² Portretul lui Santeuil, zugrăvit de La Moignon, confirmă spusele lui La Bruyère.

³ Cf. cap. 1, § 11.

58

Cutare, cunoscut în lume prin mari talente, onorat și iubit pretutindeni unde se găsește, este mic acasă la el și în ochii intimilor lui, pe care nu i-a putut face să-l prețuiască; altul, dimpotrivă, profet în țara lui, se bucură de o reputație pe care n-o are decît printre ai lui și care este restrînsă la incinta casei; se felicită pentru un merit rar și unic, care îi este recunoscut de familia lui, pentru care este ca un idol, dar pe care îl lasă acasă ori de cîte ori pleacă și cu care nu se duce nicăieri.

59

Toată lumea se ridică împotriva unui om care începe să se bucure de reputație, iar aceia pe care îi crede prietenii lui abia dacă îi iartă o valoare care se înfiripă și un început de renume ce pare să-l apropie de gloria pe care ei au și cucerit-o. Nu se dau bătăuți decît în ultima clipă, după ce s-a rostit suveranul prin recompense; atunci se apropie cu toții de el și numai din ziua aceea își capătă rangul de om de valoare.

60

Ne prefacem adesea că lăudăm cu exagerare niște oameni destul de obișnuiți și că-i ridicăm, dacă s-ar putea, pînă la înălțimea celor care excelează, fie pentru că ni s-a făcut lehamite să tot admirăm

mereu aceleași persoane, fie pentru că gloria lor, împărțită astfel, ne supără mai puțin privirile și ajunge mai plăcută și mai suportabilă. (*Ed. 8.*)

61

Există unii oameni cărora vîntul favorurilor le umflă toate pînzele corăbiei ; pierd o clipă din vedere pămîntul și se avîntă în larg ; totul le suride, totul le reușește ; fapta lor, lucrarea lor, totul e copleșit de elogii și de recompense ; nu se arată decît ca să fie îmbrățișați și felicități. Există însă o stîncă neclintită, care se înalță pe un țărm ; valurile i se sparg la picioare ; puterea, bogățiile, violența, lingușirea, oficialitatea, favorurile — toate vijeliile din lume n-o pot clătina : este publicul de care se sfarmă oamenii aceștia. (*Ed. 7.*)

62

E lucru obișnuit și parcă firesc să drămuim munca altuia numai în raport cu munca de care sîntem noi preocupați. Așa bunăoară poetul, plin de mari și înălțătoare idei, prețuiește prea puțin discursul oratorului, care nu se ocupă adesea în spusese lui decît de niște simple fapte ; iar cel care scrie istoria țării lui nu poate să priceapă că un om cu judecată se străduiește, toată viața, să scornească ficțiuni și să umble după rime ; tot astfel, cel bacalaureat în teologie, afundat în studiul primelor pa-

tru veacuri, socotește orice altă doctrină drept o știință jalnică, deșartă și fără rost, în vreme ce și el este, poate, disprețuit de geometru.

63

Cutare are destulă minte să exceleze într-o anumită materie și să dea lecții altora, dar n-are îndea ajuns să-și dea seama că trebuie să nu vorbească despre alta, pe care n-o cunoaște decît într-o mică măsură ; trece cu îndrăzneală dincolo de marginile priceperii lui, o ia razna și iată-l pe omul ilustru vorbind ca un prost. (Ed. 4.)

64

Fie că vorbește, că rostește o cuvîntare sau că scrie, *Hérille* ține să citeze : îl pune pe Prințul filozofilor¹ să spună că vinul îmbată și pe Oratorul roman², că apa moderează. Dacă se avîntă în morală, nu el, ci divinul Platon ne asigură că virtutea este vrednică de iubire și viciul de ură sau că și virtutea, și viciul ajung obișnuințe. Lucrurile cele mai de rînd, cele mai banale, pe care e în stare să le gîndească și singur, vrea să le datoreze scriitorilor din antichitate, latinilor și grecilor ; nu ca să dea mai multă autoritate spuselor sale, nici ca să se mîndrească, poate, cu ce știe, ci pentru că ține să citeze. (Ed. 5.)

¹ Aristotel.

² Cicero.

65

A prezenta o vorbă de duh ca fiind a ta înseamnă adesea s-o hărăzești eșecului și s-o duci la pieire ; nu este remarcată, se irosește în van în fața oamenilor inteligenți sau care se cred astfel, care n-au spus-o, dar ar fi trebuit s-o spună. A o prezenta ca spusă de altul înseamnă, dimpotrivă, s-o pui în lumină ; doar un fapt pe care nu ne socotim obligați să-l cunoaștem este spus cu mai multă insinuare și primit cu mai puțină pizmă ; nimeni nu suferă din pricina lui ; rîdem dacă trebuie să rîdem, și dacă trebuie să admirăm, admirăm. (*Ed. 5.*)

66

S-a spus despre SOCRATE că aiura și că era un nebun plin de duh¹ ; dar aceia dintre greci care vorbeau astfel despre un om atît de înțelept treceau drept nebuni. Ei spuneau : „Ce portrete bizare ne zugrăvește filozoful ăsta ! Și ce moravuri stranii și ciudate ne descrie ! Unde o fi visat, unde o fi aprofundat, unde o fi adunat idei atît de năstrușnice ? Ce culori ! Ce penel ! Curate năluciri !” Se înșelau : erau monștri, erau vicii, dar zugrăvite în chip firesc ; credeai că le vezi aievea și te înfricoșau. Socrate se îndepărta de cinism, cruțînd persoanele și înfierînd moravurile, care erau urîte. (*Ed. 4.*)

¹ În răspunsul adresat eruditului Ménage, care îl acuza de anacronism, La Bruyère mărturisește : „Aici, Socrate nu este Socrate ; este un nume care ascunde altul”. Adică numele autorului *Caracterelor*, care primise adesea pentru cartea lui, acest straniu compliment.

Cel care e bogat prin iscusința lui cunoaște un filozof, învățăturile, morala și purtarea lui și, neînchipuindu-și în toți oamenii un alt țel pentru toate acțiunile lor decât pe acela pe care și l-a propus el însuși toată viața, își spune în inima lui : „Îl plîng, îl socotesc ratat pe criticul acesta rigid ; o ia razna, se abate de la drum. Și nu așa prinzi vîntul în pînze și ajungi în fermecătorul port al căpătuirii.“ Și, după principiile lui, judecă bine. (Ed. 4.)

„Îi iert, spune *Antisthous*¹, pe cei pe care i-am lăudat în lucrarea mea dacă mă uită ; ce-am făcut eu pentru ei ? Meritau să fie lăudați. I-aș uita mai puțin pe toți aceia ale căror vicii le-am atacat, fără să mă ating de persoana lor, dacă mi-ar datora un bine atît de mare cum este acela de a-i fi îndreptat ; dar, cum este vorba de un rezultat care nu se vede, urmează de aici că nici unii, nici ceilalți nu sînt obligați să-mi facă vreun bine.“ (Ed. 4.)

„S-ar putea ca cineva, adaugă filozoful acesta, să se uite cu ochi răi la scrierile mele sau să le refuze răsplata ; n-ar avea cum să le micșoreze reputația, și dacă o va face, cine mă va opri să-l disprețuiesc ?“ (Ed. 5.)

E bine să fii filozof, dar nu-i de loc folositor să treci ca atare.² Nu ne este îngăduit să tratăm pe

¹ Ca și Antisthène, din paragraful 21, Antisthous este tot La Bruyère.

² Din cauza aceasta a avut de suferit Catinat.

cineva de filozof : va însemna oricînd să-i aducem o jignire, pînă ce vor binevoi oamenii să dispună altfel, și, restituind unui cuvînt atît de frumos sensul lui propriu și potrivit, să-l investească cu toată prețuirea ce i se cuvine. ¹ (*Ed. 5.*)

69

Există o filozofie care ne ridică deasupra ambiției și a averii, care ne așază pe aceeași treaptă cu bogații, ba chiar — ce vorbesc eu ? — mai presus de ei, de cei mari și de cei puternici ; care ne face să nu dăm atenție posturilor și celor care fac rost de ele ; care ne ferește de a jindui, de a cere, de a ne ruga, de a ne ploconi și de a-i sîcîi pe alții și care ne cruță chiar de emoția și de bucuria din caleafară de mare de a ne vedea rugămintele îndeplinite. Mai există o altă filozofie, care ne supune și ne subjugă tuturor lucrurilor acestora în favoarea rudelor și a prietenilor noștri. Și asta este cea mai bună. (*Ed. 6.*)

70

Înseamnă a scurta și a te cruța de mii de discuții, gîndind despre anumiți oameni că nu sînt în stare să vorbească just, condamnînd ce spun, ce au spus și ce vor spune. (*Ed. 4.*)

¹ Aici, ca și în multe alte pasaje, La Bruyère pare să anunțe secolul al XVIII-lea, după cum notează, pe drept cuvînt, Labbé.

71

Nu-i aprobăm pe alții decît pe temeiul asemănărilor de care ne dăm seama că le au cu noi înșine. Și se pare că a prețui pe cineva înseamnă a-l egala cu tine.

72

Aceleași defecte care în alții sînt grele și insuportabile, sînt la noi ca la ele acasă; nu mai atîrnă greu, nu le simțim. Cutare vorbește despre altul, făcîndu-i un portret îngrozitor, și nu vede că se zăgăvesc pe sine însuși.¹ (Ed. 4.)

Nimic nu ne-ar lecui mai fără zăbavă de defectele noastre, decît dacă am fi în stare să le mărturisim și să le recunoaștem în alții: de la această depărtare potrivită, apărîndu-ne așa cum sînt, ar stîrni în noi ura pe care o merită. (Ed. 4.)

73

Purtarea înțeleaptă are două puncte de sprijin: trecutul și viitorul; cel cu o memorie fidelă și cu multă putere de prevedere nu riscă să critice în alții ceva ce a făcut, poate, și el sau să condamne vreo

¹ „De sute de ori pe zi, constată și Montaigne (III, 8), ne batem joc de noi înșine în aproapele nostru și urîm în alții defectele care sînt și mai vădite în noi.” În fabula *Desaga* (I, 7), La Fontaine a tratat și el aceeași temă:

„Năpăstuind greșelile străine,
E lînx cu alții, cîrțîă cu sine...”

acțiune într-un astfel de caz, sau în toate împrejurările în care, neavînd încotro, va trebui s-o săvîrșească și el. (*Ed. 4.*)

74

Căpetenia de oști și omul politic, oîț și jucătorul cel isteț nu făuresc întîmplarea, dar ei o pregătesc, o atrag și par, aproape, s-o determine. Numai că dînșii știu lucruri de care prostul și fricosul nu are habar, adică să se folosească de întîmplare cînd se ivește, dar știu chiar să profite, prin precauțiile și prin măsurile lor, de cutare sau de cutare întîmplare sau de mai multe deodată. Dacă se ivește o anumită situație, dînșii cîștigă; dacă se ivește alta, iarăși cîștigă. Adeseori, aceeași situație îi face să cîștige în mai multe chipuri. Oamenii aceștia înțelepți pot fi lăudați pentru norocul lor, ca și pentru buna lor purtare, iar hazardul trebuie răsplătit într-înșii ca și meritul. (*Ed. 6.*)

75

Nu pun mai presus de un mare om politic decît pe cel care nu se sinchisește să ajungă un mare om politic și care se convinge, pe zi ce trece, că lumea nu merită să te ocupi de ea. (*Ed. 8.*)

76

În cele mai bune povețe, ceva nu ne e pe plac. Ne vin dinafară; e de ajuns ca să le respingem

mai întâi din îngîmfare și dintr-un capriciu și apoi să le urmărim de nevoie sau după matură chibzuință. (Ed. 5.)

77

Ce surprinzătoare fericire l-a însoțit pe favoritul¹ acesta de-a lungul întregii sale vieți! Există oare o situație mai statornică, neștirbită și fără cea mai neînsemnată restriște? Dregătorii de mîna-ntîi, încrederea monarhului, bogății cu toptanul, o sănătate desăvîrșită și o moarte ușoară. Dar ce cumplită socoteală de dat pentru o viață petrecută de cineva în favoruri, pentru unele sfaturi pe care le-a dat, pentru cele pe care a neglijat să le dea sau să le urmeze, pentru faptele bune pe care nu le-a făcut, pentru faptele rele pe care, dimpotrivă, le-a făcut fie singur, fie prin alții; pe scurt, pentru tot huzurul lui!

78

Cînd murim, ne atragem laudele celor care ne supraviețuiesc, adesea fără alt merit decît acela de a nu mai fi; același elogiu folosește atunci și pentru *Caton*², și pentru *Pison*³. (Ed. 4.)

„Umblă zvonul c-a murit *Pison*; e o mare pier-

¹ După unele „chei“, De Tellier, cancelar al Franței; după altele, Louvois.

², ³ Aici; *Caton* este întruchiparea omului virtuos, iar *Pison* întruchipează tot ce e rău. Cf. discursul lui *Cicero* *In Pironem*.

dere ; era un om de bine, care merita să fi trăit mai mult ; avea duh și era un om plăcut ; era dîrz și plin de curaj ; era un om pe care te puteai bizui, un om mărinimos și statornic.“ Adăugați : „Numai să fi murit într-adevăr“. (Ed. 4.)

79

Modul în care vorbim cu admirație despre unii care se disting prin buna lor credință, prin dezinteresarea și prin cinstea lor nu e atît pentru elogierea lor cît pentru discreditarea seminției omenești. (Ed. 4.)

80

Cutare îi ajută pe cei nevoiași, dar își neglijează familia și își lasă fiul în mare sărăcie ; altul, care nu și-a plătit tabla de pe acoperiș și instalațiile unei case isprăvite de zece ani, ridică o nouă clădire ; al treilea face daruri și dă bacșișuri în dreapta și-n stînga, dar își ruinează creditorii. Întreb : mila, dărnicia și cheltuielile nemaipomenite sînt oare virtuțile unui om nedrept ? Sau mai degrabă dacă bizareria și vanitatea nu sînt cauzele nedreptății. (Ed. 7.)

81

O condiție esențială a dreptății pe care o datorăm altora constă în a o face grabnic și fără amînări ; a o lăsa așteptată ar fi o nedreptate. (Ed. 8.)

Aceia fac bine, sau fac ce trebuie, care fac ce trebuie să facă. Acela care, prin toată purtarea lui, lasă să se spună multă vreme despre el că va face bine, face foarte rău. (Ed. 8.)

82

Se spune despre un nobil care dă mese de două ori pe zi și care își petrece viața digerînd că moare de foame, în loc să se spună că nu e bogat sau că-i merg treburile tare prost. E o figură de stil. Ar fi mai potrivită, în sensul propriu al cuvintelor, despre creditorii săi. (Ed. 7.)

83

Cuviința, atențiile și politețea persoanelor înaintate în vîrstă, bărbați sau femei, mă ajută să-mi fac o părere bună despre ceea ce se cheamă vremea de altădată. (Ed. 4.)

84

Părinții dau dovadă de un exces de încredere cînd își pun toată nădejdea în buna-creștere a copiilor lor, dar săvîrșesc o mare greșeală cînd nu așteaptă nimic de la ea și o neglijează.

85

Chiar dacă ar fi adevărat, cum spun unii, că educația nu-i dă omului o altă inimă, nici o altă fire,

că nu schimbă nimic în adîncul lui și nu atinge decît aparențele, nu m-aș feri să spun că nu-i e de prisos. (Ed. 4.)

86

Cel care vorbește puțin are numai de cîștigat : se presupune că este inteligent ; iar dacă este cu adevărat, se presupune că este foarte inteligent. (Ed. 4.)

87

Faptul de a nu te gîndi decît la tine și la prezent constituie pricina greșelilor în politică.¹ (Ed. 5.)

88

Cea mai mare pacoste, după aceea de a fi acuzat de o crimă, este adesea de a fi nevoit să te justifici de ea. Sînt sentințe care ne dezvinovătesc și ne dau drumul basma curată, dar sînt infirmate de opinia publică.² (Ed. 4.)

89

Un om e credincios unor datini religioase. Lumea îl vede achitîndu-se la timp de toate îndatoririle, dar

¹ „Reflecție justă și profundă, care cade aici în mod cu totul neașteptat”, notează Hémardinquer.

² Aluzie la Reich de Penautier, compromis în faimosul proces al otrăvurilor, intentat marchizei de Brinvilliers.

nimeni nu-l laudă, nici nu-l dezaprobă și nici nu se gîndește careva la el. Altul se întoarce la aceste îndatoriri după ce le-a nesocotit zece ani încheiați ; lumea vorbește cu aprindere despre el și-l ridică în slăvi. E liberă s-o facă. Eu, unul, îl dezaprob că și-a uitat atît amar de vreme îndatoririle și-l socotesc fericit că s-a întors la ele.

90

Lingușitorul nu are o părere prea bună nici despre sine, nici despre alții. (Ed. 4.)

91

Unii sînt uitați la împărțirea favorurilor și dau prilejul să se spună despre ei : *De ce să-i uite ?* Iar dacă și-ar fi adus aminte de ei, ar fi făcut să se spună : *De ce să-și aducă aminte de ei ?* De unde provine nepotrivirea aceasta ? Din pricina caracterului acelor persoane, sau din nesiguranța judecăților noastre ? Sau chiar din amîndouă ? (Ed. 4.)

92

Se spune de obicei : „După Cutare, cine va fi cancelar ? Cine va fi arhiepiscop primat al Galilor ? Cine va fi papă ?” Unii merg mai departe : fiecare,

¹ Titlu pe care îl purta arhiepiscopul de Lyon, care avea în jurisdicția lui mai mulți arhiepiscopi.

după dorințele și după capriciul lui, își întocmește lista dinainte, adesea cu oameni mai în vîrstă și mai prăpădiți decît cel care se află în funcție. Și cum nu există motiv ca o dregătorie să-l ucidă pe cel investit cu ea, ajutîndu-l, dimpotrivă, să-l întine-rească, dîndu-i trupului și minții o vlagă nouă, nu rareori se întîmplă ca un titular să-și îngroape succesorul. (Ed. 6.)

93

Mazilirea cuiva stinge urile și pizmele. Cel care nu ne amărăște prin vreo mare favoare poate fi în stare de lucruri bune : nu există merit, nu există virtute pe care să nu i le iertăm ; ar putea să ajungă un erou fără nici o neplăcere din partea noastră. (Ed. 5.)

Nu găsim nimic bun la un om căzut în dizgrație : virtuțile, meritul, totul e disprețuit sau răstălmăcit sau reproșat ca viciu ; faptul că e foarte curajos, că nu se teme nici de sabie, nici de foc, că pornește să se lupte cu dușmanul la fel de voios ca BAYARD și MONTREVEL¹ nu contează ; e un fanfaron² pe care îl luăm la vale ; nu mai are în el stofă de erou. (Ed. 5.)

¹ „Marchizul de Montrevel, comisar general al cavaleriei, locotenent-general.” (N. lui La Bruyère.) Este vorba de Nicolas-Auguste de la Baume (1636—1716). În 1703 a ajuns mareșal al Franței. Deși dăduse dovadă de multă vitejie, a murit, după cum relatează Saint-Simon, din pricina friicii produse de o solniță răsturnată în timp ce lua masa.

² Labbé este de părere că ar fi vorba în acest paragraf de Lauzun și de expediția lui în Irlanda.

Mă contrazic, este drept. Acuzați pentru aceasta oamenii, căci eu nu fac altceva decât să le expun judecățile. Nu mă refer la judecățile unor oameni diferiți, ci la aceiași oameni care judecă în mod atît de diferit. ¹ (Ed. 5.)

94

Nu e nevoie de douăzeci de ani bătuți pe muchie ca să vezi cum își schimbă oamenii părerea asupra lucrurilor celor mai serioase ca și asupra celor care li s-au părut cele mai sigure și cele mai adevărate. Nu voi cuteza să spun că focul în sine, independent de senzațiile noastre, nu are nici o căldură ², adică nimic asemănător cu ce simțim în noi înșine cînd ne apropiem de el, de teamă ca într-o zi să nu ajungă la fel de dogoritor cît a fost cîndva. Tot atît de puțin voi chezășui că o linie dreaptă care cade pe o altă linie dreaptă formează două unghiuri drepte sau egale cu două unghiuri drepte, de teamă că oamenii descoperind în întîlnirea aceasta ceva mai mult sau mai puțin să nu ajung de ocară cu afirmația mea. De asemenea, în altă ordine de idei, anevoie voi spune într-un glas cu întreaga Franță : „VAUBAN nu dă greș, de el n-ai de ce să te plîngi“. Cine ar pune mîna-n foc că peste puțină vreme nu

¹ După „cheile“ secolului al XVIII-lea, ar fi vorba de papa Inocențiu al XI-lea, care și-a schimbat total părerile pe care le avea cînd era cardinal cu cele pe care le-a avut ca papă.

² Aluzie la Descartes, care susținea că mireasma, savoarea și căldura nu există în sine, ci numai în raport cu omul care le percepe.

se va insinua că, chiar în materie de asedii ¹, în care e mai tare și în care hotărăște cu deplină suveranitate, nu se înșală uneori, supus greșelilor, ca *Antiphile* ² ? (Ed. 6.)

95

Dacă ar fi să dăm crezare unor oameni care se privesc cu ochi răi și pe care îi stăpânește patima, omul învățat este un *pedant*, magistratul un burghez sau un hîrțogar, receptorul un *jecmănitor*, și gentilomul un *boiernaș*; dar e ciudat că niște porecle atît de urîte, născocite de mînia și de ura oamenilor, ajung familiare, și că disprețul, cît e el de rece și de pașnic, îndrăznește să le folosească. (Ed. 4.)

96

Te agiți, ești foc și pară, mai ales cînd încep să fugă dușmanii și cînd victoria devine neîndoielnică, sau în fața unui oraș după ce a capitulat; în timpul unei lupte sau într-un asediu îți place să te arăți în sute de locuri, ca să nu fii nicăieri, s-o iei înaintea ordinelor generalului, de teama de a le da ascultare, și mai degrabă să cauți prilejurile decît să le aștepti și să le primești; vitejia dumitale o fi doar de ochii lumii ? ³ (Ed. 4.)

¹ În iunie 1691, Vauban își arătase din nou priceperea în asediarea cetății Mons.

² Potrivit „cheilor” manuscrise, papa Inocențiu al XI-lea.

³ Paragraful acesta ne amintește de fabula lui La Fontaine *Musca și diligența* (VII, 9).

97

Dă-le oamenilor în pază vreun post în care s-ar putea să fie uciși, dar în care să nu fie totuși uciși ; le place onoarea și viața. (Ed. 4.)

98

Văzînd cum iubesc oamenii viața, ai bănuia oare că ar putea unii iubi altceva mai mult decît viața și că gloria, pe care o preferă vieții, nu este adesea decît o anumită părere despre ei înșiși statornicită în mintea a mii de oameni, pe care ori nu-i cunosc, ori nu-i apreciază ? (Ed. 7.)

99

Aceia care ¹, nici militari, nici curteni, se duc la război și urmează curtea fără să participe la asediu. ci doar asistînd la el, își potolesc îndată curiozitatea despre un oraș fortificat, oricît ar fi de surprinzător, despre tranșee, despre efectul bombelor și al tunurilor, despre incursiunile la inamic ca și despre planul și rezultatul unui atac pe care îl întrevăd. Re-

¹ Potrivit „cheilor“, aluzie la consilierii, magistrații și curioșii care s-au dus să asiste la asediarea Namurului, în 1692, pe o vreme foarte urîă. Asediarea, începută la 25 mai, a durat mai bine de o lună. Racine, care se afla de față, în calitate de istoriograf al regelui, i-a soris lui Boileau la 24 iunie 1692 că toți curioșii aceștia începuseră să-și piardă răbdarea. Celebrul inginer Cohor, care conducea apărarea, s-a predat pînă la urmă în mîinile ducelui de Bourbon, fostul elev al lui La Bruyère.

zistența continuă, încep ploile, oboseala crește, oamenii se afundă în mocirla drumurilor desfundate, au de luptat cu vitregiile anotimpurilor și cu dușmanul, frontul poate fi spart și se pot trezi blocați între un oraș și o armată¹ — ce lucruri năprasnice !

Își pierde curajul, încep să murmure : „Ar fi oare o nenorocire chiar atât de mare dacă am ridica asediul ? Salvarea statului e hotărâtă de o citadelă mai mult sau mai puțin ? Nu trebuie, adaugă dînșii, să ne plecăm în fața poruncilor Cerului, care se pare că e împotriva noastră, și să amînăm campania pentru altă dată ?” Și în momentul acela nu mai înțeleg dîrzenia și, dacă ar cuteza să spună, încăpăținarea generalului care înfruntă obstacolele, pe care greutatea acțiunii îl însufletește, care veghează noaptea și se expune în timpul zilei pentru a o duce la bun sfîrșit. A capitulat inamicul ? Oamenii aceștia atât de descurajați scot în evidență însemnătatea acestei cuceriri, prezic urmările pe care le va avea, exagerează circumstanțele care o făceau necesară, primejdia și rușinea care ar fi decurs din ridicarea asediului, dovedesc că armata care ne apăra de dușmani era de neînvins. Se întorc cu curtea, trec prin țîrguri și orașe, mîndri că sînt priviți de burghezie de la ferestre ca adevărații cuceritori ai cetății, trec triumfători pe drumuri, se cred niște viteji. Întorși acasă, îți împuiază capul vorbindu-ți despre flancuri, despre fortificații în formă de unghi, în formă de semilună, despre fals parapet, despre tranșee zidite legînd două bastioane, despre coridoare de trecere

¹ Armata lui Wilhelm al III-lea de Orania, aflată în apropiere de Namur și ținută pe loc de mareșalul de Luxembourg.

acoperite ; îți descriu locurile în care i-a împins *doarina de a vedea* și unde *nu erau feriți de primejdii*, despre riscurile pe care le-au întâmpinat, la întoarcere, de a fi capturați sau uciși de dușman ; dar trec sub tăcere un singur fapt : că le-a fost frică. (Ed. 7.)

100

A te poticni într-o predică sau într-o cuvîntare este neajunsul cel mai neînsemnat din lume ; faptul acesta îi lasă oratorului bruma de duh, de judecată, de imaginație, de calități oratorice și de știință. Nu-i răpește nimic ; dar nu e lucru mai puțin de mirare că oamenii, vrînd cîndva să vadă în uitarea aceasta ceva rușinos și caraghios, se expun, prin discursuri lungi și adesea inutile, să înfrunte tot riscul. (Ed. 4.)

101

Cei care dau o proastă folosire timpului sînt primii gata să se plîngă de scurtimea lui. Cum și-l irosesc îmbrăcîndu-se, mîncînd, dormind, vorbind verzi și uscate, hotărîndu-se ce trebuie să facă și adesea nefăcînd nimic, n-au timp pentru treburile sau pentru distracțiile lor. Iar cei care, dimpotrivă, îl folosesc cu chibzuință au mai mult timp decît le trebuie. (Ed. 4.)

Nu există ministru cît de ocupat care să nu găsească puțința de a pierde în fiecare zi cîte două ceasuri din vremea lui, ceea ce înseamnă mult, la capătul unei vieți îndelungate ; iar dacă risipa de

timp este și mai mare în celelalte îndeletniciri ale oamenilor, ce negrăită pierdere se face în lume dintr-un lucru atît de prețios, de care ne plîngem că nu avem de ajuns ! (Ed. 4.)

102

Există unele fapte ale lui Dumnezeu care se cheamă oameni, care au un suflet, adică duh, dar a căror viață este ocupată și a căror atenție este concentrată la tăierea marmorei cu fierăstrăul ; e ceva simplu, nu e într-adevăr cine știe ce. Sînt mulți care se miră de așa ceva, dar care sînt absolut inutili și care își petrec zilele nefăcînd nimic ; e ceva mai puțin decît a tăia marmură ¹ cu fierăstrăul. (Ed. 4.)

103

Cea mai mare parte dintre oameni uită atît de mult că au un suflet și se irosesc în atîtea acțiuni și îndeletniciri în care se pare că sufletul e de prisos, încît socotim că-i facem o cinste cuiva spunînd că gîndește ; chiar și lauda aceasta a ajuns ceva neînsemnat și care nu-l pune totuși pe acest om decît ceva mai sus de cîine și de cal. (Ed. 5.)

¹ „Mîla aceasta pentru munca excesivă și abrutizantă și disprețul acesta pentru trîndăvie sînt, scrie Hémardinquer, lucruri într-adevăr remarcabile pentru vremea în care a scris La Bruyère. Simplitatea exprimării arată aici seriozitatea și soliditatea gîndirii.”

„Cu ce vă distrați ? Cu ce vă petreceți timpul ?” vă întreabă proștii și oamenii de duh. Dacă răspund că-mi petrec timpul deschizînd ochii și văzînd, trăgînd cu urechea și auzînd, bucurîndu-mă de sănătate, de odihnă și de libertate, nu le spun mare lucru. Bunurile trainice, mari — singurele bunuri cu adevărat — nu sînt puse la socoteală, nu se văd. Jucați jocuri de noroc ? Vă duceți la bal masca ! Iată ce trebuie să le răspunzi. (*Ed. 4.*)

Oare libertatea e ceva bun pentru om, dacă poa fi prea mare și prea întinsă, astfel încît să nu-i m servească la altceva decît să-i dea ghes să jinduiasc mai puțină libertate ? (*Ed. 7.*)

Libertatea nu înseamnă trîndăvie, ci o folosire liberă a timpului, alegerea muncii și a îndeletnicirii ; pe scurt, a fi liber nu înseamnă a nu face nimic, ci a hotărî singur ce să faci și ce să nu faci. Și ce binefacere e libertatea în sensul acesta ! (*Ed. 7.*)

CEZAR nu era prea bătrîn¹ pentru a nu se gîndi la cucerirea lumii² ; nu-i mai rămînea altă fericire de realizat decît depănarea unei vieți frumoase și

¹ Cezar avea 56 de ani cînd a fost asasinat.

² „Vedeți *Cugetările* d-lui Pascal, capitolul 31, unde se spune contrariul.” (N. lui La Bruyère.) Iată cugetarea lui Pascal : „Cezar era prea bătrîn, mi se pare, ca să se distreze cucerind lumea. Distracția aceasta era bună pentru Alexandru : era un tînăr greu de oprit ; dar Cezar trebuia să fie mai chibzuit.”

chezășuirea unui nume mare după moarte ; născut mîndru și ambițios și fiind sănătos cum era, nu-și putea întrebuița mai bine vremea decît la cucerirea lumii. ALEXANDRU era prea tînăr pentru un țel atît de serios ; e de mirare că la vîrsta aceea femeile sau vinul nu i-au zădărnicit mai curînd încumetarea.

106

UN TÎNĂR PRINȚ¹, DINTR-O AUGUSTĂ SEMINȚIE. DRAGOSTEA ȘI NĂDEJDEA POPOARELOR. HĂRĂZIT DE PRONIA CEREASCĂ PENTRU PRELUNGIREA FERICIRII PE PĂMÎNT. MAI MARE DECÎT STRĂMOȘII LUI. FIU AL UNUI EROU, CARE-I SERVEȘTE DE PILDĂ, A ȘI ARĂTAT UNIVERSULUI, PRIN DIVINELE LUI ÎNSUȘIRI ȘI PRINTR-UN CURAJ PRECOCE, CĂ ODRASLELE EROILOR AJUNG MAI REPEDE EROI DECÎT CEILALȚI OAMENI.²

¹ Este vorba de Delfin (prințul moștenitor), fiul lui Ludovic al XIV-lea. În 1688 comanda armata de pe malurile Rinului și se distinsese la asediarea Filisburgului. Mărginit și destrăbălat, nu-și însușise nimic bun de la ilustrul lui profesor, Bossuet. În ediția a IV-a, La Bruyère a găsit de cuviință să tipărească rîndurile acestea lingusitoare cu litere capitale, ca în inscripții. Poate că exagerarea aceasta ascunde o ironic.

² „Contrar maximei latinești bine cunoscute.” (N. lui La Bruyère.) Maxima latinească era : *Filii heroum noxae*. (Cu sensul : Fiii eroilor sînt niște nenorociți pentru neamul lor.) Cf. cap. IX, § 43, cu aprecieri mai severe.

107

Dacă lumea va dăinui numai o sută de milioane de ani, tot tînără va rămîne, de parcă ar fi în zorii existenței ; noi înșine sîntem cîi legați de primii oameni și de patriarhi, și cine va putea să nu ne confunde cu ei, după atîtea și atîtea veacuri ? Dar dacă judecăm viitorul după trecut, cîte lucruri noi ne sînt necunoscute pe tărîmul artelor, al științelor, al naturii și, cutez să spun, în domeniul istoriei !¹ Cîte descoperiri nu se vor face ! Cîte felurite revoluții² nu se vor întîmpla negreșit pe toată fața pămîntului, în state și-n împărății ! Mare-i neștiința noastră ! Și cît e de neînsemnată experiența celor șase sau șapte mii de ani ! (Ed. 4.)

108

Nici un drum nu este prea lung pentru cine merge agale și fără să se grăbească ; nu există foloase prea îndepărtate pentru cel ce se înarmează cu răbdare. (Ed. 4.)

109

Să nu te ploconești în fața nimănui și nici să nu te aștepți de la cineva să se ploconească în fața ta ;

¹ La Bruyère este printre primii scriitori ai secolului al XVII-lea care deplînge lipsurile cunoașterii istorice.

² Era o îndrăzneală pe vremea aceea să rostești, fie și ca o simplă previziune, cuvîntul revoluție.

plăcută situație, de epocă de aur, stare a omului celui mai apropiat de natură!¹ (Ed. 4.)

110

Lumea este pentru cei care frecventează curțile și populează orașele; natura nu este decît pentru cei ce locuiesc la țară. Numai ei trăiesc; numai ei — măcar — își dau seama că trăiesc. (Ed. 7.)

111

De ce mă privești cu răceală și te plîngi de cele ce mi-au scăpat de sub condei despre tinerii care mișună la curte? Ești un om vicios, *Thrasylle*? Nu știam; de la dumneata aflu; un lucru știu însă: că nu mai ești tînăr. (Ed. 4.)

Și dumneata, care ții să te simți personal jignit de cele spuse de mine despre unele mărimi, nu cumva protestezi pentru înțeparea altora? Ești disprețuitor, dăunător altora, te ții de glume proaste, îți place să lingusești și ești fățarnic? Habar n-aveam. Nu mă gîndeam la dumneata; vorbeam despre cei mari. (Ed. 4.)

112

Simțul cumpătării și o anumită înțelepciune în purtare fac ca oamenii să rămînă necunoscuți. Ca să

¹ Accente care vestesc sensibilitatea și filozofia unui Jean-Jacques Rousseau.

fie cunoscuți și admirați, au nevoie de mari virtuți sau — poate — de mari vicii. (Ed. 4.)

113

În felul cum apreciază comportarea celor mari și a celor mici — fără deosebire —, oamenii se lasă influențați, cucerțiți, fermecați de reușita lor ; puțin lipsește ca o crimă izbutită¹ să nu fie lăudată ca virtutea însăși și ca fericirea să nu țină locul tuturor virtuților. Numai un atentat mîrșav, numai o acțiune murdară și odioasă n-ar putea fi justificate de izbîndă. (Ed. 4.)

114

Seduși de aparențe frumoase și de pretexte amăgitoare, oamenii apreciază cu ușurință un plan plin de ambiție, chibzuit de cîteva mărimi ; vorbesc cu interes despre el ; îl găsesc pe placul lor chiar prin cutezanța sau prin noutatea ce i se reproșează ; s-au și obișnuit cu el și îi așteaptă reușita ; dar cînd văd, dimpotrivă, c-a dat greș², conchid cu încredere și fără vreo teamă de înșelare că planul era prea îndrăzneț și nu putea să reușească. (Ed. 4.)

¹ Aluzie la Wilhelm de Nassau, principe de Orania, care fu detronat de curînd (5 noiembrie 1688) pe socrul său, Iacob al II-lea, regele Angliei.

² Este vorba de încercarea de intervenție a francezilor în Irlanda, eșuată din cauza incapacității lui Iacob al II-lea, în urma înfrîngerii de la Boyne (1690).

115

Există astfel de planuri, de o atît de mare stră-
 zărire și de atîta însemnătate, care îi fac pe oameni
 să vorbească atîta vreme și de care se leagă atîtea
 speranțe și atîtea temeri, potrivit felurilor interese
 ale popoarelor, încît toată gloria și toată situația unui
 om sînt puse în joc. Nu s-a putut arăta pe scenă cu
 atîta alai ca să se retragă fără să spună ceva; oricît
 de îngrozitoare ar fi primejdiile pe care începe să
 le întrezărească pentru acțiunea lui, trebuie s-o în-
 ceapă; mai bine dă greș decît să renunțe la ea.
 (Ed. 4.)

116

Dintr-un om rău ¹ n-ai cu ce să faci un om mare.
 Laudă-i vederile și planurile, admiră-i purtarea, exa-
 gerează-i iscusința de care dă dovadă cînd folosește
 mijloacele cele mai potrivite și cele mai directe ca
 să-și atingă țelurile; dacă țelurile lui sînt rele, în-
 țelepiciunea n-are ce căuta în ele; și acolo unde
 lipsește înțelepiciunea, zadarnic mai cauți măreția!
 (Ed. 8.)

117

A murit ² un dușman, care se afla în fruntea unei
 armate formidabile, destinată să treacă Rinul; cu-

¹ Aluzie la Wilhelm de Orania.

² Este vorba de Carol al V-lea, duce de Lorena, cumnatul
 împăratului Leopold I, mort la 17 aprilie 1690, prețuit chiar

noștea artă războiului, și experiența lui putea fi ajutată de noroc; cîte focuri de bucurie s-au aprins oare și cîte manifestări populare au avut loc? Dar sînt și oameni, dimpotrivă, nesuferiți¹ prin firea lor, care ajung să fie urîți de tot poporul; și nu chiar pentru progresele pe care le obțin, nici de teama celor pe care pot să le obțină răsuna glasul poporului la moartea lor² și totul tresare, pînă și copiii, de îndată ce vestea se răspîndește pretutindeni că a scăpat, în sfîrșit, pămîntul de ei. (Ed. 6.)

118

„Ce vremuri! Ce moravuri!“ exclamă *Heraclit*. Ce veac nenorocit! Veac plin de pilde urîte, în care virtutea geme, și crima stăpînește și triumfă! Vreau să fiu un *Lycaon*³, un *Egist*⁴; nu poate fi un mai bun prilej, nici împrejurări mai prielnice dacă vreau cel puțin să înfloresc și să prosper. Careva⁵ spune: „Am să trec marea, am să-l despoi pe taică-meu de tronul lui și am să-i alung, pe el, pe soția și pe moștenitorul lui, de pe întinsul moșiilor și al state-

de către dușmanii lui. Ludovic al XIV-lea spunea despre el: „Am pierdut pe cel mai mare, cel mai înțelept și cel mai generos dintre dușmanii mei“.

¹ În ura lui față de Wilhelm al III-lea, La Bruyère se face ecoul vremii sale.

² Aluzie la focurile aprinse pe străzile Parisului, exprimînd bucuria la zvonul că Wilhelm al III-lea ar fi murit în lupta de la Boyne.

³ Regele Arcadie, pe care Jupiter l-a schimbat în lup, ca pedeapsă pentru că își omora oaspeții.

⁴ Fiul lui Thyest și ucigașul lui Agamemnon.

⁵ Tot Wilhelm al III-lea.

lor sale“. Și a făcut precum ă zis. Trebuie să se teamă de dușmănia mai multor regi jigniți în persoana unui singur rege ; dar regii sînt de partea lui și mai-mai că i-au spus : „Treci marea, despoaie-l pe tatăl tău, arată lumii întregi că un rege poate fi izgonit din regatul lui ca un mic nobil din castelul său sau ca un arendaș de pe pămîntul arendat, ca să nu mai fie deosebire între niște simpli particulari și noi ; ni s-a urît cu deosebirile astea ; arătați lumii că popoarele pe care le-a pus Dumnezeu la picioarele noastre pot să ne părăsească, să ne trădeze, să ne predea sau să se dea singure pe mîna unui străin și că ele au mai puține temeiuri să se teamă de noi decît avem noi să ne temem de ele și de puterea lor.“ Cine ar putea să vadă lucruri atît de triste fără lacrimi în ochi și cu sufletul împăcat ? Nu există dregătorii care să nu-și aibă privilegiile lor ; nu există nici un dregător care să nu vorbească, să nu pledeze, să nu se facă foc ca să le apere ; doar înalta dregătorie regală nu mai are privilegii ; chiar regii au renunțat la ele. Un singur rege¹, pururea bun și mărinimos, își deschide brațele în fața unei familii năpăstuite. Toți ceilalți se aliază, de parcă ar vrea să se răzbune pe dînsul pentru sprijinul pe care îl dă unei cauze comune tuturor. Ciuda și pizma întrec la dînșii interesul onoarei, al religiei și al statului lor. Și credeți că atît e de ajuns ? Domină chiar și interesul lor personal și dinastia ; e în joc nu zic alegerea lor, ci succesiunea lor, drepturile lor ereditare ; pe scurt, în toți, omul învinge suve-

¹ Ludovic al XIV-lea, care l-a primit la curtea lui pe Iacob al II-lea și familia lui, prima dată după ce fusese uzurpat de Wilhelm de Orania și a doua oară după înfrîngerea de la Boyne.

ranul. Un suveran¹ scăpa Europa și se scăpa pe sine însuși de un dușman de moarte și avea să se bucure de gloria de a fi nimicit o mare împărăție²; dar o nesocotește de dragul unui război îndoielnic. Cei hărăziți să fie arbitri și mediatori³ tot amână de la o zi la alta; și cînd ar fi putut să-și fi încheiat cu folos mediația, abia atunci o sfăgăduiesc. „O, voi, păstorilor, continuă Heraclit, o, voi bătăranilor, care hălăduiți în bordeie acoperite cu paie și în barăci! Dacă valurile evenimentelor nu ajung pînă la voi, dacă răutatea oamenilor nu v-a străpuns inima, dacă pe meleagurile voastre nu se mai vorbește despre oameni, ci numai de vulpi și de rîși, primiți-mă printre voi, să mă hrănesc din pita voastră neagră și să-mi potolesc setea cu apă din burdufurile voastre!” (Ed. 5.)

119

Pigmei⁴ cu boiul de șase picioare sau de șapte cel mult, care vă ferecați în bîlciuri ca uriași și ca rarități, cu taxă de intrare de cum ajungeți la opt picioare; care vă salutați fără rușine cu *înălțimea-voastră* și cu *eminența-voastră*⁵, singurul lucru ce li s-ar putea recunoaște unor munți vecini cu slava, ce văd norii înfiripîndu-se sub ei; specie de dobi-

¹ Leopold I, împăratul Germaniei.

² Turcia.

³ Aluzie la papa Inocențiu al XI-lea, care a dus o politică ostilă față de Iacob al II-lea.

⁴ Aluzie la principii coalițați cu Wilhelm de Orania împotriva lui Ludovic al XIV-lea.

⁵ Cu *înălțimea-voastră* i se vorbea sultanului, iar cu *eminența-voastră*, unui cardinal.

toace înfumurate și semețe, care vă uitați cu dispreț la toate celelalte și care nici măcar n-ați putea sta alături de elefant și de balenă, apropiați-vă, făpturi omenеști, să-i răspundeți puțin lui *Democrit*¹. Nu spuneți voi, ca în zicale : *lupi hrăpăreți, lei furioși, răutăcioși ca o maimuță* ? Dar voi cine sînteți oare ? Tot aud spunîndu-mi-se într-una în gura mare : *Omul este un animal cu judecată*. Cine v-a miluit cu definiția aceasta ? Lupii, maimuțele, leii, sau voi singuri v-ați acordat-o ? Și așa e destul de caraghios că le dați dobitoacelor, firtatelor voastre, tot ce e mai rău, ca să luați pentru voi tot ce e mai bun. Lăsați-le să se definească singure, și veți vedea cum vor uita de ele și cum veți fi tratați voi. Nu vorbesc de purtările voastre ușuraticе, de nebuniile și de toanele voastre, care vă rînduiesc mai prejos de cîrțiță și de broasca-țestoasă, care își duc cu chibzuință traiul, urmînd, fără s-o ia razna, instinctul firii lor ; dar ascultați-mă o clipă. Spuneți despre un șoim, care e foarte ușurel și care se năpustește săgeată asupra potîrnichii : „Uite o pasăre strașnică“. Și despre un ogar care înhață un iepure : „Bun ogar !“ Sînt de acord să spuneți tot așa și despre un bărbat care hăituiește un mistreț, îl încolțește, îl ajunge și-l străpunge : „Iată un viteaz“. Dar dacă vedeți doi cîini care se latră, care se înfruntă, care se mușcă și se sfîșie, spuneți : „Ce animale proaste !“ și puneți mîna pe o bită, să-i despărțiți. Iar dacă vi s-ar spune că toți motanii dintr-o țară mare s-au

¹ Filozof grec din secolul al V-lea î.e.n. Potrivit legendei, filozoful acesta rîdea de toate, spre deosebire de Heraclit, care plîngea de toate. În paragraful precedent, La Bruyère își exprimă, sub numele lui Heraclit, indignarea în fața nelegiuirilor lumii și a uzurpării săvîrșite de Wilhelm de Orania.

adunat cu miile pe o cîmpie și că după ce au miorlăit cît i-a ținut gura s-au năpustit, furioși, unii asupra altora, mușcîndu-se și zgîriindu-se, și că din încăierarea asta au rămas de la unii și de la alții vreo nouă pînă la zece mii de motani pe cîmpul de luptă, împruind văzduhul, cale de zece leghe cu duhoarea lor, n-ați spune oare : „Asta-i cel mai cumplit *sabat* din cîte s-au pomenit vreodată“ ? Și dacă lupii ar face și ei la fel, n-ați zice : „Ce urlete ! Ce măcel !“ Și dacă unii sau alții v-ar spune c-o fac de dragul gloriei, ați conchide din spusa lor că gloria constă în a nu lipsi de la această frumoasă întîlnire, în a se distruge așa cum se distrug, în nimicirea propriei lor specii ? Sau, după ce ați conchis, n-ați rîde cu poftă de simplitatea acestor biete dobitoace ? Ca dobitoace cu judecată și ca să vă deosebiți de cele care nu se slujesc decît de colții și de ghearele lor, ați și făurit lăncile, sulile, țepușele de aruncat, săbiile și iataganele și, după mine, cu multă chibzuință ; căci numai cu mîinile, fără nimic altceva, ce v-ați fi putut face unii altora decît să vă smulgeți părul, să vă zgîriați pe față sau — cel mult — să vă scoateți ochii din cap ? Altminteri, iată-vă înzestrați cu instrumente comode, care vă slujesc să vă faceți unii altora răni adînci, din care vi se poate scurge sîngele pînă la ultima picătură, fără să vă mai puteți teme că ați scăpa. Dar acum, de la un an la altul, ajungeți cu tot mai multă judecată, ați depășit cu mult vechiul mod de a vă extermina ; aveți niște grunjulețe¹ care vă ucid dintr-o dată, dacă pot să vă nimerească în cap sau în piept ; aveți și altele²,

¹ Gloanțe de muschetă.

² Ghiulele de tun.

mai grele și mai voluminoase, care vă retează în două sau care vă spintecă, fără să mai punem la socoteală pe cele¹ care, căzînd peste acoperișurile caselor noastre, sparg podelele, ajungînd din pod în pivniță, îi dărimă bolțile și vă aruncă în aer — o dată cu casele — soțiile în chinurile facerii, copilul și doica; și în asta constă gloria, căreia îi place harababura și zarva cumplită. Aveți, de altfel, și arme de apărare, și, după toate canoanele, la război trebuie să fiți îmbrăcați în fier, ceea ce e, fără exagerare, o frumoasă podoabă, care îmi aduce aminte de acei patru purici celebri, pe care-i arăta pe vremuri un țarabagiu, meșter priceput, într-o sticlută în care găsisese un mijloc de a-i ține în viață: le pusese cîte-o cască pe cap, cîte-o platoșă, apărătoare de brațe, genunchiere și cîte-o lance la șold; nimic nu le lipsea. Și, împopoțonați așa, tot săreau încoace și-ncolo prin sticla lor. Închipuiți-vă un om înalt cît muntele *Athos*². De ce nu? Credeți că un suflet n-ar ști cum să însuflețească un astfel de trup? Chiar s-ar simți mai la largul lui. Dacă omul acesta ar avea vederea destul de ascuțită ca să vă descopere undeva pe pămînt cu armele voastre ofensive și defensive, ce credeți oare c-ar gîndi despre prichindeii ăia astfel înarmați și despre ce numiți voi război, cavalerie, infanterie, un asediu de neuitat, o zi de pomină? Nu voi mai auzi, deci, făcîndu-se zarvă și despre altceva printre voi? Oare lumea nu se mai împarte decît în regimente și companii? Toate s-au schimbat în batalioane sau în escadroane? *A cucerit*

¹ Bombele.

² Munte în Grecia. Aluzie la arhitectul Dinocrat, care voia să cioplească muntele *Athos* dîndu-i chipul lui Alexandru cel Mare.

un oraș ; a mai cucerit unul și încă unul ; apoi un al treilea ; a cîștigat o bătălie, două bătălii ; izgonește dușmanul, învinge pe mare, învinge pe uscat — vorbiți oare de vreunul dintre voi, despre un gigant, despre un Athos ? Aveți mai ales un om palid și livid¹, care n-are pe el nici zece uncii de carne și pe care ai crede că-l doboară la pămînt cea mai neînsemnată pleasnă de vînt. Face totuși mai multă zarvă decît patru inși la un loc și pune toate în mișcare ; abia a pescuit, de curînd, în apă tulbure o insulă întreagă² ; în altă parte³, la drept vorbind, e învins și urmărit, dar scapă datorită marelor și nu vrea să audă nici de pace, nici de armistițiu. A arătat de timpuriu ce știe să facă ; a mușcat sînul doicii⁴, și ea a murit, sărmana, din pricina asta. (Știu eu ce spun, și-i de ajuns.) Pe scurt, se născuse supus și nu mai este ; dimpotrivă, el e stăpînul, iar cei pe care i-a răzbit și i-a pus la jug trag plugul și ară cu nădejde ; se pare chiar că le e teamă, bieților oameni, că s-ar putea dezlega într-o zi și să ajungă liberi, căci au întins cureaua și au lungit biciul celui care-i mîină din urmă ; nu uită nimic ca să-și sporească robia : îl ajută să treacă marea ca să-și facă rost de alți vasali și să dobîndească noi domenii. Este vorba, ce e drept, să-și ia părinții de guler și să-i zvîrle din casa lor, și ei îl ajută într-o acțiune atît de cinstită. Oamenii de dincolo de apă și cei de

¹ Portretul lui Wilhelm de Orania.

² Anglia.

³ În Olanda, unde Wilhelm de Orania distrusese digurile și deschisese stăvilarele, în 1672, ca să oprească armata franceză.

⁴ După uzurparea coroanei Angliei, Wilhelm de Orania se făcuse stăpîn absolut în Olanda, unde își făcea de cap.

dincoace¹ pun mîna de la mîna și contribuie să-l facă, pentru ei toți, din zi în zi mai de temut ; *picții* și *saxonii* le impun tăcere *batavilor*, iar aceștia, la rîndul lor, *picților* și *saxonilor*. Toți se pot lăuda că sînt umilii lui sclavi, după pofta inimii. Dar ce să mai zic de anumite personaje care poartă steme ? — și nu mă refer la conți și la marchizi, de care mișună pămîntul, ci la monarhi și la suverani. Vin la ordinele acestui om de îndată ce l-au auzit fluierînd, se descoperă din anticameră și nu vorbesc decît atunci cînd sînt întrebați.² Să fie oare aceiași principii atît de migăloși și atît de formalisti în privința rangurilor și a priorităților și care zăbovesc, pentru a le stabili, timp de luni întregi, într-o dietă ? Ce va face acest nou *arhonte*³ ca să plătească o supunere atît de oarbă și ca să cîorespundă unei păreri atît de înalte pe care o are lumea despre el ? Dacă se dă o bătălie, trebuie s-o cîștige el personal : dacă dușmanul pornește un asediu⁴, trebuie să-l facă să renunțe la el — și cu mare rușine —, afară numai dacă întregul Ocean nu s-ar afla între el și dușman.

¹ Englezii și olandezii.

² Cînd Wilhelm a sosit la Haga, în 1690, după uzurpare. principii coalițați s-au grăbit să-l întîmpine, iar electorul Bavariei a fost obligat să aștepte cu răbdare, în anticameră, pentru a fi primit în audiență de noul rege. Pamfletele și caricaturile francezilor îi ridiculizau fără cruțare pe principii coalițați.

³ Șef. căpetenie. Așa se numea la Atena magistratul care conducea republica.

⁴ Ludovic al XIV-lea, secundat de Vauban, condusesese personal asediul cetății Mons. Zadarnic pornise Wilhelm să apere orașul asediat, căci n-a îndrăznit să atace armata franceză care acoperea asediul. Cetatea a trebuit să se predea la 9 aprilie 1691.

N-ar putea să facă mai puțin în favoarea curtenilor săi. Nu trebuie să le sporească numărul însuși Cezar¹? Așteaptă de la dînsul servicii însemnate. Căci, ori arhontezele va da greș cu aliații lui, fapt care e mult mai greu decît cu neputință de conceput, ori, dacă va reuși și nimic nu-i va rezista, iată-l pornit, cu aliații lui, geloși pe cultul și puterea lui Cezar, să se năpustească asupra lui, ca să-i smulgă *pajura* și să-i reducă, pe el și pe moștenitorii lui, la *fascia de argint*² și la țările ereditare. În sfîrșit, s-a isprăvit: toți s-au dat pe mîna lui de bunăvoie, pe mîna celui de care trebuia să se ferească mai mult. *Esop* le-ar spune așa: *Orătăniile dintr-un anumit ținut se alarmează și se sperie cumplit din pricină că se află prin împrejurimi un leu, care le îngrozește fie și numai prin răgetul lui, dar se refugiază în preajma fiarei, care le vorbește de bună împăcare și le ia sub oblăduirea ei, oblăduire care se termină în cele din urmă cu înfulecarea tuturor orătăniilor, una după alta.*³ (Ed. 6.)

¹ Împăratul Germaniei.

² Adică să-i ia imperiul, care se obținea prin alegere, rămînînd numai cu stema casei de Austria, ereditară.

³ Chiar dacă La Bruyère îl ura într-adevăr pe Wilhelm de Orania, atacul lui are mai ales rostul să pună la adăpost de interpretări primejdioase paginile precedente. (Cf. și elogiul regelui din capitolul al XVI-lea, *Despre liber-cugetători.*)

CAPITOLUL XIII

DESPRE MODĂ¹

1

Un lucru smintit și care ne dă în vileag micimea constă în înrobirea noastră față de mode, în ceea ce privește gustul la mâncare, felul de trai, sănătatea și cugetul nostru. Carnea neagră² nu mai e la modă, și pentru motivul acesta e lipsită de orice gust; ar însemna un păcat contra modei să te lecuiești de febră prin lăsare de sînge³. De asemenea, de multă vreme cei ce se pregătesc să moară nu i se mai spovedesc lui *Théotime*⁴; înduioșătoarele lui povești pentru o moarte creștinească nu mai mîntuiau decît oamenii din popor, și *Théotime* s-a văzut înlocuit cu altul.

¹ În prima ediție, capitolul acesta se reducea la un număr de nouă reflecții.

² Carnea de iepure, de cerb, de căprior, de mistreț etc.

³ Se înlocuia prin chinină. Cf. cap. XIV, § 68.

⁴ Potrivit tuturor „cheilor“, aluzie la preotul Sachot, parohul de la Saint-Gervais, chemat la căpătîiul tuturor perso-

2

Pasiunea pentru rarități nu e o slăbiciune pentru ce este bun sau ce este frumos, ci pentru ce este rar, unic în felul lui, pentru ceva ce ai tu și nu au ceilalți. Nu e dragostea pentru ce este desăvârșit, ci pentru ce are căutare, pentru ce este la modă. Curiozitatea aceasta nu e o distracție, ci o patimă, adesea atît de năprasnică, încît nu rămîne mai prejos de dragoste și de ambiție decît prin micimea țelului. Nu e doar o pasiune pe care o are cineva îndeobște pentru lucrurile rare și care au căutare, ci pe care o are numai pentru un anumit lucru rar și totuși la modă. ¹ (Ed. 6.)

*

Amatorul de flori are o grădină ² într-un cartier mărginaș, unde se duce într-un suflet, de cum ră sare soarele, și de unde se întoarce acasă la asfințit. Îl vezi ca sădit și înrădăcinat în mijlocul lalelelor ³ sale, iar în fața *Singuraticiei* deschide ochii mari, își freacă mîinile, se apleacă, o privește mai

nalităților de seamă în preajma morții. „Succesorul” său ar fi Bourdaloue.

¹ Aceste considerații de ordin general vor fi ilustrate cu portretele care urmează.

² Potrivit „cheilor”, aluzie la avocatul Cabout, care se ocupa de procesele casei Condé și de florile de la Chantilly. Sau la muzicianul Descoteaux, unul dintre cei mai mari amatori de flori din Europa, care a locuit o vreme în cartierul Saint-Antoine.

³ În vremea aceea exista o adevărată manie pentru lalele. Ménage a asistat la vînzarea unei cepe de lealea cu 300 de pistoli.

de aproape. Nicicînd n-a văzut-o atît de frumoasă ; îşi simte inima însorită de bucurie. Pleacă de lîngă ea de dragul *Orientalei*, iar de la dînsa se duce la *Văduva*, trece la *Cearşaful de aur*, şi de la aceasta la *Agatha*, de unde se reîntoarce, în cele din urmă, la *Singuratica*, lîngă care se statorniceşte, se simte obosit, se aşază, uită de prînz ; e atît de nuanţată, de frumos tivită, de strălucitoare, cu petălele adînc tăiate. Are un potir sau o corolă frumoasă. O contemplă, o admiră. Dumnezeu şi natura nu intră în rîndul lucrurilor admirate de el — care nu trece cu mintea dincolo de ceapa lalelei lui, pe care n-ar da-o nici pe o mie de scuzi şi pe care o va da pe nimic cînd nu vor mai avea căutare lalelele şi vor fi la modă garoafele. Omul acesta înzestrat cu raţiune, care are un suflet, un cult şi, o religie, se întoarce acasă istovit şi lîhnit, dar nespus de mulţumit de felul în care şi-a petrecut ziua : a văzut lalele. (Ed. 6.)

*

Vorbeşte-i ăstuilalt despre bogăţia holdelor, despre o recoltă mănoasă, despre belşugul podgoriilor ; dînsul este pasionat de fructe ; nu te înţelege, de parcă n-ai rosti cuvintele. Vorbeşte-i despre smochine şi despre pepeni, spune-i că perii se rup sub povara roadelor anul acesta ; că piersicii au produs din belşug ; e pentru el un grai necunoscut. Pasionat numai de pruni, nu-ţi răspunde. Nu-i vorbi nici măcar despre prunii din grădina ta ; dînsul nu ţine decît la un anumit prun ; despre orice alt soi i-ai pomeni l-ar face să surîdă sau să te ia la vale. Te duce lîngă pom, culege cu gingăşie pruna aceea

delicioasă, o rupe în două, îți dă Țic o jumătate, și dînsul ia jumătatea cealaltă. „Ce miez ! spune el. Ți place ? Nu-i ceva divin ? Așa ceva n-ai să mai găsești nicăieri !” Și rostind cuvintele acestea, nărrile i se umflă, își ascunde anevoic bucuria și semeția prin unele aparențe de modestie. O, ce om sublim, într-adevăr ! Un om pe care niciodată n-ai cum să-l lauzi și să-l admiri îndeajuns. Un om despre care se va tot vorbi veacuri de-a rîndul. Să-i văd statura și chipul cît e în viață, să-mi întipăresc bine în minte trăsăturile și înfățișarea unui om care, singurul dintre muritori, este în stăpînirea unei astfel de prune ! (Ed. 6.)

Al treilea, pe care îl veți vedea îndată, vă vorbește despre confrății lui, amatori de lucruri rare, și mai ales despre *Diognète*. „Îl admir, spune el, dar îl înțeleg mai puțin decît oricînd. Credeți cumva că urăsc să învețe ceva cu ajutorul medaliilor și că le privește ca pe niște dovezi grăitoare despre anumite fapte și ca mărturii statornice și neîndoioase ale istoriei vechi ? Nici pomeneală ! Credeți poate că toată osteneala pe care și-o dă ca să regăsească o *efigie* e legată de plăcerea pe care o simte cînd vede un șir neîntrerupt de împărați ? Nici atît ! Pe *Diognète* nu-l interesează la o medalie decît *ștersătura reliefulor tocite, înfățișarea vagă și floarea pecetei*. Omul are casetă pentru medalii cu toate locurile ocupate, cu excepția unui singur loc ; și golul acesta îi supără privirea și tocmai ca să-l umple, în sensul strict al cuvîntului, și-a pus în joc averea și viața !” (Ed. 6.)

„Doriți, adăugă *Démocède*, să-mi vedeți stampele ?” Și îndată le întinde și ți le arată. Printre ele dai de una care nu e nici destul de neagră, nici destul de clară, nici bine desenată și, de altfel, mai puțin potrivită să fie păstrată într-un cabinet de colecții decît să fie așternută, într-o zi de sărbătoare, pe Podul-Mic sau pe Strada-Nouă.¹ Recunoaște și el că e prost gravată, încă și mai prost desenată, dar pune mîna-n foc că este opera unui artist italian, care a lucrat puțin ; că a fost trasă numai în cîteva exemplare ; că e singura stampă care există în Franța după desenul acesta ; că a dat o grămadă de bani pe ea și că nu s-ar lipsi de ea în schimbul celor mai valoroase piese pe care le are. „Am, continuă dînsul, o mare supărare, care mă va sili să renunț la stampe pentru cîte zile voi mai avea de trăit. Am toate stampele lui *Callot*², în afară de una singură, care — la drept vorbind — nu face parte dintre lucrările lui de valoare, ba, dimpotrivă, e una dintre cele mai neînsemnate, dar care mi-ar întregi colecția *Callot*. Mă străduiesc de douăzeci de ani să fac rost de stampa asta și am ajuns să-mi pierd orice nădejde de-a mai izbuti. Ce lucru dureros !”³ (*Ed.* 6.)

¹ În zilele de procesiuni, casele erau împodobite cu draperii și cu icoane. (Pe atunoi, Podul-Mic era acoperit de case.)

² Jacques Callot, grăvor celebru (1592—1635).

³ Amatorul de stampe a avut, probabil, ca model pe Gaig-nières, care a murit în 1715, lăsîndu-i regelui frumoasa lui colecție de cărți, manuscrise, hărți și planuri, stampe etc. Sau Beringhen, prim-scutier al regelui.

Altul îi încondeiază pe cei care pornesc, din nevoia de agitație sau din curiozitate, în călătorii lungi. Nu întocmesc nici memorii, nici rapoarte, nu au la ei carnete de însemnări, ci doar se duc să vadă, și nu văd sau uită ce-au văzut ; doresc să cunoască alte turnuri și alte clopotnițe și să treacă peste riuri care să nu se cheme nici Sena, nici Loara. Pleacă din patrie, ca să vină îndărăt. Le place să fie absenți și țin să fie, într-o bună zi, întorși de departe. Și satiricul acesta vorbește cu temei și este ascultat. (*Ed. 6.*)

Dar cînd, vorbind despre cărți, mai spune că din ele înveți mai mult decît din călătorii și cînd îmi dă de înțeles că are o bibliotecă, îmi exprim dorința de a o vedea. Mă duc la omul acesta. Mă primește într-o casă în care, de la scară, mi se face rău din pricina damfului de marochin negru în care îi sînt îmbrăcate toate cărțile. Zadarnic îmi țipă în urechi, ca să mă readucă în fire, că sînt aurite pe cotor, împodobite cu reliefuri de aur și reprezintă ediții de lux ; zadarnic mi le înșiră, una după alta, pe cele mai bune, zadarnic îmi spune că sala e ticsită de ele, cu excepția cîtorva locuri, pictate în așa fel încît să pară cărți adevărate, rînduite pe niște policioare, care amăgesc privirile ; zadarnic îmi mai spune că dînsul nu citește niciodată și că nu pune piciorul în încăperea aceasta, dar că va intra în ea numai de hatîrul meu ; îi mulțumesc pentru bunăvoință și nici eu nu țin, cum nu ține nici dînsul, să-i vizitez tăbăcăria pe care o numește el bibliotecă. (*Ed. 6.*)

Unii, dintr-o nesăbuită rîvnă de a ști și din pricină că nu se pot hotărî să renunțe la nici un fel de cunoștințe, le îmbrățișează pe toate și nu stăpînesc nici una cum trebuie ; mai degrabă țin să știe multe decît să știe bine, și țin să fie slabi și superficiali în diverse științe decît siguri și cu cunoștințe profunde într-una singură. Nu e prilej în care să nu-și găsească nașul, menit să-i rectifice. Sînt victimele deșartei lor curiozități și nu pot, în cazul cel mai bun, decît să se smulgă prin îndelungate și anevoioase strădanii, dintr-o crasă ignoranță. (*Ed. 6.*)

Alții au în mînă cheia științelor¹, dar niciodată nu pătrund în ele. Își petrec viața descifrînd limbile orientale și limbile popoarelor nordice, graiurile celor două Indii și graiurile de la cei doi poli, cum și cel ce se vorbește în lună. Limbile cele mai lipsite de rost, cu literele cele mai bizare și mai magice sînt tocmai cele care le stînesc pasiunea și îi îndeamnă la muncă. Îi plîng din tot sufletul pe cei care se mărginesc cu naivitate să-și cunoască limba maternă sau cel mult greaca și latina. Oamenii aceștia citesc toate istoriile, dar habar nu au de istorie ; străbat din scoartă-n scoartă toate cărțile și nu se alege cu nimic din nici una. Există în ei o sterpiciune de fapte și de principii cum nu se poate mai cumplită, dar la drept vorbind recolta cea mai bună și bogăția cea mai îmbelșugată de cuvinte și de vorbe care se poate închipui e ceea ce îi încovoiaie sub povară, le cople-

¹ Cunoașterea limbilor străine.

șește memoria, în vreme ce mintea le rămîne pustie.
(Ed. 6.)

*

Unui burghez¹ îi plac clădirile. Își clădește o mare locuință atît de frumoasă, de bogată și de împodobită, încît e de nelocuit. Stăpînul, fiindu-i rușine să locuiască în ea, neputîndu-se, pesemne, hotărî s-o închirieze unui prinț sau vreunui om de afaceri, se retrage la mansardă, unde își trăiește restul zilelor, în vreme ce puzderia de camere și pardoselile din placaje felurit colorate sînt prada excursioniștilor englezi și nemți, care vin aici de la Palatul Regal, de la palatul L... G...² și de la Luxembourg. La ușa lui cea atît de frumoasă nu e zi să nu bată cineva. Toți cer să vadă casa, dar nimeni pe stăpînul ei. (Ed. 6.)

*

Sînt cunoscute și cazurile altora, care au fete mari în casă și nu pot să le dea o zestre. Dar ce vorbesc eu de zestre ? Nici măcar nu le îmbracă și nu le hrănesc cum trebuie. Degeaba cer sărmanele un paravan în jurul patului și albituri. Sînt sărace lipite, și pricina mizeriei lor nu e departe ; e o încăpere ticsită cu busturi rare, că nu te mai poți mișca prin ea, de pe acum prăfuite și murdare și a căror vînzare i-ar

¹ Amelot de Bisseuil, a cărui casă superbă din strada Vieille-du-Temple era vizitată de toți străinii.

² Palatul parvenitului Langlée, din strada Neuve-des-Petits-Champs, construit de Gérard Huet. Sau palatul Lesdiguères.

face să ducă o viață de belșug, dar nu se pot hotărî să le pună în vânzare. (Ed. 6.)

★

*Diphile*¹ începe cu o pasăre și ajunge la o mie. Casa lui nu mai e înveselită de păsări, ci împruțită; curtea, salonul, scara, vestibulul, camerele, odaia de lucru, toate s-au schimbat în colivii. Nu mai e vorba de ciripit, ci de un vacarm. Vîntul care bate toamna și apele care se revarsă năprasnice din matcă nu fac o zarvă atît de stridentă și de ascuțită; oamenii nu se mai aud unii pe alții ca în încăperile acelea în care trebuie să aștepți, ca să poți da binețe, pînă ce se potolesc cățelușii de lătrat. Pentru *Diphile* nu mai este o ocupație plăcută, ci o treabă grea, căreia abia poate să-i facă față; își petrece zilele — zilele acestea care îi scapă printre degete, și nu se mai întorc — dînd grăunțe păsăretului și curățindu-i murdăria. Dă casă și masă unui om care nu are altceva de făcut decît să învețe canarii să fluiera cîntîndu-le din flaut, iar pe cîmărițe să le facă să clocească. Este adevărat că tot ce cheltuiește într-o parte economisește din alta: copiii lui sînt fără dascăli și fără educație. Se zăvărăște seara, obosit de propria lui plăcere, fără să se poată bucura de puțină tihnă pînă cînd nu i se poate păsărima și pînă ce puzderia asta de păsări, care-i sînt dragi pentru cîntecul lor, nu se oprește din cîntat. Își regăsește păsările pînă și în somn; el însuși se face că e pasăre, are moț în creștet, ciri-

¹ Potrivit „cheilor“, Santeuil, profesor, ca și La Bruyère, al tînărului duce de Bourbon. Printre altele, avea și mania canarilor; dar el nu avea nici casă, nici copii.

pește, se catără pe ȋrengi și visează noaptea că năpârlește sau clocește. (Ed. 6.)

★

Dar cine ar putea isprăvi de înșirat toate soiurile de amatori de rarități ? Ați fi în stare să ghiciți auzindu-l pe Cutare vorbind despre *leopardul* lui, despre *pana* lui și despre *muzica* lui ¹ și lăudându-se ca fiind tot ce există mai deosebit și mai minunat pe lume, că vrea să-și vîndă cochiliile ? Și de ce nu, dacă le-a cumpărat omul cu bani grei ? ² (Ed. 6.)

★

Astuilalt îi plac insectele și zi de zi îl vezi făcînd noi achiziții. E mai ales primul om din Europa în privința fluturilor, că are de toate mărimile și de toate culorile. Cum de-ai nimerit să-l vizitezi tocmai acum ? E pierdut într-o amarnică durere ; e prost dispus și arțăgos, și din pricina aceasta are de îndurat întreaga familie, întrucît a suferit o pierdere ireparabilă ; apropie-te și privește ce-ți arată pe deget, ceva care nu mai e în viață, căci a răposat puțin mai înainte : o omidă. Și ce omidă ! (Ed. 6.)

3

Duehul este triumful modei și domeniul în care moda și-a exercitat tirania în modul cel mai străhăcit. Deprinderea aceasta nu i-a acordat lașului dreptul

¹ „Nume de cochilii.” (N. lui La Bruyère.)

² Cayrou ne informează că ducele de Orléans plătiase 900 de livre pentru o cochilie mare, bivalvă.

la viață, l-a silit să se lase ucis de unul mai viteaz decît el și l-a pus pe aceeași treaptă cu un bărbat plin de curaj. A dat onoare și glorie unei acțiuni smintite și nesăbuite; a fost încurajat de prezența regilor și uneori s-a făcut un fel de cult din practicarea lui. Duelul a dat hotărîri în privința nevinovăției oamenilor¹, a netemeinicieii acuzațiilor sau temeinicieii lor, în cazul unor crime cumplite. Se înrădăcinase, în sfîrșit, atît de adînc în cugetul popoarelor și pusese atît de tare stăpînire pe simțirea și pe mintea lor, încît una dintre cele mai frumoase izbînzi din viața unui rege² a constatat în a lecuia oamenii de nebunia asta.

4

Cutare a fost la modă fie prin felul de a conduce armatele și negocierile diplomatice, fie prin elocvența dovedită în predici, fie prin ticluirea versurilor, și astăzi nu mai e. Oare unii decad din ce-au fost cîndva? Li s-a tocit valoarea, ori s-a istovit aprecierea de care se bucurau?

5

Un om la modă ține puțin, căci modele sînt trecătoare; dacă e întîmplător om de valoare, nu-i nimic cu desăvîrșire, ci mai dăinuie încă prin cîte ceva;

¹ Aluzie la duelul judiciar, care nu se mai practica din secolul al XVI-lea.

² Ludovic al XIV-lea, care a dat mai multe ordine contra duelului.

deopotrivă vrednic de prețuire, este doar mai puțin prețuit. (Ed. 4.)

Virtutea se bucură de un avantaj : n-are nevoie de alții și se poate lipsi de admiratori, de adepți și de ocrotitori. Lipsa de sprijin și de aprobare nu numai că nu-i dăunează, ci îi păstrează vigoarea, o purifică și o desăvârșește. Fie că e sau că nu mai e la modă, ea tot virtute rămîne. (Ed. 6.)

6

Dacă le spui oamenilor, și mai ales celor mari, că un Cutare e virtuos, dinșii îți răspund : „Să fie sănătos !“ Ori dacă le spui că are duh, mai ales din acela care place și distrează, îți răspund : „Cu atât mai bine pentru el !“ Mai adaugi că e un om cu multă cultură și că știe multe — te întreabă cît e ceasul sau cum e vremea. Dar dacă îi vei informa că există un *Tigillin*¹ care *bea de stinge* sau *dă pe gît* în pahar de rachiu de parcă n-ar fi fost și — minune mare ! — care repetă isprava asta de mai multe ori în timpul mesei, atunci îți spun : „Unde e ? Adu-l mâine, ba nu, astă-seară ! Spune, o să-l aduci ?“ Li-l aduci. Și pe insul ăsta, bun de arătat la bilci sau de văzut la panoramă, cu bilet de intrare, îl îngăduie în intimitatea lor. (Ed. 6.)

7

Nimic nu poate face ca un om să devină peste noapte la modă și nimic nu-l poate scoate mai mult

¹ Un destrăbălat ca Tigillin, favoritul lui Neron.

în evidență decît jocul de noroc cu mize mari ; tot așa cum îl face cunoscut și beția. Tare aş vrea să văd un om binecrescut, vesel, spiritual, fie chiar și un CATUL¹ sau un discipol al lui, care să nu se compare cumva cu cel care a pierdut de cîrînd opt sute de pistoli la un singur joc ! (Ed. 6.)

8

O persoană la modă seamănă cu o *albăstriță* care crește singură pe cîmp, unde înăbușă spicele, micșorează recolta și ține locul unei plante mai de folos, neavînd altă valoare și altă frumusețe în afară de acelea pe care le dobîndește datorită unui capriciu ușuratic, care se ivește și pierе aproape în aceeași clipă. Astăzi e căutată, femeile se împodobesc cu ea ; dar mîine nu se mai uită nimeni la ea, este iar lăsată în seama femeilor din popor. (Ed. 6.)

O persoană de valoare, dimpotrivă, e ca o floare pe care n-o indici prin culoarea ei, ci pe care o numești cu numele ei, pe care o cultivi pentru frumusețea sau pentru mireasma ei. Este un har al naturii, unul din lucrurile acelea care fac lumea mai frumoasă, care e din toate timpurile și de o străveche și largă prețuire. Este ceva care a fost prețuit de părinții noștri și pe care îl prețuim și noi la rîndul nostru. Sila și antipatia cîtorva n-ar avea cum să-i dăuneze. Un crin, un trandafir. (Ed. 6.)

¹ Poate Chaulieu, poet elegiac și el, sau Bussy-Rabutin, care l-a tradus pe Catul.

Îl vezi pe *Eustrate* așezat în luntrea lui, unde se bucură de aerul curat și de seninătatea cerului. Înaintea minat de un vînt prielnic și care pare că va ține mult. Dar vîntul încetează deodată, cerul se întunecă, furtuna se dezlănțuie, un vârtej cuprinde luntrea și o scufundă. *Eustrate* este văzut reapărînd la suprafața apei și făcînd unele eforturi. Lumea speră că va putea măcar să se salveze și să ajungă la liman; dar un val îl dă la fund. Toți îl cred pierdut. Apare însă a doua oară, și noi speranțe se înfiripă, cînd un talaz vine pe neașteptate, și adîncul îl înghite. Nimeni nu-l mai vede. S-a înecat. (*Ed. 6.*)

VOITURE și **SARRAZIN**¹ erau hărăziți veacului lor și s-au ivit într-o vreme cînd se pare că erau așteptați. Dacă se grăbeau mai puțin să vină, ajungeau prea tîrziu și cutez să mă îndoiesc c-ar mai fi și astăzi așa cum au fost atunci; conversațiile ușoare, cercurile², gluma fină, scrisorile pline de voioșie și de familiaritate, micile petreceri la care nu erau admiși decît cei înzestrați cu duh, totul a dispărut! Și să nu spună nimeni că ei le-ar readuce la viață! Ce pot eu face în favoarea duhului lor e să admit că, poate, ar excela în alt gen; dar femeile din vremea

¹ Poet pretios, care frecventa salonul Rambouillët. Născut în 1603, lângă Caen, a murit în 1654, stîlcit în bătaie de prințul de Conti, al cărui secretar era.

² Saloanele prețioase.

noastră sînt ori habotnice, ori cochete, ori cu patima jocurilor de noroc, ori ambițioase — iar cîteva au toate astea laolaltă. Gustul pentru favoruri, jocul, curtezanii și îndrumătorii spirituali au cucerit terenul și îl apără contra oamenilor de duh. (Ed. 4.)

11

Un prostănac infumurat și caraghios poartă o pălărie înaltă, o vestă scurtă cu mîneci și cu aripioare, pantalonăși cu panglicuțe și cizmulite ; visează în ajun prin ce și cum va putea să atragă atenția asupra lui în ziua următoare. Un filozof se îmbracă după povața croitorului. Dăm dovadă de tot atîta slăbiciune fugind de modă sau împăunîndu-ne cu ea.

12

Lumea dezaprobă o modă care împărțind talia bărbaților în două părți egale ia una întreagă pentru bust și o lasă pe cealaltă pentru restul corpului. Lumea condamnă moda care face din capul femeilor temelia unui edificiu¹ cu mai multe etaje, a căror ordine arhitecturală și a căror structură se schimbă după capriciile lor ; condamnă moda care îndepărtează cosițele de chip, deși nu cresc decît ca să-l încadreze, și le ridică și le zbîrlește ca la bacante, și pare să fi avut în vedere faptul că femeile își

¹ În aprilie 1691, din ordinul regelui, femeile de la curte au fost nevoite să renunțe pentru un timp la moda coafurilor înalte.

schimbă fizionomia blajină și modestă cu alta, se-meață și îndrăzneță ; protestează, în sfârșit, contra cutărei sau outărei mode, care totuși, oricît e de bizară, împodobeste și înfrumusețează cît timp se menține și de pe urma căreia femeile se bucură de întregul avantaj pe care îl pot spera, adică să fie pe plac. Dar mi se pare că ar trebui să admirăm doar nestatornicia și ușurința oamenilor, care leagă rînd pe rînd podoabele și buna-cuviință de lucruri diametral opuse ; care folosesc în scopuri comice și bufone ceea ce le-a servit ca îmbrăcăminte solemnă și ca podoabe foarte serioase. Și cît de scurt este răstimpul dintre cele două aprecieri deosebite ! (Ed. 4.)

13

N... este bogată, mănîncă bine, doarme bine ; dar moda coafurilor se schimbă, și cînd se așteaptă mai puțin și se crede fericită, coafura ei nu mai e la modă. (Ed. 6.)

14

Iphis vede la biserică niște pantofi de modă nouă, se uită la ai lui și se face pară de rușine, de parcă ar fi gol pușcă. Venise la slujbă să se împăuneze și iată-l că se ascunde. Din pricina pantofilor, e nevoit să stea acasă toată ziua. Are niște mîini catifelate și le întreține frăgezimea cu o pomadă înmiresmată ; are grijă să rîdă ca să-și arate dinții, își strînge bu-

zele, ca să pară că are gura mică și nu e clipă în care să nu țină să surîdă. Își privește picioarele, se vede în oglindă și nu e om pe lume care să poată fi mai mulțumit de cineva decât dînsul de sine. Și-a dobîndit o voce limpede și gingașă și din fericire graseiază. Are un anumit fel de a-și înclina capul și o privire nespus de dulce, cu care nu uită să se împodobească. Are un mers agale și ținuta cea mai frumoasă de care este în stare să-și facă rost. Își dă cu roșu pe față, dar arareori — n-a căpătat o deprindere. Este de asemenea adevărat că poartă pantaloni și pălărie¹ și că nu are nici cercei, nici colier de perle, fapt pentru care nici nu l-am trecut la capitolul despre femei.² (Ed. 6.)

15

Aceleași mode cărora li se supun cu atîta rîvnă cînd e vorba de persoana lor, oamenii le nesocotesc cînd e vorba de portretele lor, de parcă ar presimți sau ar prevedea cît de nepotrivite și de caraghioase ar putea să ajungă de îndată ce-și vor fi pierdut ceea ce se cheamă floarea sau farmecul noutății. Hainelor la modă le preferă o îmbrăcăminte arbitrară, o draperie oarecare, după fantezia pictorului, deși nu au de-a face nici cu expresia, nici cu chipul lor și nu amintesc nici moravurile, nici persoana. Le plac atitudinile silite sau semețe, căutătura aspră, sălbatică, străină, care fac dintr-un tînăr abate un măscărici, și

¹ De notat că în secolul al XVII-lea femeile nu purtau pălărie.

² Cf. *Metamorfozele* lui Ovidiu (cap. IX) : Iphis este numele unei fete transformate în băiat.

dintr-un magistrat un fanfaron; o Diană dintr-o orășeancă, o amazoană sau o Pallas dintr-o femeie simplă și sfioasă, o Laïs leită dintr-o fată neprihănită; un scit sau un Attila dintr-un monarh blajin și mărinimos. (Ed. 6.)

Abia a nimicit o modă altă modă, că și ea e spulberată de alta mai nouă, care la rîndul ei cedează locul celei care o urmează și care nici ea nu va fi cea din urmă — atît de ușuratici sîntem noi oamenii. Cît timp s-au petrecut aceste schimbări revoluționare, s-a scurs un secol — care a trecut toate aceste podoabe în rîndul lucrurilor depășite și care nu mai sînt. Și atunci, moda cea mai curioasă și pe care o privești cu mai multă plăcere e cea mai veche. Ajutată de vreme și de ani, are același farmec de portrete pe care îl are îmbrăcămintea galilor sau toga romanilor pe scena teatrului, ca mantia, vălul și tiara¹ în tapițeriile și picturile noastre. (Ed. 6.)

O dată cu cunoașterea persoanei lor, părinții noștri ne-au transmis și cunoașterea hainelor, a acoperămintului capului, a armelor de atac și de apărare, cum și a altor podoabe care le-au fost dragi în cursul vieții. N-am putea să recunoaștem mai bine binefacerea aceasta decît purtîndu-ne și noi la fel cu urmașii noștri. (Ed. 6.)

Curteanul de pe vremuri își avea părul lui, purta pantaloni și tunică scurtă, cu mîneci bufante, garnituri bogate de dantelă la genunchi și nu se sinchisea de

¹ „Veșminte ale orientalilor.“ (N. lui La Bruyère.)

religie. Toate astea nu mai stau bine ; curteanul de astăzi poartă perucă, costumul strîns pe corp, ciorapi fără ornamente și e un om evlavios¹ ; toate sînt în pas cu moda.

17

Curteanul care de cîtva timp se arăta cucernic, și prin aceasta — oricît ar părea de curios — nu prea departe de ridicol putea oare spera să ajungă un om la modă ?

18

De cîte nu e în stare un curtean, de dragul situației sale, dacă ajunge și ușă de biserică, numai să n-o scape din mîna ?

19

Culorile sînt pregătite, pînza este gata ; dar cum o chip să-l prinzi pe omul ăsta neliniștit, ușuratic, nestatornic, care se schimbă în mii și mii de feluri ? Îl pictez cucernic și cred că l-am prins leit ; dar îmi scapă, și cînd mă uit mai bine la el nici nu se mai

¹ Influența d-nei de Maintenon, cu care Ludovic al XIV-lea se căsătorise în taină, începea să se simtă la curte, unde toată lumea căuta să pară evlavioasă. La doi ani după revocarea Edictului din Nantes și la un an după căsătoria regelui cu d-na de Maintenon, La Bruyère a dat dovadă de mare curaj îndrăznind să atace falsa cucernicie de la curte.

sinchisește de cele sfinte. Măcar dacă ar rămîne în situația asta proastă, și am să reușesc să-l surprind într-un moment în care inima și mintea lui o iau razna, și să-l pictez aidoma, încît să-l recunoască lumea ; dar moda nu-i dă răgaz, și iată-l iar cucernic. (Ed. 4.)

20

Cel care cunoaște bine moravurile curții știe ce înseamnă virtutea și ce înseamnă falsa cucernicie ; nu le mai poate confunda. (Ed. 6.)

21

A nesocoti vecerniile ca pe un lucru din alte vremuri și care nu mai e la modă, a-ți păstra personal locul la slujba pentru acatist, a cunoaște toate ungherele capelei și toate locurile laterale ; a ști unde anume poți fi văzut ¹ și unde nu ; a te gîndi în biserică la Dumnezeu și la treburile tale, a primi chiar aici vizite, a da porunci și sarcini și a aștepta tot aici răspunsurile ; a avea un îndrumător spiritual, de care să ascuți mai mult decît de *Evangelhie* ; a-ți dobîndi toată sfințenia și prestigiul de la reputația îndrumătorului spiritual ; a-i disprețui pe aceia care au îndrumători

¹ Se înțelege, de rege. Curtenii nu se îmbulzeau în capelă decît cînd venea regele la slujbă. Saint-Simon relatează că într-o zi regele a găsit capela goală, ca niciodată, deoarece comandantul corpului de gardă anunțase că suveranul nu va veni la slujbă, jucîndu-le festa doamnelor care veneau prea devreme, ca să ocupe locurile cele mai bune.

spirituali cu mai puțină căutare și a admite cu greutate că-și vor mîntui sufletele ; a nu prețui din cuvîntul Domnului decît ce ți se predică acasă sau din ce ți spune îndrumătorul spiritual, a prefera slujba pe care o oficiază acesta altor slujbe religioase și cuminecătura din mîna lui altei cuminecături lipsită de această calitate ; a nu te hrăni decît cu cărți de pioșenie mistică, de parcă n-ar mai exista pe lume nici *Evangelhie*, nici *Epistolele apostolilor*, nici învățătura morală a sfinților părinți ; a citi sau a vorbi într-un jargon necunoscut în primele veacuri ale creștinătății ; a arăta cu lux de amănunte la spovedanie păcatele altora și a căuta să le justifici pe ale tale ; a dezvălui suferințele și răbdarea ta ; a mărturisi ca un păcat slabele progrese făcute pe calea curajului ; a fi în legătură ascunsă cu anumiți oameni împotriva altora ; a nu te prețui decît pe tine și pe cei din șleahta ta, cu care pui ceva la cale ; a socoti suspectă pînă și virtutea ; a aprecia și savura prosperitatea și favorurile și a nu le dori decît pentru tine ; a nu da o mînă de ajutor celor care îl merită, a pune evlavie în slujba ambiției, a purcede spre mîntuirea sufletului pe calea căpătuirii și a dregătoriilor — toate acestea constituie, cel puțin pînă în zilele noastre, cea mai frumoasă strădanie a cucerniciei vremii. (Ed. 8.)

Un cucernic de ochii lumii este omul care, sub domnia unui rege ateu, ar fi și el ateu. (Ed. 7.)

Falșii cucernici nu socotesc nelegiuire decît nestăpînirea de sine sau, ca să vorbim mai precis, numai zarva sau aparențele nestăpînirii de sine. Dacă

Phérécide trece drept un crai lecuit de femei, sau *Phénénice* drept o soție credincioasă bărbatului ei, atîta li-i de ajuns ; lăsați-i să joace jocuri de noroc care duc la sapă de lemn ; lăsați-i să-i facă pe creditorii lor să piardă, să se bucure de nenorocirea altora și să tragă foloase de pe urma ei ; să se închine în fața celor mari ca în fața unor idoli ; să-i disprețuiască pe cei mici ; să se îmbete de propria lor valoare ; să se usuce de invidie ; să mintă, să bîrfească, să pună la cale cîte și mai cîte și să facă rău : ăsta este rostul lor. Vreți cumva să încalce rostul oamenilor de treabă, care se feresc de viciile ascunse și fug de înfumurare și de nedreptate ? (Ed. 7.)

23

Cînd curteanul va fi umil, lecuit de fast și de ambiție ; cînd nu-și va mai întemeia averea pe ruina concurenților ; cînd va fi drept, va da o mîină de ajutor vasalilor săi, își va plăti creditorii ; cînd nu va fi perfid, nici clevetitor ; cînd va renunța la ospete mari și la iubirile nelegitime ; cînd se va ruga altfel decît din gură și chiar dacă suveranul nu va fi de față ; cînd, de altfel, nu va mai fi atît de sălbatic și de inaccesibil pentru cei care ar dori să stea de vorbă cu dînsul ; cînd nu va mai avea chipul atît de auster și mutra tristă ; cînd nu va fi leneș și visător ; cînd va ști să facă printr-o sîrguincioasă atenție diverse funcții foarte potrivite pentru el ; cînd va putea și cînd va voi chiar să-și îndrepte mintea și grijile către mari și trudnice acțiuni, mai ales către acelea cu urmări dintre cele mai însemnate pentru

popoare și pentru întregul stat ; cînd caracterul său mă va face să mă tem de a-l pomeni în locul acesta și cînd modestia lui îl va împiedica să se recunoască, dacă nu-l voi numi — atunci voi spune despre personajul acesta : „E un om evlavios“ sau mai degrabă : „Este un om hărăzit vremii sale drept pildă de virtute sinceră și ca să ne ajute să deosebim adevărata evlavie de fățarnicie“. ¹ (*Ed. 1 și 5.*)

24

Onuphre ² n-are pentru pat decît o învelitoare de serj gri ; dar doarme pe bumbac și pe puf ; tot astfel, e îmbrăcat simplu, dar comod, vreau să spun cu o stofă foarte ușoară vara și cu alta foarte moale în timpul iernii ; poartă cămăși nespuse de fine, pe care are mare grijă să le ascundă. El nu spune *cămașa mea de pocăință și biciul de flagelare*. ³ Dimpotrivă, ar trece drept ce este : un fățarnic, și dînsul vrea să treacă drept ce nu este : om cucernic ; e adevărat că lasă să se creadă, fără s-o spună, că poartă o cămașă din păr de capră, pentru pocăință, și că se biciuiește. În camera lui sînt cîteva cărți împrăstiate cu neglijență. Deschideți-le ! E vorba de *Lupta spiritului*, *Creștinul lăuntric* și *Anul sfînt* ; dar altele sînt ținute sub cheie. Cînd uniblă prin oraș și descoperă de

¹ Potrivit „cheilor“, un omagiu adus evlaviei ducelui de Beauvilliers, șeful consiliului de finanțe în 1685 și ministru de stat în 1691.

² Este *Tartuffe*, așa cum îl vede La Bruyère. De altfel, La Bruyère a refăcut, după placul lui, și personajul lui Alceste. Cf. cap. XI, § 155, *Timon*.

³ Cf. *Tartuffe*, III, 2, v. 853.

departe vreun om în fața căruia e necesar să fie evlavios — ochii plecați, mersul domol și smerit și aerul de reculegere fiindu-i familiare —, își joacă bine rolul. Dacă intră în vreo biserică, observă mai întâi de cine poate fi văzut și, potrivit descoperirii pe care o face, cade în genunchi și se roagă ori nici prin gând nu-i trece să cadă în genunchi sau să se roage. Se îndreaptă cumva spre el un om milostiv și cu vază, care îl va vedea și ar putea să-l audă ? Nu numai că se roagă, dar și meditează ; e plin de avînt, suspină. Dacă omul acela de treabă se reține, Onuphre, care îl vede plecînd, se potolește și nu mai suflă. Altă dată intră într-un sfînt lăcaș, străpunge mulțimea, alege un loc de reculegere, unde îl vede toată lumea smerindu-se ; dacă aude niscaiva curteni vorbind, rîzînd și făcînd mai multă zarvă în capelă decît în anticamera apartamentului regal, Onuphre face și mai multă gălăgie decît ei, ca să-i facă să tacă ; își reia meditația, care constă în compararea acestor persoane cu el însuși, comparare care e în avantajul său. Se ferește de o biserică pustie și singuratică, în care ar putea să asculte două slujbe una după alta, predica, vecernia și cîntecele de încheiere a serviciului divin, toate astea între Dumnezeu și el, și fără să-i poarte careva cunoștință ; îi place parohia, frecventează lăcașurile mărețe, cu mare afluență, și aici nu dă greș : e văzut de lume. Într-un an întreg, alege două sau trei zile în care, fără nici un rost, postește sau se abține de la anumite alimente ; dar spre sfîrșitul iernii tușește, îl doare pieptul, are indispoziții, a avut febră ; se lasă rugat, îndemnat și dojenit ca să întrerupă postul păresimilor de cum l-a început și-l întrerupe doar de dragul altora. Dacă e luat ca judecător în cearta unor

rude sau într-o gilceavă de familie, Onuphre e de partea celor mai tari, vreau să spun a celor mai bogați, și nu-i intră în cap că omul sau femeia care are avere mare ar putea să nu aibă dreptate. Dacă e în bune relații cu un om care are toate din belșug, pe care a reușit să-l amăgească, al cărui parazit a ajuns și de pe urma căruia poate să tragă mari foloase, Onuphre nu-i măgulește soția, nu-i dă nici un fel de avansuri și nici nu-i face declarații; mai curînd va fugi și o va lăsa în plata Domnului dacă nu va fi tot atît de sigur de dînsa ca de el însuși; nici nu se va gîndi să întrebuințeze, ca s-o măgulească și s-o seducă, jargonul falsei cucernicii; nu din obișnuință vorbește graiul acesta, ci cu un scop, în măsura în care îi este de folos și niciodată cînd nu i-ar servi la altceva decît să-l facă grozav de caraghios. El știe bine unde se găsesc femei mai sociabile și mai înțelegătoare decît soția prietenului său și nu le părăsește pentru multă vreme, afară doar de cazul cînd ar vrea să se spună despre dînsul în lume că se schivnicește o vreme pentru rugăciuni de pocăință. Într-adevăr, cine ar putea să pună la îndoială lucrul acesta cînd îl zărește iar apărînd cu chipul istovit al unui om care nu se cruță? De altfel, îi convin femeile care înfloresc și care prosperă la umbra falsei cucernicii, doar cu această mică deosebire că nu le ia în seamă pe cele care au îmbătrînit, ci se ocupă mai cu drag de cele tinere, iar dintre acestea, cele mai frumoase și mai bine făcute sînt după gustul lui; pleacă ele, pleacă și el; se reîntorc ele, se reîntoarce și el; rămîn ele, rămîne și el; oriunde și oricînd are mîngîierea că le vede; cine ar mai putea fi nedumerit? Cucernice sînt ele, cucernic e și el. Nu uită să tragă folos de pe urma

orbirii prietenului său și a temeiurilor pe care i le-a strecurat în favoarea lui; aci ia bani cu împrumut de la dînsul, aci face în așa fel ca prietenul acesta să-i ofere singur; lasă să i se reproșeze că n-a recurs la ajutorul prietenilor, la nevoie; uneori nu vrea să primească un ban fără să dea chitanță pentru o datorie de care e sigur că n-o va plăti. Alteori spune, într-un amune chip, că n-are nevoie de nimic, tocmăi cînd nu-i trebuie decît o sumă mică. Cu alt prilej, ridică în slăvi, în auzul tuturor, dărnicia acestui creștin, ca să-l măgulească și să-l facă să fie cît mai dărniceu el. Nu se gîndește să profite de întreaga lui moștenire, nici să se aleagă cu donația generală a tuturor bunurilor lui, mai ales cînd este vorba să păgubească un fiu, moștenitorul legitim. Un om evlăvios nu este nici zgîrcit, nici violent, nici nedrept, nici măcar interesat. Onuphre nu este un evlăvios, dar ține să fie crezut ca atare, și printr-o dēsăvirșită, deși falsă imitare a pietății, ține să-și slujească în taină interesele; de aceea, nu se atinge de moștenitorii direcți și nu se strecoară niciodată într-o familie în care se află deopotrivă o fată care are nevoie de zestre și un fiu care trebuie căpătuit; aici sînt în joc drepturi prea puternice și de neatins; nu le poți uzurpa fără scandal — și se teme de el; o asemenea ispravă ar ajunge la urechile suveranului, de care își ascunde purtarea, de teama de a fi dat în vileag și de a se arăta așa cum este. A pus gînd rău liniei colaterale, pe care poți s-o ataci cu mai mulți sortii de-a ieși basma curată. E spaima verișorilor și a verișoarelor, a nepotului și a nepoatei, lingușitorul și prietenul declarat al tuturor unchilor care s-au îmbogățit; se dă drept moștenitorul legitim al oricărui bătrîn care are

să moară bogat și fără copii și trebuie să fie dezmoștenit de el, dacă omul ține ca averea lui să ajungă în mâinile rudelor. Dacă Onuphre nu găsește vreun mijloc să-i despoaie de-a binelea de moștenirea aceasta, tot le smulge măcar o bună parte ; o calomnie, sau și mai puțin decît atît : o ușoară ponegrire îi este de ajuns în acest scop pios, și asta e calitatea pe care o posedă la cel mai înalt grad al perfecțiunii ; adesea își impune chiar ca o normă de conduită să n-o lase fără rost : după el, există unii oameni pe care cugetul te silește să-i discreditezi, și oamenii aceia sînt cei care nu-i sînt lui pe plac, cărora vrea să le facă rău și a căror moștenire o jinduieste. Își atinge țelurile chiar fără să-și dea osteneala să deschidă gura ; cineva îi vorbește despre *Eudoxe*. El zîmbește sau suspină. Omul-l descoase, insistă ; dar Onuphre nu răspunde nimic, și are dreptate : a spus destul. (*Ed. 6.*)

25

Rîzi, *Zélie*¹, fii șăgalnică și nebunatică, după cum ți-i obiceiul ; unde ți-i veselia ? „Sînt bogată, spui dumneata, trăiesc în belșug și încep și eu să mai răsufli.“ Rîzi mai tare, *Zélie*, cu hohote ; ce rost are o situație mai bună, dacă atrage după ea încruntarea și tristețea ? Fă și dumneata cum fac cei mari, născuți în sînul belșugului : rîd uneori și se lasă în voia firii ; lasă-te și dumneata la fel, ca să nu spună lumea de-

¹ Aluzie la d-na de Maintenon, atît de veselă pe vremea cînd era soția lui Scarron, dar atît de încruntată după ce luase locul d-nei de Montespan. „Cheile“ din secolul al XVIII-lea văd o aluzie la d-na de Pontchartrain sau la d-na de Montchevreuil.

spre dumneata că un nou post sau cîteva mii de livre venit mai mult sau mai puțin te fac să treci de la o extremitate la alta. „Țin, spui dumneata, să am o oarecare trecere.“ Bănuiam eu, Zélie ; dar, crede-mă, nu uita să rîzi și chiar să-mi surîzi în treacăt, ca pe vremuri ; nu te teme de nimic ; n-am să fiu nici mai liber, nici mai familiar cu dumneata, n-o să am o părere mai puțin bună despre dumneata și despre postul dumitale, ci am să cred deopotrivă că ești bogată și cu trecere. „Sînt evlavioasă“, adaugi dumneata. E destul, Zélie, și trebuie să-mi aduc aminte că gîndul de a te ști cu cugetul împăcat nu așterne pe chipul dumitale seninătatea și bucuria ; pasiunile triste și austere au biruit și se răsfrîng în afară ; ele duc mai departe și nu ne mai mirăm văzînd că falsa evlavie știe și mai bine decît frumusețea și decît tineretea să facă o femeie mîndră și disprețuitoare. (*Ed. 7.*)

26

De un veac s-a ajuns departe în arte și în științe, care au fost ridicate toate pe o treaptă înaltă de rafinament, pînă și știința mîntuirii sufletului, care a fost ticluită în canoane și metode și sporită cu tot ce putea mintea omenească să plăsmuiască mai frumos și mai sublim. Falsa evlavie și geometria au, fiecare în parte, felul ei de a vorbi sau ceea ce se cheamă termenii artei ; cel care nu-i cunoaște nu este nici evlavios, nici geometru ; primii evlavioși, chiar cei călăuziți de apostoli, habar n-aveau de termenii

aceștia — bieți oameni care nu aveau decît credința și faptele și care se mărgineau să creadă și să viețuiască în sfințenie. (*Ed. 4.*)

27

E un lucru anevoios pentru un monarh cucernic să-și schimbe curtea din temelii și s-o facă evlavioasă ; știind prea bine în ce măsură ține curteanul să-i fie pe plac și în dauna cărui lucru urmează să-și facă o situație, suveranul îl cruță cu chibzuință, îi trece cu vederea, se face că nu vede nimic, de teama de a nu-l împinge la fățarnicie sau la nelegiuire ; așteaptă mai mult de la Dumnezeu și de la timp decît de la rîvna și de la strădania și iscusința sa.

28

E o veche datină la curțile domnești să se dea pensii și să se împartă recompense unui muzicant, unui maestru de dans, unui actor de comedie, unui flautist, unui lingușitor, unui om plin de atenții ; ei au o valoare statornică și talente sigure și cunoscute, care-i distrează pe cei mari și care îi fac să se mai recreeze de truda măririi lor. Se știe că Favier ¹ e un dansator chipeș, iar Lorenzani ² compune frumoase

¹ Un dansator la Operă, care dăduse lecții de dans elevului lui La Bruyère, ducele de Bourbon.

² Vestit muzician italian, fost maestru de muzică al reginei Ana de Austria. La bătrînețe a compus muzică bisericească.

cîntece religioase. Cine știe însă dacă omul cucernic e într-adevăr virtuos ? Pentru el nu există nici o răsplată — nici din veniturile personale ale suveranului, nici din tezaurul obștesc, și pe drept cuvînt : cucernicia e o îndeletnicire ușor de imitat și care dacă ar fi răsplătită l-ar expune pe suveran să onoreze prefăcătoră și înșelătoria și să-i plătească pensie fățarnicului. (Ed. 8.)

29

Nădăjduim că evlavia curții nu va zăbovi să-i facă pe episcopi să sălășluiască în dieceza lor, nu la curte.

30

Nu mă îndoiesc de faptul că adevărata evlavie este izvorul tihnei ; ea ne ajută să îndurăm viața și face moartea plăcută ; nu-i chip să obții atît de mult de la fățarnicie. (Ed. 4.)

31

Fiece oră în sine este unică în raport cu noi : s-a scurs o dată, a pierit cu desăvîrșire, și milioane de veacuri n-o vor mai aduce înapoi ; zilele, lunile și anii se afundă și se pierd fără întoarcere în hăul vremilor. Și timpul însuși va fi nimicit, că nu-i decît un punct în spațiile nețărmurite ale veșniciei, și va fi spulberat.

Există ușoare și deșarte circumstanțe ale vremii, lipsite de statornicie, care sînt vremelnice și pe care eu le numesc moda, mărirea, favorurile, bogățiile, puterea, autoritatea, independența, plăcerea, bucuriile, lucrurile de prisos. Ce va mai rămîne oare din modele acestea cînd timpul însuși va fi dispărut ? Numai virtutea, atît de puțin la modă, trece de zăporul vremilor. (Ed. 5.)

CAPITOLUL XIV

DESPRE CÎTEVA UZANȚE

1

Unii oameni n-au posibilitatea să fie nobili¹.

Alții, dacă ar fi obținut o păsuire de șase luni de la creditorii lor, ar fi fost nobili².

Alți cîțiva se culcă oameni de rînd și se scoală nobili.

Cîți dintre nobili nu-și au tatăl și frații mai mari oameni de rînd!

2

Cutare își părăsește tatăl fiindcă îl cunoaște lumea și poate arăta pe degete ce venituri impozabile sau

¹ „Secretari regali.“ (N. lui La Bruyère.) Precizarea a fost scoasă cu începere din ediția a cincea, slujba aceasta nefiind singura care îi făcea nobili pe cei care o cumpărau. Chiar și La Bruyère și-a luat titlul de scutier, cînd a cumpărat funcția de vistiernic general al Franței la circumscripția financiară din Caen.

² „Veterani.“ (N. lui La Bruyère.) Secretarii regali și consilierii diferitelor secții ale Tribunalului din Paris primeau,

ce prăvălie are, ca să pomenească numai despre bunicul său, care, răposat de multă vreme, este necunoscut și la adăpost de orice clevetire; spune după aceea că are mari venituri¹, o funcție importantă și neamuri de fală, prin alianță, și ca să fie nobil, doar titlurile îi mai lipsesc. (Ed. 4.)

3

Reabilitări, cuvînt folosit la tribunale, care a făcut să se învechească și să ajungă demodată expresia *hrisoave de noblețe*², pe vremuri atît de franțuzească și de uzuală. Reabilitarea presupune că *un om îmbogățit este de viță nobilă* și că e nevoie să fie nobil mai mult decît din punct de vedere moral; că într-adevăr tatăl lui a putut să-și piardă noblețea, fie trudind la coarnele plugului, fie săpînd cu cazmaua în vie, fie ca negustor ambulant, cu coșul de mărunțișuri în spate, fie purtînd livreaua de slugă; dar că nu este vorba de altceva pentru dînsul decît să reintre în vechile drepturi ale strămoșilor, asigurînd dăinuirea armelor din stema casei, aceleași totuși cu cele făurite de el, dar cu totul altele decît

după douăzeci de ani de serviciu, dreptul de a-și transmite slujba și noblețea copiilor. Pierdeau acest drept dacă, urmăriți de creditorii, erau nevoiți să renunțe la slujbă înainte de împlinirea acestui termen. (De unde denumirea de *veteran*.)

¹ Cf. Boileau, *Satira V*, de la v. 115 pînă la versul:

„D'Hozier îi va găsi o puzderie de strămoși în istorie”.

² Prin aceste acte erau înnobilați oamenii de rînd. Termenul de *reabilitare* nu era potrivit decît în cazul celor repuși în drepturile din care decăzuseră.

cele de pe vesela lui de cositor¹; că, pe scurt, hrisoavele de noblețe nu-i mai convin, ele neonorînd decât un om de rînd, adică pe unul care mai caută încă taina îmbogățirii. (Ed. 6.)

4

Tot spunînd într-una că a văzut o minune, un om din popor se convinge fără vreun temei că a văzut o minune; acela care își ascunde neconținut vîrsta socotește, în cele din urmă, chiar și el că e atît de tînăr cît vrea să-i facă pe alții să creadă. Tot astfel și omul de rînd, care s-a obișnuit să spună că se trage din nu știu ce vechi baron sau din ce castelan, din care adevărul este că nu descinde, are plăcerea să creadă că e de viță nobilă. (Ed. 4.)

5

Care sînt oamenii de rînd... ceva mai fericiți și mai căpătuiți, cărora le lipsește blazonul și, în blazonul acesta, un element de primul ordin, suportii, creasta coifului, deviza și — strigătul de luptă? ² Ce-a ajuns deosebirea dintre căști și coifuri? Și denumirile, și folosința au dispărut; nu mai este vorba să le porți frontal sau lateral, deschise sau închise, și acestea cu atîtea sau cu atîtea gratii;

¹ Firește, o ironie. Armele din stemă, născocite de el, nu erau gravate pe veselă, cînd vesela aceasta era de cositor, nu de argint.

² Amămintele acestea de blazon arătau o foarte veche noblețe.

nu ne mai plac amănuntele, trecem de-a dreptul la cununii, că e mai simplu așa ; și ne socotim vrednici de ele și ni le atribuim. Celor mai buni tîrgoveți¹ le mai rămîne încă o anumită pudoare, care nu-i lasă să se împăuneze cu o cunună de marchiz, prea mulțumiți cu cea de conte ; ba unii ohiar nu pornesc s-o caute prea departe, ci o trec de pe firmă de-a dreptul pe rădvan.² (Ed. 4.)

6.

E de ajuns să nu te fi născut într-un oraș, ci într-o colibă pierdută în inima cîmpiei, sau într-o ruină cu temeliiile într-o mlaștină și cu numele de castel, ca să fii crezut nobil doar pe cuvînt.³

7.

Un gentilom de treabă vrea să treacă drept un mic senior și izbutește. Un mare senior își dă aere de prinț⁴ și își ia atîtea măsuri de precauție, încît,

¹ In fr. *bourgeois*. Cf. VIII, § 16. La Bruyère ia atitudine față de burghezii care își dau aere de „mari”.

² Cf. Saint-Simon, V, 318, ed. Boislisle : „Este adevărat că s-a ales praful și pulberea de titlurile de conți și de marchizi, prin puzderia de oameni de nimic, chiar și fără pămînt, care le uzurpă”. „Cheile” arată că este vorba aici de o aluzie la „d-l Camus, prim-președinte al curții ajutoarelor, de cardinalul Le Camus și, printre alți membri ai familiei, de Nicolas Le Camus, negustor cu firma «Pelicanul», pe care toți domnii aceștia și l-au trecut în stea”.

³ Cf. Molière, *Școala femeilor*, actul I, vv. 169—172 și 179—182. Saint-Simon citează cazul marchizului de la Salle.

⁴ Cf. La Fontaine, fabula *Broasca și Boul*, I, 3 :

„Nu ții să aibă soli atîția prinți ?

Burghezii-și fac palate. Vor pași mai toți marchizii...”

tot depănînd nume ilustre, tot revendicîndu-și rangul și precăderea, tot înarmîndu-se cu noi blazoane și cu o genealogie pe care nu i-a ticluit-o D'HOZIER¹, ajunge în sfîrșit un mic prinț. (Ed. 4.)

8

În toate, cei mari se formează și se iau după modelul altora mai mari decît ei, care la rîndul lor, pentru a nu avea nimic comun cu cei mai prejos de ei, renunță cu dragă inimă la toate formulele de onoruri și distincții de care este împovărat rangul lor, preferîndu-i acestei servituți o viață mai liberă și mai comodă. Cei care le calcă pe urme respectă și ei, de pe acum, luîndu-se la întrecere cu dîșii, simplitatea și modestia aceasta ; și astfel vor ajunge, din trufie, să trăiască în chip firesc, ca poporul. Îngrozitor neajuns !² (Ed. 8.)

9

Unii oameni poartă cîte trei nume³, de teamă să nu ducă lipsă ; au nume pentru țară și pentru oraș, pentru serviciu sau pentru ocupația lor. Alții au un singur nume bisilabic, pe care îl înobilează prin

¹ Pierre d'Hozier (1590—1660) și fiul său René (1640—1732), genealogiști vestiți.

² După „cheile” din secolul al XVIII-lea, aluzie „la faptul că răposatul prinț (*Monseigneur*, fratele lui Ludovic al XIV-lea, mort în 1701), ca să semene mai mult cu prințul moștenitor (*Monseigneur le Dauphin*), nu voia să i se spună *alteță regală*, ci *dumneavoastră*, cum i se spunea prințului moștenitor și vlăstarelor casei regale”.

³ Numele de familie, numele feudei și porecla.

particule de îndată ce ajung mai înstăriți. Unul, prin suprimarea unei silabe, face dintr-un nume necunoscut un nume ilustru¹; altul, prin schimbarea unei litere în alta, se travestește și din *Syrus* ajunge *Cyrus*. O seamă de oameni își leapădă numele, pe care și le-ar putea păstra fără umilire, ca să-și ia altele mai frumoase, lucru din care nu au decît de pierdut prin comparația pe care o face mereu lumea între cei care le poartă și bărbații de seamă care le-au purtat.² În sfîrșit, mai sînt și unii care, deși născuți la umbra clopotnițelor pariziene, țin să fie flamanzi sau italieni³, de parcă n-ar exista oameni de rînd în orice țară, și lungesc numele franțuzești cu o terminație străină și cred că provii dintr-o familie mare dacă vii de departe.⁴ (Ed. 4.)

10

Nevoia de bani⁵ a împăcat nobilii cu oamenii de rînd, spulberînd dovada nobleții cu vechime de patru generații.

¹ Delrieux, șeful personalului de la curte, care și-a spus De Rieux.

² Se pot cita numeroase exemple. „Cheile” amintesc de Le Camus de Vienne, care se pretindea descendentul amiralului Jean de Vienne, ucis în lupta de la Nicopole (1396).

³ Președintele Camerei de conturi, un anume Nicolas, ajuns în Italia în timpul războiului pornit de Carol al VIII-lea, și-a schimbat numele în Nicolai. Sonin, fiul unui perceptor general, și-a schimbat numele în Souningen.

⁴ Saint-Simon notează: „Nu știu de ce oamenii au fantezia numelor ciudate; ...pînă și cei care fîși dau seama de slăbiciunea lor îi imită”.

⁵ Cf. Boileau, *Satira* V, de la v. 105.

11

Cîtor copii le-ar fi de folos legea care ar hotărî că pîntecul (mamei) înobilează !¹ Dar pe cîți alții nu i-ar vitregi ! (Ed. 4.)

12

Sînt pe lume puține familii care să nu aibă legături de rudenie, pe de-o parte, cu cei mai de seamă prinți, și pe de alta cu oamenii simpli, din popor.² (Ed. 4.)

13

Ca nobil, n-ai nimic de pierdut : scutiri de impozite, scutiri de îndatoriri, exceptări, privilegii — ce le lipsește celor care au un titlu ? Credeți oare că de dragul nobleții s-au făcut sihaștrii³ nobili ?

Dînșii nu nutresc asemenea deșertăciuni : s-au făcut de dragul foloaselor pe care le trag. Oare nu le stă mai bine așa decît să intre în rîndul huzmetarilor ? Nu mă refer la fiecare în parte, căci juruințele lor se opun la așa ceva, ci mă refer chiar la întregul cin. (Ed. 5.)

¹ Mulți oameni de rînd îmbogățiți se căsătoresc cu fiice de nobili scăpătați, și mulți nobili ajunși la sapă de lemn se căsătoresc cu fete de oameni de rînd îmbogățiți.

² Reminiscentă din Seneca, *Epistula ad Lucilium*. XLIV.

³ „Tagmă călugărească, secretară regală.” (N. lui La Bruyère.) Unele minăstiri și abații cumpărau funcții de secretare regale ca să-și asigure privilegiile respective. Nota lui La Bruyère nu e lipsită de ironie.

14

O declar deschis, ca lumea să fie pregătită și nimeni să nu se arate, într-o bună zi, surprins : dacă se va întâmpla cîndva ca vreo mărime să mă găsească vrednic de oblăduirea sa, și dacă am să-mi fac, în sfîrșit, o avere frumușică, să știi că există un Geoffroy de la Bruyère, pe care toate letopisețele îl așază în rîndul celor mai mari seniori ai Franței ce l-au urmat pe CODEFROY DE BOUILLON ¹ la cucerirea Pămîntului Sfînt : iată, așadar, din cine descind în linie dreaptă. ² (Ed. 5.)

15

Dacă noblețea înseamnă merit, ea se destramă prin tot ce e lipsit de merit ; dacă nu înseamnă merit, nu înseamnă mare lucru. ³

¹ Un Geoffroy de la Bruyère a existat într-adevăr : a participat la cruciada a treia și a murit la asedierea cetății Saint-Jean-d'Acre, în 1191, dar La Bruyère săvîrșește un anacronism, rînduindu-l în suita lui Godefroy de Bouillon, comandantul primei cruciade, care a avut loc cu un secol mai înainte.

² Dom Bonaventure d'Argonne, un dușman al lui La Bruyère, l-a atacat pe autorul *Caracterele*, după moarte, sub semnătura Vigneul-Marville, acuzîndu-l de infumurare. În realitate, referindu-se, chipurile, la sine, își bate joc de pretențiile unor burghezi, care își scorneau strămoși nobili.

³ Păreră că originea nobilă nu are valoare cînd nu este dublată de merite personale a mai fost exprimată și de alți scriitori din secolul al XVII-lea : Corneille (în *Mincinosul*) și Boileau au exprimat-o și ei.

16

Unele lucruri readuse la obîrşii şi la prima lor înfiripare sînt uluitoare şi de neînţeles. Cine poate să conceapă, într-adevăr, că anumiţi abaţi, cărora nu le lipseşte nimic din eleganţa, din moliciunea şi din deşertăciunea bărbaţilor şi a femeilor de felurite condiţii, care se iau la întrecere faţă de femei cu marchizul şi cu oamenii de finanţe şi îi întrec şi pe unii, şi pe ceilalţi, că ei înşişi sînt, dintru începuturi şi potrivit etimologiei ¹ numelor lor, părinţii şi căpeteniile sfinţilor călugări şi ai umililor sihaştri şi că ar trebui să constituie pentru ei un exemplu? Ce forţă, ce dominaţie, ce tiranie a deprinderilor! Şi, fără să pomenim de neorînduieli mai mari, nu trebuie oare să ne temem că vom vedea într-o bună zi un tînăr abate îmbrăcat în catifea gri şi cu înflorituri brodate, ca un cardinal, sau cu alunite artificiale şi boit cu roşu, ca o femeie? (*Ed. 4.*)

17

Că măşcarile zeilor, Venus, Ganimede şi celelalte goliciuni ale lui Correggio ² au fost făcute pentru înalţii prelaţi ai bisericii, care îşi spun urmaşii apostolilor, dovada o constituie palatul Farnese.

¹ Cuvîntul abate (fr. *abbé*) vine din cuvîntul ebraic *abba*, cu înţelesul de tată, prin intermediul cuvîntului *abbas*, *abbatem* din latina vulgară. Cochetăria feţelor bisericesti a format, de-a lungul veacurilor, ţinta multor atacuri vehemente.

² Antonio Allegri Correggio (1489(?)—1534), celebru pictor italian.

18

Lucrurile frumoase sînt mai puțin frumoase cînd nu sînt la locul lor : bună-cuviința le dă desăvîșirea, și rațiunea le dă buna-cuviință. Așadar, n-auzim într-o capelă săltărețul dans *gigue*, nici într-o predică accente teatrale ; nu vedem în temple imagini profane ¹, un CHRIST de exemplu și *Judecata lui Paris* în același sanctuar, nici la persoane închinete bisericii felul de trai și alaiul unui gentilom. ²

19

Să declar oare pe șleau ce cred eu despre ceea ce se cheamă în lume o frumoasă slujbă pentru mîntuirea sufletului ; un decor adesea profan, locurile reținute dinainte și plătite, programe ³ împărțite ca la teatru, întrevederi și întâlniri frecvente, șopotiri și discuții asurzitoare, careva urcat la o tribună de unde vorbește pe un ton familiar și searbăd, fără altă rîvnă decît să strîngă mulțimea, ținîndu-i de urît pînă cînd se aude o orchestră — s-o spun ? — și niște glasuri care fac repetiții de multă vreme ? E rostul meu să strig în gura mare că rîvna pentru lăcașul Domnului mă mistuie și să dau la o parte vîlul ușor care

¹ „Tapiterii.” (N. lui La Bruyère.)

² Toate afirmațiile din acest paragraf sînt ironice, deoarece lucrurile stăteau altfel în realitate.

³ „Motetul tradus în versuri franțuzești de către L.L. **.” (N. lui La Bruyère.) Este vorba de motetele (bucăți de muzică religioasă, compuse pe un text liturgic latin) lui Lorenzani. Pe vremea aceea, programele conțineau libretul baletului, al operei sau textul tragediei respective.

acoperă tainele, martore ale unei astfel de necuviințe ? Cum adică ? Pentru că nu se dansează încă la TT ** ¹ mă va sili careva să numesc tot spectacolul acesta slujbă bisericească ? (Ed. 8.)

20

Nu mai vezi pe nimeni făcînd juruințe, nici pele-rinaje pentru a obține de la un sfînt milostivirea unui duh mai blajin, a unui suflet mai recunoscător, pentru a fi mai drept și a săvîrși mai puțin rău sau pentru a se tămădui de vanitate, de îngrijorarea fără rost și de înclinarea către glumele răutăcioase.

21

Ce idee mai năstrușnică decît să-ți închipui o mulțime de creștini și de creștine întruniți în anumite zile într-o sală, ca să aplaude o trupă de excomunicați, care nu sînt excomunicați decît din pricina plăcerii pe care le-o oferă lor, plăcere plătită dinainte ? Mi se pare că ar trebui ori să se închidă teatrele, ori să fie privită cu mai puțină severitate îndeletnicirea actorilor de teatru.

¹ La mînăstirea călugărilor theatini, înființată de Mazarin în 1648. Pentru concertele religioase, pe care le anunțau cu afișe mari, călugării încasau o taxă de intrare de 10 soli, fapt care i-a scandalizat pe mulți contemporani. Concertele acestea erau prezentate sub forma unor slujbe pentru odihna morților (fr. *saluts*).

22

În acele zile hărăzite pocăinței, călugărul spovedește, în vreme ce preotul tună de la amvon împotriva călugărului și a partizanilor lui. Cătare femeie evlavioasă pleacă de la altar, și la predică aude că a săvârșit o nelegiuire. Nu există oare în sânul bisericii o putere în măsură ori să îndrăzească gura preotului ori să suspende, pentru o vreme, împuternicirile călugărului *barnabit*¹ ?

23.

În cadrul parohiilor există o plată mai ridicată pentru o căsătorie decât pentru un botez, și alta mai ridicată pentru un botez decât pentru o spovedanie; s-ar zice că există o taxă pe sfintele taine, care prin aceasta devin mai prețuite. Dătina aceasta nu iese, în fond, nimic; iar cei care primesc bani pentru sfintele slujbe nu socotesc că le vînd; tot astfel cum cei care dau bani pentru ele nu se gîndesc că le cumpără; sînt, poate, aparente urite, de care ar trebui scutiți oamenii simpli și necucernicii.

24.

Un paroh de o desăvîrșită sănătate și cu obraji fragezi, cu cămașă fină și cu dantelă venețiană și

¹ Călugăr din ordinul barnabiților, înființat la Milano în secolul al XVI-lea. Atacul lui La Bruyère este îndreptat împotriva unui barnabit chietist, probabil părintele La Combe, duhovnicul d-nei Guyon, o adeptă a chietismului.

are locul în strană, lângă purpura magistraților și blănurile celor de la Universitate, și își face acolo digestia, în vreme ce călugărul *feuillant*¹ sau călugărul *recollet*² își părăsește chilia și schivnicia, de care este legat prin juruința lui și prin canoanele bunei-cuviințe, ca să vină să le țină o predică, lui și enoriașilor lui, primindu-și plata cuvenită ca pentru un vig de stofă. Parcă vă și văd că mă întrerupeți și îmi spuneți : „Cîtă severitate ! Și cît e de nouă și de puțin așteptată ! N-ați vrea cumva să le interziceți, păstorului și turmei lui, cuvîntul Domnului și pîinea *Evangeliei* ?“ Dimpotrivă, aș vrea s-o împartă chiar el, dimineata și seara, în lăcașurile sfinte, în cămine, în piețele publice, chiar și pe acoperișuri, și aș mai vrea ca nimeni să nu rîvnească la o funcție atît de însemnată și de trudnică decît cu gînduri, cu talente și cu plămîni meniți a-l face să merite daniile și bogatele retribuții legate de o asemenea funcție ; sînt nevoit, este adevărat, să-i găsesc o scuză unui paroh în privința acestei purtări, datorită unei datini moștenite, pe care o află înscăunată și pe care o va lăsa acelui ce va veni după dînsul ; dar tocmai datina aceasta bizară, lipsită de temei și de îndreptățire, n-o pot eu aproba și o socotesc mai prejos chiar de alta, aceea de a pretinde plată de patru ori pentru aceeași înmormîntare : pentru tine, pentru drepturile tale, pentru prezența și pentru asistența³ ta. (*Ed.* 6.)

¹ Călugăr dintr-un ordin monahal supus canoanelor sfîntului Bernard. Și-a luat numele acesta de la numele unui sat din Languedoc.

² Călugăr reformat din ordinul Sfîntului Francisc.

³ Drepturile acestea au fost reglementate în 1693, de către arhiepiscopul Parisului.

25

Cu douăzeci de ani de serviciu într-un post de mîna a doua, *Tite* nu este încă vrednic de postul principal, rămas vacant ; nici talentele, nici învățătura, nici viața lui pilduitoare, nici dorințele enoriașilor nu l-ar putea înscăuna în postul acesta ; se ivește ca din pămînt o altă față bisericească, și îl ocupă. *Tite* este respins sau dat afară. Nu se plînge. Așa e datina. (*Ed.* 4.)

26

„Eu, spune canonicul-șef, sînt dirijorul corului ; cine mă va putea sili să mă duc la utrenii ? Nici cel care a fost înaintea mea nu se ducea. Să fiu eu mai prejos de el ? Se cuvine oare să las slujba să decadă cît timp o îndeplinesc eu, sau s-o transmit așa cum am primit-o ?“

„Nu interesul mă îndeamnă, spune dascălul, ci o fac de dragul funcției pe care o ocup : ar fi tare neplăcut ca un mare canonic să participe la slujbă, cîntînd în cor, în vreme ce relicvetnicul, arhidiaconul, duhovnicul și marele-vicar se socotesc scutiți.“

„Am temei serios, zice căpetenia consiliului de canonici, să-mi cer leafa fără să mă duc la slujbă ; de douăzeci de ani bătuți pe muchie dorm în tihnă în fiecare noapte și țin să închei așa cum am început ; nimeni n-are să mă vadă înjosindu-mi titlul ; ce mi-ar folosi să fiu în fruntea consiliului de canonici ? Exemplul meu nu are nici o importanță.“

În sfîrșit, între ei toți, care mai de care se întrece să nu-l preamărească pe Dumnezeu, care mai de care

caută să arate, în virtutea unei îndelungate datini, că nu e obligat s-o facă; râvna de a nu se duce la slintele slujbe n-ar putea să fie mai vie, nici mai aprinsă. Clopotele răsună în noaptea liniștită; și melodia lor, care trezește cîntăreții și copiii din cor, îi adoarme pe canonici, îi scufundă într-un somn plăcut și ușor, îmbelsugat în vise frumoase; dinșii se scolă tirziu și se duc la biserică pentru a fi plătiți c-au dormit. ¹ (Ed. 5.)

27

Cine și-ar putea închipui, dacă experiența nu ne-ar pune-o în fața ochilor, cu cîtă greutate se hotărăsc oamenii de bunăvoie, la propria lor fericire; cine și-ar putea închipui că avem nevoie de oameni cu anumite veșminte, care printr-o cuvîntare pregătită dinainte, duioasă și răscolitoare, prin anumite modelări ale glasului, prin lacrimi, prin mișcări care-i fac să asude și să iatovescă înduplecă, în sfîșit, un om, creștin și cun judecată, a cărui boală este fără tămăduire, usă în oraș pe calea pierzaniei, ci să și caute mîntuire? (Ed. 4.)

28

Eiica lui Aristippe este bolnavă și în primejdie; trimite pe cineva la tatăl ei, vrea să se împacă cu el și să moară în bune relații. Bărbatul acesta atît de

¹ Brillouin spune că prezența la utrenii era necesară pentru încasarea salariului. La Bruyère își va fi adus aminte de *Strana* lui Boileau (cap. I, vv. 17—24).

înțelept, care dă povețe unui întreg oraș, are să facă oare, din propria lui inițiativă, acest pas atât de chibzuit și are s-o înduplece și pe soția lui? Nu va fi nevoie, pentru a-i urni pe amîndoi, de îndemnul îndrumătorului spiritual? ¹ (Ed. 4.)

29

O mamă, nu zic care cedează și se înclină în fața vocației fiicei sale, ci care o călugărește își ia asupra-și grija unui suflet, răspunde de el chiar în fața lui Dumnezeu, îl ia pe cheazășie. Pentru ca o astfel de mamă să n-o apuce pe drumul pierzaniei, fiica ei trebuie să se mîntuiască. ² (Ed. 5.)

30

Un om joacă și ajunge în sapă de lemn; o căsătorește, totuși, pe cea mai mare dintre cele două fiice ale lui cu ce brumă a mai putut salva din mîinile unui *Ambreville*. ³; mezina este pe punctul de a se

¹ „În secolul al XVII-lea, precizează Servois, îndrumătorul spiritual (*le directeur*) se deosebea de duhovnic (*le confesseur*). Mulți cucernici și mai ales multe cucernice nu-i cereau îndrumătorului spiritual dezlegarea de păcatele mărturisite, ci povețe referitoare la viața spirituală și la viața de toate zilele.”

² În *Cuvînt la moartea Anei de Gonzaga*, Bossuet s-a ridicat împotriva părinților care își călugăreau odraslele eu silă.

³ Adică ale unui țilhar. *Ambreville* sau *Ambleville*, căpetenia unei cete de vagaboîzi, grațiat în cîteva rînduri pentru

călugări și nu are altă chemare decît patima tatălui ei pentru jocurile de noroc. (Ed. 6.)

31

S-au aflat fete virtuozose, sănătoase, pline de zel și cu o adevărată chemare către călugărie; dar nu erau destul de bogate ca să facă, într-o abație bogată, jurniță de sărăcie. ¹ (Ed. 4.)

32

Acela care cumpănește în privința alegerii unei abații sau a unei simple mînăstiri, în care să se închidă, ridică vechea problemă a stării democratice și a stării despotice. ² (Ed. 4.)

isprăvile lui, a fost prins în sfîrșit și ars pe rug în 1686, „pentru cumpănitul cuvinte pîngăritoare, pe care le rostise”, cum notează Dangeau în *Jurnalul* său.

¹ Această observație plină de duh pare să fi fost rostită prima dată de Camus, episcop de Belley, ca o critică severă la adresa mînăstirilor care nu primeau printre călugărițe decît fete cu zestre mare. Tribunalul interzisese, în 1667, acest abuz, iar Ludovic al XIV-lea confirmase decizia Tribunalului printr-un edict, în ciuda nemulțumirilor stîrnite printre fețele monahale.

² Starețele abațiilor de maici erau numite de rege, în vreme ce starețele mînăstirilor obișnuite de maici erau alese de maicile respective. Se pare însă că La Bruyère face aluzie și la disciplina, mai puțin riguroasă, care domnea în abațiile bogate.

33

A săvîrși o nebunie și a te căsători dintr-o *dragoste trecătoare* înseamnă să te căsătorești cu *Mélite*¹, care este tînără, frumoasă, cuminte, econoamă, și jinduită și care te iubește, dar are mai puțină avere decît *Ægine*, pe care ți-o propune cineva și care, o dată cu o zestre bogată, aduce bogate înzestrări ca să-și prăpădească și zestrea², și cu ea, toată averea ta. (*Ed.* 4.)

34

Odinioară, căsătoria era un lucru anevoios și riscant ; era o rostuire de îndelungată dăinuire, o treabă serioasă, care merita să fie bine chibzuită : erai pentru toată viața soțul soției tale, bună sau rea : aceeași masă, aceeași locuință, același pat ; nu scăpai de ea cu o pensie ; cu copii și cu o gospodărie întreagă, nu aveai înfățișarea și marile plăceri ale burlăciei.

35

Faptul că te ferești să fii văzut cu o femeie care nu e soția ta e dovada unei pudori bine plasate ; faptul că te simți oarecum stingherit că te afli în lume cu unele persoane a căror reputație este ținta clevetirilor e un lucru lesne de înțeles. Dar ce jenă fără rost îl

¹ Poate o reminiscență din prima comedie a lui Corneille, *Mélite*, inspirată dintr-o asemenea *dragoste trecătoare*. (Cuvîntul *amourette*, din vorbirea familiară a vremii, este subliniat în text ca atare.)

² Michelet avea să spună și el : „Vrei să ajungi în sapă de lemn ? Însoară-te cu o femeie bogată !”

face pe un bărbat să roșească de propria lui soție și îl împiedică să se arate în lume cu aceea pe care și-a ales-o ca pe-o tovarășă de viață de care să nu se mai despartă, aceea care trebuie să întruchipeze pentru el bucuria, plăcerile și toată societatea lui ; cu aceea pe care o iubește și o stimează, care este podoaba lui, a cărei minte, a cărei valoare, a cărei virtute și a cărei alegere îi fac cinste ? De ce nu începe oare să roșească de el însuși în această căsătorie ? (Ed. 5.)

Cunosc puterea obiceiului¹ și în ce măsură stăpânește el oamenii și înfrânează moravurile, chiar și în lucrurile cele mai lipsite de rațiune și de temei ; îmi dau totuși seama că eu aș avea obraznicia de a mă plimba pe la tribunale și de a fi văzut alături de o ființă care ar fi soția mea. (Ed. 5.)

36

Nu este o rușine, nici o greșeală pentru un tânăr când se însoară cu o femeie înaintată în vîrstă ; e uneori prudență, e o măsură de prevedere. Mîrșăvia constă în a-și bate joc de binefăcătoreea lui prin comportări nedemne, care îi arată că este victima unui fățarnic și a unui ingrat. Dacă simularea are vreo scuză, o are când simulezi prietenia ; dacă îți este îngăduit să înșeli pe cineva, îți este îngăduit numai atunci când sinceritatea ar fi prea brutală.

— Dar o asemenea femeie trăiește mult.

— Ai prevăzut cumva vreo clauză că va trebui să moară după ce ți-a cedat averea cu acte și ți-a achitat

¹ Pe tema aceasta, Lachaussée a scris o comedie : *Prejudicata la modă*.

toate datoriile ? După ce a făcut lucrul acesta important nu-i mai rămîne oare decît să-și curme viața, luînd opiu sau cucută ? E vina ei că trăiește ? Dacă o să mori tu înaintea celei ale cărei funeralii le și puseseseși la punct, pregătindu-i o înmormîntare cu toată pompă, în dangătele tuturor clopotelor bisericii, este ea răspunzătoare ? (Ed. 5.)

37

De multă vreme există în lume un mod¹ de a-ți fructifica averea, care este neconținut practicat de unii oameni cinstiți și înfierat de iscușiți învățați.

38

S-au văzut mereu în stat anumite funcții care par că n-au fost concepute întîia oară decît să îmbogățească un singur om în dauna mai multora ; capitalurile sau banii unor persoane particulare curg mereu în ele, neconținut. Să mai spun că nu se mai întorc sau că nu se mai întorc decît tîrziu² ? Sînt ca un hâu, ca o mare care primește apele fluviilor și care nu le dă îndărăt, sau dacă le dă îndărăt, le dă prin conduite

¹ „Bilete și obligații.“ (N. lui La Bruyère.) Adică împrumutul cu dobîndă și camătă, condamnate de părinții bisericii și de învățați încă din evul mediu, dar folosite mereu și în secolul al XVII-lea. Biletul era un act privat, iar obligația un act public.

² „Consignații.“ (N. lui La Bruyère.) Este vorba de sumele depuse în mîinile grefierilor pînă la soluționarea unui proces, care de obicei se tot amîna mereu.

tănuite și subterane, fără să se vadă, sau fără ca marea să fie mai puțin mare și umflată ; și asta numai după ce s-a bucurat de ele vreme îndelungată și nu mai poate să le rețină. (Ed. 4.)

39

Capitalul investit ¹, odinioară atât de sigur, atât de sfânt și de inviolabil, a ajuns cu timpul, prin străduințele celor care îi purtau de grijă, un bun pierdut. Ce-mi mai trebuie alt secret ca să-mi dublez veniturile și să strâng ban peste ban ? Să intru la arenda impozitelor adunate de la cei ce au dobândit bunuri bisericești sau la ajutoarele provenite din contribuțiile indirecte ? Să mă fac avar, arendaș de impozite sau administrator al vreunui spital ? (Ed. 6.)

40

Dumneata ai o monedă de argint sau chiar o monedă de aur ; nu e de ajuns ; numai numărul lor mare e productiv. Fă, dacă poți, o grămadă considerabilă, care să se înalțe în formă de piramidă, și pentru rest las' pe mine. Nu ești nici de viță nobilă, n-ai nici duh, nici talente, nici experiență, dar ce-are-a face ? Ai grijă să nu-ți scadă grămada de bani, și am să-ți fac eu rost de un post atât de înalt, încît

¹ Potrivit „cheilor“, aluzie la bancruta spitalelor din Paris și a incurabililor, care i-a sărăcit, în 1689, pe depunători. Capitalul investit, așa-numitul fond pierdut, era o sumă la care renunța depunătorul, în schimbul unei anumite pensii viagere.

ai să stai cu capul acoperit în fața stăpînului dumitale, dacă o să ai un stăpîn ; va fi chiar foarte suspus dacă, cu bănetul dumitale, care se tot înmulțește de la o zi la alta, n-am să fac în așa fel încît să se descopere el în fața dumitale. ¹ (*Ed.* 7.)

41

De zece ani încheiați, *Orante* tot cheltuiește mereu, pentru a i se pune pe rol, la un anumit tribunal, un proces pentru o cauză dreaptă, de importanță capitală, în care este în joc toată averea ei ; va ști — poate — peste cinci ani ce judecători vor judeca procesul și în fața cărui tribunal va trebui să pledeze tot restul vieții ei. (*Ed.* 4.)

42

Aplaudăm datina ² care s-a înscăunat în tribunale de a-i întrerupe pe avocați în toiul pledoariei lor, de a nu-i lăsa să-și arate elocvența și duhul, de a-i readuce la subiect și la expunerea seacă a dovezilor, care stabilesc cauzele și drepturile părților ; și măsura aceasta atît de aspră, care le lasă oratorilor părerea de rău de a nu fi rostit ticlurile cele mai strălucite din discursurile lor, care izgonește elocvența din singurul loc unde era la locul ei și care va face din Tribunal o jurisdicție mută, este autorizată de un argu-

¹ Cf. Boileau, *Satira VIII*, de la v. 183.

² Potrivit „cheilor“, s-a introdus în tribunale sub președinția lui Novion.

ment temeinic și fără replică, acela de a face judecarea proceselor mai expeditivă ; numai că este de dorit să fie mai puțin uitată în orice altă împrejurare și, dimpotrivă, să reglementeze formalitățile grefei ca și ședințele tribunalelor și să se scurteze procesele-verbale de ședință, cum s-au scurtat pledoariile. (Ed. 4.)

43

Datoria judecătorilor este să facă dreptate ; meseria lor este s-o amâne. Unii își cunosc datoria, dar își fac meseria.

44

Cel care solicită bunăvoința judecătorului nu-i face cinste ; căci, ori nu are încredere în priceperea lui și nici în cinstea lui, ori caută să-l cîștige de partea lui, ori îi cere o nedreptate.¹

45

Există judecători pe lângă care trecerea și autoritatea de care se bucură, drepturile prieteniei și ale înrudirii prin alianță ale unei părți dăunează unei cauze drepte ; și pe care o prea mare exagerare în a trece drept incompatibil îi face să fie nedrepti. (Ed. 4.)

¹ Cf. Molière, *Mizantropul*, I, 1. și comentariile lui J.-J. Rousseau din *Scrisoare despre spectacole*.

46

Magistratul cochet sau galant e mai rău, în urmările pe care le are purtarea lui, decât unul dezământat : acesta își ascunde legăturile și locurile pe care le frecventează și adesea nu știi pe ce cale să ajungi până la el ; primul rămâne descoperit prin miile de slăbiciuni cunoscute de lume și ajungi la el prin toate femeile cărora ține să le fie pe plac. (*Ed. 4.*)

47

Puțin mai lipsește ca religia și justiția să nu fie pe picior de egalitate, în stat, și ca magistratura să nu-și investească oamenii, cum își investește biserica preoții ; purtătorul de robă n-ar putea să danseze la bal, să se arate la spectacolele de teatru, să renunțe la hainele simple și modeste fără să consimtă la propria lui înjosire ; și e ciudat că a trebuit o lege pentru a-i reglementa ținuta¹ și a-l constrânge astfel să fie grav și mai respectat. (*Ed. 4.*)

48

Nu există nici o meserie care să nu-și aibă ucenicia ei ; și urcînd de la rangurile cele mai modeste pînă la cele mai înalte, observi în toate o perioadă de practică și de deprindere care te pregătește pentru slujbă,

¹ O hotărîre din 1684 i-a obligat pe consilieri să poarte și în oraș aceeași înbrăcăminte ca la tribunal. Potrivit „scheilor”, hotărîrea aceasta a fost cerută de „d-l de Harlay, pe atunci procuror general”. Cf. cap. III, § 29.

perioadă în care greșelile sînt fără urmări și duc, dimpotrivă, la desăvîrșire. Chiar și războiul, care nu pare să se iște și să dăinuiască decît din neînțelegere și dezordine, își are normele lui ; oamenii nu se măcelăresc în cîmp deschis, pe plutoane și pe cete, fără să fi învățat cum, ci seucid metodic ; există o școală a războiului ; dar unde este școala magistratului ? Există o uzanță, legi, datini ; unde este vremea — o vreme destul de îndelungată — pe care o folosim ca să le asimilăm și să învățăm din ele ? Încercarea și ucenicia unui adolescent care trece de la nuiua dascălului de-a dreptul la roba de purpură¹, întrucît cumpărarea funcției a făcut din el un judecător, stau în a da hotărîri fără apel despre viața și averile oamenilor. (Ed. 4.)

49

Meritul de căpetenie al oratorului este probitatea ; fără ea, ajunge un simplu declamator, schimbă ori exagerează faptele, falsifică citatele, calomniază, își însușește patima și ura celor pentru care vorbește ; face parte din categoria acelor avocați despre care spune zicala că sînt plătiți ca să turuie insulte. (Ed. 4.)

50

„Este drept, se zice, suma aceasta îi este datorată, și dreptul acesta e un drept dobîndit. Dar să vedem

¹ Magistratii Tribunalului purtau robe de purpură. Funcțiile cumpărîndu-se, nu e de mirare că unii ajungeau foarte tineri în funcții înalte. (*Despre cumpărarea funcțiilor*, cf. VII, § 9.)

cum va îndeplini această mică formalitate ; dacă o uită, nu se mai ocupă de ea ; și în consecință, își pierde suma, sau este, *incontestabil*, decăzut din dreptul lui ; or, va uita formalitatea aceasta“. Iată ce numesc eu o conștiință de procedurist chițibușar. (Ed. 5.)

O frumoasă maximă pentru tribunal, folositoare publicului, plină de judecată, de înțelepciune și de dreptate ar fi tocmai opusa celei care spune că forma ei primează fondul.

51

Schingiuirea ¹ este o născocire minunată și absolut sigură pentru a duce la pieire un nevinovat cu o fire slabă și a salva un vinovat robust. (Ed. 4.)

52

Un vinovat pedepsit este un exemplu pentru mișei ; un nevinovat condamnat îi privește pe toți oamenii cinstiți. (Ed. 6.)

Mai c-aș spune despre mine : „Nu voi fi hoț sau ucigaș ; nu voi fi cîndva pedepsit ca atare“, dar ar însemna să vorbesc cu mare îndrăzneală. (Ed. 6.)

O situație jalnică este situația unui om nevinovat ² pe care zorul și procedura l-au învinovățit de o crimă ;

¹ Montaigne spunea și el, înfierînd-o, că este mai curînd o probă a răbdării decît a adevărului. În ciuda protestelor, schingiuirea n-avea să fie desființată în Franța decît sub domnia lui Ludovic al XVI-lea.

² La Bruyère avea în minte atîtea exemple de nevinovați condamnați pe nedrept. Mărchizul de Langlade, acuzat de

dar situația judecătorului său poate fi oare mai puțin de plîns ? (Ed. 6.)

53

Dacă mi-ar povesti cineva, că a existat pe vremuri un șef de poteră ¹ sau unul dintre acei slujbași puși să urmărească tîlharii și să-i stîrpească de pe fața pămîntului, care îi cunoștea pe toți de multă vreme, după nume și după chip, le știa furturile, adică felul, numărul și cantitatea lor, pătrundea atît de adînc în toate acele profunzimi și era atît de inițiat în toate misterele acelea groaznice, încît a putut să-i restituie unui bărbat cu vază o bijuterie ce i se luase în mulțime, la ieșirea de la o adunare, și din pricina căreia păgubașul era pe punctul să facă mare zarvă, încît Tribunalul a intervenit, chemîndu-l în judecată pe acel ofițer — aș privi întîmplarea aceasta ca pe unul dintre lucrurile care intră în seama istoriei, dar pe care timpul o face de necrezut ; cum aș putea crede, așadar, că trebuie să presupunem, din fapte recente, cunoscute, cu precizarea împrejurărilor, că o complicitate atît de vătămătoare mai dăinuiește încă și că s-a transformat într-un joc și a devenit o datină ? (Ed. 6.)

furt, fusese condamnat la galere, unde a murit în 1689, iar soția lui — otrăvită. În 1693, după descoperirea adevăraților autori ai furtului, au fost reabilitați de Tribunal.

¹ „Cheile” spun că ar fi vorba de un anumit Francine de Grandemaison, „care i-a restituit d-lui de Saint-Pouange un inel cu diamante ce i se furase la ieșirea de la Operă”.

54

Pe cîți bărbați — care sînt tari împotriva celor slabi, dîrji și neînduplecați în fața rugămintilor oamenilor de rînd, fără nici o atenție pentru cei mici, rigizi și severi în lucrurile cele mai mărunte, care refuză unicele daruri și nu ascultă nici de rude, nici de prieteni — îi pot îndupleca numai femeile ! (Ed. 4.)

55

Nu este chiar absolut cu neputință ca o persoană care se bucură de o mare trecere să piardă un proces.¹

56

Muritorii care vorbesc prin testamentele lor pot să se aștepte să fie ascultați ca niște proroci ; dar fiecare își trage spuza pe turta lui și îi interpretează în felul lui, vreau să spun după dorințele și interesele lui. (Ed. 5.)

57

Este adevărat că există oameni despre care se poate spune că moartea le statornicește mai puțin ultima

¹ Un predicator celebru, Bourdaloue, observa și el : „...În ciuda dreptății și a legilor, cei slabi își pierd mai totdeauna procesele”.

vrere decît le smulge, o dată cu viața, nehotărîrea și îngrijorarea ; cît timp sînt teferi, un fel de ciudă îi face să-și întocmească testamentul ; se potolesc și rup ciorna testamentului și o aruncă în foc ; nu au, totuși, în caseta lor mai puține testamente decît almanahuri pe masă ; le socotesc pe ani ; al doilea testament este distrus de testamentul al treilea, care este nimicit și el de altul, mai bine rumegat, și acesta de un al cincilea, *olograf*¹. Dar dacă cel care are interesul să distrugă testamentul nu e nici destul de necinstit ca să-l distrugă, cînd poate, nici destul de puternic ca să obțină casarea lui, trebuie să-i suporte clauzele și condițiile ; căci hotărîrile oamenilor celor mai nestatornici pot oare apărea mai bine decît dintr-un ultim act, semnat de mîna lor, și după care n-au avut cel puțin răgazul să-și aștearnă pe hîrtie o vrere cu totul opusă ? (*Ed.* 5.)

58

Dacă n-ar exista un testament pentru a stabili dreptul moștenitorilor, nu știu dacă ar mai fi nevoie de tribunale pentru rezolvarea neînțelegerilor dintre oameni ; judecătorii ar fi limitați aproape la trista funcție de a-i trimite la spînzurătoare pe tîlhari și pe incendiatori. Pe cine vezi în ascunzișurile camerelor, la parchet, la ușa sau în sala de ședințe a magistratului ? Niscaiva moștenitori de drept — *ab intestat*² ? Nu, legile au avut grijă de drepturile lor de moștenire. Îi vezi pe moștenitorii testamentari, care ple-

¹ Scris în întregime, datat și semnat de mîna testatorului.

² Moștenitori de drept, fără testament (lat.).

dează pe baza interpretării unei clauze sau a unui articol ; vezi persoanele dezmoștenite ; pe cei care se plîng de un testament întocmit pe îndelete, cu o matură chibzuință, de către un om serios, priceput, conștiincios, care a fost ajutat cu o bună povață ; pe cei care se plîng de un act în care proceduristul n-a omis nimic din jargonul și din ticluirile obișnuite ; un act semnat de testator și de martori publici și parafat ; și tocmai în starea aceasta este casat testamentul și declarat nul. (Ed. 5.)

59

Titius asistă la lectura unui testament cu ochii roșii și umezi și cu inima strînsă de pierderea celui pe care speră că-l va moșteni ; un articol din testament îi dă funcția testatorului, altul — rentele cuvenite de la Primăria Parisului, al treilea îl face stăpîn pe o moșie, la țară ; există o clauză care, bineînțeles, îi acordă o casă situată în mijlocul Parisului, așa cum se găsește, cu mobilier cu tot : durerea lui sporește, lacrimile îl podidesc. Cum le-ar mai putea stăvili ? Se vede titularul unei funcții, se vede cu locuință la țară și la oraș, cu mobilier în amîndouă, se vede benchețuind la o masă îmbelșugată și cu rădvan la scară : „*Era oare pe lume un om mai cinstit și mai bun decît răposatul ?*“ Testamentul are și un codicil, care trebuie citit : adaosul acesta face din *Maevius* legatarul universal și-l trimite apostolește ¹ îndărăt în mahalaua lui, fără rente, fără titlu. Își șterge lacrimile ; acum e rîndul lui *Maevius* să-și arate întristarea. (Ed. 5.)

¹ Fără rădvanul în care se și închipuia lăfăindu-se.

Legea care interzice uciderea unui om nu cuprinde, oare, în interzicerea aceasta, fierul, otrava, focul, apa, capcanele, forța folosită fătiș, în sfârșit, toate mijloacele care pot servi omuciderii ? Legea care le ia soților și soțiilor puterea de a-și lăsa ¹ unui altora averea prin testament n-a cunoscut oare decât căile directe și imediate ale transmiterii bunurilor ? A omis să le prevadă pe cele indirecte ? A introdus fideicomisii, sau doar îi tolerează ? Avînd o soție care îți este dragă și care îți supraviețuiește, îți lași averea, prin testament, unui prieten credincios, dintr-un sentiment de recunoștință pentru el sau poate dintr-o încredere nespus de mare, fiind încredințat că va da o bună întrebuințare averii pe care i-o lași ? Îi faci acte celui pe care poți să-l bănuiești că n-are să i-o transmită persoanei respective, căreia vrei într-adevăr să-i lași moștenirea ? Se cuvine să tratezi prin viu grai sau în scris, e nevoie de pact sau de jurăminte pentru a realiza această înțelegere secretă ? Oamenii nu-și dau oare seama, cu prilejul acesta, ce anume pot spera unii de la alții ? Și dacă, dimpotrivă, proprietatea unei asemenea averi este atribuită fideicomisului, de ce acesta își pierde reputația păstrînd averea pentru el ? Din ce se inspiră satira și vodevilurile ? ² Ar vrea

¹ Cf. Molière, *Bolnavul închipuit*, I, 7.

² *Le Chansonnier Maurepas* conține o pățanie asemănătoare cu a unui anume Hennequin, procuror general al marului consiliu, satirizat pentru că a vrut să-și însușească bunurile lăsate de d-na Falentin, cu rugămintea de a le transmite soțului ei. Pînă la urmă, d-l Falentin a trebuit să facă rost de un alt testament, care indica un fideicomis mai cinstit.

cineva să-l compare cu deținătorul unui bun încredințat, care își mănâncă încrederea, cu servitorul care fură banii pe care i-a încredințat stăpînul ca să-i înmîneze cuiva ? N-ar avea dreptate ; e oare o mirșăvie să nu fii darnic și să păstrezi pentru tine un lucru al tău ? Stranie încurcătură, grozavă povară fideicomisul ! Dacă, din respect față de lege, îți însușești avutul încredințat, dar cu acte legale de deplină proprietate, nu mai trebuie să fii socotit în rîndul oamenilor cinstiți ; dacă, din respect față de un prieten mort, procedezi potrivit intențiilor lui și-i transmiți văduvei lui averea, devii confidențiar și calci legea. „Așadar, legea nu se prea potrivește cu părerea oamenilor ?” „Se prea poate ; și nu este cazul să spun aici nici : «Păcătuiește legea», nici «Se înșală oamenii».” (Ed. 5.)

61

Aud spunîndu-se despre o seamă de persoane particulare sau despre o seamă de cercuri : „Cutare și cutare tagmă își contestă una alteia întietatea ; președinții de tribunale și *pairii* își contestă prioritatea”¹. Mi se pare că, dintre doi, acela care evită să se întilnească la adunări cu celălalt este cel care cedează și care, simțîndu-și slăbiciunea, conchide chiar el în favoarea concurentului său. (Ed. 8.)

¹ Cum președintele Tribunalului prezida sedințele în absența regelui, el se socotea pe picior de egalitate cu *pairii* sau cu principii de sînge regal și revendica drepturile cuvenite rangului. Saint-Simon relatează nenumăratele certuri provenite din jinduirea priorității.

62

Typhon îi procură unei mărimi câini și cai ; și cîte altele nu-i procură ! Protecția de care se bucură îl face îndrăzneț ; în provincia lui, nefiind pedepsit de nimeni, este asasin și sperjur, e tot ce-i place să fie ; incendiază casele vecinilor și n-are nevoie să se ascundă. Trebuie, pînă la urmă, ca însuși suveranul să intervină pentru pedepsirea lui.¹ (*Ed.* 4.)

63

Tocane, lichioruri, gustări, mîncări ușoare înainte de desert, toate cuvinte care ar trebui să fie barbare și de neînțeles în limba noastră ; și dacă este adevărat că n-ar trebui folosite în plină pace, néservind decît să întrețină luxul și lăcomia, cum pot fi oare auzite în timpul războiului² și al mizeriei obștești, în văzul dușmanului, în ajunul unei lupte, în timpul unui asediu³ ? Unde se pomenește de masa lui *Scipio* sau a lui *Marius* ? Citit-am undeva că *Miltiade*, că

¹ Memoriile lui Flécher arată multe din mirșăviile de căre erau în stare atît vechilii nobililor de provincie, cît și stăpîinii lor. Din cînd în cînd, regele trimitea judecători pentru pedepsirea acestor tirani.

² În *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*, Voltaire descrie amănunțit luxul și risipa pe care le făceau comandanții în timpul campaniilor.

³ Potrivit „cheilor“, aluzie la asediul Filisburgului, în 1688, comandat de prințul moștenitor, secundat de mareșalul Duras. Ospetele în vase de argint au depășit cu mult luxul pe care îl adusese în campanie marchizul d'Humières la asediul cetății Arras (1654). Atitudinea antimilitaristă a lui La Bruyère se mai poate vedea și din cap. IX, § 41, și XII § 96.

Epaminondas și *Agésilas* o duceau în ospete cu mîncări fine? Tare aș vrea să nu se menționeze finețea, eleganța și somptuozitatea generalilor decît după ce nu mai rămîne nimic de spus în privința lor și s-au epuizat toate amănuntele privitoare la o bătălie cîștigată și la un oraș cucerit; mi-ar plăcea chiar ca ei să fi ținut să se lipsească de un asemenea elogiu. (Ed. 6.)

64

*Hermippe*¹ este sclavul a ceea ce numește el micile lui plăceri; le sacrifică dătinile în vigoare, obiceiul, modele, buna-cuviință; le caută în toate, renunță la una mai mică pentru alta mai mare, nu neglijează nici una dintre cele care se pot realiza, întreprinde ca un fel de studiu al lor și nu trece o zi fără să facă, în domeniul acesta, vreo descoperire; le lasă altora cina și supeul; abia dacă admite termenii respectivi; mănîncă doar cînd îi este foame și numai mîncările de care îi e poftă; vede cum i se pregătește patul; ce mîină destul de iscusită sau destul de fericită ar putea să-l facă să doarmă cum vrea el să doarmă? Rareori pleacă de acasă; îi e dragă camera lui, în care nu este nici leneș, nici harnic, unde nu lucrează, unde *trebăluiește*, în ținuta unui om care a luat o curățenie. Ceilalți oameni sînt la cheremul unui lăcătuș sau al unui tîmplar, după cum

¹ Aluzie la contele de Villayer, consilier la Tribunal și membru al Academiei Franceze, mort în 1691. Saint-Simon descrie cîteva dintre invențiile lui năstrușnice, printre care și un fel de precursor al ascensorului.

are fiecare nevoie ; cît despre dînsul, dacă trebuie să pilească ceva, are o pilă ; un fierăstrău, dacă trebuie să taie cu fierăstrăul ; clește, dacă trebuie să scoată ceva. Închipuiți-vă, dacă este cu puțință, citeva unelte pe care să nu le aibă el, și cele mai bune și mai comode, după placul lui, chiar mai bune decît cele de care se servese meșteșugarii ; el are altele noi și necunoscute, care n-au însă nume, făurite de mintea lui și a căror folosință mai că a uitat-o ; nimeni nu se poate asemui cu el cînd e vorba de făcut în timp scurt și fără greutate un lucru foarte inutil. Făcea zece pași ca să ajungă din pat la toaletă și nu mai face acum decît nouă, după felul în care a știut să-și schimbe camera ; cîți pași crutați de-a lungul unei vieți ! La alții, răsucești cheia, împingi sau tragi către tine, și se deschide o ușă. Ce oboseală ! Iată o mișcare în plus, de care el știe să facă economie, și cum ? Asta e o taină pe care n-o dă în vileag ; este, într-adevăr, un mare meșter în privința arcurilor și a mecanismelor, măcar pentru acelea de care se lipsește toată lumea. Hermippe își luminează apartamentul altfel decît prin lumina care vine de la fereastră ; el a găsit secretul urcării și coborîrii altfel decît pe scară și caută taina intrării și a ieșirii din cameră cumva mai comod decît pe ușă. (Ed. 6.)

A trecut amar de vreme de cînd îi tot critică oamenii pe medici, dat recurg la serviciile lor ; teatrul și satira nu se ating de veniturile medicilor,

care își înzestrează fiicele și își plasează fiii în magistratură sau în demnitatea de prelat, chiar și cei care își bat joc de ei le dau banii. Cei sănătoși ajung bolnavi și au nevoie de oameni a căror meserie constă în a le da asigurări că nu vor muri; atîta vreme cît oamenii vor fi supuși morții și vor ține să trăiască, medicul va fi luat în rîs, dar bine plătit.

66

Un medic bun este cel care are doctorii potrivite pentru fiecare boală, sau dacă nu le are, îngăduie celor care le au să-i vindece bolnavul. (Ed. 4.)

67

Indrăzneala vracilor și tristele rezultate la care duc dau apă la moară medicinei și medicilor; dacă medicii te lasă să mori cu zile, șarlatanii te ucid. (Ed. 4.)

68

*Carro Carri*¹ vine de peste mare cu o rețetă pe care o numește un leac prompt și care uneori e o otravă lentă; este ca o zestre de familie, dar ameliorată în mîinile lui; din leac specific contra colicii, cum era, acum te vindecă de frigurile recurente, de

¹ Aluzie la Caretti, medic empiric italian, ajuns celebru în urma unor tratamente reușite. Pretindea onorarii foarte mari, plătite cu anticipație. Unele „chei” citează și pe Adrien

pleurezie, de hidropizie, de apoplexie, de epilepsie : faceți un mic efort de memorie, spuneți numele unei boli, prima care vă vine în minte : hemoragie zici ? O vindecă ! Nu reînvie pe nimeni, este adevărat, nu le redă oamenilor viața, dar îi duce negreșit pînă la adînci bătrîneți ; numai printr-o întîmplare tatăl și bunicul lui, care dețineau această taină, au murit foarte tineri. Pentru vizitele lor, medicii primesc ce li se dă ; unii se mulțumesc și cu o mulțumire ; Carro Carri este atît de sigur de leacul lui și de efectul pe care va trebui să-l aibă, încît nu șovăie să ceară plata cu anticipație, primind banii înainte de a da leacul ; dacă boala este incurabilă, cu atît mai bine, este și mai demn de zelul și de leacul lui ; începeți prin a-i oferi cîteva pungi cu o mie de franci, dați-i un contract de rentă, dăruți-i vreuna dintre moșioarele dumneavoastră, cea mai mică, și apoi nu fiți mai îngrijorați decît este el de vindecare. Rîvna de a se lua la întrecere cu omul acesta a populat lumea cu nume în O și în I, nume venerabile, care impun respect bolnavilor și maladiilor. Medicii dumitale, Fagon¹, și ai tuturor facultăților, trebuie să recunoașteți, nu totdeauna vindecă, nici nu vindecă în mod sigur ; dimpotrivă, cei care au moștenit de la părinții lor medicina empirică și care și-au dobîndit experiență o dată cu moștenirea făgăduiesc totdeauna, și cu jurămintele, că bolnavul se va vindeca.

Helvétius, medic empiric olandez, bunicul celebrului filozof din secolul al XVIII-lea colaborator al *Enciclopediei*. (Cf. și cap. VIII, § 16, și cap. XII, § 21.)

¹ Pasionat om de știință al vremii, botanist, chimist, chirurg, dușman necruțător al șarlatanilor. În 1695 a ajuns medicul casei regale. De la el a rămas o broșură despre chinină, la care face aluzie La Bruyère.

Cît de plăcut li-i oamenilor să spere orice de la o boală necruțătoare și să se simtă încă destul de bine în timpul agoniei ! Moartea îi surprinde în mod plăcut, fără să se fi făcut temută ; o simt mai curînd decît s-au gîndit să se pregătească și să se hotărască pentru ea. O, FAGON ESCULAP ! Fă să domnească peste tot pămîntul chinina¹ și vomitivul ; du la desăvîrșire știința plantelor medicinale, care le sînt date oamenilor ca să-și prelungească viața ; ține seama, la curele prescrise cu mai multă precizie și înțelepciune decît a făcut cineva pînă acum, de climă, de timp, de simptome și de constituția bolnavului ; vindecă în singurul mod care i se potrivește fiecăruia ; alungă din trupuri, din a căror orînduire nimic nu-ți este ascuns, bolile cele mai necunoscute și mai îndărătнице ; nu spera nimic de la bolile mintale, care sînt incurabile, lasă-le *Corinei*, *Lesbiei*, *Canidiei*, lui *Trimalcion* și lui *Carpus* pasiunea sau nebunia șarlatanilor cu leacuri băbești. (Ed. 8.)

69

Statul îi tolerează pe chiromancieni și pe ghicitori, pe cei care întocmesc horoscopul sau zodiacul, pe cei care cunosc trecutul prin mișcarea *sitelor* ; pe cei care îți arată într-o oglindă sau într-un vas cu apă adevărul adevărat ; și oamenii aceștia sînt într-adevăr de oarecare folos, prezicîndu-le bărbați-

¹ Era la modă după ce Ludovic al XIV-lea cumpărase de la cavalerul Talbot, în 1679, secretul „leacului englezesc”, pe bază de chinină. La Fontaine i-a proslăvit binefacerile într-un lung poem (1682) : „*Cum pentru orice boală natura are leac / Rămîne doar să-l afli*”. (Cîntul II)

lor că vor face avere, fetelor că se vor mărita cu adoratorii lor; consolează copiii ai căror părinți nu se mai îndură să moară și alină ca prin farmec îngrijorarea tinerelor căsătorite cu soți bătrini; și înșală, în sfârșit, pe un preț mai de nimic, pe cei care caută cu luminarea să fie înșelați. ¹ (Ed. 4.)

70

Ce să credem despre magie și despre farmece? ² Tărâra lor este tenebroasă, principiile lor sânt vagi, nesigure și se apropie de starea vizionărilor; dar există unele fapte care te pun în încercare, amănunte de oameni serioși, care le-au văzut sau care le-au aflat de la persoane adevărate sau de la ei; a le admite pe toate sau a le nega pe toate este deopotrivă de greu și outhez să spun că aici, ca și în toate lucrurile extraordinare, care depășesc canoanele obștești, trebuie găsită o cale de mijloc între sufletele credule și liber-cugetători. (Ed. 4.)

71

Nu putem împovăra copiii cu cunoașterea prea multor limbi ³, și totuși mi se pare că ar trebui să ne dăm toată silința ca să le învețe; limbile sânt folosite de toate categoriile de oameni și le deschid deopotrivă drumul ori către o profundă, ori către o

¹ Cf. La Fontaine, *Fabule*, VII, 15: *Chictonnele*.

² Despre vrăjitori și magie, cf. Malebranche, *Căutarea adevărului*, II, 3, 6, și Montesquieu, *Spiritul legilor*, III, 5.

³ La Bruyère cunoștea latina, greaca și germana.

ușoară erudiție.¹ Dacă se amână studiarea lor — atât de anevoioasă la o vîrstă ceva mai înaintată, care se numește tinerețea —, ori n-ai puterea s-o îmbrățișezi prin alegere, ori nu ai puterea de a stăruî în ea; iar dacă stăruiești, înseamnă să consumi în studiul limbilor același timp cît este consacrat folosirii ce se cuvine să le-o dai; înseamnă să limitezi la cunoașterea cuvintelor o vîrstă care tinde să meargă mai departe și care cere fapte, nu cuvinte; înseamnă cel puțin irosirea primilor și a celor mai frumoși ani din viață. O agoniseală de cunoștințe atât de considerabilă nu se poate realiza deoît atunci cînd totul se întipărește în suflet în mod firesc și adînc; deoît atunci cînd memoria este proaspătă, promptă și credincioasă; cînd mintea și inima sînt încă neatinse de pasiuni, de griji și de dorințe; cînd copilul este constrîns la eforturi îndelungate de către cei de care depinde.² Sînt convins că micul număr de oameni inteligenți și culți sau marele număr de oameni superficiali sînt urmări ale uitării acestei experiențe.

72

Studiarea textelor nu poate fi nicioînd îndeajuns de recomandată; este drumul cel mai scurt, cel mai sigur și cel mai plăcut către orice fel de învățatură.

¹ Cf. cap. XII, § 19.

² În *Tratatul de morală*, filozoful Malebranche spune însă: „Trebuie să studiezi limbile, dar atunci cînd ești destul de învățat (*philosophe*) ca să știi ce înseamnă o limbă, cînd cunoști bine limba țării tale, cînd dorința de a cunoaște părerile celor vechi îți insuflă dorința de a le cunoaște

Mergeți la cunoașterea directă a lucrurilor ; potoliți-vă setea de la izvoare ; întoarceți textul pe o parte și pe alta ; învățați-l pe dinafară ; citați-l, când se ivește prilejul potrivit, gândiți-vă mai ales să-i pătrundeți tîlcul în toată amploarea și în toată amănunțimea lui ; rezolvați contradicțiile aparente din opera unui autor original ; grupați-i principiile într-un tot armonios, desprindeți voi înșivă concluziile. Primii comentatori s-au găsit în situația în care doresc să fiți și dumneavoastră ; nu le luați învățăturile și nu le urmați vederile decît acolo unde ale dumneavoastră ar fi prea sumare ; explicațiile lor nu sînt ale dumneavoastră și lesne vă pot scăpa ; observațiile dumneavoastră, dimpotrivă, încolțesc în mintea dumneavoastră și rămîn în ea ; le veți regăsi mai cu seamă în conversație, în schimbul de păreri și în discuții ; gustați plăcerea de a vedea că nu sînteți oprit în cursul lecturii decît de greutatea de neînvins, în fața căroră comentatorii sau scoliaștrii înșiși nu știu ce să mai spună, ei, care sînt de altfel atît de îmbelșugați și de încărcăți de o deșartă și pretențioasă erudiție în locurile clare, care nu le dau de furcă nici lor, nici altora ; desăvîrșiți-vă astfel convingerea, prin metoda aceasta de studiere, că lenevia oamenilor a încurajat pedantismul să ticsească mai degrabă bibliotecile decît să le îmbogățească, făcînd să dispară textul sub povara comentariilor, acționînd, prin aceasta, împotriva ei și a intereselor ei cele mai scumpe, înmulțind

limba, pentru că atunci înveți într-un an ceea ce poți învăța, fără dorința aceasta, în zece..." (Partea a doua, cap. XXIII, § 14)

numărul lecturilor, al cercetărilor și al trudei pe care căuta s-o evite.¹ (Ed. 6.)

73

Cine călăuzește oamenii în felul lor de trai și în folosirea alimentelor? Sănătatea și regimul? Îndoielnic lucru. Un popor întreg mănâncă întâi fructele și apoi carnea; altul, dimpotrivă. Unele popoare încep masa cu anumite fructe și o termină cu altele. Din chibzuință? Din obicei? Oare de dragul sănătății lor se îmbracă oamenii pînă la bărbie, poartă gulere mari plisate și scrobite, și gulerașe, ei, care atîta vreme s-au purtat cu pieptul descoperit? Oare de dragul bunei-cuviințe, mai ales într-o vreme în care găsiseră secretul de a părea goi așa îmbrăcați cum erau? Și de altfel, femeile, care își arată pieptul și umerii, or fi avînd o fire mai puțin delicată decît bărbații, sau or fi fiind mai puțin supuse bunei-cuviințe decît ei? Ce pudoare le face pe femei să-și acopere gambelile și aproape și picioarele, dar le permite să stea cu brațele goale pînă mai sus de cot? Cine a vîrit pe vremuri în mintea oamenilor ideea că la război se aflau fie ca să atace, fie ca să se apere și cine le sugerase folosirea armelor ofensive și defensive? Cine-i obligă astăzi să renunțe la ele și, pe cînd se încălță cu cizme, ca să se ducă la bal, să susțină fără arme și în vestă scurtă, cu mîneci, ostașii de la metereze, expuși întregului foc al unei artilerii

¹ La Bruyère, urmînd o modă a vremii, s-a arătat nedrept față de sirguitorii și erudiții comentatori care au ajutat la înțelegerea și răspîndirea marilor opere ale antichității.

adăpostite ? Părinții noștri, care nu socoteau o atare purtare folositoare suveranului și patriei, erau înțelepți, sau smintiți ? Și noi înșine, ce eroi proslăvim oare în istoria noastră ? Un Guesclin ¹, un Clisson ², un Foix ³, un Boucicaut ⁴, care au purtat cu toții coif și s-au îmbrăcat în platoșă.

Cine ar putea explica temeiurile răspîndirii anumitor cuvinte și ale prescrierii altora ?

Ains (însă) a pierit : vocala cu care începe, atît de potrivită pentru elidare, nu l-a putut salva ; a cedat locul altui monosilab ⁵, care nu e, cel mult, decît anagrama lui.

Certes (desigur) este frumos în bătrînețea lui și încă mai are vigoare în declinul lui ; îl cere poezia, și limba noastră datorează mult scriitorilor care îl folosesc în proză și care se expun criticii de dragul lui, folosindu-l în lucrările lor.

Maint (mai mulți, un mare număr de) este un cuvînt care n-ar fi trebuit să fie părăsit niciodată, atît prin ușurința cu care poate fi strecurat în scris, cît și prin originea lui, care este franceză.

Moult (mult), deși latin, avea la vremea lui aceeași valoare și nu văd prin ce anume i-o ia înainte *beaucoup* (mult).

Cîte persecuții n-a îndurat *car* (căci) ! Și dacă n-ar fi găsit ocrotire printre oamenii culti, n-ar fi fost oare izgonit dintr-o limbă căreia i-a adus atît

^{1, 2, 3, 4} Bertrand Du Guesclin (1314—1380), conetabil al Franței (comandant al armatei) ; Olivier de Clisson (1332—1407), conetabil al Franței ; Gaston-Phébus (1331—1391), conte de Foix, viconte de Béarn ; Jean de Maingre, zis Boucicaut (1366—1421), mareșal al Franței.

⁵ *Mais*. (N. lui la Bruyère.) Dar *mais* nu este anagrama lui *ains*. (Primul provine din lat. *magis*, și al doilea din *ante*.)

de îndelungate servicii, fără să fi știut cineva cu ce cuvînt să-l înlocuiască ?

Cil (acela) a fost, în zilele lui de glorie, cel mai draguț cuvînt din limba franceză ; e dureros pentru poeți c-a îmbătrînit.

Douloureux (dureros) nu provine în mod mai firesc din *douleur* (durere) decît *chaleureux* sau *chaloureux* (călduros) din *chaleur* (căldură) ? Acesta este pe cale de dispariție, deși a însemnat o îmbogățire a limbii, și se spune foarte potrivit acolo unde *chaud* (cald, călduros) este impropriu folosit. *Valeur* (valoare) trebuia de asemenea să ne păstreze pe *valeureux* (valoros).

Haine (ură), *haineux* (plin de ură, dușmănos).

Peine (chin, suferință), *peineux* (chinuitor).

Fruit (fruct, rod), *fructueux* (fructuos).

Pitié (milă), *piteux* (demn de milă, jalnic).

Joie (bucurie), *jovial* (jovial, voios).

Foi (credință), *féal* (fidel, credincios).

Cour (curte), *courtois* (curtenitor, amabil).

Gîte (culcuș, vizuină), *gisant* (culcat, întins, nemîșcat).

Haleine (suflare, răsuflare), *halené* (adulmecat).

Vanterie (lăudăroșenie), *vantard* (lăudăros).

Mensonge (minciună), *mensonger* (mincinos).

Coutume (obicei), *coutumier* (obișnuit, cutumiar).

Tot așa cîm *part* (parte) menține pe *partial* (parțial).

Point (punct), *pointu* (ascuțit), și *pointilleux* (grijiu față de amănunte, cicălitor).

Ton (ton, voce), *tonnant* (tunător).

Son (sunet), *sonore* (sonor).

Frein (friu), *effréné*. (neînfrînat).

Front (frunte), *effronté* (nerușinat, neobrazat).

Ris (rîs), *ridicule* (ridicol).

Loi (lege), *loyal* (loial, leal).

Coeur (inimă), *cordial* (cordial, călduros).

Bien (bine), *bénin* (blajin, benign).

Mal (rău), *malicieux* (malițios, răutăcios).

Heur (fericire, noroc, șansă bună) se folosește acolo unde *bonheur* (fericire) nu ar putea să intre ; l-a dat pe *heureux* (fericit), care e atît de franțuzesc, dar a încetat de a mai fi : dacă unii poeți l-au folosit, au făcut-o nu atît dintr-o preferință, cît fiind constrinși de măsură.

Issue (ieșire) are o situație înfloritoare și provine din *issir* (a ieși), care a fost suprimat.

Fin (sfîrșit) dăinuie fără vreo importanță pentru *finer* (a sfîrși, a plăti, a găsi), care derivă din el, în vreme ce *cesse* (încetare) și *cesser* (a înceta) domnesc deopotrivă.

Verd (verde) nu mai duce la *verdoyer* (a înverzi), nici *fête* (sărbătoare) la *fétayer* (a sărbători) ; nici *larme* (lăcrimă) la *larmoyer* (a lăcrima, a plinge) ; nici *deuil* (doliu, întristare) la *se douloir* (a fi îndurerat, a se tîngui) sau la *se condouloir* (a compătimi, a împărtăși durerea cuiva) ; nici *joie* (bucurie) la *s'êjouir* (a se bucura), deși face mereu *se réjouir* (a se bucura), *se conjouir* (a se bucura de bucuria altuia), precum *orgueil* (orgoliu), *s'enorgueillir* (a se înfumura).

S-a zis *gent* (gentil, draguț), le corps *gent* (trupul draguț) ; cuvîntul acesta atît de ușor nu numai că a dispărut, dar a tîrît după el și pe *gentil* (gentil, nobil, delicat).

Se spune *diffamé* (defăimat), care derivă din *fame* (faimă), care nu mai circulă.

Se spune *curieux* (curios), derivat din *cure* (grijă), care nu mai este folosit.

Era mai avantajos să spui *si que* (așa încît) în loc de *de sorte que* sau *de manière que* (astfel încît). *De moi* în loc de *pour moi*, sau *de quant à moi* (cît despre mine, în ce mă privește); ori să spui: *je sais que c'est qu'un mal* mai degrabă decît *je sais ce que c'est qu'un mal* (știu ce înseamnă un rău), fie prin analogie cu latina, fie prin avantajul pe care îl obținem adesea avînd un cuvînt mai puțin de rînduit în vorbire.

Uzul a preferat *par conséquent* (în consecință, prin urmare) lui *par conséquence*, și *en conséquence* lui *en conséquent*; *façon de faire* (mod de a face) lui *manière de faire*, și *manière d'agir* (mod de acțiune) lui *façon d'agir*... La verbe, pe *travailler* (a lucra, a munci) lui *ouvrer*; pe *être accoutumé* (a fi deprins, obișnuit) lui *souloir*; pe *convenir* (a conveni) lui *duire*; pe *faire du bruit* (a face zgomot) lui *bruire*; pe *injurier* (a ocări, a insulta) lui *vilainer*; pe *piquer* (a înțepa, a împunge) lui *poindre*; pe *faire ressouvenir* (a aduce aminte) lui *ramentevoir*... La substantive, pe *pensées* (gînduri, cugetări) lui *pensers*, un cuvînt atît de frumos, cu care se împăca versul atît de bine; pe *grandes actions* (fapte mari, isprăvi) lui *prouesses*; pe *louanges* (laude, elogii) lui *loz*; pe *méchanceté* (răutate) lui *mauvaistié*; pe *porte* (ușă) lui *huis*; pe *navire* (navă, corabie) lui *nef*; pe *armée* (armată) lui *ost* (oaste, oștire); pe *monastère* (mînăstire) lui *monstier*; pe *prairies* (pașiști) lui *prées*... Toate, cuvinte care puteau dăinui

laolaltă, de o egală frumusețe, îmbelșugînd și mai mult limba.

Prin adăugarea, prin suprimarea, prin schimbarea sau strămutarea unor litere, uzul a făcut *frelater* (a falsifica) din *fralater*. *Prouver* (a dovedi) din *preuver*. *Profit* (profit) din *proufit*. *Froment* (grîu) din *fourment*. *Profil* (profil) din *pourfil*. *Provision* (provizie) din *pourveoir*. *Promener* (a plimba) din *pourmener*, și *promenade* (plimbare) din *pourmenade*.

Același uz face, după împrejurări, din *habile* (abil, destoinic), din *utile* (util), din *facile* (facil, ușor), din *docile*, (docil, supus), din *mobile* (mobil, mișcător) și din *fertile* (fertil, roditor), fără să schimbe ceva, genuri diferite; dimpotrivă, din *vil*, *vile*, (josnic, josnică); din *subtil*, *subtile* (subtil, subtilă), potrivit cu terminația masculină sau feminină.

Uzul a alterat vechile terminații. Din *scel* a făcut *sceau* (pecete, sigiliu); din *mantel*—*manteau* (manta); din *capel*—*chapeau* (pălărie); din *coutel*—*couteau* (cuțit); din *hamel*—*hameau* (cătun); din *damoisel*—*damoiseau* (domnișor); din *jouvence*—*jouvenceau* (tinerel); și toate acestea fără să vedem ce are de cîștigat limba franceză din deosebiriile și din schimbările acestea. Oare înseamnă că aduci o contribuție la progresul unei limbi cînd cedezi din respect în fața uzului? Ar fi mai bine să scuturăm jugul domniei lui atît de despotice? Într-o limbă vie ar trebui să ascultăm numai de rațiunea care preîntîmpină echivocurile, ține seama de rădăcina cuvinte-

lor și de raportul pe care îl au cu limbile de baștină din care au provenit, dacă rațiunea vrea, de altfel, să ținem seama de uz ? ¹ (*Ed.* 7.)

Dacă strămoșii noștri au scris mai bine decât noi sau dacă îi întrecem noi prin alegerea cuvintelor, prin ticluire și expresivitate, prin claritatea și concizia exprimării, e o chestiune adesea pusă în discuție, dar pururi nehotărâtă ; nu i se va pune capăt comparînd, cum se face uneori, vreun searbăd scriitor din veacul trecut cu cei mai celebri din secolul nostru, sau versurile lui Laurent ², plătit ca să nu mai scrie, cu ale lui MAROT ³ și ale lui DESPORTES ⁴. Ca să conchidem în mod just în privința aceasta, ar trebui să punem în cumpănă veac cu veac și o lucrare excelentă cu alta excelentă, de pildă cele mai bune rîndeluri ale lui BENSERADE ⁵ sau ale lui VOI-

¹ „Întregul paragraf al lui La Bruyère este de o importanță capitală pentru istoria limbii. Se cade să amintim în privința aceasta comedia lui Saint-Evremond *Academicienii*. A se vedea de asemenea paragraful III din *Scrisoare Academiei*, în care Fénelon regretă, ca și La Bruyère, «că am stingherit și am sărăcit limba voind s-o purificăm»“. (J. Labbé)

² Poet de curte mediocru, care descrie în versuri plictisitoare serbările de la Versailles și Chantilly.

³ Clément Marot (1495—1544), poet francez, renumit pentru epistolele, rîndelurile, madrigalurile și epigramele lui, pline de grație și de duh. Suspectat ca adept al Reformei, și-a sfîrșit zilele în exil, la Torino, în Italia.

⁴ Philippe Desportes (1546—1606), poet francez de la curtea lui Carol al IX-lea și Henric al III-lea, autorul sonetului *Ioar* și al unei reușite vilanele, *Rosette*.

⁵ Isaac Benserade (1613—1691), poet de la curtea lui Ludovic al XIV-lea, autor de sonete (*Sonetul lui Iov*), rîndeluri și piese de teatru.

TURE¹ cu cele două rondeluri de mai jos, păstrate de o tradiție, fără să ni se precizeze vremea când au fost compuse, nici autorul²:

„Danezul brav veni la țanc în Franța,
De păgînime să ne izbăvească;
Să-i zugrăvesc curajul și prestanța?
Nici nu-ndrăzneau dușmanii să-l privească!

Cînd liniștii îi cumpăni balanța,
La drum porni, nevrînd să zăbovească,
Și dînd în rai de apa de Juvança,
Știu de bătrîneți să se ferească
La țanc.

Prin apa asta, fără vreo zăbavă,
Fu preschimbat bătrînul de iznoavă
Într-un flăcău cu părul în inele.

Păcat, firește, că e doar o znoavă,
Că știu eu fete nu prea tinerele —
Și-ar prinde bine apa pentru ele
La țanc.

¹ Vincent Voiture (1597—1648), poet francez, membru al Academiei Franceze, autorul unor poezii pline de duh.

² După unii comentatori, pare să fie vorba de niște pastişe, compuse probabil către sfîrșitul secolului al XVI-lea sau chiar mai tîrziu, sub domnia lui Ludovic al XIII-lea, cu prilejul vreunui balet în care au fost evocați cei doi eroi, Ogier Danezul, din ciclul carlovingian, și Richard-Fără-Frică, duce de Normandia (sfîrșitul secolului al X-lea). Aceste rondeluri au fost publicate în 1640, de Auguste Courbe, în fruntea unei *Culegeri de diverse rondeluri*.

De Richard s-a tot scris în lung și-n lat
Că n-a fost luptă, teama să-i stîrnească,
Dar cu Satana bietul s-a-nsurat,
Că-l amăgi sub mutră muierească.

El ăst necaz cu scîrbă l-a aflat ;
Dar n-a fost chip curajul să-i dîntească,
Și faima-n lumea largă i-a umblat,
Și lumea au purces să vorovească
De-acest viteaz.

Că-ndată o domniță cam zurlie
Se-ndrăgosti de el la nebunie
Și trebui cu ea să se nuntească.

Iar cei ce vor să afle de-i năpastă
Mai mare cu un drac, sau cu-o nevestă,
Să se-numească ei să-l iscodească
Pe-acest viteaz !"

(Ed. 7.)

Nota traducătorului. Cum, pe lângă sprinteneala și duhul lor, La Bruyère reproduce cele două rondeluri anonime și ca modele de limbă veche și înțeleaptă, cu iz de cronică, socotim necesară, pe lângă traducerea liberă de mai sus, cu respectarea măsurii și a schemei rimelor, reproducerea textului francez, urmată de o traducere textuală în proză :

„Bien à propos s'en vint Ogier en France
 Pour le pais de mescreans monder ;
 Jà n'est besoin de conter sa vaillance,
 Puisqu'ennemis n'osoient le regarder.

Or, quand il eut tout mis en assurance.
 De voyager il voulut s'enharder ;
 En Paradis trouva l'eau de Jouvance,
 Dont il se sceut de vieillesse engarder
 Bien à propos

Puis par cette eau son corps tout decrepite
 Transmué fut par maniere subite
 En jeune gars, frals, gracieux et droit.

Grand dommage est que cecy soit sornettes ;
 Filles connois qui ne sont pas jeunettes,
 A qui cette eau de Jouvance viendroit
 Bien à propos.

★
★ ★

De cettuy preux maints grands clerics ont écrit
 Qu'oncques dangier n'étonna son courage ;
 Abusé fut par le malin esprit,
 Qu'il épousa sous féminin visage.

Si piteux cas à la fin découvrit,
 Sans un seul brin de peur ny de dommage,
 Dont grand renom par tout le monde acquit,
 Si qu'on tenoit très-honneste langage
 De cettuy preux.

Bien-tost après fille de Roy s'éprit
 De son amour, qui voutentiers s'offrit
 Au bon Richard en second mariage.

Donc s'il vaut mieux de diable ou femme avoir,
 Et qui des deux bruit plus en ménage,
 Ceux qui voudront, si le pourront sçavoir
 De cettuy preux.

În traducere textuală :

„Taman la țanc veni în Franța Ogier,
Să mintuiască țara de păgîni ;
Nici nu-i nevoie să vă povestesc vitejia lui,
Deoarece dușmanii nici nu cutezau să-l privească.

Ci cînd a pus în toate rînduială,
La drumuri lungi voi să se-ncumeată,
În rai dădu de apa-ntineririi,
Cu care știu să se ferească de bătrînețe
Taman la țanc.

Apoi, prin apa-aceasta trupul lui tare îmbătrînit
Fu preschimbat în chip neașteptat
Într-un flăcău fraged, fermecător și drept.

Mare păcat că asta-i brașoavă ;
Cunosc eu fete ce nu mai sînt tinerele
Cărora această apă de întinerire le-ar prinde bine.
Taman la țanc.

*
* *
*

De ast viteaz au scris mulți cărturari de seamă
Că nici o primejdie nu i-a clintit curajul ;
Fu amăgit de duhul necurat,
Cu care se însură sub chip de femeie.

Această jalnică întîmplare o descoperi pînă la urmă
Fără un firicel de frică sau de pagubă,
Din care pricină dobîndi mare faimă în lumea întreagă,
Așa încît se vorbea cu mare cinste
De acest viteaz.

Îndată după aceea, o fiică de rege se îndrăgosti
Din tot sufletul ei și cu dragă inimă se oferi
Bunului Richard în a doua căsătorie.

Păi, de-i mai bine să ai Satana sau nevastă
Și care dintre ele vîiește mai cumplit în gospodărie,
Cei ce vor vrea singuri vor putea să afle
De la acest viteaz.

CAPITOLUL XV

DESPRE AMVON

1

Predica a ajuns un spectacol. Unde mai e cea austeritate evanghelică — sufletul ei? Îi țin locul prestanța, modulările glasului, măiestria gesturilor, alegerea cuvintelor și lungile enumerări. Lumea nu mai ascultă cu seriozitate cuvîntul sfînt: e un fel de distracție între atîtea altele, e un joc în care există ca o luare la întrecere și pariuri.

2

Elocvența profană este strămutată, ca să spunem așa, de la barou, — unde LE MAÎTRE ¹, PUCELLE ² și FOURCROY ³ au ajutat-o să domnească și unde nu mai are întrebuințare —, la amvon, unde n-are ce căuta. (*Ed. 4.*)

¹ Antoine Lemaître, avocat, mort în 1658, la mănăstirea Port-Royal, unde se retrăsese de două decenii.

² Claude Pucelle, avocat, mort către aceeași epocă, mai puțin celebru totuși decît fiul său, René.

³ Bonaventure Fourcroy, poet și jurisconsult, prieten cu Racine și Boileau, mort în 1691.

Se dau asalturi de elocvență pînă la picioarele altarului, și chiar în prezența sfintelor taine¹; cel care ascultă devine judecătorul celui care predică, pentru a-l condamna sau a-l aproba, și nu este mai convertit de predica pe care o apreciază decît de aceea față de care se arată potrivnic. Vorbitorul le place unora, le displace altora și este de acord cu toți într-o privință: cum nu caută el să-i facă mai buni, nici ei nu se gîndesc să devină mai buni.²

Un ucenic este supus, își ascultă meșterul, profită de lecțiile lui și ajunge și el meșter; omul nesupus critică discursul predicatorului, ca și cartea filozofului, și nu ajunge nici creștin, nici om cu judecată. (Ed. 4.)

3

Pînă cînd se va mai ivi iarăși un om³ care, cu un stil nutrit din *Sfînta Scriptură*, să tîlcuiască mulțimii cuvîntul dumnezeiesc, simplu și familiar, lumea va da ascultare oratorilor și declamatorilor.

¹ Variantă (ed. 1—3): „pînă în pragul altarului și în amvonul adevărului.”

² Părintele Rapin, în *Reflecții despre elocvență* (1672), făcuse observații asemănătoare.

³ Potrivit „cheilor” aluzie la abatele Le Tourneux sau Le Tourneur, starețul schitului Villiers-sur-Fère-en-Tardenois, mort la 26 noiembrie 1686. Ludovic al XIV-lea, întrebîndu-l pe Boileau despre acest predicator, criticul ăi fi răspuns (după relatările lui Louis Racine): „Sire, măria-voastră știe că lumea dă buzna la tot ce e nou: Le Tourneux este un predicator care predică *Evangelia*”.

4

Citatele profane, aluziile serbede, pateticul de proastă calitate, antitezele, imaginile exagerate și-au trăit traiul ; portretele ¹ vor dispărea și ele, făcînd loc unei simple lămuriri a *Evangheliei*, unită cu mișcătoare manifestări sufletești menite să insufle convertirea. ²

5

Omul acela, pe care îl așteptam cu nerăbdare și pe care nu găseam de cuviință să-l sper din veacul nostru, a venit în sfîrșit ; curtenii, oameni care au atîta gust și cunosc atît de bine buna-cuviință, l-au aprobat ; și — lucru de necrezut — au părăsit capela regelui, venind să asculte, alături de oamenii de rînd, cuvîntul lui Dumnezeu, vestit de omul acesta cu har apostolic. ³ Orașul n-a fost de părereă curții ; pe unde a predicat dînsul, enoriașii au dat bir cu fugiții ; pînă și epitropii bisericii ⁴ au dispărut ; preoții s-au ținut bine, dar credincioșii s-au împrăștiat, și predicatorii

¹ Le adusesese la modă Bourdaloue.

² În lucrarea sa *Un Théophraste moderne*, publicată în 1698 sau 1700, un imitator al lui La Bruyère, Brillon, se plînge de abuzul portretelor în predici.

³ „Părintele Seraph., cap.“ (N. lui La Bruyère.) Părintele Séraphin, capucin (1636—1713), predicase la biserica parohială din Versailles, iar în 1696 a predicat la curte, unde se bucura de aprecierea regelui. Pe lângă simplitatea lui, La Bruyère îl prețuia și pentru felul deschis în care le spunea oamenilor ce gîndea despre ei.

⁴ Adică membrii consiliului de conducere, care administra, împreună cu preotul, veniturile parohiei.

din apropiere și-au sporit cu ei auditorii. Trebuia să prevăd lucrul acesta și să nu spun că un astfel de om n-avea decît să se arate ca să fie urmat, și decît să predice ca să fie ascultat ; nu știām oare cît de vajnică este în oameni și în toate lucrurile puterea de neînduplecat a obișnuinței ? De treizeci de ani, lumea își pleacă urechea la spusele retorilor, ale declamatorilor, ale *enumeratorilor*¹ ; ascultătorii umblă după cei care zugrăvesc în mărime naturală sau în miniatură ; nu e mult de cînd erau la modă finalurile de frază neașteptate sau cu tranziții iscusite, uneori chiar atît de vii și de ascuțite încît puteau trece drept epigrame ; mărturisesc că le-au mai îndulcit și că nu mai sînt decît niște madrigale. Au și acum, printr-o necesitate imperioasă și geometrică, trei subiecte vrednice de admirația și de atenția dumneavoastră : vor dovedi cutare lucru în prima parte a predicii lor, un alt lucru în a doua parte și un al treilea lucru în partea a treia ; în felul acesta, veți fi convinși mai întîi de un anumit adevăr — acesta este primul lor punct ; de un alt adevăr — și acesta este al doilea punct al lor ; și apoi de un al treilea adevăr, și acela este al treilea punct al lor ; astfel încît prima reflecție vă va iniția în cunoașterea unuia dintre principiile cele mai fundamentale ale religiei dumneavoastră, a doua în alt principiu, care nu este mai puțin fundamental ; și ultima reflecție — într-un al treilea și ultim principiu, cel mai însemnat dintre toate, care este amînat totuși, din lipsă de timp, pe altă dată. În sfîrșit, pen-

¹ La Bruyère subliniază cuvîntul acesta ca nou, introdus de el în limba franceză.

tru a relua și a scurta împărțirea aceasta și a întocmi un plan... „Iarăși ! spuneți dumneavoastră. Și ce pregătiri pentru o predică de trei sferturi de oră care le rămîne de făcut ! Cu cît caută s-o drămuiească mai cu chibzuință și s-o lămurească mai bine, cu atît mă încurcă mai rău.“ Vă cred fără greutate : este urmare cea mai firească a întregului vraf de idei care revin la același lucru și cu care împovărează fără milă memoria ascultătorilor. Ai zice, văzîndu-i îndîrjindu-se în rutina aceasta, că harul convertirii este legat de aceste enorme diviziuni ¹. Cum să fii, totuși, convertit de astfel de apostoli, dacă abia poți să-i auzi articulînd, să-i urmărești și să nu-i pierzi din vedere ? Le-aș cere cu dragă inimă ca în toiul goanei lor aprige să binevoiască a se mai opri de mai multe ori, să mai capete puteri, să mai răsufle puțin și să-și mai lase și ascultătorii să răsufle. Predici deșarte, vorbe pierdute ! Vremea omeliilor ² a trecut ! Alți predicatori ca sfîntul Vasile ³ și sfîntul Chrysostom ⁴ n-ar mai aduce-o îndărăt ; ar trece lumea în alte eparhii, ca să nu le mai audă glasul și învățăturile lor obișnuite. Majorității oamenilor le plac frazele și perioadele, admiră ce nu înțeleg, se socotesc lămuriiți, mulțumiți că pot face comparație între primul și al doilea punct sau între ultima și penultima predică. (Ed. 8.)

¹ Impotriva abuzului de diviziuni s-a ridicat și Fénelon în *Al doilea dialog despre elocvență*.

² Etimologic, cuvîntul înseamnă *conversație*. Omelia este o discuție familiară, pe teme religioase, între paroh și enoriași.

³ Sfîntul Vasile din Cezareea (329-379).

⁴ Sfîntul Ion-Chrysostom din Antiohia, episcop al Constantinopolului, vestit, ca și sfîntul Vasile, prin elocvența lui.

6

E mai puțin de un veac de cînd o carte franceză însemna un anumit număr de pagini latinești, în care găseai și cîteva rînduri sau cîteva cuvinte în limba noastră. Pasajele, vorbele memorabile și citatele n-au rămas acolo¹; Ovidiu și Catul contribuiau și ei la încheierea căsătoriilor și a testamentelor și veneau, cu *Pundectele*², în ajutorul văduvei și al orfanilor minori puși sub tutelă. Sacrul și profanul nu se mai păraseau; se strecuraseră împreună pînă la amvon; sfîntul Chiril³, Horațiu, sfîntul Ciprian⁴, Lucrețiu luau cuvîntul pe rînd; poeții erau de părerea sfîntului Augustin și a tuturor sfinților părinți; se vorbea latinește — și nu puțin — în fața femeilor și a episcopilor; s-a vorbit apoi grecește. Trebuia să știi uimitor de multe lucruri ca să predici atît de prost. Alt timp, alt obicei; textul este tot latinesc, dar întreaga predică se ține în franțuzește, într-o franceză frumoasă; nici chiar *Evanghelia* nu mai este citată. Astăzi trebuie să știi foarte puține lucruri ca să predici bine. (Ed. 5.)

¹ Au trecut în pledoarii și în predici.

² Vestită culegere de decizii ale jurisconsulților, alcătuită din porunca împăratului Justinian, care i-a dat tărie de lege.

³ Părinte al bisericii ortodoxe, de la care au rămas o seamă de omelii, uneori pline de elocvență.

⁴ Părinte al bisericii latine (din secolul al III-lea), autorul unor lucrări de teologie și de morală scrise într-un stil viu, dar uneori declamator.

7

În sfârșit, a fost izgonită scolastica¹ din toate amvoanele marilor orașe și a fost surghiunită în târgulețe și în sate, pentru luminarea și pentru mîntuirea plugarului și a podgoreanului. (Ed. 4.)

8

Inseamnă că ai talent cînd placi mulțimii, la predică, printr-un stil înflorat, printr-o morală hazlie, prin figuri de retorică repetate, prin ticluiri strălucite și prin descrieri pline de viață ; dar atît nu-i de ajuns. Un predicator cu o minte mai luminată respinge po-doabele acestea străine, nevrednice să slujească *Evanghelia* ; el predică simplu, puternic, creștinește.

9

Predicatorul prezintă în așa de frumoase imagini anumite tulburări sufletești, alege amănunte atît de gingașe, pune atîta duh, atîta iscusință în ticluiri și atîta rafinament în cel care păcătuiește, încît dacă nu înclin de loc să jinduiesc a semăna cu cei din portretele lui am nevoie cel puțin ca vreun apostol, cu

¹ Potrivit definiției dicționarului lui Trévoux, „scolastica este partea teologiei care discută problemele de teologie cu ajutorul rațiunii și al argumentelor, după metoda obișnuită a școlilor“. Aici, La Bruyère ironizează subtilitățile excesive folosite în argumentare.

un stil mai creștinesc, să mă scîrbească de viciile care îmi fuseseră zugrăvite în culori atît de plăcute.¹

10

O predică frumoasă este un discurs oratoric care respectă toate canoanele discursului oratoric, plivită de toate defectele lui, potrivit normelor elocvenței profane și împodobit cu toate ornamentele retoricii; cunoscătorilor iscusiți nu le scapă nici o ticluire memorabilă, nici o singură cugetare; îl urmăresc fără greutate pe vorbitor în toate enumerările prin care se perindă, ca și în toate ideile înalte cu care se avîntă; nu e o enigmă decît pentru mulțime. (*Ed. 4.*)

11

Bine întoomită și admirabilă predică ascultarăm! Problemele religioase cele mai importante, ca și cele mai grabnice motive de convertire au fost tratate în predică; ce impresie puternică trebuie să fi făcut asupra minții și sufletului tuturor ascultătorilor! Se dau bătuți; sînt mișcați și înduioșați în așa măsură, încît conchid în inima lor, cu privire la predica lui *Théodore*, că este încă și mai frumoasă decît ultima pe care a rostit-o. (*Ed. 4.*)

¹ „La Bruyère, care condamnă mai sus folosirea artificiilor retorice, critică aici excésul de subtilitate morală, care apare ascultătorilor ca o îngăduință ademenitoare.” (René Ternois).

12

Morala blajină și prea slobodă cade o dată cu cel ce o predică¹; nu are nimic menit să trezească și să ațîțe curiozitatea unui om de lume, care se teme mai puțin decît ne închipuim de o învățătură severă, și o prețuiește chiar în acela care își face datoria propovăduind-o. Se pare, așadar, că în sinul bisericii există ca două tendințe, sortite s-o dezbine: aceea de a spune adevărul în toată amplexarea lui, fără menajamente, fără imbrobodire, și aceea de a-l sorbi cu sete, cu plăcere, cu admirație, cu ridicări în slavă și de a nu te purta, ținînd seama de el, nici mai bine, nici mai rău.

13

Se poate aduce acest reproș eroicei virtuți a oamenilor de seamă, că a corupt elocvența, sau cel puțin că a molesit stilul majorității predicatorilor. În loc să se unească numai cu popoarele pentru a preamări cerul pentru darurile atît de rare venite din el, au făcut cîrdășie cu prozatorii și cu poeții și, ajunși ca și ei panegiriști, au depășit cu mult epistolele omagiale, stanțele și prologurile; au preschimbat cuvîntul Domnului într-un vig de laude, nu străine de adevăr, dar prost plasate și interesate, pe care nimeni nu le pretinde de la ei și care nu se potrivesc cu firea lor. Sintem fericiți dacă, pe lîngă eroul pe care îl ridică în slăvi pînă și în sfîntul locaș, ros-

¹ După „cheia” din 1696, abatele Boileau. După „cheile” din secolul al XVIII-lea, abatele Boileau și abatele Fléchier.

tesc și un cuvînt despre Dumnezeu și despre taina pe care trebuia s-o propovăduiască. S-au găsit unii¹ care, subordonînd *Sfînta Evanghelie*, menită să fie un bun al tuturor, prezenței unui sigur ascultător, s-au trezit în mare încurcătură din pricina unor întîmplări care îl rețineau în altă parte pe acest ascultător, n-au putut rosti în fața creștinilor un cuvînt creștinesc, predica nefiind pregătită pentru ei, și le-au ținut locul alți predicatori, care n-au avut decît timpul să-l laude pe Dumnezeu, într-o predică grăbită. (Ed. 4.)

14

*Théodule*² a izbutit mai puțin decît se temeau unii dintre auditorii lui, care sînt mulțumiți de el și de predica lui; predicatorul a făcut, după părerea lor, ceva mai mult decît să le farmece mintea și auzul, adică le-a dat prilejul să nu mai fie invidioși.

15

Meșteșugul cuvîntului rostit seamănă, într-o privință, cu meșteșugul războiului: în ele sînt mai multe

¹ Potrivit „cheilor“, este vorba de „abatele de la Roquette, nepotul episcopului de Autun. Urmînd să țină în fața regelui predica cimei de taină, a compus-o mai mult cu gîndul de a-l preamări pe rege; dar suveranul neputînd veni, abatele n-a mai îndrăznit să-și rostească predica învățată pe din-afară, în care era vorba mai mult despre rege decît despre Dumnezeu.“

² După „cheile“ din secolul al XVIII-lea, ar fi vorba de abatele Fléchier; după cele manuscrise, de abatele Anselme.

riscuri decît în altele, dar șansele de reușită sînt mai rezezi.

16

Dacă aveți cîteva titluri de noblețe și nu vă recunoașteți alt talent în afară de acela de a ține predici serbede, predicați, țineți predici serbede ; nimic nu e mai rău pentru situația cuiva decît să fie cu desăvîrșire necunoscut. *Théodat* a fost răsplătit pentru frazele lui prost ticluite și pentru ucigătoarea lui monotonie.

17

O față bisericească a obținut mari episcopii pentru merite de predicator care în momentul de față nu i-ar aduce nici măcar o simplă parohie.

18

Numele acestui panegirist pare că geme sub povara titlului de care este copleșit ; lungul lor șir umple ample afișe, cu litere cît toate zilele, afișe care sînt distribuite din casă în casă sau care îți atrag privirile pe stradă și pe lingă care nu poți trece fără să le vezi, cum nu poți trece pe lingă piața publică fără să ai habar de ea. Cînd, după o prezentare atît de grozavă, ai încercat doar să vezi cîte parale face personajul și l-ai ascultat cît de puțin, îți dai

seama că din înșiruirea însușirilor lui lipsește aceea de prost predicator.

19

Lipsa de ocupație a femeilor și obișnuința pe care o au bărbații de a umbla după ele pretutindeni pe unde se adună îi fac cunoscuți pe niște predicatori fără har și îi susțin cîtva timp pe cei care apun. (Ed. 7.)

20

Ar trebui să fie oare de ajuns că ai fost mare și puternic în lume ca să fii vrednic sau nevrednic de laudă, și în fața sfîntului altar și în amvonul în care se propovăduiește cuvîntul *Evangheliei* să fii laudat și preamărit cu prilejul funeraliilor? Nu există oare altă măreție decît aceea care provine din funcția înaltă și din originea nobilă? De ce nu s-a îndătinat să se facă public panegiricul unui om care a excelat în timpul vieții prin bunătate, prin dreptate, prin blîndete, prin statornicie în credință, prin evlavie? Ceea ce se numește un discurs funebru nu este astăzi bine primit de cei mai mulți dintre ascultători decît în măsura în care se depărtează mai mult de o cuvîntare creștină sau, dacă vă place mai mult așa, pe măsură ce se apropie mai mult de un elogiu profan.¹ (Ed. 6.)

¹ Cu excepția lui Bossuet, față de care La Bruyère are o vie admirație.

21

Predicatorul caută, prin discursul lui, o episcopie; apostolul aduce oamenii pe drumul credinței adevărate și merită să găsească el ce caută celălalt.

22

Vezi unele fețe bisericești¹ întorcându-se din câteva provincii, unde n-au sălășluit mult, îngimfați de convertirile pe care le-au găsit gata făcute, ca și de acelea pe care n-au putut să le facă, asemănându-se de pe acum cu VINCENȚII și cu XAVIERII² și socotindu-se oameni cu har apostolic; strădanii atât de mari și misiuni atât de fericite nu ar fi, după jindul lor, plănite cu o abație.

23

Din senin și fără să se fi gândit în ajun la așa ceva, Cutare ia hârtie și o pană de scris și zice în gândul său: „Am să fac o carte“, fără alt talent pentru scris în afară de nevoia pe care o are de cincizeci de pistoli³. Zadarnic îl îndemn: „Ia un fierăstrău, *Dioscore*, și taie cu el, sau apucă-te de strungărie, sau fă o obadă de roată, și îți vei primi

¹ Este vorba de predicatorii care aveau sarcina de a-i converti pe protestanți.

² Sfântul Vincent de Paul (1578—1660) și sfântul François-Xavier (1506—1552), supranumit apostolul Indiilor.

³ Pistolul valora pe atunci 11 livre și 12 soli.

plata".¹ N-a făcut ucenicia acestor meserii. „Atunci, copiază, transcrie, fii cel mult corector la o tipografie, dar nu te apuca de scris!” El ține să scrie și să tipărească; și pentru că nu trimite nimeni la tipar un caiet alb, îl mîzgălește cu ce-i trăsnește prin cap; ar scrie cu dragă inimă că Sena străbate Parisul, că săptămîna are șapte zile sau că stă să plouă.² Și cum lucrarea aceasta nu este nici împotriva religiei, nici împotriva statului, și cum nici nu va aduce altă vătămare publicului cititor în afară de aceea de a-i strica gustul și a-l deprinde cu lucrările serbede și insipide, scapă de cenzură, este tipărit și, spre rușinea secolului, cum și spre umilirea scriitorilor de valoare, retipărit. Tot astfel, un om își zice în inima lui: „Voi predica. Și predică”. Iată-l la amvon, fără alt talent sau chemare în afară de nevoia unui venit mănăstiresc. (Ed. 7.)

24

Un cleric monden sau necucernic este un declamator, dacă se urcă la amvon.

Există, dimpotrivă, și oameni evlavioși a căror prestanță este, numai ea, de ajuns pentru a te convinge: doar ce se ivesc, și întreaga suflare care

¹ Poate o reminiscență din Boileau, *Artă poetică*, IV, vv. 26—28.

² În lucrarea *Cabinets des Grands* (3 volume, 1680-1689), scrisă pentru elogiarea familiei Condé, Gédéon Pontier nota cu privire la Paris: „Plăcutul fluviu Sena trece prin mijloc, iar la ieșire abia mai șerpuiește, de parcă i-ar veni greu să părăsească Parisul”.

urmează să-i asculte este mișcată din prima clipă, și ca și convinsă prin simpla lor prezență ; predica pe care au s-o rostească va face ce mai rămîne de făcut.

25

EPISCOPUL DE MEAUX¹ și PĂRINTELE BOURDALOUE îmi amintesc de DEMOSTENE și de CICERO. Maeștri în elocvența amvonului, amîndoi au avut soarta marilor lor modele : unul a înmulțit numărul criticilor proști, și celălalt pe al imitatorilor proști. ² (*Ed.* 4.)

26

Elocvența religioasă, privită ca o artă pur umană și din punctul de vedere al talentului oratorului, are taine ascunse, este cunoscută de puține persoane și greu de realizat ; cîtă artă se cere aici ca să placi convingînd ! Trebuie să umbli pe căi bătătorite, să spui ce s-a mai spus și ceea ce prevăd ascultătorii că ai să spui. Ideile sînt mari, dar tocite și știute de toată lumea ; principiile sigure, dar cu concluzii pe care le pătrund ascultătorii dintr-o singură privire ; intră în ele și subiecte sublime, dar cine poate trata ceva atît de înalt ? Sînt în ele taine care trebuie lămurite, dar care se lămuresc mai bine printr-o lecție la școală decît printr-o predică. Chiar și morală predicii creștine, care cuprinde un tărîm atît

¹ Bossuet. Aluzie la criticile protestanților.

² Cei care i-au imitat portretele.

de vast și de nuanțat cum sînt moravurile oamenilor, stă pe aceleași temelii, înfățișează aceleași imagini și își impune limite mult mai înguste decît satira; după ce tună și fulgeră, cum se obișnuiește, contra onorurilor, a bogățiilor și a plăcerilor, nu-i mai rămîne vorbitorului decît să alerge într-un suflet către sfîrșitul predicii și să-i expedieze pe ascultători. Dacă plîngem uneori, dacă sîntem mișcați după ce am drămuțat cu luare-aminte talentul și caracterul celor care ne fac să plîngem, vom conchide, poate, că subiectul ales se predică singur, și interesul nostru cel mai de seamă iese la iveală; că ne elatină și stîrnește în noi aceste simțăminte mai puțin o elocvență adevărată decît vocea strașnică a misionarului. În sfîrșit, predicatorul nu este susținut, ca avocatul, de fapte mereu noi, de evenimente diferite, de întîmplări nemaipomenite; el nu se ocupă de lucruri îndoielnice, nu pune în lumină părerile întemeiate pe presupuneri și pe ipoteze îndrăznețe, toate lucruri, totuși, care scot în relief talentele firești, le dau tărie și amploare și care mult mai puțin stînjesc elocvența decît îi dau un făgaș și o călăuzesc. Predicatorul, dimpotrivă, își ia subiectul predicii de la un izvor obștesc, din care își potolește setea toată lumea; și dacă se îndepărtează de aceste locuri comune nu mai este pe înțelesul tuturor, ci devine abstract și declamator, nu mai propovăduiește *Evanghelia*. Predicatorul nu are nevoie decît de o nobilă simplitate, dar trebuie să ajungă pînă la ea; înzestrare rară, care depășește puterile majorității oamenilor de rînd; talentele naturale, imaginația, eru-

diția și memoria, atît cît le au, nu le servesc adesea decît ca să se îndepărteze de ea. (Ed. 5.)

Îndeletnicirea avocatului este anevoioasă și trănicioasă și presupune în cel care o exercită un fond bogat și mari posibilități; el nu e înarmat, ca predicatorul, cu un anumit număr de discursuri, ticluite pe îndelete, rostite din memorie, cu autoritate, fără contradictorii și care, cu neînsemnate schimbări, îl fac prețuit de mai multe ori; avocatul rostește serioase pledoarii în fața unor judecători care pot să-l oprească și împotriva unor adversari care îl întrerup; el trebuie să fie gata de replică, vorbește în aceeași zi în fața mai multor tribunale, în diverse procese; locuința lui nu este pentru el un loc de odihnă și de retragere, nici un adăpost contra împricinaților, ei e deschisă tuturor celor care vin să-i împuieze capul cu întrebările și cu nedumeririle lor; el nu se întinde în pat; nu vine nimeni să-i șteargă sudoarea, nu-i pregătește nimeni băuturi răcoritoare¹; în camera lui nu se îmbulzesc bărbați și femei, de toate categoriile, ca să-l felicite despre stilul său atît de plăcut și de susținut, să-i alunge din minte orice urmă de îndoială cu privire la vreun pasaj unde fusese pe punctul de a-și pierde șirul sau cu privire la mustrările de cuget care-l frămîntă la gîndul că a pledat cu mai puțină strășnicie ca de obicei. După un lung discurs, se recrează prin scrieri și mai lungi, nefăcînd altceva decît să schimbe munca și oboseala: cutez să spun că este, în felul său, ceea ce erau în felul lor, primii misionari apostolici. (Ed. 5.)

¹ Gustări și lichioruri cu care era întîmpinat un personaj important cu prilejul trecerii printr-o localitate.

După ce ai deosebit astfel elocvența de baron a funcției avocatului de elocvența de amvon a menirii predicatorului, ți se pare că este mai ușor să predici decît să pledezi, și mai greu să predici bine decît să pledezi bine. (Ed. 5.)

27

Cît de avantajată este o cuvîntare rostită prin viu grai față de o lucrare așternută în scris ! Oamenii sînt victimele vrăjii gestului și ale cuvîntului rostit, ca și ale întregii atmosfere solemne a sălii. Cît de puțin ar fi înclinați de mai înainte în favoarea celui care vorbește, ei îl admiră și caută după aceea să-l înțeleagă ; mai înainte de a fi început, ei susțin sus și tare că va fi strașnic ; ațipesc îndată, și cînd se termină predica se trezesc să spună că a fost grozav. Lumea se pasionează mai puțin pentru un scriitor ; lucrarea lui este citită în răgazul vieții de la țară sau în tăcerea camerei de lucru ; nu se fac întâlniri publice pentru a-l aplauda, și cu atît mai puțin uneltiri pentru a-i nimici toți rivalii și a-l ridica în funcția de prelat ; oricît de minunată ar fi, lumea îi citește cartea cu gîndul de a o găsi mediocră ; o frunzărește, o discută, o confruntă cu altele ; nu mai este vorba de niște sunete care se pierd în văzduh și sînt date uitării ; ce este tipărit rămîne tipărit. O așteaptă uneori cu cîteva zile înainte de tipărire, pentru a o discredita, și plăcerea cea mai aleasă pe care o capătă din ea provine din critica pe care le-o prilejuiește ; îi supără cînd găsesc în orice pagină ticluiri menite să placă și

ajung chiar, adesea, să le fie teamă că-i distrează și nu lasă cartea aceasta din mînă decît pentru că e bună. Nu oricine se dă drept orator : frazele, figurile de stil, darul memoriei, sutana sau situația celui care predică nu sînt lucruri pe care îndrăznești sau pe care vrei totdeauna să ți le însușești. Fiecare, dimpotrivă, crede că gîndește bine și că așterne și mai bine pe hîrtie ce-a gîndit ; dar e mai puțin binevoitor față de cel care gîndește și care scrie la fel de bine ca el. Pe scurt, predicatorul ajunge mai degrabă episcop decît ajunge scriitorul cel mai viguros să fie investit într-o simplă stăreție ; iar la împărțirea hăturilor i se dau altele noi predicatorului, în vreme ce scriitorul serios se socotește fericit cu ce-i rămîne de la dînsul. (Ed. 7.)

28

Dacă se întîmplă că oamenii răi te urăsc și te persecută, oamenii de treabă te povățuiesc să te smerești în fața lui Dumnezeu, pentru a te feri de înfumurarea care ți-ar putea proveni din dorința de a nu fi pe placul unora de soiul acesta ; tot astfel, dacă anumiți oameni, înclinați să se extazieze în fața unui lucru mediocru, dezaprobă o lucrare pe care ai scris-o dumneata sau o cuvîntare pe care ai rostit-o de curînd în public, fie la barou, fie la amvon ori în altă parte, smerește-te ; nu poți fi cîtuși de puțin expus la o ispită de înfumurare mai gingașă și mai ademenitoare. (Ed. 8.)

29

Mi se pare că un predicator ar trebui să aleagă în fiecare predică un adevăr unic, dar capital, zgudui-tor sau plin de învățătură, să-l trateze temeinic și să-l epuizeze ; ar trebui să renunțe la toate diviziuni-le¹ acelea atît de căutate, atît de reluate, atît de retușate și atît de diferențiate ; ar trebui să nu presupună ce este fals, vreau să spun că mărimile și oa-menii culți își cunosc religia și îndatoririle, și să nu se teamă să le dea acestor minți luminate și acestor spirite rafinate îndrumări catihetice ; timpul îndelun-gat folosit la compunerea unei lungi cuvîntări să-l întrebuișteze ca să ajungă atît de stăpîn pe subiect, încît ticiuirea și expresiile să se înfiripe în timpul ex-punerii și să curgă ca de la izvor ; să se lase, după o anumită pregătire, în voia inspirației și a imaginilor răscolitoare pe care le poate stîrni un subiect impor-tant ; mi se pare că ar putea, în sfîrșit, să se cruțe de acele uluitoare eforturi de memorie care aduc mai bine a rămășag decît a lucru serios, care strică gestu-rile și pocesc chipul ; și ar trebui, dimpotrivă, să se-mene, printr-un măreț avînt, convingerea în cugete și alarma în inimi, impresionîndu-și ascultătorii de o cu totul altă teamă decît aceea de a-l vedea că amu-țește, nemaîștiind ce avea de gînd să spună. (*Ed. 4.*)

30

Cel care nu este destul de desăvîrșit ca să se uite pe sine în slujba cuvîntului dumnezeiesc, să nu se

¹ În § 5, La Bruyère ia atitudine față de excesul diviziuni-lor savante în predici.

lase descurajat de canoanele austere ce i se prescriu, de parcă i-ar răpi mijloacele de a-și pune duhul în lumină și de a se urca pînă la demnități către care năzuiește : e alt talent mai frumos decît acela de a predica apostolicește ? Și care altul e mai vrednic de episcopie ? FÉNELON era oare nevrednic de o episcopie ¹ ? Ar fi putut scăpa cumva de alegerea suveranului decît printr-o altă alegere ? (Ed. 4).

¹ Variantă (ed. 4) : „este mai vrednic de un episcopat.“ (Continuarea alineatului a fost adăugată în ediția 5. În august 1689, cu puțin înainte de publicarea ediției 4, Fénelon fusese numit profesorul ducelui de Burgundia.) Nu avea să ajungă episcop de Cambrai decît în 1695.

CAPITOLUL XVI

DESPRE LIBER-CUGETĂTORI ¹

1

Liber-cugetătorii — „*les esprits forts*“ ² (mințile tari) — știu oare că sînt numiți așa în ironie ? E slăbiciune mai mare decît să fii nesigur despre originea ființei tale, a vieții, a simțurilor și a cunoștințelor tale și despre sfîrșitul pe care trebuie să-l aibă ? Ce descurajare mai mare decît să te întrebi dacă sufletul tău nu este materie, ca piatra și ca reptila, și dacă nu se degradează ca făpturile acestea neînsemnate ? Nu e oare mai multă forță și măreție să recunoaștem în mintea noastră ideea unei ființe superioare tuturor ființelor, care le-a făcut pe toate și care — toate — trebuie să admită că purced din ea ; dintr-o ființă în mod absolut desăvîrșită, care este pură, care n-a început și care nu poate să se sfîrșescă, a cărei imagine este sufletul nostru și — dacă îndrăznesc să spun — o părticică din ea, ca duh și ca nemurire ?

¹ Așa cum a arătat criticul Sainte-Beuve, capitolul acesta era pentru La Bruyère ca un paratrăsnet : condamna lipsa de credință ca să prevină o interpretare răuvoitoare a criticii îndreptate contra clerului.

² Incredulii, libertinii.

2

Cel supus și cel slab sînt apti de a primi impresii : unul primește din cele bune, altul din cele rele ; adică primul este convins și statornic, iar al doilea încăpăținat și rătăcit ; astfel, cel cu mintea supusă admite adevărata religie, iar cel cu mintea slabă ori nu admite nici una, ori admite una falsă. Însă liber-cugetătorul ori nu are religie, ori își făurește o religie a lui. Așadar, liber-cugetătorul — „*l'esprit fort*“ — este un om cu mintea slabă. (Ed. 6.)

3

Numesc mondeni, pămînteni sau grosolani pe cei a căror minte și a căror inimă sînt legate de o părticică din lumea aceasta în care hălăduim și care este pămîntul ; care nu prețuiesc nimic, care nu iubesc nimic dincolo de ea ; oameni tot pe atît de mărginiți pe cît sînt ceea ce numesc ei posesiunile lor sau latifundia lor, pe care o măsoară, o socotesc în ari și îi arată pietrele de hotar. Nu mă mir că niște oameni sprijiniți pe un atom se clatină în cele mai neînsemnate eforturi pe care le fac ca să pătrundă adevărul, dacă, avînd vederi atît de scurte, nu străbat, prin cer și prin astre, pînă la Dumnezeu însuși ; dacă, nedîndu-și de loc seama fie de excelența a tot ce este duh, fie de demnitatea sufletului, simt încă și mai puțin cît este de greu de mulțumit sufletul și în ce măsură pămîntul întreg e mai prejos de el și cîtă trebuință are de o ființă absolut desăvîrșită, care este Dumnezeu, și cum are neapărată nevoie de o religie care să i-l arate și

care-i este, în privința aceasta, o cheazăsie sigură. Înțeleg, dimpotrivă, foarte lesne că e firesc pentru astfel de minți omenești să cadă în necredință și în nepăsare, punînd pe Dumnezeu și religia în slujba politicii, adică în slujba ordinii și a împodobirii lumii acesteia, singurul lucru după ei, la care merită să te gîndești. (*Ed. 5.*)

4

Unii ajung să se păcătoșească de tot prin lungi călătorii¹, în cursul cărora își pierd și bruma de credință ce le mai rămînea; de la o zi la alta, ei văd credințe noi, diverse moravuri, diverse ceremonii; seamănă cu cei care intră în magazine, nehotărîți în privința alegerii stofei pe care vor s-o cumpere; numărul mare al celor ce li se arată îi face mai nepăsători; au, fiecare în parte, farmecul și avantajele lor; și ei nu se hotărăsc la nici una: pleacă fără cumpăratură. (*Ed. 5.*)

5

Există unii oameni care așteaptă, ca să fie evlavioși și să se poarte potrivit canoanelor bisericești, ca toată lumea să se declare lipsită de evlavie și gată să ia în deșert numele Domnului; vor forma

¹ Poate aluzie la celebrul călător François Bernier (1625—1688), discipolul filozofului Gassendi și autorul mai multor lucrări de inspirație epicureană. Bernier a călătorit în Orient și a petrecut, ca medic, 12 ani în India, la curtea lui Aureng-Zeb.

atunci tabăra oamenilor de rînd, și dînșii vor ști să se desprindă de ea. Le place bizareria într-un domeniu atît de serios și de profund; ei nu urmează moda și mersul obștesc decît în lucrurile de nimic și fără vreo urmărire. Cine știe chiar dacă n-au și pus un fel de vitejie și de cutezanță în a înfrunta toate riscurile viitorului¹ ? ! Nu trebuie, de altfel, ca într-o anumită condiție, cu un anumit orizont spiritual și cu anumite vederi să dorești a împărtăși părerile învățaților și ale poporului. (Ed. 5.)

6

Cineva pe deplin teafăr și sănătos se îndoiește de Dumnezeu cum se îndoiește că ar însemna să păcătuiască avînd legături cu o destrăbălată. Cînd se îmbolnăvește și cînd hidropizia s-a declarat, își părăsește concubina și crede în Dumnezeu.

7

Omul ar trebui să se pună la încercare și să se examineze cu toată seriozitatea înainte de a se declara liber-cugetător sau libertin², pentru ca măcar, și potrivit cu principiile lui, să-și încheie viața așa cum a trăit; sau, dacă simte că nu are tăria să meangă atît de departe, să se hotărască a trăi așa cum vrea să moară.

¹ Judecata de apoi. (Hémardinquer)

² Încredul, „necuviincios în materie de religie fie fălindu-se că nu crede, fie condamînd datinile pioase și nerespectînd poruncile bisericii“ (Dicționarul Academiei, 1694).

8

Orice glumă în gura unui om pe moarte¹ e nelalocul ei; dacă atinge anumite capitole², este o glumă funestă. Nici nu poate ajunge cineva mai rău decît cînd le dă, în dauna sa, celor pe care-i lasă în urmă, desfătarea unei vorbe de duh.

Orice idee preconcepută ai putea avea privitor la ceea ce trebuie să urmeze după ce-ai murit, moartea este un lucru foarte serios; nu şaga stă bine atunci, ci dîrzenia. (*Ed. 6.*)

9

În toate timpurile au existat oameni cu talent şi cu creaţii literare plăcute, robi ai celor mari, a căror destrăbălare şi-au însuşit-o şi ei şi i-au purtat jugul toată viaţa, împotriva propriilor lor concepţii şi împotriva cugetului lor. Oamenii aceştia n-au trăit niciodată decît pentru alţi oameni şi se pare că i-au privit ca pe ultimul lor ţel.³ Le-a fost ruşine să se mîntuiască în ochii lor, să pară aşa cum erau, poate, în inima lor şi au apucat-o pe drumul

¹ Se povesteşte că împăratul August ar fi spus, pe patul de moarte: „Căşiţi că am jucat bine această farsă a vieţii?... Dacă sînteţi mulţumiţi, aplaudaţi!” Saint-Evremond, întrebă în ultimele clipe ale vieţii dacă vrea să se împace cu biserica, a răspuns: „Aş vrea să mă împac cu pofta de mîncare”.

² Din domeniul religiei.

³ Variantă (ed. 1—4): „ca pe Dumnezeu lor şi ţelul lor suprem”.

pierzaniei din respect sau din slăbiciune. Există oare pe pământ mărimi destul de mari și puternici destul de puternici ca să merite din partea noastră să credem și să trăim după placul lor, potrivit gustului și capriciilor lor, și să împingem concesiile mai departe, murind nu în chipul cel mai sigur pentru noi, ci în cel care le place lor mai mult ? ¹

10

Aș pretinde cu strășnicie de la cei care merg în răspăr cu lumea și împotriva marilor canoane să știe mai mult decât ceilalți, să aibă temeuri clare și argumente dintre acelea care îți smulg convingerea.

11

Aș vrea să văd un om sobru, cumpătat, cast și drept declarînd în gura mare că nu există Dumnezeu ; ar vorbi cel puțin în mod dezinteresat ² ; dar nu se află un asemenea om.

¹ „La Bruyère dădea aici o lecție minunată, plină de demnitate, celor care, trăind ca el în preajma unor nobili cu o viață nu prea pilduitoare, nu știau, ca el, să-și apere propria demnitate.“ (Servois)

² La Bruyère socotește că liber-cugetătorii susțin anumite idei pentru a găsi un fel de justificare conduitei lor imorale. Existau însă și liber-cugetători care duceau o viață austeră, dar nu-și mărturiseau în gura mare convingerile ateiste, de teama rugului.

12

Aș fi din cale-afară de curios să-l văd pe acela care ar fi convins că nu există Dumnezeu ; mi-ar spune cel puțin pricina de nebiruit care a putut să-l convingă.

13

Neputința în care mă găsesc de a dovedi că nu există Dumnezeu îmi dă în vileag existența lui.

14

Dumnezeu îi osîndește și-i pedepsește pe cei care oîrtesc împotriva lui, singur judecător în propria sa pricină ; fapt care ne dezgustă, dacă nu este el însuși Dreptatea și Adevărul, adică dacă nu este Dumnezeu, (Ed. 4.)

15

Simt că există un Dumnezeu și nu simt că n-ar exista un Dumnezeu ; lucrul acesta îmi este de ajuns, tot raționamentul lumii îmi este de prisos ; conchid că există Dumnezeu.¹ Concluzia aceasta e

¹ Labbé a arătat că La Bruyère ia o poziție intermediară între Descartes și Pascal, între cunoașterea rațională și cunoașterea sufletească.

sădită în firea mea ; i-am primit principiile prea lesne în copilăria mea și le-am păstrat de atunci în mod prea firesc, la o vîrstă mai înaintată, pentru a le bănuî de falsitate. „Dar sînt unii care se descotorosesc de principiile acestea.“ Este un mare semn de întrebare dacă se găsesc asemenea oameni ; și dacă s-ar afla, lucrul acesta dovedește numai că există monștri.

16

Ateismul nu există. Cei mari, cel mai mult bănuîți de ateism¹, sînt prea leneși ca să conchidă în mintea lor că nu există Dumnezeu ; nepăsarea lor ajunge să-i facă reci și indiferenți în privința acestui punct atît de capital, ca și în privința naturii sufletului lor și în privința urmărilor unei adevărate religii ; ei nu neagă lucrurile acestea, nici nu le admit ; nu se gîndesc de loc la ele.

17

Oricîtă sănătate am avea, oricîtă putere și oricîtă minte, nu avem peste măsură din nici una dintre ele pentru a ne gîndi la oameni sau la cel mai mic interes ; se pare, dimpotrivă, că buna-cuviință și obiceiul pretind de la noi să nu ne gîndim la Dumnezeu decît într-o stare² în care nu rămîne în noi decît

¹ Servois amintește gruparea zisă Du Temple, anturajul ducilor de Vendôme, de Nevers, de Bouillon.

² În pragul morții.

atîta rațiune cîtă trebuie pentru a nu spune că nu mai există. (Ed. 8.)

18

Unul dintre cei mari crede că leșină, și iată-l că moare¹; un altul piere pe nesimțite și pierde în fiecare zi cîte ceva din sine înainte de a se fi stins; grozave lecții, dar de prisos! Împrejurări atît de precise și atît de vădit puse față-n față nu sînt luate în seamă și nu mișcă pe nimeni; oamenii nu le dau mai multă atenție decît unei flori care se ofilește sau unei frunze care cade; ei rîvnesc posturile care rămîn vacante sau se interesează dacă sînt ocupate și de către cine. (Ed. 7.)

19

Oamenii sînt oare destul de buni, destul de statornici, destul de drepti pentru a merita întreaga noastră încredere și a nu ne face să dorim cel puțin ca Dumnezeu să existe, ca să putem face apel împotriva judecăților lor și recurs cînd sîntem oropșiți sau trădați de ei?

20

Dacă măreția și sublimul religiei îi orbește și îi reduce la tăcere pe liber-cugetători — „mințile tari”

¹ Aluzie la moartea subită a lui La Feuillade, Louvois, Seignelay, potrivit „cheilor” edițiilor Costé.

—, nu mai sînt niște minți tari, ci niște talente pirpirii și niște oameni cu minte puțină; și dacă, dîmpotriva, îi înspăimîntă ce este umil și simplu, sînt într-adevăr niște minți tari și mult mai tari decît atîția oameni mari, atît de luminați, atît de distinși, și totuși atît de credincioși, decît oameni de valoare ca sfîntul LÉON¹, ca sfîntul VASILE², ca sfîntul JERONIM³ sau ca sfîntul AUGUSTIN⁴. (Ed. 4.)

21

„Un părinte al bisericii, un doctor al bisericii — ce nume! Ce austeritate în scrierile lor! Ce uscățime, ce rece evlavie și — poate — ce scolastică!” spun cei care nu i-au citit niciodată. Dar mai degrabă ce uimire pentru toți cei care și-au făcut o părere despre părinții bisericii atît de îndepărtată de adevăr dacă ar vedea în lucrările lor mai multă grijă pentru ticluire și mai multă gingășie, mai multă cultură și talent, mai multă bogăție în exprimare și mai multă putere de raționament, formulări mai vii și farmece mai firești decît observăm în mai toate cărțile vremii noastre, care sînt citite cu plăcere, care le dau nume și înfumurare autorilor lor! Cîtă

¹ Este vorba de sfîntul Léon, ales papă în anul 440, aprig luptător contra ereticilor. În anul 452 a oprit la porțile Romei, prin elocvența lui strălucită, pe Attila.

² Cf. cap. XV, § 5.

³ Născut în Dalmația, în anul 331, mort schivnic, la Betleem, în anul 420. Este autorul *Vulgatei*, traducerea latină a *Vechiului Testament*.

⁴ Născut la Tagast, în Africa, în anul 345, și mort la Hippone, în Algeria, autorul lucrării *Cetatea lui Dumnezeu* și al *Confesiunilor*.

plăcere să-ți placă religia și s-o vezi crezută, susținută, explicată de oameni înzestrați cu atita har și de minți atît de strașnice, mai ales cînd afli că în privința vastității cunoașterii, a profunzimii și a pătrunderii, în privința principiilor filozofiei pure, în privința aplicării și a dezvoltării lor, în privința demnității raționamentului, a frumuseții moralei și a sentimentelor, nu există nimic, de pildă, care să poată fi comparat cu SFÎNTUL AUGUSTIN, decît PLATON și CÍCERO ! (Ed. 4.)

22

Omul s-a născut mincinos¹ ; adevărul este simplu și neprefăcut, și omul vrea ceva care doar să pară adevărat și drept și niscaiva podoabe. Adevărul nu este al lui, ci vine din cer de-a gata, ca să spunem așa, și în toată desăvîrșirea lui ; iar omului nu-i place decît propria lui operă, ficțiunea și plăsmuirea. Privești poporul, care nașcocește, complică și încarcă din grosolănie și din prostie ; întrebați-l chiar și pe cel mai cinstit om dacă este totdeauna sincer în spusele lui, dacă nu se surprinde uneori în deghizări la care-l îmbie neapărat vanitatea și ușurința ; dacă, de dragul de a povesti mai frumos, nu i se întîmplă adesea să adauge unui fapt pe care îl relatează o împrejurare care n-a existat. Un lucru se întîmplă astăzi, aproape sub ochii noștri ; o sută de persoane care l-au văzut îl povestesc într-o sută de chipuri

¹ La Bruyère pornește de la argumentele liber-cugetătorilor contra autenticității cărților sfînte, pentru a le combate.

diferite ; Cutare, dacă-i vei da ascultare, îl va spune și el într-un mod în care n-a mai fost spus. Ce crezare aş putea, aşadar, să dau unor fapte petrecute de multă vreme, îndepărtate de noi cu mai multe secole ? Ce temei se cade să pun pe istoricii cei mai serioși ? Ce ajunge istoria ?¹ Cezar a fost oare măcelărit în mijlocul senatului ? A existat un Cezar ? „Ce importanță are ? îmi spuneți dumneavoastră. Ce îndoieli ! Ce întrebare !“ Rideți, nu mă socotiți vrednic de nici un răspuns ; ba chiar cred că aveți dreptate. Presupun totuși că lucrarea care poartă numele de Cezar nu este o lucrare profană, scrisă de mâna oamenilor, care sînt niște mincinoși, și găsită din întâmplare prin biblioteci, printre alte manuscrise care conțin întâmplări adevărate sau apocrife ; că, dimpotrivă, este o carte inspirată, sfîntă, divină ; că poartă în ea aceste însușiri ; că se găsește de aproape două mii de ani într-o societate numeroasă care n-a îngăduit să i se fi făcut în tot acest timp nici cea mai mică denaturare și care a ținut s-o păstreze cu sfîntenie în toată integritatea ei ; că avem chiar o îndatorire religioasă, de care este neapărată nevoie : să dăm crezare tuturor faptelor conținute în acest volum, în care se vorbește despre Cezar și despre dictatura lui : spune drept, *Lucile*, dumneata te vei mai îndoi atunci că a existat un Cezar ? (Ed. 7.)

* Sofismul constă în a trage o concluzie generală dintr-un număr restrîns de fapte particulare. Faptul că oamenii mint uneori nu trebuie să ne ducă la concluzia că mint totdeauna și că deci nici o mărturie n-ar merita crezare.

Nu orice muzică este potrivită pentru preamărirea lui Dumnezeu și pentru a fi ascultată în sfântul lăcaș ; nu orice filozofie grăiește cu vrednicie despre Dumnezeu, despre puterea lui, despre principiile acțiunilor și ale tainelor lui ; cu cât filozofia aceea este mai subtilă și mai ideală, cu atât este mai zadarnică și mai fără rost pentru a explica unele lucruri care au cer de la oameni decât o dreaptă judecată, pentru a fi cunoscute pînă la un anumit punct, fiind de aci încolo cu neputință de explicat. A voi să-l explici pe Dumnezeu, desăvîrșirile lui și dacă îndrăznesc să spun astfel acțiunile lui înseamnă să mergi mai departe decât vechii filozofi, decât apostolii, decât primii părinți ai bisericii ; dar asta nu înseamnă s-o brodești de minune, ci înseamnă să tot sapi vreme îndelungată și profund, fără să dai peste izvoarele adevărului. De îndată ce am părăsit termenii de bunătate, de milostivire, de dreptate și de atotputernicie, care ne dau despre Dumnezeu idei atât de înalte și de nobile, oricît de mare efort de imaginație am putea face, trebuie să primim expresiile seci, sterpe, lipsite de înțeles ; să admitem niște cugetări găunoase, depărtate de noțiunile obișnuite, sau cel mult să le admitem pe cele subtile și ingenioase ; și, pe măsură ce dobîndim puterea de pătrundere într-o nouă metafizică, să ne pierdem ceva din credință. ¹ (Ed. 4.)

¹ Aluzie, probabil, la Malebranche, unul dintre discipolii cei mai de seamă ai lui Descartes.

Pînă unde ¹ nu ajung oamenii în rîvnă lor pentru religie, de care sînt atît de puţin convinşi şi de al cărei cult nu se prea sîchisesc ! (*Ed. 4.*)

Chiar religia aceasta, pe care o apără oamenii cu căldură şi cu zel împotriva celor care au o religie cu totul opusă, o denaturează ei înşişi în mintea lor prin păreri personale ; îi adaugă şi scot din ea mii de lucruri adesea esenţiale, după bunul lor plac, şi rămîn dîrji şi neclintîţi în forma aceasta pe care i-au dat-o ei. Astfel, ca să vorbim ca toată lumea, putem spune despre o singură naţiune că vieţuieşte sub zodia aceluiasi cult şi că nu are decît o singură religie ; dar, ca să vorbim cu exactitate, este adevărat că are mai multe şi că aproape fiecare îşi are religia lui. ² (*Ed. 4.*)

¹ Pînă la ce fapte (de curaj sau de violenţă).

² J. Benda citează un fragment semnificativ dintr-o scrisoare a prinţesei, mama regentului, datată 17 iulie 1698 : „Cînd am venit în Franţa, mi-au dat prilejul să discut cu o sumedenie de episcopi şi de arhiepiscopi, ca să-mi întăresc credinţa catolică. Dar îmi venea greu să văd unde era credinţa asta catolică. În general, mi se prezenta în acelaşi fel ; dar cînd ajungeau la interpretare, nu mai găseai unul care să împărtăşească credinţa altuia. Fapt care m-a făcut să rid cu poftă atunci. Dar n-aş fi ştiut, desigur, ce să cred dacă nu m-aş fi hotărît dinainte şi dacă n-aş fi avut (cum spunea un englez) «religioara mea aparte».”

Două feluri de oameni au trecere la curți și stăpînesc în diverse timpuri : libertinii și fățarnicii ; primii — veseli, deschiși, fără dibăcie și fără prefăcătorie ; ceilalți — în mod subtil, prin șiretlicuri, prin intrigării. De o sută de ori mai dornici de căpătuire decît primii, fățarnicii sînt invidioși din cale-afară ; vor s-o conducă, s-o aibă numai ei, s-o împartă între ei, înlăturînd pe oricare altul ; demnități, funcții publice, posturi, venituri mînăstirești, pensii, onoruri, totul li se cade lor și nu li se cade decît lor, restul oamenilor sînt nevrednici de ele ; ei nu înțeleg că fără încuviințarea lor au unii nerușinarea să le spere. O ceată de măști intră într-un bal : conduc ei dansul, dansează și se dansează unii pe alții, și iar mai dansează, dansează mereu ; nu cedează conducerea dansului nimănui dintre cei de față, oricît de vrednici ar fi de atenția lor ; ceilalți tînjesc, se usucă văzîndu-i dansînd, și ei nu ; unii încep să murmure ; cei mai înțelepți se resemnează și pleacă. (Ed. 8.)

Există două soiuri de libertini : libertini propriu-ziși, aceia care cel puțin cred că sînt libertini¹, și fățarnicii sau falșii cuvioși, adică cei care nu vor să fie crezuți libertini ; codașii din soiul acesta² sînt cei mai buni. (Ed. 8.)

¹ Cf. § 16.

² Fățarnicii mai puțin iscusiți.

Falsul cuvios ori nu crede în Dumnezeu, ori ia în deșert numele Domnului; să vorbim despre el cu bunăvoință: nu crede în Dumnezeu. (Ed. 8.)

28

Dacă orice religie este o teamă plină de respect față de dumnezeire, ce să credem despre cei care cutează s-o insulte în icoana ei cea mai vie pe pământ — suveranul¹? (Ed. 4.)

29

Dacă ni s-ar da asigurări că motivul secret al ambasadei tailandezilor² a fost acela de a-l îndemna pe Regele Prea-creștin să renunțe la creștinism, să îngăduie în regatul său intrarea *talapoinilor*³, care ar fi pătruns în căminele noastre ca să le insufle soțiilor, copiilor noștri și nouă înșine religia lor, prin cărțile și prin convorbirile lor, ar fi înălțat *pagode* în mijlocul orașelor, în care ar fi așezat chipurile de metal, pentru a fi adorate, cu ce hohote de râs și cu ce nemai-pomenit dispreț n-am asculta lucruri atât de bizare! Noi străbatem, totuși, șase mii de leghe pe mare pentru convertirea Indiilor, a regatelor Siamului, a Chinei și Japoniei, adică pentru a le face, cu toată seriozitatea, tuturor acestor popoare propuneri, care trebuie să le pară tare smintite și caraghioase. Ei îi tolerează, totuși, pe călugării și pe preoții noștri;

¹ Ca imagine a divinității pe pământ.

² În anul 1686.

³ Preoți budiști.

fi ascultă uneori, fi lasă să-și clădească biserici și să-și îndeplinească misiunile. Cine face lucrul acesta în ei și în noi ? Nu cumva tăria adevărului ?

30)

Nu i se potrivește oricui să ridice steagul milosteniei¹ și să aibă la ușă toți calicii dintr-un oraș, care își primesc, acolo, tainurile lor. Cine nu știe, dimpotrivă, mizerii mai tănuite, pe care se poate încumeta să le ușureze, fie pe loc, prin ajutoare, fie cel puțin prin mijlocirea lui ? ! Tot astfel, nu tuturor li-i dat să se urce la amvon și să împartă de acolo, ca misionar sau catehist, cuvântul Domnului ; dar cine n-are uneori la îndemână vreun libertin de readus la ascultare prin blajine și iscusite convorbiri ? Dacă n-ai fi în timpul vieții decît apostolul unui singur om, tot ar însemna că nu faci degeaba umbră pămîntului și nici nu-i ești o povară fără rost. (Ed. 5.)

31

Există două lumi : una în care hălăduim puțin și pe care trebuie s-o părăsim pentru a nu ne mai întoarce în ea ; alta, în care trebuie să intrăm în curînd, ca să n-o mai părăsim niciodată. Trecerea, autoritatea, pretenii, reputația aleasă, marile bogății ne servesc în

¹ Adică să devină în văzul lumii împărțitor de pomeni, ca Tartuffe al lui Molière.

prima lume ; disprețul pentru toate lucrurile acestea ne servește într-a doua. Avem de ales.

32

Cine a trăit o singură zi a trăit un veac ; același soare, același pământ, aceeași lume, aceleași senzații, nimic nu seamănă mai bine cu astăzi decât mâine. Ar fi destul de curios să murim, adică să nu mai fim trup, ci numai duh. Omul, totuși, nerăbdător de noutate, nu e de loc curios în privința aceasta ; neliniștit din fire și gata să se plictisească de orice, nu i se urăște trăind ; poate că ar consimți să trăiască mereu. Ce vede în legătură cu moartea îl izbește mai năprasnic decât ce știe despre ea ; boala, durerea și cadavrul îl scîrbesc de lumea cealaltă. E nevoie de toată seriozitatea religiei ca să-l înduplece.

33

Dacă Dumnezeu ne-ar fi lăsat să alegem una din două : ori să murim, ori să trăim veșnic, după ce am meditat profund - ce înseamnă să vezi că sărăcia, atîrnarea de alții, uritul și boala nu mai au nici un sfîrșit sau să nu ai parte de bogății, de măriri, de plăceri și de sănătate decât ca să le vezi schimbîndu-se inexorabil, prin schimbarea vremilor, în contrariile lor, fiind astfel jucăria bunurilor și a relelor, n-am ști de loc la ce să ne hotărîm. Natura ne pironeste și ne scapă de greutatea alegerii ; și moartea, pe care ne-o face necesară, mai este încă îndulcită și de religie.

Dacă religia mea ar fi falsă, mărturisesc că asta ar fi capcana cea mai bine pregătită din câte sînt cu putință de închipuit; ar fi inevitabil să nu mă izbesc de ea și să nu fiu prins în ea. Ce măreție, ce strălucire a tainelor! Ce continuitate logică și ce înlănțuire a întregii doctrine! Ce rațiune superioară! Ce candoare, ce neprihănire a morăvurilor! Ce forță nebiruită și zdrobitoare a mărturiilor aduse rînd pe rînd, timp de trei secole întregi, de milioane de persoane, cele mai înțelepte, cele mai cumpătate din câte au fost atunci pe pămînt și cărora conștiința aceluiași adevăr le dă tărie în surghiun, în lanțuri, la vederea morții și a ultimei schingiuiri! Luați istoria, deschideți-o și dați paginile îndărăt pînă la începutul lumii, pînă în ajunul zămislirii ei: a mai existat ceva asemănător în toate timpurile? Însuși Dumnezeu putea vreodată să găsească ceva mai potrivit pentru a mă ademeni? Cum să scap? Unde să mă duc, unde să mă arunc, — nu zic ca să găsesc ceva mai bun, dar ceva care să se apropie de ceva bun? Dacă trebuie să pier, prin aceasta vreau să pier, mi-i mai plăcut să-l tăgăduiesc pe Dumnezeu decît să-l împac cu o înșelăciune cu atîtea aparențe de adevăr și atît de deplină. Dar m-am tot gîndit: nu pot să fiu ateu; sînt așadar readus la religia mea și captivat de ea; s-a isprăvit.¹ (*Ed. 5.*)

¹ „Adică, interpretează H. Bénec, aș prefera să spun că Dumnezeu nu există decît să cred că există și că ne înșală atît de cumplit. Dar, cum îmi este imposibil să fiu ateu,

Religia este adevărată sau este neadevărată¹; dacă nu e decît o deşartă plăsmuire, iată, dacă vrei, şaizeci de ani iroşiţi de omul milostiv, de călugărul şartrez sau de sihastru; alt risc nu mai înfruntă. Dar dacă este întemeiată chiar pe adevăr, atunci este o înspăimîntătoare pacoste pentru omul păcătos; numai gîndul chinurilor pe care şi le pregăteşte îmi tulbură închipuirea; mintea este prea slabă pentru a le concepe, şi cuvintele — prea iluzorii pentru a le da grai. Desigur, chiar presupunînd pe lume mai puţină siguranţă decît există într-adevăr despre adevărul religiei, nu este pentru om o cale mai bună decît virtutea.

Nu ştiu dacă cei care îndrăznesc să-l tăgăduiască pe Dumnezeu merită să te străduieşti a le dovedi existenţa lui Dumnezeu şi să-i tratezi mai serios decît au fost trataţi în acest capitol; ignoranţa, care este caracteristica lor, îi face incapabili de priceperea principiilor celor mai clare şi de raţionamentele cele mai bine înlănţuite. Admit, totuşi, să citească raţionamentul pe care am să-l fac, numai să nu se convingă că e tot ce se putea spune despre un adevăr atît de strălucitor.

trebuie să cred că există, şi dacă există şi dacă religia noastră este atît de frumoasă, de ce ne-ar înşela?”

¹ La Bruyère reia regula faimoaselor pariuri ale lui Pascal.

Acum patruzeci de ani nu eram pe lume și nu stătea în puterea mea să fiu vreodată, cum nu depinde de mine, care exist de data aceasta, de-a nu mai fi; așadar, am început și continui să fiu prin ceva care există în afară de mine, care va dăinui după mine și care este mai bun și mai puternic decât mine; dacă acest ceva nu este Dumnezeu, să mi se spună ce este.¹

Poate că eu, care exist, nu exist astfel decât prin puterea unei naturi universale, care a fost totdeauna așa cum o vedem, ducându-ne cu gândul până la nețărmurirea timpurilor.² Dar natura aceasta ori este numai spirit, și atunci este Dumnezeu; ori este materie, și nu poate, prin urmare, să fi zămislit sufletul meu; ori este un amestec de materie și de spirit, și atunci, ceea ce este spirit în natură, eu îl numesc Dumnezeu.

Poate că, de asemenea, ceea ce numesc eu sufletul meu nu este decât o părticică de materie care există prin puterea unei naturi universale, care este și ea materie, care a fost totdeauna și care va fi mereu așa cum o vedem, și care nu este Dumnezeu.³ Dar cel puțin trebuie să-mi admiteți că ceea ce numesc eu sufletul meu, orice ar putea să fie, este un lucru care gîndește și că dacă este materie, este în mod necesar o materie care gîndește; căci nu mă va convinge nimeni că nu există în mine ceva care

¹ Argument al sfintului Augustin (*Soliloquii*, cap. VIII). Avea să fie reluat și de Fénelon, în *Tratatul despre existența lui Dumnezeu*.

² „Obiecție sau sistem al libertinilor.” (N. lui La Bruyère.) A se vedea răspunsul mai jos.

³ „Stăruință a libertinilor.” (N. lui La Bruyère.) Răspunsul care urmează se inspiră din filozofia lui Descartes.

gîndește în timp ce înfirip acest raționament. Or, acest ceva care există în mine și care gîndește, dacă își datorează ființa și dăinuirea unei naturi universale, care a existat mereu și care va exista mereu, pe care s-o recunoască drept cauza lui, trebuie neapărat să fie o natură universală sau care gîndește sau care să fie mai nobilă și mai desăvîrșită decît ceea ce gîndește ; și dacă natura aceasta astfel alcătuită este materie, trebuie iarăși să conchidem că este o materie universală care gîndește sau care este mai nobilă și mai desăvîrșită decît ceea ce gîndește.

Merg mai departe, și spun : Materia aceasta, așa cum a fost presupusă ceva mai sus, dacă nu este o nălucire amăgitoare, ci ceva real, nu este nici ea imperceptibilă tuturor simțurilor ; și dacă nu se descoperă prin ea însăși, o cunoaștem măcar în felurita orînduire a părților ei care alcătuiesc corpurile și care formează deosebirea dintre ele ; ea formează, așadar, chiar ea, totalitatea acestor corpuri diferite ; și cum este o materie care gîndește, potrivit ipotezei, sau care valorează mai mult decît ceea ce gîndește, urmează de aici că este așa cel puțin potrivit cîtorva dintre corpurile sale, și, printr-o înlănțuire necesară, potrivit tuturor acestor corpuri, adică materia gîndește în pietre, în metale, în mări, în pămînt, în mine însumi, care nu sînt decît un corp, ca și în toate celelalte părți care o alcătuiesc. Deci îmbinării acestor părți atît de terestre, atît de grosolane, atît de corporale, care toate laolaltă formează materia universală sau lumea aceasta care se vede, îi datorez eu acel ceva care este în mine, care gîndește și pe care eu îl numesc spiritul meu : ceea ce este absurd.

Dacă, dimpotrivă, această natură universală, orice ar putea să fie ea, nu poate fi totalitatea acestor corpuri, nici vreunul dintre aceste corpuri, urmează de aici că ea nu este de loc materie, nici perceptibilă prin vreunul dintre simțuri ; dacă totuși gîndește sau dacă este mai desăvîrșită decît acel ceva care gîndește, conchid iarăși că este spirit, sau o ființă mai bună și mai desăvîrșită decît ce este spirit ; dacă, de altfel, nu-i mai rămîne celui ceva care gîndește în mine și pe care eu îl numesc spiritul meu decît această natură universală la care poate să se reîntoarcă pentru a-și înlîni cauza primă și unica sa origine, pentru că spiritul nu-și găsește principiul în sine cu atît mai puțin în materie ¹, așa cum s-a demonstrat, atunci nu mai fac obiecții asupra numelor ; dar acest izvor al izvodirii oricărui spirit, care este și el spirit și este mai minunat decît orice spirit, eu îl numesc Dumnezeu.

Pe scurt, eu gîndesc, deci Dumnezeu există ; căci acel ceva care gîndește în mine nu mi-l datorez mie însumi, pentru că n-a mai depins de mine să mi-l ofer o primă dată, cum nu depinde de mine să-l păstrez o singură clipită. Nu-l datorez unei ființe care să fie mai presus de mine și care să fie materie, întrucît este cu neputință ca materia să fie mai presus de ceea ce gîndește ; îl datorez, așadar, unei ființe care este mai presus de mine și care nu este materie. Și ființa aceasta este Dumnezeu.

¹ La Bruyère reia, în felul său, prima dintre cele trei dovezi metafizice ale lui Descartes.

37

Din faptul că o natură universală care gîndește exclude din sine, în genere, tot ce este materie urmează neapărat că un individ care gîndește nu poate nici el să admită în sine nici o fărîmă de materie ; căci, deși o ființă universală care gîndește cuprinde în gîndirea ei infinit mai multă măreție, putere de independență și de capacitate decît un individ care gîndește, nu presupune, totuși, o mai mare excludere de materie, deoarece excluderea aceasta, și într-una și în cealaltă dintre cele două ființe, este cum nu se poate mai mare ca nețărmurită și este tot în aceeași măsură cu neputință să fie materie acel ceva care gîndește în mine, cum este de neconceput ca Dumnezeu să fie materie ; tot astfel cum Dumnezeu este spirit ¹, și sufletul meu este spirit.

38

Nu știu dacă un cîine alege, dacă își aduce aminte, dacă iubește, dacă se teme, dacă își închipuie, dacă gîndește ; deci, cînd mi se spune că toate lucrurile acestea nu sînt în el nici pasiuni, nici sentimente, ci urmarea firească și necesară a întocmirii mașinării lui, pregătită prin felurita orînduire a părților materiei, pot cel puțin să accept teoria aceasta ². Dar

¹ Aluzie la teoria lui Descartes despre automatismul animalelor (animale-mașini), înzestrate doar cu reflexe mecanice, fără sensibilitate.

² Teoria lui Descartes (cf. *Discours de la méthode*, V) a fost combătută cu mult duh, în versuri sprintare, de

gîndesc și sînt sigur că gîndesc : or, ce raport există între cutare sau cutare aranjament al părților materiei, adică al unei spațialități cu toate dimensiunile sale — lungime, lățime și profunzime, și care este divizibilă în toate sensurile ei —, și ceea ce gîndește ?

39

Dacă totul este materie și dacă gîndirea în mine, ca și în toți oamenii ceilalți, nu este decît un rezultat al aranjamentului părților materiei, cine a sădit în lume o cu totul altă concepție decît aceea despre lucrurile materiale ? Materia are ea oare, în adîncul ei, un concept atît de pur, atît de simplu, atît de imaterial cum este conceptul spiritului ? Cum poate fi ea principiul a ceea ce o neagă și o exclude din propria ei ființă ? Cum este ea în om ceea ce gîndește, adică ceea ce este chiar pentru om o convingere că el nu este materie ?

40

Există ființe care durează puțin, pentru că sînt alcătuite din lucruri foarte diferite, și care își dau-nează unele altora. Există altele, care durează mai

La Fontaine în fabula *Cei doi șoareci, vulpea și oul* (X, 1) :
 „Și după teoria acestei noi doctrine, / Jivinele ar fi niște
 mașini, / Făcute doar din arcuri (ține minte !), din trupuri
 fără suflet și fără simțăminte, / Ceasornice ce umblă fru-
 mușel, / Cu pași egali, orbește, fără țel. / O reată mișcă
 alta, și altele la rînd / Și-l face pîn'la urmă să-l și auzi
 sunînd...”

mult pentru că sînt mai simple ; dar pier pentru că nici ele nu sînt lipsite de părți după care pot fi divizate. Ceea ce gîndește în mine trebuie să dureze mult, pentru că este o ființă pură, ferită de orice amestec și de orice compunere ; și nu există motiv că trebuie să piară, căci cine poate strica sau descompune o ființă simplă, care nu are părți ?

41

Sufletul vede culoarea prin organul ochiului și aude sunetele prin organul urechii ; dar poate înceta de a mai vedea sau de a mai auzi, cînd simțurile acestea sau cînd obiectele acestea îi lipsesc, fără ca, din pricina aceasta, sufletul să înceteze de a mai fi, pentru că sufletul nu este anume acel ceva care vede culoarea sau care aude sunetele ; el nu este decît acel ceva care gîndește.¹ Or, cum poate înceta de a mai fi ca atare ? Nu din lipsa organului, pentru că e lucru dovedit că sufletul nu este materie ; nici prin lipsa obiectului, atîta vreme cît va exista un Dumnezeu și adevăruri eterne ; sufletul este așadar nepieritor.

42

Eu nu concep că un suflet, pe care a vrut Dumnezeu să-l umple de ideea ființei sale infinite și absolut desăvîrșite, trebuie să fie nimic.²

¹ Cf. Spinoza, *Etica*, II, 48 : „Vorbesc despre idei, nu despre imaginile care se formează în fundul ochiului sau, dacă vreți, în centrul creierului“.

² Probabil, reminiscențe din filozofia lui Platon.

Vezi, *Lucile*¹, bucata aceasta de pământ, mai curată și mai împodobită decât celelalte terenuri cu care se învecinează : colea sînt peluze presărate cu ochiuri de apă² și cu havuze ; acolo — niște alei împrejmuite de garduri vii, care par că nu se mai sfîrșesc și care te apără de vînturile care bat dinspre nord ; de-o parte este o pădure deasă, care te apără de toate arșițele, și de altă parte — o frumoasă perspectivă ; mai jos, un pîrîiaș — Yvette sau Lignon³ — care curgea neștiut printre sâlcii și plopi a ajuns un canal cu malurile împodobite ; în alte locuri, lungi și răcoroase cărări se pierd în cîmpie și vestesc apropierea casei, înconjurată de apă. Vei striga, oare, uimit : „Ce joc al întimplării ! Cîte lucruri frumoase s-au întîlnit laolaltă pe neașteptate !“ ? Fără îndoială că nu ; vei spune, dimpotrivă : „Toate astea sînt bine concepute și bine orînduite ; aici domnește bunul-gust și multă minte“. Voi vorbi și eu ca dumneata și voi adăuga că trebuie să fie locuința vreunui dintre oamenii aceia la care un NAUTRE⁴ are să traseze și să facă alinieri chiar cu începere din ziua

¹ Majoritatea comentatorilor sînt de părere că *Lucile* ar fi elevul lui La Bruyère, ducele de Bourbon, iar „bucata aceasta de pământ“ ar fi domeniul de la Chantilly.

² Bazine.

³ Aluzie la *Nonette* și la *Thève*, care curg prin parcul de la Chantilly. Apele lor au fost colectate, din ordinul lui Condé, într-un canal și folosite pentru alimentarea unei frumoase cascade și a mai multor havuzuri, „care nu tăceau nici ziua, nici noaptea“, cum spunea Bossuet.

⁴ Este vorba, firește, de *André le Nôtre*, care a întocmit planul parcurilor de la Versailles, de la Chantilly și al altor grădini ale vremii.

cînd ajung în slujbă mare. Ce înseamnă, totuși, bucata aceasta de pămînt orînduită și în care un meșteșugar iscusit și-a pus toată măiestria lui pentru a o înfrumuseța, dacă chiar pămîntul întreg nu este decît o fărîmă ce plutește în văzduh și dacă vei asculta ce-am să spun îndată ? (*Ed. 7.*)

Dumneata te afli așezat, Lucile, undeva, pe fărîma aceasta ; așadar, tare mic trebuie să fii, căci nu ocupi un loc mare ; cu toate acestea, ai ochi, care sînt ca două puncte imperceptibile ; nu pregeta să-i ridici către cer ; ce zărești uneori în cer ? Luna în plinătatea ei ? Este frumoasă atunci și foarte luminoasă, deși lumina ei nu este decît reflectarea luminii soarelui ; luna pare mare ca soarele, mai mare decît celelalte planete și decît oricare dintre stele. Dar nu te lăsa amăgit de aparență ; nimic nu e în cer atît de mic ca luna : suprafața ei este de treisprezece ori mai mică decît a pămîntului, volumul ei — de patruzeci și opt de ori ; și diametrul ei, de șapte sute cincizeci de leghe, nu este decît pe sfertul diametrului terestru ; de aceea este adevărat că numai vecinătatea îi dă o aparență atît de mare, întrucît nu este mai îndepărtată de noi decît cu treizeci de ori diametrul pămîntului, sau că distanța ei nu este decît de o sută de mii de leghe. Mai că nu era cine știe-ce drum de făcut, în comparație cu largul ocol pe care îl face soarele în spațiile cerești ; căci este sigur că nu face pe zi decît cinci sute patruzeci de mii de leghe ; ceea ce revine, pe oră, la douăzeci și două de mii cinci sute de leghe și trei sute șaptezeci și cinci de leghe într-un minut. Trebuie, totuși, ca să-și încheie cursa, să meargă de cinci mii șase sute de ori mai repede decît un cal de

poștă, care ar străbate patru leghe pe oră, să zboare de optzeci de ori mai ușor decât sunetul, decât zgomotul tunului și al tunetului, de pildă, care străbate într-o oră două sute șaptezeci și șapte de leghe.¹ (Ed. 7.)

Dar ce comparație poate fi între lună și soare în privința mărimii, a depărtării, a drumului de parcurs ! Vei vedea că nu e nici una. Amintește-ți numai de diametrul pământului, care este de trei mii de leghe ; diametrul soarelui este de o sută de ori mai mare, este deci de trei sute de mii de leghe. Dacă lățimea lui în orice sens este aceasta, ce suprafață poate să aibă ! Ce consistență ! Înțelege bine întinderea aceasta și faptul că un milion de pământuri ca al nostru n-ar fi, toate la un loc, mai mari decât soarele ? „Care îi este, deci, vei spune dumneata, depărtarea, dacă judecăm după aparența lui ?“ Ai dreptate, este uluitoare ; s-a dovedit că nu pot fi de la pământ la soare mai puțin de zece mii de diametre ale pământului, cu alte cuvinte, mai puțin de treizeci de milioane de leghe : poate că este de patru ori, de șase ori, de zece ori mai departe ; nu avem nici o metodă pentru determinarea acestei distanțe. (Ed. 7.)

Ca să-ți ajut numai închipuirea să și-o reprezinte. să presupunem o piatră de moară care cade din soare pe pământ ; să-i dăm cea mai mare viteză pe care este în stare s-o aibă, chiar pe aceea pe care n-o au corpurile care cad foarte de sus ; să mai presupunem apoi că-și păstrează mereu aceeași viteză, fără s-o mai sporească și fără să mai piardă din ea, și par-

¹ Cifrele lui La Bruyère, corespunzătoare cunoștințelor vremii, nu sînt exacte.

curge cincisprezece prăjini pe secundă, adică jumătate din înălțimea celor mai înalte turnuri, și, deci, nouă sute de prăjini pe minut; hai să zicem o mie de prăjini pe minut, pentru o mai mare ușurință de calcul; o mie de prăjini fac o jumătate de leghe obișnuită; astfel, în două minute, piatra de moară va face o leghe, și într-o oră va face treizeci de leghe, și într-o zi va face șapte sute douăzeci de leghe; or, are de străbătut treizeci de milioane de leghe înainte de-a ajunge pe pământ; îi vor trebui, așadar, patruzeci și una de mii șase sute șazeci și șase de zile, care fac mai bine de o sută paisprezece ani, pentru efectuarea acestei călătorii. Nu te speria, Lucile, ci ascultă-mă: distanța de la Pământ la Saturn este cel puțin înzecită decât distanța de la Pământ la Soare; asta înseamnă că nu poate fi mai mică decât cu trei sute de milioane de leghe și că piatra aceea ar avea nevoie de mai bine de o mie o sută patruzeci de ani ca să cadă din Saturn pe Pământ. (Ed. 7.)

Prin această înălțime a lui Saturn, înalță-ți și dumneata, dacă poți, închipuirea să conceapă care trebuie să fie imensitatea drumului pe care îl străbate el, în fiecare zi, deasupra capetelor noastre; cercul pe care îl descrie Saturn are un diametru de peste șase sute de milioane de leghe și, prin urmare, o circumferință de peste o mie opt sute de milioane leghe; un cal englezesc care ar străbate zece leghe pe oră n-ar avea de alergat decât douăzeci de mii cinci sute patruzeci și opt de ani pentru a face această rotație. (Ed. 7.)

N-am spus totul, Lucile, despre miracolul acestei lumi vizibile, sau, cum spui dumneata uneori, despre minunile hazardului, singurul pe care îl admiți dum-

neata ca fiind cauza inițială a tuturor lucrurilor. Există încă un meșter și mai minunat decît îți închipui dumneata; recunoaște hazardul, caută să înveți despre atotputernicia Dumnezeului dumitale. Știi dumneata că distanța aceasta de treizeci de milioane de leghe, cît este de la Pămînt la Soare, și cea de trei sute de milioane de leghe de la Pămînt la Saturn sînt atît de puțin lucru, comparate cu depărtarea care există de la Pămînt la stele, încît nu înseamnă nici măcar a te exprima destul de just servindu-te, cu privire la distanțele acestea, de termenul de comparație? Într-adevăr, ce raport poate fi între ceva care se măsoară, oricît de mare ar fi el, cu ceva care nu se măsoară? Nu se cunoaște înălțimea unei stele, care este, dacă îndrăznesc să spun așa, *imensurabilă*; nu există nici unghiuri, nici sinusuri, nici paralaxe¹ cu care să te poți ajuta. Dacă un om ar observa la Paris o stea fixă și dacă altul ar privi-o din Japonia, cele două linii care ar porni din ochii lor, ca să ajungă pînă la acest astru, nu ar forma un unghi, ci s-ar confunda în una și aceeași linie, în așa măsură pămîntul întreg nu reprezintă un spațiu în raport cu depărtarea aceasta. Dar stelele au lucrul acesta comun cu Saturn și cu Soarele; trebuie să spunem ceva mai mult. Dacă doi observatori, unul pe pămînt și altul în soare, ar observa în același timp o stea, cele două raze vizuale ale acestor doi observatori nu ar forma un unghi vizibil. Pentru a concepe altfel lucrul acesta, dacă un om s-ar

¹ Fenomen meteorologic produs de reflecția luminii în cristalele de gheață aflate în suspensie în atmosferă. Paralaxa este unghiul format de două drepte duse din centrul unui astru, una în centrul pămîntului, alta în punctul în care se află observatorul.

afla într-o stea, soarele nostru, pământul nostru și cele treizeci de milioane de leghe care îi despart și s-ar părea unul și același punct : este un lucru dovedit. (Ed. 7.)

Nu se cunoaște nici distanța de la o stea față de o altă stea, oricât de învecinate ne-ar părea. Pleiadele se ating aproape, judecînd după ochii noștri ; o stea pare așezată pe una dintre cele care formează coada Ursei Mari ; abia poate vederea să discearnă partea cerului care le desparte, e ca o stea care pare dublă. Dacă totuși toată iscusința astronomilor este de prisos pentru a le stabili distanța, ce trebuie să mai gîndim despre distanța dintre două stele care într-adevăr par depărtate una de alta și cu atît mai mult de cele două polare ? Care este deci imensitatea liniei care trece de la o polară la alta ? Și ce va însemna cercul al cărui diametru este format de linia aceasta ? Dar nu înseamnă ceva mai mult decît să sondezi abisurile, să cauți să-ți închipui volumul globului, al cărui cerc nu este decît o secțiune ? Vom fi iarăși surprinși că aceleași stele, atît de nemăsurate în mărimea lor, nu ne par totuși decît niște scînteii ? Nu vom admira noi mai degrabă faptul că de la o înălțime atît de uluitoare își pot păstra o anumită aparență și că nu le pierdem pe toate din vedere ? Nu e nici de închipuit cîte altele ne scapă. Se stabilește numărul stelelor ; da, al celor vizibile ; cum să le numeri pe cele care nu se zăresc, de pildă pe cele care alcătuiesc calea lactee, aceea dîră luminoasă care se observă pe boltă într-o noapte senină, întinzîndu-se dinspre nord spre sud, și care, prin extraordinara lor înălțime, neputînd răzbate pînă la ochii noștri, pentru a fi văzute fiecare în

parte, nu fac decât cel mult să înălbească drumul slăvilor în care sînt rînduite? (Ed. 7.)

Iată-mă deci pe pămînt ca pe un grăunte de nisip care nu ține de nimic și care plutește în tăria slăvilor; un număr aproape nețărnut de globuri de foc, de o mărime care nu se poate exprima și care uluiește imaginația, de la o înălțime care depășește puterile noastre de înțelegere, roiesc, se rotesc în jurul acestui grăunte de nisip și străbat în fiecare zi, de mai bine de două mii de ani, vaste și imense spații ale slăvilor. Vrei un alt sistem¹, care să nu micșoreze cu nimic miraculosul? Pămîntul însuși este tîrît, cu o rapiditate de neconceput, în jurul Soarelui, centrul universului. Îmi închipui toate globurile acelea, corpurile acelea înspăimîntătoare, care sînt în mișcare: nu se încurcă de loc unul pe altul, nu se ciocnesc, nu se stingheresc.; dacă globul cel mai mic dintre toate s-ar abate de la crugul lui și ar întîlni pămîntul, ce s-ar alege de pămînt? Dimpotrivă, toate sînt la locul lor, rămîn în ordinea ce li s-a stabilit, urmează calea ce li s-a trasat și atît de pașnic pentru noi, încît nimeni nu are urechea destul de fină ca să le audă umblînd, iar omul de rînd nici nu știe că sînt pe lume. O, chîlbzuință miraculoasă a hazardului! Chiar o minte luminată ar reuși mai bine? Un singur lucru, Lucile, mă întristează: aceste corpuri mari sînt atît de precise și de statornice în mersul lor, în mișcarea lor de revoluție și în toate raporturile lor, încît o mică viețuitoare

¹ Sistemul lui Copernic, al lui Galileu, al lui Descartes, al lui Gasseneli prezentate de Fontenelle în 1686 în *Convorbiri despre pluralitatea lumilor*.

surghiunită într-un ungher al acestui spațiu imens, care se cheamă lumea, după ce le-a observat, și-a întocmit o metodă fără greș de a prezice în ce punct din crugul lor se vor găsi toate astrele acestea de astăzi în două, în patru, în douăzeci de mii de ani. Iată de ce mă mustră cugetul, Lucile; dacă din întâmplare respectă legi atât de neclintite, ce este ordinea? Ce este legea? (Ed. 7.)

Am să te întreb chiar ce este hazardul: e corp? E spirit? Este o ființă deosebită de celelalte ființe care își are existența sa aparte, care se găsește undeva? Sau mai degrabă nu este oare un mod sau un fel de a fi? Când o sferă întâlnește o piatră, se spune: „Este o întâmplare“. Dar este oare altceva când aceste două corpuri se ciocnesc din întâmplare? Dacă prin această întâmplare sau prin această întâlnire sfera nu mai merge drept, ci oblic; dacă mișcarea ei nu mai este dreaptă, ci răsfrântă; dacă nu se mai rotește în jurul axei sale, ci se învîrtește și face piruete, voi trage oare concluzia că prin același hazard, în genere, se află sfera în mișcare? Nu voi bănuî mai cu dragă inimă că se mișcă ori prin sine însăși, ori prin impulsul brațului care a zvîrlit-o? Și pentru că roțile unei pendule sînt determinate una de către alta la o mișcare circulară cu cutare sau cutare viteză, cercetez oare cu mai puțină curiozitate care poate fi cauza tuturor acestor mișcări, dacă se fac de la sine sau prin forța motoare a unei greutate care le pune în mișcare? Dar nici roțile acestea, nici sfera aceasta nu s-au putut pune în mișcare singure sau nu au mișcarea prin natura lor, dacă pot s-o piardă fără să-și schimbe

natura ; este deci lucru vădit că sînt mișcate din altă parte și printr-o nutere străină de ele. Și corpurile cerești, dacă și-ar pierde la un moment dat mișcarea, și-ar schimba oare natura ? Ar fi mai puțin corpuri ? Nu-mi închipui lucrurile în felul acesta ; ele se mișcă, totuși, și nu prin ele însele și prin natura lor. Ar trebui, așadar, Lucile, să vedem dacă nu există în afară de ele un principiu care le pune în mișcare ; ori pe cine ai găsi dumneata, eu îl numesc Dumnezeu. ¹ (Ed. 7.)

Dacă presupunem că asemenea corpuri mari sînt fără mișcare, nu ar mai întreba nimeni, într-adevăr, cine le pune în mișcare, dar i s-ar îngădui mereu să întrebe cine a făcut corpurile acestea, cum poate să se intereseze cine a făcut roțile acestea sau sfera aceasta ; și cînd fiecare dintre corpurile acestea ar fi presupus o grămadă întîmplătoare de atomi² care s-au legat și s-au înlănțuit împreună după chipul și conformația părților lor, eu aș lua unul dintre atomii aceia și aș spune : Cine a creat atomul acesta ? Este materie ? Este spirit ? Avut-a vreo idee despre sine, înainte de a se face el însuși ? Exista deci un moment înainte de a fi ; exista și nu exista totodată : și dacă este zămislitorul ființei sale și a felului său de a fi, de ce s-a făcut mai degrabă corp decît spirit ? Mai mult încă : atomul acesta n-a avut un început ? Este etern ? Este infinit ? Putea-vei dumneata să faci un Dumnezeu din atomul acesta ? (Ed. 7.)

¹ La Bruyère reia teoria „primului impuls” expusă de Platon și de Aristotel.

² La Bruyère se inspiră aici din teoria epicurienilor, așa cum fusese expusă de Lucrețiu și de Gassendi.

Mușța¹ are ochi, se abate din drum cînd se întilnește cu obiecte care ar putea să-i dăuneze; cînd o așezi pe abanos, ca s-o observi mai bine, dacă în momentul în care se îndreaptă într-o parte îi prezinți cel mai subțire firicel, mușța își schimbă drumul; oare cristalinul, retina și nervul ei optic sînt un joc al întîmplării? (Ed. 7.)

Vedem într-o picătură de apă, pe care piperul pe care l-am pus în ea a alterat-o, un număr aproape incalculabil de mici vietăți, a căror înfățișare ne ajută microscopul s-o zărim și care se mișcă repede, cu o rapiditate de necrezut, ca tot afitea dihanii într-o mare imensă; fiecare dintre viețuitoarele acestea este de o mie de ori mai mică decît mușța, și totuși reprezintă un corp care trăiește, care se hrănește, care crește, care trebuie să aibă mușchi, vase corespunzătoare venelor, nervilor, arterelor și un creier pentru distribuirea fluidelor vitale². (Ed. 7.)

O pată de mucegai de mărimea unui grăunte de nisip apare în microscop ca o grămadă de mai multe plante foarte distincte, dintre care unele au flori, altele fructe; sînt printre ele unele care nu au decît niște muguri, pe jumătate deschiși; unele sînt veștejite; de ce stranie micime trebuie să fie rădăcinile și filtrele care separă alimentele acestor mici plante! Și dacă luăm în considerație faptul că plantele acestea își au semințele lor, ca stejarii și

¹ Și Pascal pornise de la mușță (fr. *le ciron*) pentru evocarea microcosmosului.

² Teoria fluidelor vitale (*les esprits animaux*), susținută de Descartes, nu a fost confirmată de cercetările științifice ulterioare.

pinii, și că micile vietăți despre care am vorbit puțin mai sus se înmulțesc prin naștere, ca elefanții și ca balenele, unde nu ne mai duce și asta? Cine a știut să migălească la lucrări atât de gingașe, atât de fine, care scapă vederii oamenilor și care țin de infinit, ca și slăvile cerului; deși la cealaltă extremitate? Oare nu acela care a făurit slăvile, astrele, aceste mase enorme, înspăimântătoare prin mărimea, prin înălțimea, prin rapiditatea și prin imensitatea crugului lor, și care își face ca un joc din a le pune în mișcare? (Ed. 7.)

46

Într-adevăr, omul se bucură de soare, de astre, de slăvile cerești și de înfrurirea lor, cum se bucură de aerul pe care îl respiră și de pământul pe care merge și care îl ține; și dacă ar trebui adăugat la certitudinea unui fapt conformitatea sau verosimilul lui, verosimilul este deplin, pentru că slăvile cerului și tot ce cuprind ele nu pot intra în comparație, în privința nobleții și a demnității, cu cel mai neînsemnat dintre oamenii care există pe pământ și că raportul care există între ei este acela dintre materia incapabilă de simțire — care este doar o întindere în sensul celor trei dimensiuni — și ceea ce este spirit, rațiune sau inteligență. Dacă se spune că omul s-ar fi putut mulțumi cu mai puțin pentru conservarea lui, eu răspund că Dumnezeu nu putea face mai puțin pentru a-și arăta puterea, bunătatea și măreția, întruoit, orice lucru am vedea că a făcut, el putea face infinit mai mult. (Ed. 7.)

Lumea întreagă, dacă este făurită pentru om, este, în sens strict, lucrul cel mai mic pe care l-a făcut Dumnezeu pentru om ; dovada poate fi găsită în temeiul religiei. Nu este deci nici vanitate, nici îngîmfare a omului faptul că se lasă convins de avantajul lui prin tăria adevărului ; ar fi în el stupiditate și orbire să nu se lase convins de înlănțuirea dovezilor de care se servește religia pentru a-i arăta privilegiile, bogățiile și speranțele lui, pentru a-i da în vileag ce este și ce poate ajunge. „Dar Luna este locuită ; cel puțin nu este ceva cu neputință.“ „Ce vorbești, Lucile, despre Lună și în ce privință ? Presupunînd că Dumnezeu există, care mai este, într-adevăr, lucrul cu neputință ? Te întrebi, poate, dacă noi sîntem singurii în univers față de care s-a purtat atît de bine Dumnezeu ; dacă nu există în Lună ori alți oameni, ori alte făpturi pe care să le fi ocrotit de asemenea Dumnezeu ? Deșartă curiozitate ! Întrebare neserioasă ! Pămîntul, Lucile, este locuit ; îl locuim noi și știm că-l locuim ; avem dovezile, evidența, convingerile noastre despre tot ce trebuie să gîndim despre Dumnezeu și despre noi înșine ; cei care populează globurile cerești, oricare ar fi ei, se îngrijorează pe seama lor ; ei își au grijele lor, și noi pe ale noastre. Dumneata, Lucile, ai observat Luna ; i-ai recunoscut petele, prăpăstiile, inegalitățile, înălțimea, întinderea, crugul, eclipsele ; nu e astronom care să fi ajuns mai departe. Închipuie-ți noi instrumente, cerceteaz-o cu și mai multă precizie ; vezi că ar fi populată și cu ce viețuitoare ? Seamănă oare cu oamenii ? Sînt oameni ? Lasă-mă să văd și eu după dumneata ; și dacă sîntem convinși amîndoi că Luna este locuită de oa-

meni, să-i observăm atunci dacă sînt creștini și dacă Dumnezeu și-a împărțit harurile între ei și noi.” (Ed. 7.)

46

Totul este măreț și vrednic de admirație în natură ; nu vezi nimic în ea care să nu poarte pecetea făurarului ; ceea ce se vede uneori în ea neorînduit și nedesăvîrșit presupune rînduială și desăvîrșire. Om van și înfumurat ! Făurește și tu un vierme ca viermele pe care îl calci în picioare, pe care îl disprețuiești ; ți-i groază de o broască-rîioasă, dar fă și tu o broască-rîioasă, dacă îți stă în putință. Ce meșter minunat cel care făurește opere — nu zic pe care să le admire oamenii, dar de care să se teamă ! Nu-ți cer să intri în atelierul tău ca să făurești un om de duh, un om bine făcut, o femeie frumoasă ; încumetarea e prea mare și mai presus de tine ; încearcă doar să faci un cocoșat, un nebun, un monstru, și mă declar mulțumit. (Ed. 8.)

Regi, monarhi, potentăți, sfinte majestăți, v-am numit oare cu toate numele voastre trufașe ? Mărimi ale pămîntului, preaînălților, preaputernicilor, și poate că în curînd *atotputernici domni* ! Noi, oamenii de rînd, avem nevoie pentru lanurile noastre de puțină ploaie, de ceva mai puțin, de oleacă de rouă ; faceți voi roua, trimiteți pe pămînt un strop de apă. (Ed. 8.)

Ordinea, împodobirea, înfăptuirile naturii sînt lesne de înțeles și de cunoscut de către toți ; cauzele, principiile nu sînt însă. Întreabă o femeie cum niște

ochi frumoși nu au decît să se deschidă, ca să vadă, întreabă-l pe un om învățat. (Ed. 8.)

47

Mai multe milioane de ani, mai multe sute de milioane de ani, pe scurt, vremurile toate nu sînt decît o clipită, comparate cu durata lui Dumnezeu, care este veșnică; toate spațiile lumii întregi nu sînt decît un punct, decît un ușor atom, comparate cu neîmurmurirea lui. Dacă este așa precum afirm — căci ce raport este între finit și infinit¹? — atunei întreb: Ce este cursul vieții unui om, ce este un grăunte de pulbere care se numește pămînt, ce este o fărîmă din acest pămînt pe care o stăpînește și în care hălăduiește omul?

— Celor răi le merge bine cît trăiesc.

— Cîtorva răi, recunosc.

— Virtutea este asuprită, și ticăloșia nepedepsită pe pămînt.

— Uneori, recunosc.

— E o nedreptate.

— Ba de loc; ar trebui, ca să tragi concluzia aceasta, să fi dovedit că în mod absolut toți răii sînt fericiți, că virtutea nu este fericită și crima rămîne nepedepsită; ar trebui cel puțin ca în acest scurt răgaz în care cei buni îndură, și celor răi le merge din plin să aibă o durată, și ceea ce numim noi belșug și avuție să nu fie o aparență înșelătoare și o deșartă nălucire, care se spulberă; ar trebui ca pămîntul acesta — fărîma aceasta, pe care se

¹ Cf. Malebranche, I, III, 7: „Între infinit și finit nu poate exista raport finit“.

nare că virtutea și crima întîlnesc atît de rar ce li se cuvine — să fie singurul loc al scenei pe care trebuie să se acorde pedeapsa și răsplățile. (*Ed. 7.*)

Din faptul că gîndesc nu deduc mai limpede că sînt spirit, cît conchid din ceea ce fac sau nu fac, după cum îmi place, că sînt liber; libertatea înseamnă alegere, adică o hotărîre voluntară la bine sau la rău, și, astfel, o faptă bună sau rea, ceea ce se cheamă virtute sau crimă. Faptul că mîrșăvia este în mod absolut nepedepsită, este adevărat, e o nedreptate; dar că există pe pămînt este o taină. Să presupunem, totuși, ținînd isonul unui ateu, că este nedreptate; orice nedreptate este o negare a dreptății sau o privare de dreptate; deci, orice nedreptate presupune dreptatea; orice dreptate este o conformare față de o supremă rațiune; întreb într-adevăr cînd n-a fost rațional ca o crimă să fie pedepsită, afară numai dacă nu se spune că atunci cînd triumghiul avea mai puțin de trei unghiuri; or, orice conformare față de rațiune este un adevăr; conformarea aceasta, așa cum am spus ceva mai sus, a existat întotdeauna; este, deci, din rîndul celor ce se numesc adevăruri eterne. Adevărul acesta, de altfel, ori nu este de loc și nu poate să fie, ori este obiectul unei cunoașteri; este așadar eternă cunoașterea aceasta, și este Dumnezeu. (*Ed. 7.*)

Deznodămintele care dau în vileag crimele cele mai ascunse, în care a fost mai mare grija vinovaților pentru a le feri de ochii oamenilor, par atît de simple și de ușoare, încît s-ar crede că numai Dumnezeu le poate fi făptașul; și, de altfel, faptele care se leagă de ele sînt în număr atît de mare, încît dacă le place cîtorva să le pună pe seama unor sim-

ple întâmplări trebuie, aşadar, să susţină că întâmplarea, de cînd e lumea lume, s-a transformat în obicei. (*Ed. 7.*)

48

Dacă presupuneţi că toţi oamenii care populează pămîntul, fără excepţie, trăiesc cu toţii în belşug şi nimic nu le lipseşte, conchid de aici că nici un om care se află pe pămînt nu trăieşte în belşug, ci duce lipsă de toate. Nu există decît două feluri de bogăţii, la care se reduc celelalte : banii şi moşiile ; dacă toţi vor fi bogaţi, cine va mai cultiva moşiile, cine va mai trudi în adîncul minelor ? Cei care stau departe de mine nu le vor răscoli, nici cei care locuiesc pe pămînturi necultivate şi pietroase nu vor putea scoate recolte din ele. Vor recurge la comerţ, şi lucrul acesta ni-l închipuim ; dar dacă oamenii au bunuri din belşug şi nimeni nu mai este pus în situaţia de a trăi din munca lui, cine va transporta dintr-o regiune în alta lingourile şi mărfurile schimbate ? Cine va trimite corăbii pe mare ? Cine îşi va lua sarcina să le conducă ? Cine va organiza caravane ? Lumea va duce lipsă atunci de cele necesare şi de lucrurile folositoare. Dacă nu mai există nevoi, nu mai există arte, nu mai există ştiinţe, nu mai există născociri, nu mai există maşinării. De altfel, egalitatea aceasta de posesiuni şi de bogăţii întronează o altă egalitate, în ranguri, alungă orice subordonare, aduce oamenii în situaţia de a se servi singuri şi de a nu putea fi ajutaţi unii de alţii, face legile uşuraticе şi inutile, aduce după sine o

anarhie generală, atrage violența, nedreptățile, măcelurile, lipsa de sancțiuni. (*Ed. 7.*)

Dacă presupuneți, dimpotrivă, că toți oamenii sînt săraci, în zadar răsare soarele pentru ei la orizont, în zadar încălzește glia și o face roditoare, în zadar își revarsă cerul peste ea binefacerile sale, în zadar o udă fluviile și răspîndesc peste diverse meleaguri rodnicia și belșugul; de asemenea, fără rost lasă marea să i se iscodească adîncile-i abise, stîncile și munții se deschid ca să se poată răscoli în adîncul lor și să se scoată toate comorile pe care le cuprind. Iar dacă orînduiți în așa fel ca dintre toți oamenii răspîndiți în lume unii să fie bogați și alții săraci și nevoiași, faceți atunci ca nevoia să apropie oamenii unii de alții, să-i lege, să-i împace: unii slujesc, se supun, nascocesc, lucrează, cultivă, perfecționează; alții posedă, hrănesc, ajută, ocrotesc, guvernează; ordinea este restabilită, și Dumnezeu se arată. (*Ed. 7.*)

49

Așezați cîrmuirea, plăcerile și trîndăvia de-o parte, subordonarea, grijile și mizeria de alta; ori lucrurile acestea sînt strămutate de la locul lor de răutatea oamenilor, ori Dumnezeu nu este Dumnezeu. (*Ed. 7.*)

O anumită inegalitate în păturile sociale, care întreține ordinea și subordonarea, este opera lui Dumnezeu sau presupune o lege divină; o prea mare disproporție, așa cum se observă printre oameni, este opera lor, sau legea celor mai tari. (*Ed. 7.*)

Excesele sînt vicioase și pomesc de la om; orice cumpănire este dreaptă și vine de la Dumnezeu. (Ed. 7.)

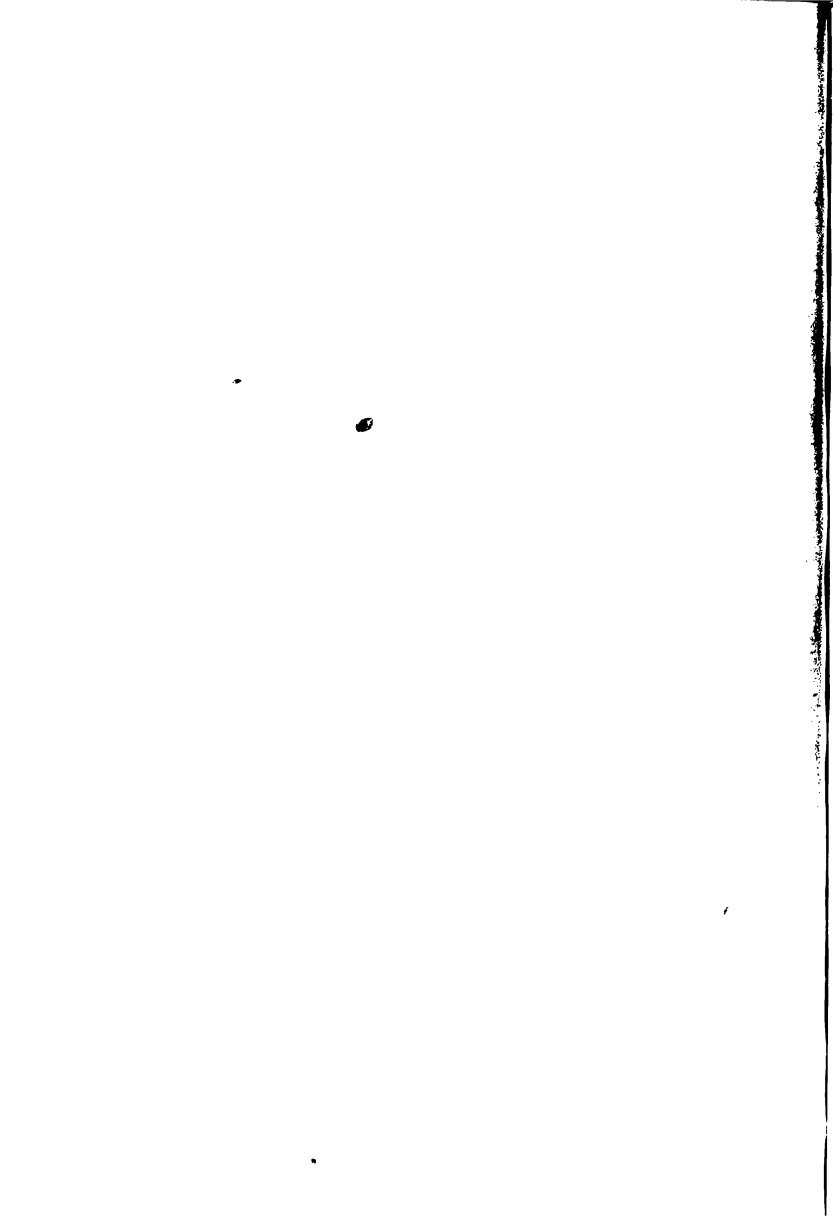

Dacă lumea nu apreciază de loc *Caracterele*, mă mir¹; iar dacă le apreciază, de asemenea mă mir².

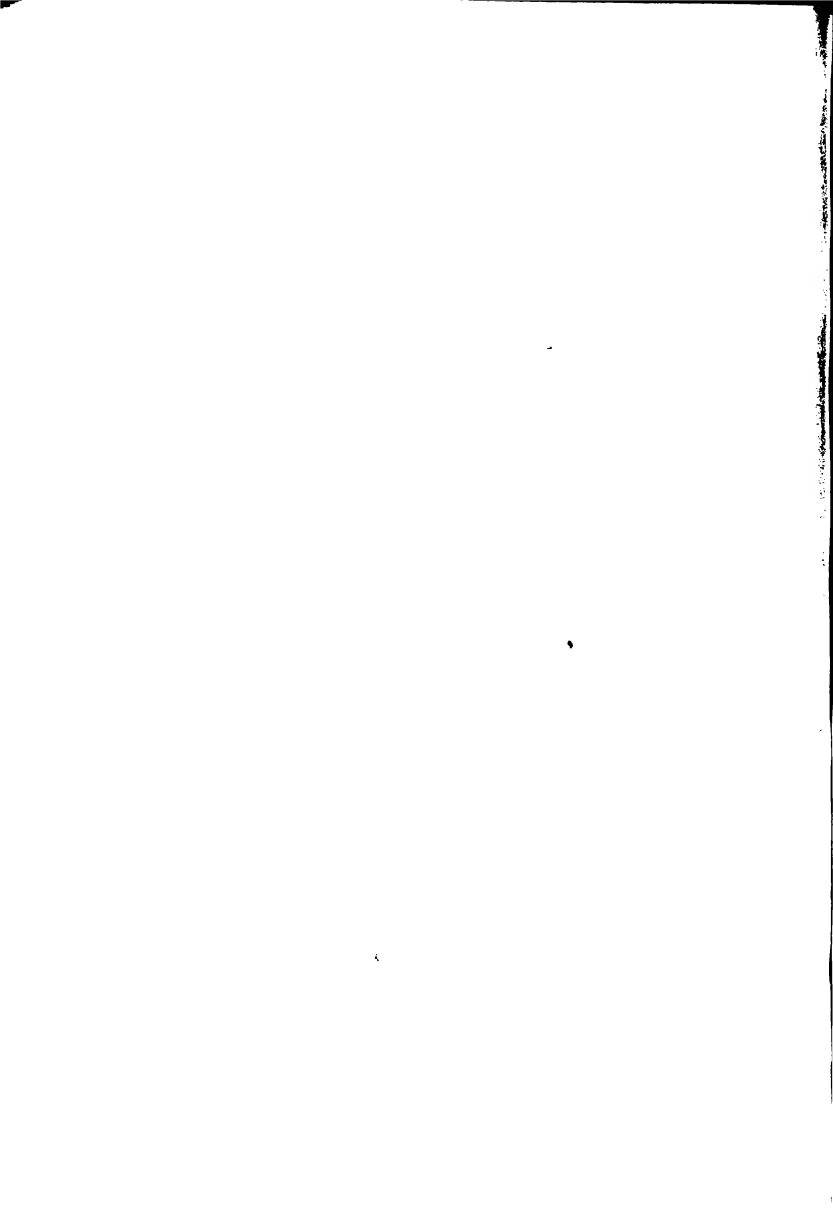
¹ Se miră că nu le apreciază deoarece sînt făcute să învețe și să distreze cititorii satirizînd defectele omenești.

² Instruiește cititorii ar trebui să vadă prin transparența celor prezentate în carte propriile lor defecte. După ce a citit în manuscris *Caracterele* lui La Bruyère, Malézieu, profesorul ducelui Du Maine și prietenul lui Bossuet, a făcut următoarea apreciere profetică: „E o carte care îți va aduce mulți cititori și mulți dușmani”.

ANEXE

DISCURSUL DE RECEPȚIE
ROSTIT
LA ACADEMIA FRANCEZĂ

PREFAȚĂ¹

Cei care — întrebați ce părere au despre discursul pe care l-am ținut la Academia Franceză în ziua când am avut cinstea să fiu primit în sânul ei — au răspuns cu răceală și asprime că am zugrăvit niște caractere, socotind că-l defăimează, au dat despre acest discurs aprecierea cea mai măgulitoare pe care aș fi putut-o eu însumi dori ; căiei aprobând acest fel de a scrie, cu care m-am îndelungat de câțiva ani, publicul a fost atras de partea mea printr-un asemenea răspuns. Nu mai rămânea decât de știut dacă n-ar fi trebuit să renunț la zugrăvirea de caractere în discursul despre care era vorba ; și nedumerirea aceasta se spulberă de îndată, ce știi că s-a statoznicit datina ca un nou academician să-și aleacăniască discursul pe care urmează să-l rostească, în ziua primirii lui, din elogiul regelui, al cardinalului de Richelieu, al cancelarului Séguier, al persoanei căreia îi urmează la Academie și al Academiei Franceze. Dintre aceste cinci elogi, patru sint personale ; or, le cer criticilor mei să stabilească atât de bine deosebirea care există între elogiile personale și

¹ A apărut în ediția a 3-a a *Caracterelor*, o dată cu *Discursul de recepție*, ca o ripostă la atacurile prilejuite de acest discurs, publicat în broșură înainte de a fi rostit, așa cum se obișnuia.

caracterele laudative încît să-mi pot da seama de ea și să-mi mărturisesc greșeala. Căci dacă, avînd sarcina să întocmesc vreun alt discurs, am să mai alunec iar în portretistică, atunci va putea publicul să le asculte critica și — poate — să mă condamne; zic poate deoarece caracterele sau cel puțin imaginile lucrurilor și ale persoanelor sînt inevitabile în cuvîntări, și orice scriitor este și pictor, și orice scriitor excelent este și pictor excelent.

Mărturisesc că lingă tablourile acestea, care erau de comandă, am adăugat elogiul fiecăruia dintre oamenii de seamă ce alcătuiesc Academia Franceză, care vor fi trebuit să mă ierte, dacă au băgat de seamă că, atît din dorința de a le cruța modestia, cît și din aceea de a evita zugrăvirea caracterelor, m-am ferit să mă ating de persoana lor, pentru a nu vorbi decît despre lucrările lor, cărora le-am adus laude publice de mai mare sau mai mică întindere, după cum puteau pretinde subiectele pe care le-au tratat în ele. Am elogiat niște academicieni încă în viață, spun cîtiva. Este adevărat, dar i-am elogiat pe toți; care dintre dînșii ar avea vreun temei să se plîngă? Este o datină nou-nouță, adaugă acei cîtiva, o datină încă fără precedent. Sînt de acord și că am căutat să mă depărtez de potecile bătătorite și de ticlurile proverbiale, uzate de atîta timp, deoarece au slujit unei puzderii de asemenea discursuri, de la înființarea Academiei Franceze. Îmi era oare atît de greu să introduc Roma și Atena, Liceul și Porticul în elogiul acestei savante adunări? Să fii în *culmea năzuințelor văzîndu-te academician*; să susții că *ziua aceasta, în care te bucuri pentru prima oară de o fericire atît de rară, este ziua cea mai frumoasă din viața ta*; să pui la îndoială *faptul că fericirea aceasta, pe care abia ai primit-o, este un lucru adevărat sau l-ai visat*; să *nădăjduiești că vei sorbi, de-acum încolo, de la izvor cele mai curate ape ale elocvenței franceze*; să

nu fi primit și să nu fi jinduît un asemenea loc decît ca să te bucuri de luminile atîtor persoane așa de luminate ; să făgăduiești că, oricît de nevrednic te-ai recunoaște de alegerea lor, te vei strădui să te faci vrednic de ea ; sute de alte formule de astfel de complimente sînt oare atît de rare și de puțin cunoscute, încît să nu le fi putut găsi și eu, să le folosesc în discurs și să merit, datorită lor, aplauze ?

Așadar, pentru faptul de a fi crezut că, orice clevetiri ar răspîndi pizma și nedreptatea despre Academia Franceză, orice-ar vrea să spună ele despre vîrsta ei de aur și despre decăderea ei, ea n-a întrunit niciodată, de cînd a luat ființă, un atît de mare număr de persoane vestite prin tot felul de talente și în orice ramură a erudiției, încît e lesne astăzi să le semnalez în rîndurile ei ; și pentru faptul că, în situația în care mă aflu, n-am sperat că adunarea aceasta ar putea fi altădată mai frumoasă de zugrăvit, nici prinsă într-o lumină mai prielnică, și am folosit prilejul, am săvîrșit oare ceva care să trebuiască să-mi atragă cele mai neînsemnate reproșuri ? Cicero a putut să elogieze nepedepsit pe Brutus, pe Cezar, pe Pompei și pe Marcellus, care erau în viață și de față ; i-a lăudat în mai multe rînduri ; i-a lăudat singuri, în senat, adesea de față cu dușmanii lor, mereu înaintea unei adunări care nu le vedea cu ochi buni meritele și care avea cu totul alte criterii politice despre valoarea oamenilor de seamă, lucru pe care nu l-ar putea face Academia Franceză. I-am lăudat pe academicieni, i-am lăudat pe toți și tot n-am scăpat cu fața curată ; au ce mi s-ar fi întîmplat dacă i-aș fi criticat pe toți ?

Am ascultat de curînd, a spus Théobalde¹, un discurs lung și prost, care m-a făcut să casc de zeci de ori și care

¹ Aluzie la Fontenelle, de doi ani membru al Academiei Franceze. (Aici nu mai este vorba de Benserade, ca în cap. V. § 66.)

m-a plictisit de moarte. Iată ce-a spus, și am să vă arăt ce-a făcut după aceea el și alți câțiva, care au socotit că trebuie să urmărească laolaltă aceleași interese. A doua zi după rostirea cuvântării mele au pornit la curte; au mers din casă-n casă; au spus persoanelor în preajma cărora pot ajunge că le băguisem, în ajun, un discours în care nu exista nici stil, nici noimă; care era plin de năstrușnicii și o adevărată satiră. Reîntorși la Paris, s-au înființat în diverse cartiere, în care au răspândit atîta venin contra mea, s-au înverșunat atît de tare să defăimeze această cuvîntare, fie în convorbirile lor, fie în scrisorile pe care le-au scris prietenilor din provincie, au spus atîta rău și i-au convins atît de puternic pe cei care n-o ascultaseră, încît au crezut că pot strecura cu violenție în public ideea că fie că portretele zugrăvite de aceeași mînă erau proaste, fie că, dacă erau bune, nu eu eram autorul, ci că una dintre prietenele mele îmi pusese la dispoziție ce era în ele mai de Doamne-ajută. Au spus, de asemenea, sus și tare că nu eram în stare să fac ceva înlănuțit, nici măcar cea mai neînsemnată prefață, în așa măsură secoteau că chiar un om deprins să gîndească și să scrie ce gîndește nu stăpînește arta de a-și lega gîndurile între ele și de a face trecerea de la unele la altele.

Au făcut ceva mai mult: nesocotind principiile Academiei Francoeze, care le interzice academicienilor să scrie sau să pună pe alții să scrie împotriva confrăților lor, au asmuțit asupra mea doi scriitori cîrdășiți la aceeași gazetă¹; i-au

¹ Mer. Gal. (*Mercure Galant*) (N. lui La Bruyère). Publicația aceasta era condusă, pe atunci, de De Vizé (1640—1710). Cei doi „scriitori cîrdășiți” sînt De Vizé și Thomas Corneille. Fontenelle colaborează și el la această publicație lunară. Din 1677, *Le Mercure Galant* și-a schimbat titlul în *Mercure de France*. În relatarea lui despre ședința de recepție a lui La Bruyère, de vădită rea-credință, Donneau De Vizé se

îmboldit, nu să publice contra mea o satiră fină și iscusită, lucrare mai prejos de unii și de alții, ușoară de minuit, de care sînt în stare mințile cele mai reduse¹, ci să-mi toarne cu nemiluita ocări din acelea grosolane și personale, atît de greu de scornit, atît de penibil de rostit sau de scris, mai ales pentru niște oameni cărora țin să cred că le mai rămîne un pic de rușine și de grijă față de reputația lor.²

Și într-adevăr nu mă îndoiesc că publicul va fi, în cele din urmă, năucit și plictisit tot auzind, de cîțiva ani încoace, niște clonțani bătrîni croncănind în jurul celor care, cu un zbor slobođ și o pană ușoară, s-au înălțat prin scrierile lor la oarecare glorie. Aceste păsări de piază-rea par, prin tipetele lor neconținute, că vor să le reproșeze desconsiderarea unanimă în care cade, cum trebuie să cadă, tot ce expun ei luminii tiparului, de parcă ar fi cineva vinovat că n-au ei putere și suflu sau de parcă ar trebui să fie cineva răspunzător de mediocritatea care domnește în lucrările lor! Dacă se tipărește vreo carte despre moravuri, destul de neapreciată pentru a cădea de la sine, fără să le stîrnească invidia, ei o

răzbuna pentru rîndurile din cap. I, — *Despre creațiile artistice*, și-i răzbuna totodată pe prietenii și colaboratorii săi, Fontenelle și Thomas Corneille, supărat de elogiile aduse lui Racine în dauna lui Pierre Corneille.

¹ Iată pasajul la care face aluzie La Bruyère: „Nimic nu e mai ușor decît să faci în trei sau patru pagini un portret care nu cere mai nici o ordine și nu există talent cît de mărginit care să nu fie în stare să însăileze cîteva bînfeli despre aproapele său și să adauge ceva merit să stîrnească risul”.

² Într-adevăr, De Vizé îl acuzase pe La Bruyère că ținuse să asigure succesul cărții „bîrfindu-și neconținut semenii”, că profitase de „dorința arzătoare pe care o au unii să vadă tot ce se scrie de rău despre o sumedenie de persoane distinse”, că „ponegrise toată lumea”, că „obținuse admîterea la Academia Franceză prin cele mai grozave uneltiri din cîte s-au făcut vreodată” etc.

laudă cu dragă inimă și cu mai mult drag nu vorbesc de loc despre ea ; dar dacă este de valoare și lumea vorbește despre ea, ei o atacă, furioși. Proză, versuri, nimic nu e cruțat de critica lor ; totul este prada unei uri neînduplecate pe care o nutresc împotriva a tot ce cutează să apară cu oarecare desăvârșire și se bucură de unele dovezi de aprecieri publice. Nu mai știe omul ce morală să le ofere ca să le fie pe plac ; va trebui să le-o servească pe-a lui La Serre¹ sau pe-a lui Desmarets² și, dacă e să le dea crezare, să se întoarcă la *Pedagogul creștin*³ și la *Curtea sfântă*⁴. Apare o satiră nouă⁵, scrisă contra viciilor în genere, care, cu un vers viguros și cu un stil de bronz, își zvîrle săgețile împotriva zgîrceniei, a jocului pătimas, a căutării de noduri în papură, a moli-ciunii, a obscenității și a fătărniceii, în care nimeni nu este numit sau semnalat, în care nici o femeie cinstită nu poate, nici nu trebuie să se recunoască ; un BOURDALOUE, de la amvon, nu zugrăvește imagini ale păcătoșeniei nici mai vii, nici mai neprihănite : n-are-a face ; *totul e birfeală, e calomnie*. Acesta este, de cîtva timp încoace, singurul lor ton, cel pe care-l folosesc împotriva lucrărilor de critică a moravurilor, care se bucură de succes ; nu văd în ele decît buchea ; le citesc ca pe-o povestire ; nu le pricep nici poezia, nici va-

¹ Jean-Puget de la Serre (1600—1668), autorul unor mediocre tragedii în proză, ironizat adesea de Boileau.

² Desmarets de Saint-Sorlin (1596—1676), autorul comediei satirice *Vizionarii*, al mai multor tragicomedii ridicole, compuse din ordinul lui Richelieu, al poemului *Clovis*, al poemului în opt cînturi *Virtuțile creștinești*, al unor scrieri polemice contra janseniștilor etc.

³ *Adevăratul educator creștin*, de reverendul părinte d'Outreman, ediția 60-a (1687).

⁴ *Curtea sfântă*, de iezuitul Caussin, duhovnicul lui Ludovic al XIII-lea.

⁵ Este vorba de *Satira X*, despre femei, publicată de Boileau în 1693.

loarea literară, și în felul acesta le condamnă ; caută să găsească în ele părți slabe ; asemenea părți se găsesc și în Homer, în Pindar, în Vergiliu și în Horațiu. Dar unde nu s-or găsi ? Poate că numai în scrierile lor. BERNINI¹ n-a cioplit marmura, nici nu și-a dăruit toate chipurile cu aceeași putere de expresivitate ; dar nu zăbovești să vezi în ceea ce a realizat el în mod mai puțin fericit anumite trăsături atât de desăvârșite alături de alte câteva, mai puțin desăvârșite, încât îți dezvăluie cu ușurință măiestria artistului. Dacă e vorba de un cal, firele de păr din coamă sînt meșterite de o mînă îndrăzneată ; parcă flutură și sînt la cheremul vîntului ; ochii sînt înflăcărați, și pe nări suflă văpaie și viață ; daltă meșterului se vede în mii de locuri ; nu le este însă dat imitatorilor lui și nici celor care îl privesc cu invidie să ajungă la astfel de greșeli prin capodoperele lor. Vezi cît de colo că e ceva nerealizat pe deplin de un om iscusit, și greșeala lui e o greșeală scăpată din mîna unui PRAXITELE².

Dar cine sînt aceia care, atît de gingași și de conștiincioși, nu pot măcar să suporte ca, fără să-i rănești și să-i numești pe vicioși, să te declari împotriva viciului ? Sînt niscaiva călugări sau sihaștri ? Sînt iezuiții oameni evlavioși și luminați ? Sînt acei oameni oucernici care populează în Franța mînăstirile și abațiile ? Toți, dimpotrivă, citesc lucrările de feul acesta și în intimitate, și în public, în clipele lor de răgaz ; și li îndeamnă și pe internii lor, pe învățăceii lor, să le citească ; golesc librăriile și le păstrează în bibliotecile lor. Oare nu ei au recunoscut cei dintîi planul și orînduirea cărții *Caracterelor* ? N-au observat că, din cele șaisprezece capitole

¹ Giovanni Lorenzo Bernini (1598—1680), arhitect, sculptor și pictor italian, reprezentant al barocului. La Bruyère face aluzie la statuia ecvestră a lui Curtius, de la Versailles, care a stîrnit vii critici.

² Praxitele, sculptor atenian, născut către anul 390 î.e.n., celebru pentru statuile închinat zeitei Vênus și zeului Apolo.

care o alcătuiesc, cincisprezece dintre ele, străduindu-se să descopere falsitatea și ridicolul pe care le întâlnim în țelurile patimilor și ale lubriilor omenești, nu năzuiesc decât să dărîne toate piedicile care slăbesc mai întâi și care sting mai pe urmă în toți oamenii cunoașterea lui Dumnezeu; că, astfel, nu sînt decît niște pregătiri pentru al șaisprezecelea și ultimul capitol, în care ateismul este atacat și, poate, redus la tăcere; în care sînt aduse dovezile despre existența lui Dumnezeu, sau cel puțin o parte din cele pe care bisniocle făpturi omenești sînt în stare să le primească în cugetul lor; în care providența dumnezeiască este apărută împotriva ocărilor și a tînguirilor liber-cugetătorilor? Cine sînt, așadar, aceia care cutează să repete într-una, împotriva unei lucrări atît de serioase și de folositoare, acest neconținut refren: *E o birfeală, e o calomnie*? Trebuie să le spunem pe nume: sînt niște poeți; dar ce poeți? Antori de innuri sacre sau traducători de psalmi, niscăi Godeaux¹ sau niscaiva Corneilles²? Nu, ci niște ticluitori de stanțe și de elegii amoroase, niște scriptogari care aduc din condei un sonet despre absența sau despre întoarcerea cuiva; care fac o epigramă despre un piept frumos și un madrigal despre o plăcere.³ Iată cine sînt aceia care, dintr-o gingășie de cuget, nu suferă decât cu neastîmpăr faptul că, menajînd persoanele cu toate măsurile de prevedere pe care ți le poate sugera prudența, încerc, în *Cartea mea despre moravuri*, să discreditez, dacă

¹ Antoine Godeau (1605—1672), episcop de Grasse și de Vence, traducătorul psalmilor în versuri franțuzești, apreciat de Boileau ca poet vrednic de stimă, dar neînzestrat cu daruri de mare artist; singurele care asigură dăinuirea operei.

² Corneille a lăsat o traducere în versuri a lucrării *Poemele Mintuitorului*.

³ „Aluzie posibilă la mai mulți poeți contemporani: Fontenelle sau Pavillon sau Chaulieu.” (Servois)

este cu putință, toate viciile simțirii și ale gândirii, să-l fac pe om cu judecată și cât mai aproape de harul creștinării. Aceștia au fost Théobalzii sau, cel puțin, aceia care lucrează din porunca și sub îndrumarea lor.

Au mers încă și mai departe; căci, scuzînd, printr-o dibăcie plină de rîvnă, necazul de a nu se simți după pofta inimii atît de bine și atît de mult timp lăudați ca fiecare dintre ceilalți academicieni, au îndrăznit să dea interpretări neîntemeiate dar primejdioase unui fragment din cuvîntarea mea în care, încumetîndu-mă singur să iau apărarea întregii literaturi contra celor mai înverșunați dușmani ai ei, niște bogățani pe care banii prea mulți sau o avere făcută pe anumite oăi, unită cu favearea celor mari, pe care și-o atrag neapărat, îi duce pînă la o senină nerușinare — îi apostrofiez într-adevăr pe toți cu strășnicie, apostrofare care însă nu-mi este îngăduit s-o abat de la ei pentru a o năpusti asupra unuia singur, nici asupra altuia, oricare ar fi el.

Așa uneltesc împotriva mea, asmuțiți poate de Théobalzi, cei care, închipuindu-și oă un scriitor scrie numai ca să-i distreze prin satiza lui, și nicidecum ca să-i învețe ceva printr-o morală sănătoasă, în loc să ia pentru ei și să folosească pentru îndreptarea moravurilor lor feliuritele pilde cu care este presărată o lucrare, ei se străduiesc să afle, dacă pot, pe care dintre prietenii sau dintre dușmanii lor îi pot privi acele pilde, neglijînd într-o carte toate observațiile temeinice și reflecțiile serioase, deși sînt în așa de mare număr încît ele o constituie aproape în întregime, ca să nu se oprească decît la portrete sau la caractere; și după ce le-au lămurit, în felul lor, și au socotit că au aflat modelele după care au fost zugrăvite, dau publicului niște liste lungi sau, cum le numesc ei, niște chei; chei false și care sînt tot atît

de fără rost pe cît sînt de jignitoare pentru persoanele cărora li se atribuie și scriitorului care le-a prilejuit, deși nu are nici o vină.

Avusesem grijă să protestez, într-o prefață, contra tuturor acestor interpretări pe care cunoașterea, cît de puțină, pe care o am eu despre oameni mă îndemnase să le prevăd, făcîndu-mă chiar să șovăi cîtva timp dacă trebuia să public cartea și să stau în cumpănă între dorința de a fi de folos patriei prin serviciile mele și teama de a le da unora prilejul să-și folosească răutatea; dar întrucît am avut slăbiciunea să public aceste *Caractere*, ce dig voi ridica oare împotriva acestui potop de explicații care inundă orașul și care în curînd are să năpădească și cuntea? Să spun cu toată seriozitatea și să protestez prin îngrozitoare jurăminte că nu sînt nici autorul, nici complicele acestor chei care circulă? Că n-am dat nici una dintre ele? Că prietenii mei intimi știu că le-am respins pe toate? Că persoanele cele cu mai multă trecere la curte și-au pierdut orice nădejde de a-mi afla taina? N-ar fi același lucru ca în cazul cînd m-aș zbu-ciuna grozav, susținînd că nu sînt un om necinstit, un om fără rușine, fără moravuri, fără conștiință, în sfîrșit, așa cum gazetarii de care am vorbit puțin mai înainte au vrut să mă înfățișeze în pamfletul lor defăimător?

Dar, de altfel, cum aș fi putut să dau asemenea chei, de vreme ce n-am putut să le întocmesc chiar eu așa cum sînt și cum le-am văzut? Fiind aproape toate deosebite între ele, cum să le pui în slujba aceleiași inițieri, vreau să spun în slujba înțelegerii *Observațiilor* mele? Numind persoane de la curte și din oraș, cu care n-am vorbit niciodată, pe care nu le cunosc, pot oare porni de la mine și pot fi răspîndite ca fiind întocmite de mine? Să le fi dat eu pe cele care se

ticluiesc la Romorentin, la Mortaigne și la Belesme¹ și ale
căror atribuiți diferite vizează pe soția judeului², pe soția
ajutorului de judecător³, pe președintele secției financiare,
pe comandantul jandarmeriei călări și pe directorul școlii de
canonici? Numele sînt scrise clar în chei; dar nici ele nu
mă ajută mai mult să cunosc persoanele. Îngăduie-mi-se aici
o vanitate privitoare la lucrarea mea; aproape sînt dispus
să cred că, pesemne, portretele mele zugrăvesc bine omul în
general, de vreme ce seamănă leit cu cîțiva indivizi și de
vreme ce fiecare crede că recunoaște în ele figuri din orașul
sau din ținutul lui. Am zugrăvit într-adevăr după natură,
dar nu m-am gîndit totdeauna să zugrăvesc pe un anumit
ins sau pe o anumită însă în cartea mea despre *Moravuri*.
Nu m-am lăudat în fața publicului că zugrăvesc doar por-
trote adevărate și asemănătoare, de teamă că uneori ar fi de
necrezut și ar părea false sau închipuite⁴; făcîndu-mă mai
pretențios, am mers mai departe, am luat o trăsătură de ici,
o trăsătură de colo, și din aceste trăsături diverse, care
puteau să se potrivească aceleiași persoane, am făcut portrete
verosimile, căutînd mai puțin să-l distrez pe cititor prin ca-
racterul zugrăvit sau, cum spun cei nemulțumiți, prin satiri-
zarea cuiva, cît să le pun sub ochi cusururi de evitat și modele
de urmat.

Mi se pare, așadar, că se cade să fiu mai puțin osîndit
decît deplîns de cei care și-ar vedea, întîmplător, numele
înșirate în acele liste nerușinate pe care le contest și pe

¹ Astăzi, Bellême, orașul de aproximativ 2.000 de locuitori,
situat pe un afluent al Huisnei. Pe vremuri, oraș important
din Le Grand-Perche, lângă Montagne.

² În fr. *la baillive*, soția unui *bailli*.

³ Pe atunci, numit *assesseur*.

⁴ Cf. versul lui Boileau:

„Chiar adevărul poate de necrezut să pară...”

care le condamnă, așa cum și merită. Cutez chiar să aștept de la ei un act de dreptate; fără să se oprească la un moralist, care nu a avut nici o intenție să-i jignească prin lucrarea lui, vor ajunge până la răstălmăcitor, ale căror ponegriri nu au nici o scuză. Eu spun, într-adevăr, ceea ce spun, și micidecum ce pun unii mâna-n foc că am vrut să spun, și nu-mi tau nici o răspundere de ceea ce mi se pune în seamă că am spus fără să fi spus. Numesc pe șleau persoanele pe care țin să le numesc, mereu cu gândul de a le preamări virtutea sau meritul; le scriu numele cu litere mari, ca să se vadă de departe și ca nu cumva cititorul să riște să-i scape. Dacă aș fi vrut să pun nume adevărate portretelor mai puțin măgulitoare, m-aș fi cruțat de truda de a împrumuta nume din istoria antică, de a folosi litere inițiale, care nu au decât o semnificație vană și nesigură, de a găsi, în sfârșit, mii de ticluiri și de subterfugii pentru a-i deruta pe cei ce mă citesc și a le tăia pofta de a le mai asemui cu unii sau cu alții. Iată linia pe care am respectat-o în compunerea *Caracterelor*.

În ceea ce privește cuvântarea, care i-a părut lungă și plătisitoare starostelui nemulțumirilor, nu știu, într-adevăr, de ce-am încercat să fac din acest cuvânt de mulțumire, adresat Academiei Franceze, un discurs oratoric de oarecare tărie și amploare. Academicienii plini de râvnă îmi croiseră drumul¹ acesta înaintea mea; dar au rămas în număr restrâns, și râvna lor pentru onoarea și pentru reputația Academiei n-a avut decât puțini imitatori. Puteau urma pilda celor care, solicitând un loc în această adunare, fără să fi scris oeva vreodată, deși știu să scrie, amănă cu dispreț, în ajurul recepției lor, că n-au de spus decât două cuvinte și

¹ De exemplu, Bossuet și Fénelon, „ale căror discursuri de recepție sînt lucrări remarcabile de istorie și de critică literară”. (Servois)

au nevoie doar de un moment de vorbit, deși sint capabili să vorbească mult și bine.

M-am gândit, dimpotrivă, că după cum nici un meșteșugar nu este primit în nici o breaslă și nici n-are patalamaua de meșter¹ fără să facă o lucrare exemplară, tot astfel, și chiar cu mai multă precădere, un om care intră într-o instituție ce nu s-a susținut și nu poate nicicând să se susțină decât prin elocvență se vedea obligat să recurgă, intrând în siml ei, la un efort în genul acesta, care să-l facă în ochii tuturor să pară vrednic de alogerea cu care îl onorau. Și mai credeam de asemenea că, de vreme ce elocvența profană nu mai părea să domnească în barou, de unde a fost izgonită din nevoia de a se proceda mai expeditiv, și că nu se mai cădea să fie admisă la amvon, unde a fost îngăduită prea mult, singurul loc de refugiu care-i mai putea rămâne era Academia Franceză; și că nimic nu era mai firesc și mai menit să facă adunarea aceasta mai celebră decât dacă, cu prilejul primirii de noi academicieni, știa uneori să atragă curtea și orașul la întrunirile sale, din curiozitatea de a asculta cuvântări de o chibzuită întindere, magistral întocmite, căci îndeletnicirea academicienilor stă în a excela în măiestria cuvântului.

Dacă nu mi-am atins țelul, care era să rostesc un discurs elocvent, mi se pare cel puțin că m-am dezvinovățit că l-am făcut mai lung cu câteva minute; căci dacă, de altfel, Parisul, căruia i se făgăduise că va fi un discurs prest, satiric și smintit, s-a plîns că prorocii nu s-au ținut de cuvînt; dacă Marly²-ul, în care se răspîndise curiozitatea de a-l asculta, n-a răsunit de aplauzele pe care curtea le-a dat criticii făcute

¹ „Acte care conferă titlul de *maestru* într-o corporație industrială.” (Chéruei, *Dicționarul instituțiilor*)

² Castel regal, construit în 1679. Discursul lui La Bruyère a fost citit aici, la o cină a lui Ludovic al XIV-lea.

despre el ; dacă a știut să treacă de Chantilly¹, stinca de care se zdrobeso lucrările proaste ; dacă Academia Franceză, la care apelasem ca la cea mai înaltă instanță în aceste feluri de lucrări, a adoptat-o în adunare extraordinară pe aceasta, a tipărit-o în tipărița ei și a rinduit-o în arhivele ei ; dacă lucrarea n-ar fi fost într-adevăr compusă într-un stil afectat, dur și întrerupt, mici ticsită cu laude fade și nesăbuite, așa cum se pot citi în *prologurile de operă*² și în atâtea *epistole de închinare*³, nu trebuie să ne mai mire că l-a plictisit pe Théobalde. Va veni vremea — publicul îmi va îngădui s-o spun — în care nu va fi de ajuns aprobarea pe care o va fi dat el unei lucrări ca să-i asigure faima iar că, pentru a o desăvârși, va fi necesar ca anumiți oameni să-l înfierzeze că s-a plictisit la acest discurs.

Acum, când au recunoscut că discursul acesta a fost primit mai puțin rău în public decât speraseră ei, când știu că doi editori și-au disputat, în fața justiției, dreptul de a-l tipări, ar vrea oare să se lepede de gustul lor și de judecata pe care au enunțat-o asupra-i, în primele zile după rostirea lui ? Mi-ar îngădui oare să dau în vileag sau măcar să bănuiesc un cu totul alt temei al asprei critici pe care i-au făcut-o decât convingerea pe care o aveau că o merita ? După cum se știe, acel bărbat valoros și cu un nume atât de distins⁴, alături de care am avut onoarea să fiu primit la Academia

¹ La Chantilly locuiau prințul de Condé și ducele de Bourbon, adică fiul și nepotul marelui Condé, biruitorul de la Rocroy.

² De exemplu prologurile operelor lui Thomas Corneille, ale lui Donneau De Vizé și ale lui Fontenelle.

³ Epistola de închinare a *Dictionarului Academiei Franceze* (1694), redactată de Charpentier, era și ea plină de laude la adresa lui Ludovic al XIV-lea.

⁴ Abatele Jean-Paul Bignon (1662—1743), primit la Academia Franceză în 1693, avea o vastă cultură, ca și bunioul său, Jérôme Bignon, supranumit „un Varron francez“.

Franceză, rugat, solicitat stăruitor și persecutat să consimtă la tipărirea discursului său de recepție chiar de către aceia care voiau să-l suprime pe al meu și să-i șteargă urma, le-a rezistat mereu cu îndârjire. Le-a spus că *dînsul nu putea, nici nu trebuia să aprobe o deosebire atît de mîrșavă pe care voiau s-o facă între el și mine, că preferința pe care o acordau discursului¹ său, cu prefăcătoria și cu graba pe care i le arătau, departe de a-l obliga, cum puteau crede, îi pricinui, dimpotrivă, o adevărată mîhnire ; că două discursuri de recepție deopotrivă de neprihănite, rostite în aceeași zi, se cădeau tipărite în același timp*. S-a explicat apoi cu amabilitate, în public și în intimitate, privitor la marea supărare pe care o simțea din pricină că cei doi redactori ai gazetei, de care am pomenit, îi serviseră laudele pe care le găsiseră de cuviință să i le dea cu scopul premeditat de a mă defăima pe mine, discursul meu de recepție și *Caracterele* mele ; și în legătură cu acest pamflet plin de ocări, mi-a vorbit îndelung și mi-a cerut scuze pe care nu era dator să mi le ceară. Dacă ar vrea cineva să conchidă din această purtare a Théobalzelilor că în mod greșit au crezut că au nevoie de comparații și de un discurs de recepție smintit și discreditat pentru a pune în valoare discursul colegului meu, ei trebuie să răspundă, ca să se spele de bănuiala aceasta, care îi dezonorează, că nu sînt nici curteni, nici jinduitori de favoruri, nici interesați, nici lingușitori ; că, dimpotrivă, sînt sinceri și că au spus cu naivitate ce gîndeau și despre planul, despre stilul și despre ticlurile cuvîntului meu de mulțumire către Academia Franceză. Dar acel cineva nu va zăbovi să insiste și să le spună că judecata curții și a orașului, a celor mari și a marelui public, i-a fost favorabilă.

¹ De Vizé, ținînd cu orice chip să-l pună în inferioritate pe La Bruyère, arătase o admirație exagerată față de calitățile abatelui Bignon.

Cé-are-a face? Vor răspunde, cu încredere, că publicul își are gustul lui, și ei pe al lor; răspuns menit să închidă gura și să încheie orice neînțelegere; este adevărat că răspunsul acesta mă îndepărtează tot mai mult de gândul de a le fi pe plac prin vreuna dintre scrierile mele; căci dacă am să mă bucur de cât de puțină sănătate și de câțiva ani de viață, nu voi avea altă ambiție în afară de aceea de a-mi face, prin străduințe stăruitoare și prin bune povești, în așa fel lucrările, încît să-i separe pururea pe Théobalzi de masa mare a cititorilor.

DISCURS¹
ROSTIT LA ACADEMIA FRANCEZĂ
LUNI, 15 Iunie 1693

Domnilor,

I-ar fi anevoie cuiva să aibă cinstea de a se afla în mijlocul dumneavoastră, să aibă în fața ochilor Academia Franceză și să fi citit istoria cititorii ei, fără să se gândească mai

¹ Deși se bucura de admirația publicului cititor, deși era susținut de academicieni de mare valoare — ca Bossuet, Racine, Boileau —, La Bruyère a fost primit cu greu la Academia Franceză, iar discursul lui de recepție, ingenios și plin de îndrăzneală, nu a fost bine primit, după mărturiile unor contemporani. (Bourdelot, Galland, abatele d'Olivet, abatele Trublet, care spunea: „În general, discursul acesta, deși foarte frumos, a fost prea puțin apreciat la rostirea lui...” Julien Benda, care citează multe mărturii, conchide: „Severitatea aceasta ni se pare astăzi excesivă...”.) Toate acestea se explică prin marele număr de dușmani în rândul literaților supărați de aprecierile din *Caracterele* lui La Bruyère. La această proastă primire a contribuit, poate, și faptul că La Bruyère și-a publicat discursul la editorul său, Michallet, nu la librărul Academiei. Nereușind să împiedice tipărirea discursului, dușmanii lui La Bruyère au pornit o campanie furioasă prin presă împotriva autorului *Caracterelelor*. „O sumedenie de epigrame și de cîntece defăimătoare

întîi la acela căreia îi este îndatorată¹ și fără a se convinge că nimic nu e mai firesc și menit să vă displacă mai puțin decît să încep să desfășor acest vig de elogii, pe care datoria și datina îl impun, prin cîteva trăsături caracteristice în care să poată fi recunoscut marele Cardinal² și menit să-i primenească pomenirea.

Nu e o personalitate ușor de zugrăvit, nici de caracterizat prin cuvinte frumoase sau prin figuri bogate, prin acele discursuri întocmite mai puțin pentru a sublinia meritele celui pe care vrei să-l zugrăvești, cît pentru a arăta toată înflăcărarea și toată verva oratorului. Urmăriți domnia lui Ludovic cel Drept³: este viața cardinalului de Richelieu, este elogiuul lui și al suveranului care l-a folosit. Ce le-aș mai putea adăuga eu unor fapte recente și de neuitat? Deschideți *Testamentul*⁴ său *politic* și examinați lucrarea aceasta: este icoana minții lui; sufletul lui întreg se arată treptat; descoperim în ea taina puterii și a faptelor sale; aci găsim obîrșia și lămurirea atîtor evenimente deosebit de însemnate care s-au petrecut în timpul guvernării lui; vedem aici fără greu-

au fost puse în circulație", spune Louandre, și citează, printre altele, următoarea epigramă, adresată academicienilor:

„Vrea La Bruyère un loc să spere ?
De ce-l primiți cu-atîta hulă ?
Au cifra patruzeci nu cerc,
Ca s-o așterni în scris, și-o nulă ?...”

¹ Academia Franceză a luat ființă datorită inițiativei cardinalului Richelieu, care ținea să-și lege numele de lucruri mărețe și mai ales să-și poată exercita direct influența asupra scriitorilor vremii. Actul de înființare a fost semnat de rege în 1635 și înregistrat de Tribunal (*le Parlement*) abia în 1637, în urma stăruințelor și presiunilor cardinalului.

² J. Benda socotește că amintirea cardinalului era departe de a fi populară în secolul al XVII-lea.

³ Ludovic al XIII-lea, numit cel Drept încă din copilărie, pentru că se născuse sub zodia Cumpenei.

⁴ Publicat în 1688, la Amsterdam.

tate că un om care gîndește atît de bărbătește și atît de drept a putut să acționeze cu siguranță și cu succes și că omul care a săvîrșit lucruri atît de mari ori n-a scris niciodată, ori a trebuit să scrie așa cum a scris.

Geniu puternic și superior, știa tot temeiul și toată taina cîrmuirii; a cunoscut frumusețea și sublimul sacerdoțiului; a respectat străinătatea, a cruțat coroanele, a cunoscut povara alianței lor; și-a înfruntat dușmanii alături de aliați; a vegheat asupra intereselor dinafară și a celor dinăuntru. Numai pe ale sale le-a uitat; o viață trudnică și lîncedă, adesea expusă, a fost prețul unei virtuți atît de pilduitoare; paznic al comorilor stăpînului său, copleșit de binefaceri, avînd grija ordonanțării și a distribuirii finanțelor regale, n-ar putea spune nimeni că a murit bogat.

Cui i-ar veni să creadă, domnilor? Sufletul acesta serios și auster, cumplit pentru dușmanii statului, neînduplecat cu răzvrățiții, cufundat în tratative, preocupat aci să slăbească tabăra ereticilor, aci să zădărnicească un complot, aci să pună la cale o cucerire, a găsit răgazul să fie erudit, a prețuit literatura și pe cei care se îndeletniceau cu ea. Comparați-vă, dacă îndrăzniți, cu marele Richelieu, voi, oameni închinați averii, care, prin reușita treburilor voastre personale, vă socotiți vrednici să vi se încredințeze treburile obștești; care vă prețindeți niște oameni înzestrați și niște capete luminate; care spuneți că nu știți nimic, că n-ați citit niciodată nimic, că nu veți citi de loc, fie pentru a sublinia inutilitatea științelor, fie pentru a părea că nu datorati nimic altora, ci scoateți totul din mintea voastră.¹ Aflați că marele cardinal

¹ Probabil că și fraza aceasta a indispus o parte din auditoriu. „Adunarea, spune P. Léonard, a socotit elogiul acesta ca o satiră la adresa d-lui de Louvois, care disprețuise străinii, care nu păstra nici o măsură față de capetele încoronate și care nu îndemna nici un suveran pe calea intereselor Franței.” (Citat de J. Benda.)

Richelieu a știut, pentru că a citit ; nu spun că nu a fost distant cu literații, dar că i-a iubit, i-a răsfățat, i-a ocrotit, că le-a rezervat privilegii, că le oferea pensii, că i-a strâns laolaltă într-o societate celebră, din care a făcut Academia Franceză. Da, oameni bogați și ambițioși, ponegritori ai virtuții și ai ericării asociații care nu se întemeiază pe căpătuire și pe interes, aceasta este una dintre ideile acestui mare ministru, născut om de stat, devotat statului, mințe robustă, eminentă, capabilă în ce făcea din aspirațiile cele mai înalte și care năzuia către binele obștesc cum năzuia către gloria monarhiei¹; incapabil să conceapă vreodată ceva care să nu fie vrednic de el, de suveranul pe care îl surjea, de Franța, căreia îi închina gândurile și ceasurile lui de veghe.

Știa care este forța și rostul elocinței, puterea cuvântului rostit, care ajută rațiunea și o pune în evidență, care le insuflă oamenilor dreptatea și cinstea, care încolțește în inima ostașului curajul și îndrăzneala, care potolește frământările populare, care îndeamnă grupări întregi de oameni și mulțimea să-și facă datoria. Nu era străin de roadele istoriei și ale poeziei, cunoștea necesitatea gramaticii, temelia celorlalte științe și faptul că pentru a duce lucrurile acestea la un grad de desăvârșire care să le facă folositoare statului trebuia întocmit planul unei societăți în care să fie admisă numai virtutea, meritul înscăunat, talentul și știința adunate laolaltă prin vot. Dar să ne oprim aici ; acestea sînt, domnilor, principiile și statutul dumneavoastră, față de care eu nu sînt decît o excepție.

Aduceți-vă aminte — comparația nu va fi jignitoare —, aduceți-vă aminte de acel mare și prim conciliu² în care

¹ Se spune că pe patul de moarte Richelieu ar fi declarat : „Eu nu am avut niciodată alți dușmani în afară de dușmanii statului“.

² Este vorba de conciliul de la Niceea, primul conciliu ecumenic ținut de Constantin în anul 325.

părinți care îl alcătuiau se remarcău fiecare prin mădularele lor schilodite sau prin cicatricile rămase de la furia persecuției; păreau că dețin de la plăgile lor dreptul de a lua loc în acea adunare generală a întregii biserici; nu era unul dintre iluștrii dumneavoastră predecesori pe care să nu se grăbească lumea să-l vadă, pe care să nu-l arate prin lume, pe care să nu-l desemneze prin vreo lucrare renumită, care îi asigurasă un nume mare și care îi dădea rang în această Academie, care lua atunci ființă și pe care dînșii aproape o întemeiaseră¹; așa erau acești mari meșteri ai cuvîntului rostit, acești primi maștri ai elocvenței franceze; așa sînteți și dumneavoastră, domnilor, care nu vă lăsați mai prejos nici în știință, nici în valoare față de nici unul dintre cei care v-au precedat.

Unul², tot pe atît de corect în graiul său de parcă l-ar fi învățat după reguli și după principii, tot pe atît de elegant în folosirea limbilor străine, de parcă ar fi fost ale lui, în orice grai s-ar rosti, pare mereu că vorbește graiul țării lui; a început și a dus la bun sfîrșit o traducere anevoioasă, pe care ar putea s-o semneze scriitorul cel mai de valoare și pe care personalitatea cea mai pioasă ar trebui să regrete că n-a făcut-o.

Celălalt³ îl face pe Vergiliu să trăiască printre noi, strămută în limba noastră farmecele și bogățiile limbii latine, scrie romane care au un sfîrșit, izgonește din ele prolixitatea

¹ Elogiu excesiv. Dintre primii 40 de nemuritori ai lui Richelieu, dacă mai supraviețuiesc astăzi, pentru cite ceva din operele lor, citeva nume, ca Chapelain, Conrart, Saint-Amand, Racan, Balzac, Vaugelas și Voiture.

² Abatele Régnier-Desmarets, care cunoștea italiana și spaniola și tradusese din spaniolă o lucrare a părintelui Rodriguez (*Insușirea desăvîrșirii creștinești*).

³ Segrais (1624—1670), traducătorul *Eneidei* și, mai tîrziu, al *Georgicelor* lui Vergiliu, apreciat de Boileau.

și isprăvile de necrezut, ca să pună la locul lor verosimilul și firescul.

Un altul¹, cu mai puține inegalități decât Marot și mai poet decât Voiture, are mișcarea, ticluirea și simplitatea amindurora; povățuiește glumind, le insuflă oamenilor virtutea prin mișocirea dobitoacelor, înalță subiectele mărunte până la sublim; om unic în felul său de a scrie, pururi original, fie că născoceste, fie că traduce, care și-a depășit modelele, el însuși model greu de imitat.

Acesta² îl depășește pe Juvenal, îl ajunge din urmă pe Horatîu, pare că plămăuiește gîndurile altuia și pune pecetea originalității pe tot ce tratează; în ce împrumută de la alții are tot farmecul noutății și tot meritul născocirii. Versurile lui, energice și armonioase, fericit inspirate, deși făurite cu artă, pline de formulări memorabile și de poezie, tot vor mai fi citite și cînd va fi îmbătrînit limba, fiind ultimele ei rămășițe; în ele se observă o critică sigură, judicioasă și neprihănită, dacă este îngăduit măcar să spui despre ce este prost că este prost.

Cestălalt³ vine după un om lăudat, aplaudat, admirat, ale cărui versuri zboară pretutindeni și devin zicale, care are întîietate, care domnește pe scenă, care a pus stăpînire pe tot teatrul. Nu-l deposează de toate astea, este drept; dar se înscăunează alături de el; lumea se obișnuiește văzîndu-i mereu comparați. Unii nu suportă ca marele Corneille să-i fie preferat⁴; alți cîtiva, ca să fie pus pe picior de egalitate cu el; fac apel la celălalt veac; așteaptă sfîrșitul cîtorva bătrîni care, mișcați deopotrivă de tot ce le reaminteste de

¹ La Fontaine.

² Boileau.

³ Racine.

⁴ Aluzië la Fontenelle, care, în discursul său de recepție, rostit în 1691, afirmase cu tărie că numele unchiului său, Corneille, umbrea în teatru toate celelalte nume.

primii lor ani, nu prețuiesc, poate, în *OEdipe*¹ decît amintirea tinereții lor.

Ce pot spune despre persoana² aceea cu vază care a îndîrjit atîta vreme o critică pizmașă și care i-a astupat gura pînă la urmă, omul pe care îl admiri fără să vrei, care te covîrșește prin numărul mare și prin valoarea talentelor lui ? Orator, istoric, teolog, filozof de o rară erudiție, de o și mai rară elocvență, fie în convorbirile sale, fie în scrierile sale, fie la amvon ; un apărător al bisericii, o lumină a bisericii și — să folosim de pe acum graiul posterității — un părinte al bisericii. Dar ce nu este ? Spuneți, domnilor, o virtute pe care să n-o aibă !

Să pomenesc și despre ultima dumneavoastră alegere³, atît de vrednică de dumneavoastră ? Ce lucruri s-au rostit de la locul unde mă aflu !⁴ Mi-aduc aminte de ele ; și, după cîte ați auzit dumneavoastră, cum să cutez a vorbi ? Cum de vă îndurați să mă ascultați ? Să spunem drept, simțim forța și prestigiul acestei minți alese, fie că predică atît de inspirat și fără să se pregătească dinainte, fie că rostește un discurs studiat și oratoric, fie că-și explică ideile în conversație ; pururi stăpîn pe auzul și pe inima celor care îl ascultă, nu le îngăduie să pizmuiască nici atîta elevație, nici atîta ușurință, atîta gingășie, atîta cultură aleasă. Sîntem destul de fericiți că-l auzim, că simțim ce ne spune și cum ne spune ; trebuie să fim mulțumiți de noi înșine, dacă ducem cu noi reflecțiile lui și dacă tragem o învățătură din ele. Ce stră-

¹ Piesă jucată în anul 1639.

² Bossuet.

³ Fénelon, primit la Academie cu puțin mai înainte, la 31 martie.

⁴ Fénelon a prezentat într-adevăr interesante reflecții despre literatura franceză contemporană și despre progresul simplității în stil.

lucită achiziție ai făcut prin alegerea acestui om ilustru. Iată lângă cine mă primești pe mine!

Mai puțin zorit de timp și de buna-cuviință, care purtă limite acestui discurs, aş vrea, domnilor, să pot face elogiu fiecăruia dintre cei care alcătuiesc această Academie prin aspecte și mai bine zugrăvite și prin expresii și mai vii. Te felicit de talente din câte se văd răspândite printre oameni, sînt împărțite între dumneavoastră. Vrea cineva oratori¹ înzestrați cu ușurința vorbirii, care să fi semănat de la amvon toate florile elocvenței, care, cu o morală sănătoasă, să a folosit toate tichuirile și toate subtilitățile limbii, care să placă printr-o frumoasă alegere a cuvintelor, care să sprească dragostea pentru solemnități, pentru sfintele lăcașe, care să facă lumea să se îmbulzească în ele? Să nu-i caute în altă parte: se află printre dumneavoastră. Admiră cineva o vastă și profundă literatură², care se apucă să scotocească în arhivele antichității, ca să scoată din ele lucruri îngropate în uitare, scăpate atenției minților celor mai iscoditoare, neștiute de ceilalți oameni; o memorie, o metodă, o precizie ca să nu poți să te abați, în cercetările acestea, cu un singur an, uneori cu o singură zi, în atîtea secole? Știința această vrednică de admirație, dumneavoastră o aveți; se găsește măcar în unii dintre cei care alcătuiesc această savantă adunare. Dacă se interesează cineva despre darul limbilor străine³, îmbinat cu dublul talent de a cunoaște cu exactitate lucrurile vechi și de a le povesti pe cele noi cu tot atîta

¹ Bossuet, Fénelon, Fléchier, abatele Bignon, arhiepiscopul Parisului, François de Harlay.

² Daniel Huet, episcop de Avranches, autorul a numeroase disertații erudite. Poate La Bruyère se va fi gîndit și la abatele de Choisy, care lucra la o *Istorie a bisericii* și întocmise o istorie a Franței pînă la Carol al VI-lea.

³ Eusèbe Renaudot (1646—1720), savant orientalist și redactor al publicației *Gazette de France*.

simplitate cât adevăr, calitate atât de rare nu vă lipsesc, ci sînt înmănușate în aceeași persoană. Dacă umblă cineva după oameni iscusiți, plini de talent și cu pricepere, care prin privilegiul funcțiilor lor să-l facă pe suveran a grăi cu demnitate și cu exactitate¹; alții care își pun în chip feroc și cu succes, în tratativele diplomatice² cele mai anevoioase, talentele pe care le au de a vorbi bine și de a sorie bine; alții iarăși care își pun grija și vigilența în treburile obștești, după ce le-au folosit în cele judiciare, pururea cu aceeași reputație³; toți se găsesc în mijlocul dumneavoastră și îmi vine greu că nu le spun pe nume.⁴

Dacă vă place știința unită cu elocvența, vă va fi scurtă așteptarea; păstrați-vă doar toată atenția pentru cel care va vorbi după mine⁵. În sfîrșit, de ce mai duceți lipsă? Aveți scriitori pricepuți în ambele feluri de cuvîntări, poeți în orice gen de poezie — morale, creștinești, eroice, galante, hazlii; imitatori ai celor vechi, critici austeri, spirite fine, gingașe, subtile, ingenioase, menite să strălucească în conversații și în cercuri⁶. Încă o dată, lingă ce oameni, mari, lingă ce mari personalități mă așezați dumneavoastră!

¹ Toussaint Rose, secretar al cabinetului regal, apreciat și de Saint-Simon.

² Aluzie la cardinalul d'Estrées, la contele de Crécy și la François de Caillères.

³ Bergeret, fost avocat general la Metz.

⁴ „Admirația în bloc i-a scos din sărite pe cei care nu obțineau altă mențiune.” (J. Benda)

⁵ François Charpentier (1620—1702), membru al Academiei Franceze și al Academiei de Inscricții, autorul *Vieții lui Socrate*. Charpentier urma să-i răspundă lui La Bruyère, în numele Academiei, în calitatea lui de director.

⁶ La origine, unele întruniri la curte, numite așa pentru că doamnele erau așezate în cerc în jurul reginei. Ulterior, reuniuni de bărbați și de femei, pentru discuții pe teme actuale, din ce în ce mai numeroase după 1630. Mai târziu, aveau să se cheme „cenacluri”. În afară de Molière, un poet

Dar cu cine binevoiți astăzi să mă primiți¹? După cine vă adresez această mulțumire publică? Omul acesta, atât de vrednic de laudă și de modest, nu trebuie totuși să se teamă că-l laud; atât de aproape de mine, i-ar fi tot atât de ușor pe cât ar fi de dispus să mă întrerupă. Vă voi întreba mai cu dragă inimă: în locul cui mă primiți? În locul unui om PLIN DE VIRTUTE².

Uneori, domnilor, se întâmplă că cei care vă datorează elogii pentru îluștrii morți al căror loc îl ocupă șovăie, împărțiți între mai multe lucruri care merită deopotrivă să fie subliniate. În abatele De la Chambre³ aleseserăți un om atât de pios, atât de sensibil, atât de milostiv, atât de vrednic de laudă prin simțirea lui, cu moravuri atât de înțelepte și de creștinești, care era atât de pătruns de sentimente religioase, atât de legat de îndatoririle sale, încât una dintre calitățile lui cele mai mici era aceea de a scrie bine. Virtuți trainice, pe care am vrea să le preamărim, ne fac să trecem cu ușurință peste erudiția și peste elocvența sa; îi prețuim mai mult viața și purtarea decât lucrările. Aș prefera, într-adevăr, să rostesc discursul funebru al celui căruia îi urmez la Academie decât să mă limitez la un simplu elogiu al spiritului său. Într-însul, meritul nu era un lucru dobândit, ci un patrimoniu, un bun ereditar, dacă cel puțin se cade să judecăm după alegerea celui care își dăruise inima, încre-

uitat, Chappuzeau, a scris și el o comedie inspirată din viața acestor cenecluri, intitulată *Cercul femeilor*.

¹ Abatele J.-B. Bignon, numit în locul lui Bussy-Rabutin, a fost primit în aceeași zi cu La Bruyère.

² „Erau toți plini de virtute. Formulă de epitaf.“ (N. lui La Bruyère.)

³ Pierre Cureau de la Chambre, preot la Saint-Barthélemy, ales în 1670 membru al Academiei Franceze, fără să fi scris ceva. A murit în aprilie 1693, nelăsând decât câteva predici și trei discursuri rostite la Academie. Se bucurase de protecția lui Séguier și a lui Colbert.

derea, întreaga lui persoană, acestei familii, care o restituisese, ca aliata dumneavoastră, întrucît putem spune că o adoptase şi că o aşezase, împreună cu Academia Franceză, sub ocrotirea sa.

Vorbeso despre cancelarul Séguier¹. Ne aducem aminte de el ca despre unul dintre cei mai mari magistraţi pe care i-a nutrit Franţa de la începuturile ei. Ne-a lăsat să cum-pănim în ce anume excela mai mult: în literatură, sau în afaceri; este adevărat măcar — şi lumea este de acord în privinţa aceasta — că şi în literatură, şi în afaceri îi în-trecea pe toţi cei din vremea lui; om serios şi familiar, profund în deliberări, deşi blajin şi accesibil în relaţii, a fost înzestrat de fire cu ceea ce atîta alţii vor să aibă şi nu pot obţine, ceea ce nu ai prin studiu şi prin afectare, prin formulări grave şi sentenţioase, lucru mai rar decît ştiinţa şi poate chiar decît cinstea, vreau să spun demnitate; nu o datora importanţei postului său; dimpotrivă, el l-a înmobilat; a fost mare şi cu trecere fără funcţie şi nu vedem cum cei care au ştiut să întrunească totul în persoana lor l-ar fi lăsat în umbră.

L-aţi pierdut acum cîţiva ani pe acest mare ocrotitor. V-aţi aruncat privirea în jur, v-aţi plimbat ochii peste toţi cei care se ofereau şi care se socoteau onoraţi să vă primească; dar conştiinţa acestei pierderi a fost atît de puternică, încît în eforturile pe care le-aţi făcut ca s-o compensaţi aţi îndrăznit să vă gîndiţi la acela care, singurul², putea să vă facă s-o uitaţi şi să-i daţi o întorsătură spre gloria dumneavoastră. Cu cîtă bunătate, cu cîtă omenie v-a primit acest mărinimos suveran! Să nu fim surprinşi, aşa e firea

¹ Cancelarul Séguier, care avea titlul de ocrotitor al Academiei, a murit în 1672.

² La moartea cancelarului Séguier (28 ianuarie 1672), Academia Franceză l-a rugat pe Ludovic al XIV-lea să primească titlul de ocrotitor al Academiei.

lui; aceeași, domnilor, pe care o vedem strălucind în toate acțiunile frumoasei sale vieți, dar pe care surprinzătoarele revoluții¹ petrecute într-un regat vecin și aliat cu Franța au pus-o în cea mai frumoasă lumină pe care putea s-o primească vreodată.

Cu ce ușurință pierdem dintr-o dată sentimentul și memoria lucrurilor de care ne-am văzut mai puternic impresionati! Să ne amintim de zilele acelea triste pe care le-am petrecut agitați și tulburați, curioși, nesiguri ce soartă or fi avut un mare rege, o mare regină, prințul, fiul lor, familia augustă, dar nefericită, pe care evlavie și credința² o împinseseră pînă la ultimele încercări ale vitregiei. Vai, pieriseră pe mare sau de mîinile dușmanilor³ lor? Nu știam; ne întrebam unii pe alții, ne făgăduiam reciproc primele știri care ar veni despre un eveniment atît de jalnic. Nu mai era o chestiune publică, ci familiară; nu mai dormeam din pricina aceasta, ne trezeam unii pe alții ca să ne spunem ce mai aflasem.⁴ Și dacă familia regală, căreia îi purtam atît de grijă, ar fi putut scăpa de mînia mării sau a patriei, era oare de ajuns? Nu trebuia un pămînt străin, pe care să poată debarca un rege deopotrivă de bun și de puternic, care să poată și să vrea s-o primească? Eu am văzut primirea aceasta, spectacol cum nu s-a pomenit altul mai îndu-

¹ Aluzie la revoluția din Anglia, din 1688, care l-a adus pe tronul Angliei pe Wilhelm de Orania.

² Iacob al II-lea încercase să restabilească religia catolică în Anglia.

³ Prizonier la Rochester, sub paza soldaților olandezi, Iacob al II-lea a fost lăsat de Wilhelm al III-lea să evadeze.

⁴ D-na de Sévigné se face ecoul știrilor contradictorii care circulau în Franța despre soarta lui Iacob al II-lea și a familiei lui (într-o scrisoare din 29 decembrie 1688).

ioșător¹ ! Vărsam lacrimi de admirație și de bucurie. Suveranul acesta nu mai are cruțare, când, în fruntea taberelor și a armatelor sale, trăsnește un oraș care-i rezistă sau când împrăstie trupele dușmane doar prin zvonul apropierii lui.

Dacă dăuce greul acestui lung război², să nu stăm la îndoială ; e ca să ne dea o pace fericită, ca s-o obțină în condiții drepte, care să facă cinste națiunii, care să-i smulgă pentru totdeauna inamicului speranța de a ne tulbura prin noi ostilități. Să dea alții în vileag și să preamărească ce-a înfăptuit acest mare rege — fie el însuși, fie prin căpeteniile lui — în cursul acestor frământări de care este zguduită întreaga Europă : au un subiect vast, care le va da de lucru multă vreme. Prevestească alții, dacă pot, ce vrea să desăvîrșască în campania aceasta. Eu nu vorbesc decât despre inima lui, decât despre neprihănirea și echitatea intențiilor lui ; sînt cunoscute, nu le poate ține ascunse. Este felicitat pentru titlurile de onoare cu care a răsplătit de curînd pe cîțiva oameni de seamă din statul său ; ce spune dînsul ? Că nu poate să fie mulțumit cînd nu sînt toți mulțumiți și că-i este cu neputință să-i vadă pe toți mulțumiți așa cum ar vrea. Știe, domnilor, că soarta unui rege este să cucerească orașe, să cîștige bătălii, să-și lărgească hotarele, să ajungă temut de dușmanii lui ; dar că gloria suveranului constă în a fi iubit de popoarele lui, în a fi stăpîn pe inima lor, și prin inimă, pe tot ce au ele. Provinciile din depărtare, provincii din apropiere, acest monarh omenos și binefăcător,

¹ Regina Angliei, Maria d'Este, și prințul de Galles au sosit la Saint-Germain la 6 februarie 1689, iar Iacob al II-lea a doua zi. Ludovic al XIV-lea a venit personal să-i primească pe nefericiții oaspeți.

² Războiul Ligii de la Augsburg (1689—1697), încheiat prin pacea de la Ryswyk.

pe care pictorii și sculptorii ni-l desfigurează¹, vă întinde brațele, vă privește cu ochi iubitori, plini de blîndețe; aceasta este atitudinea lui: vrea să-i vadă pe locuitorii și pe ciobanii voștri jucînd în cîntecul unui flaut cîmpenesc, la umbra sălciilor și a plopilor, împletindu-și cu cîntecul lui glasurile lor țărănești și cîntînd slavă celui care, o dată cu pacea și cu roadele păcii, le va fi redat bucuria și seninătatea.

Ca să poată ajunge la culmea năzuințelor lui, fericirea tuturor, se consacră eforturilor și oboselilor unui război anevoiuos, îndură vitregia stihilor și a anotimpurilor, se expune, riscă o viață fericită; iată taina lui și țekerile care îl fac să acționeze; le pătrundem, le deosebim numai după calitățile celor care sînt puși în slujbe mari și care îl ajută cu sfaturile lor. Le cruț modestia; îngăduiască-mi numai să observ că nu poți ghici planurile acestui suveran înțelept; dar ghicești, dimpotrivă, și le poți arăta pe nume persoanele pe care le va numi și faptul că nu face altceva decît să confirme glasul poporului în alegerea miniștrilor săi. Nu lasă în întregime pe umerii lor greutatea treburilor; el însuși, dacă îndrăznesc s-o spun, este principalul său ministru; pururi preocupat de nevoile noastre, nu are nici timp de destindere, nici ceasuri de răgaz; se și înnoptează, străjile sînt schimbate pe aleile palatului, stelele strălucesc pe cer și își văd de drumul lor; toată firea se odihnește, lipsită de lumină, înmormîntată în neguri; ne odihnim și noi, în vreme ce regele, retras între stîlpii balustradei lui, veghează singur asupra noastră și asupra întregului stat. Acesta este, domnilor, ocrotitorul de care v-ați făcut rost, ocrotitorul popoarelor lui.

M-ați admis într-o societate ilustrată de o protecție atît de înaltă. N-o ascund, am prețuit îndeajuns această distincție pentru a dori s-o am în toată splendoarea și în toată inte-

¹ Il desfigurează înfățișîndu-l ca pe-un mare cucăritor.

gritatea ei, vreau să spun datorind-o numai alegerii dumneavoastră, și am pus atita preț pe alegerea dumneavoastră, încît n-am îndrăznit să-i stingheresc sau măcar să-i ating în treacăt libertatea printr-o solicitare plictisitoare.¹ Aveam, de altfel, o îndreptățită neîncredere în mine însumi și nu-mi plăcea în ruptul capului să cer să fiu preferat altora care puteau fi aleși. Crezusem că întrevăd, domnilor, un lucru pe care nu trebuia să-mi vină oțuși de puțin greu să-l cred, că preferințele dumneavoastră se îndreptau în altă parte, asupra unei persoane vrednice, asupra unui om² plin de virtuți, de duh și de cunoștințe, care era ca atare înainte de postul de încredere³ pe care îl ocupă și care ar fi tot la fel chiar dacă nu l-ar mai ocupa. Mă simt mișcat nu de respectul său, știindu-l pe cel pe care i-l datorez, eu, ci de prietenia de care mi-a dat dovadă pînă la uitarea de sine, în favoarea mea. Un tată își duce fiul la un spectacol ; acolo

¹ Pasajul acesta a stîrnit mînia redactorilor publicației *Le Mercure Galant* : „După ce a încercat să dovedească faptul că locurile la Academie nu se dădeau decît celor care le meritau, a spus că locul său nu l-a costat nici o solicitare, nici un demers, deși e lucru vădit că nu l-a dobîndit decît prin cele mai puternice intervenții din cîte s-au făcut vreodată“. Dacă La Bruyère nu a solicitat, au solicitat alții pentru el, de exemplu Phélypeaux, care a intervenit pe lângă abatele Renaudot în favoarea lui Bignon și a lui La Bruyère.

² Este vorba de Simon de Loubère (1642—1729), pasionat de matematică și de poezie. Dar odele și sonetele lui nu au valoarea relatării despre misiunea lui în regatul Siamului, unde a călătorit ca trimis extraordinar (1687). A fost primit la Academie la puțină vreme după La Bruyère.

³ Era profesorul fiului lui Louis de Phélypeaux, conte de Pontchartrain, controlor general și secretar de stat în 1690 și cancelar în 1699. Jérôme de Pontchartrain, elevul lui Simon de Loubère, ajuns și el secretar de stat datorită influenței tatălui său, a fost înlăturat din cabinetul ministerial de către regentul Filip de Orléans.

e mare îmbulzeală, intrarea este luată cu asalt; el este voinic și robust, despică îmbulzeala și, cum este gata să intre, își împinge înaintea lui fiul, care fără măsura aceasta de precauție ori n-ar intra de loc, ori ar intra tirziu. Demersul pe care l-a făcut rugînd stăruitor pe cîțiva dintre dumneavoastră, așa cum a făcut, abătîndu-le către mine voturile, care puteau în mod atît de îndreptățit să-l încunune pe el, este lucru rar, deoarece în astfel de împrejurări este unic și nu micșorează cu nimic recunoștința mea către dumneavoastră, întrucît numai voturile dumneavoastră, totdeauna libere și nestingherite, oferă un loc în Academia Franceză.

Dumneavoastră mi l-ați acordat, domnilor, și cu atîta bunăvoință, cu un consimțămînt atît de unanim¹, încît îl datorez și vreau să-l primesc numai de la mărinimia dumneavoastră. Nu există nici post înalt, nici trecere, nici bogății, nici titluri, nici autoritate, nici favoare care să fi putut să vă înduplece la alegerea aceasta; nu am nimic din toate lucrurile acestea, sînt lipsit de toate. O lucrare care a avut oarecare succes prin ciudățenia ei și ale cărei false — zic false și răutăcioase — identificări puteau să-mi dăuneze pe lingă unele persoane mai puțin drepte și mai puțin luminate decît dumneavoastră a constituit toată mijlocirea la care am recurs, mijlocire pe care dumneavoastră ați primit-o. Cum m-aș mai putea căi vreodată că am scris?

¹ Nu chiar atît de unanim, întrucît gruparea normală a partizanilor scriitorilor moderni și a dușmanilor lui Racine și ai lui Boileau, condusă de Thomas Corneille și de Fontenelle, nu cedase decît după o îndelungată rezistență, cum precizează Rouxel.

SCRISORI

Din corespondența lui La Bruyère, cită s-a păstrat, am ales o scrisoare către Bussy-Rabutin, din 9 decembrie 1691, referitoare la prima candidatură a autorului Caracterelor la Academia Franceză și răspunsul lui Bussy-Rabutin, cu aprecieri atât de juste despre La Bruyère. De asemenea, două scrisori adresate de La Bruyère bănuțelnicului Santeul, imortalizat în galeria Caracterelor sub numele de Théodas.

XIX

LA BRUYÈRE CĂTRE BUSSY

Paris, astăzi 9 decembrie 1691

Dacă nu v-ați ascunde de binefacerile dumneavoastră, domnule, ați fi primit mai curînd mulțumirile mele. Vă spun fără complezență: modul în care m-ați îndatorat mă obligă pentru toată viața la cea mai vie recunoștință de care pot fi în stare. Veți avea de furcă să-mi închideți gura; nu pot să tac în împrejurarea aceasta, care mă despăgubește de faptul că n-am fost primit într-o instituție căreia dumneavoastră îi faceți atîta cinste.¹ Altețele la care mă aflu vor fi informate, domnule, de tot ce-ați făcut pentru mine. Cele șapte voturi care au fost pentru mine nu le-am cerșit, sînt gratuite; dar există ceva în votul dumneavoastră care mă măgulește mai puternic decît celelalte. Vă trimit, domnule, una dintre edițiile Caracterelor mele, foarte sporită², și sînt, cu toate respectele și recunoștința mea, etc.

¹ Bussy îl votase pe La Bruyère în noiembrie 1691, cînd candidase la Academia Franceză pentru locul rămas liber prin moartea lui Benserade. La 22 noiembrie a fost ales însă Pavillon, un poet mediocru.

² Desigur, ediția a 6-a, a cărei tipărire se terminase la 1 iunie 1691.

XX

BUSSY CĂTRE LA BRUYÈRE

Chaseu, astăzi 16 decembrie 1691

Cînd am vrut să vă fiu pe plac, domnule, fără să bat toba, am făcut-o nu pentru că mi-ar fi fost rușine să vă servesc, ci pentru că mi s-a părut că un serviciu anunțat înainte de a fi fost realizat și-ar fi pierdut valoarea. Voturile pe care le-ați primit nu v-au acut în vedere decît pe dumneavoastră; meritul dumneavoastră s-ar putea lipsi de protecția altfelor, și protecția acestor altefe ar putea foarte bine, după părerea mea, să determine primirea omului celui mai puțin vrednic de recomandare. Inchipuiți-vă cum ați fi apărut cu ele și cu dumneavoastră înșivă dacă le-ați fi folosit. Eu, unul, vă găsesc vrednic de stîmna lumii întregi, și în privința aceasta sînt prietenul dumneavoastră sincer, și al dumneavoastră, etc.

XXI

LA BRUYÈRE CĂTRE SANTEUL

Astăzi, joi dimineața, la Paris

Vreți să vă spun adevărul ,scumpul meu domn? V-am definit foarte bine prima dată¹: dumneavoastră aveți cel mai frumos talent din lume și cea mai fecundă imaginație din cîte pot fi concepute; dar în ce privește moravurile și manierele, sînteți un copil de doisprezece ani și jumătate. La ce vă gîndiți cînd întemeiați pe o confuzie sau pe o uitare

¹ Aluzie la portretul lui Théodas, publicat în ediția a 6-a (1691), cap. XII, Despre judecăți, § 56.

sau poate chiar pe o neînțelegere niște bănuieli nedrepte și care nu erau de loc pe placul persoanelor de la care le dețineți? Bizuiți-vă pe faptul că domnul prinț și doamna prieteseă sînt foarte mulțumiți de dumneavoastră, că nu sînt cîtuși de puțin în stare să asculte nici cele mai neînsemnate pîni; că nu li s-au raportat asemenea lucruri, că n-au avut ce să le raporteze în privința dumneavoastră, întrucît nici n-ați dat ocazia; că primul lucru pe care l-ar fi făcut ar fi fost să-i condamne pe pîritori; iată atitudinea lor; că toată lumea este mulțumită de dumneavoastră: vă laudă, vă prețuiește, vă admiră — și veți recunoaște că vă vorbesc sincer. (...)

Al dumneavoastră preaumil și preasupus servitor,

De La Bruyère

XXII

LA BRUYÈRE CĂTRE SANTEUL

Iunie (?), 1691

Ce vorbiți dumneavoastră, domnule, despre ură și despre pizmă? Au sînt eu un Rapin sau un Commire? Eu umblu fără vederi largi cu proza mea greoaie și masivă, iar dumneavoastră vă înălțați ca un vultur pe aripile poeziei. Ce-am avea de împărțit împreună? De altfel, nu l-am apărut cu curaj pe Aréthuse împotriva excelenței-sale prințului, adică împotriva celui mai fin și celui mai de temut critic din lume? C-am fost învins sau nu, m-am expus oare mai puțin în fața rațiunii prințului? Să se încumete altul. Așadar, n-am avut în vedere, în portretul acela, decît să vă fac să semănați; și toți cunoscătorii care l-au citit spun că l-am reușit. Ce ne mai interesează după aceasta, pe

amîndoi, ce pot spune anumiți oameni care n-au ajuns încă decît să silabisească și care nu știu de loc să citească lucrările ? Vreți să fiți măgulit ? E ceva cu neputință ; rămînem totdeauna mai prejos de marile frumuseți pe care vrem să le zugrăvim, și, de altfel, semănați cumva cu femeile acelea care se cred chiar mai frumoase decît portretele care le măgulesc ? Astfel, domnule, întreaga mea apărare constă în a vă ruga să vă recitiți portretul, din care se cade ca un om priceput și pătrunzător ca dumneavoastră să tragă folos. Aceasta este, încă o dată, părerea întregului Versailles, care mă socotește fericit că am avut prilejul să zugrăvesc un model atît de minunat și citez să cred că nici dumneavoastră înșivă nu sînteți atît de supărat, așa cum ar vrea într-adevăr unii critici ; apoi, în ciuda dojenii din scrisoarea dumneavoastră, nu stați în cumpănă să-mi trimiteți innurile dumneavoastră, cele mai frumoase innuri, cele mai latinești¹, cele mai pioase și cele mai elegante din cîte a izvodit talentul dumneavoastră. Cît n-aș da eu să fi spus pe undeva, în graiul meu, vorbind despre La Grande Chartreuse : Nil sui perdit sacra solitudo !

Sînt, domnule, cu toată stima și cu toată admirația pe care le meritați și, dacă vreți, chiar cu respect, etc.

LA BRUYÈRE

Aștept să vin la Paris, ca să vă aduc chiar eu, ca o mulțumire pentru admirabilele dumneavoastră poezii, cea de-a șasea ediție a mea, care este mult sporită.

¹ „Jean de Santeul (1630—1697) era, spune Saint-Simon, cel mai mare poet latin din cîți apăruseră de mai multe secole încoace, plin de foc, de talent, de toanele cele mai amuzante, care îi deschideau calea în cele mai alese societăți, bun mesean mai ales...” La Bruyère îl cunoscuse în-deosebi în casa lui Condé, unde era ținta multor glume răutăcioase, ceea ce-l făcuse nespus de fricos și de bănuitor.

INDICE
ALFABETIC ȘI ANALITIC

Cifrele romane arată capitolul (de la I la XVI), și cele arabe — paragraful din *Caracterele* lui La Bruyère. Este alcătuit pe baza indicelui din ediția Hachette, 1901, îngrijită de S. Servois și A. Rébellian.

Teofrast — Cuvînt despre Teofrast ; Discurs — Discursul rostit de La Bruyère la Academia Franceză. Cînd nu se găsește cuvîntul căutat, să se caute, la litera respectivă, sinonimele lui. Uneori, formularea din INDICE nu corespunde întru totul celei din text.

Capitolele I—IX inclusiv din *Caractere*, ca și *Cuvînt despre Teofrast*, sînt cuprinse în vol. I al ediției noastre, iar capitolele X—XVI și *Discursul* rostit la Academia Franceză, în vol. II.

A

ABATE, abați. Abați prea bogați, VI, 26.

Portretul unor abați, XIV, 16.

ABAȚIE, mînăstire. Trebuia să fii bogat ca să faci juruință de sărăcie în anumite abații, XIV, 31.

— Problema delicată pe care o ridică alegerea unei abații XIV, 32.

ACIS, care vorbește în șarade, V, 7.

ACTORI, comedieni. Situația lor la Roma, la Atena, la Paris, XII, 15.

— În rădvan, XII, 17.

— Excomunicați și aplaudați, XIV, 21.

ACȚIUNI. Acțiuni bune, XII, 8.

— Acțiuni cu care ne lăudăm și acțiuni pe care le trecem sub tăcere, IX, 45.

— Izvorul acțiunilor nobile, IV, 79.

ADEVĂR. Este comun tuturor, I, 69.

— Nu e ce găsim în conversații, V, 65, 67.

— Adevărul este adesea cea mai bună tactică, VIII, 89.

— Este adesea contrariul zvonurilor care circulă, XII, 38.

- ADMIRAȚIE.** Admirația proștilor și a oamenilor inteligenți, I, 35
- ADRASTE,** care devine habotnic, XI, 147.
- ADVERSITATE,** V, 63.
- AEGINE,** fiica bogată și risipitoare, XIV, 33.
- AEMILE,** războinicul, II, 32. (Condé)
- AER,** înfățișare. Un aer inteligent, XII, 32.
- AERE,** cf. *Ifose*.
- AFACERI.** Afaceri, opuse trîndăviei înțeleptului, II, 12.
- Înțelegerea necoială a celor de care depindem pentru încheierea unei afaceri, VIII, 86.
 - Reaua-credință a oamenilor în afaceri, XI, 24.
 - Afaceri serioase, XI, 146.
- AFECTARE.** La femei, III, 2, 4, 6.
- În general, V, 6.
 - De unde provine uneori afectarea, XI, 145, 146.
- AFEȚIUNE,** dragoste. În ce constă, IV, 23.
- Prin ce seamănă cu ura, IV, 68.
- ALAIN,** prost comparat cu oamenii înțelepți, XI, 145.
- ALBĂSTRELE,** XIII, 8.
- ALCIPPE,** XI, 74.
- AMĂNUNTE.** Știința lor, prea neglijată, X, 24.
- AMBASADORI,** XII, 22.
- AMBIȚIE.** Ce-l vindecă pe înțelept de ea, II, 43.
- Ambiția sporește dragostea, III, 59.
 - Supraviețuiește dragostei, IV, 76.
 - Ambiția pe care o ascundem, IV, 74 ; VIII, 42.
 - Comparată cu dragostea, IV, 75.
 - Ce-l dezvinovățește pe prostul ambițios, VI, 3.
 - Sărăcia ambițiosului, VI, 49.

- Ambiția suspendă celelalte pasiuni și ia înfățișarea tuturor virtuților, VI, 50.
- Slavia ambițiosului, VIII, 69.
- Proiecte de ambiție, XII, 114.
- Filozofia care se ridică mai presus de ambiție, XII, 69.

AMBREVILLE, pungaș, XIV, 30.

AMFIBII (*Oameni*), VIII, 46.

AMVON. Tot capitolul XV, 1—30.

- Elocvența celor care predică de la amvon ajunsă ca o distracție, XV, 1.
- Elocvența profană strămutată la picioarele altarului, XV, 2.
- Elocvența veche, plină de citate; ce este astăzi, XV, 6.
- Scolastica izgonită de la amvoanele orașelor mari, XV, 7.
- Despre adevăratul talent al predicatorului, XV, 8.
- Despre elocvența corupătoare, XV, 9.
- O predică frumoasă, enigmă pentru mulțime, XV, 10.
- Efectul produs de o predică admirabilă, XV, 11.
- Elocvența religioasă a decăzut din vina panegiristilor, XV, 13.
- Meritul de predicator aducea odinioară mari episcopi, XV, 17.
- Elocvența religioasă comparată cu cea profană, XV, 26.

ANDRÉ, care se ruinează neștiut de lume, VII, 11.

ANDROMAQUE, tragedie de Racine, I, 54.

ANIMALE, comparate cu oamenii, XII, 118, 119.

ANONIMAT, beznă. E greu să scapi de el, II, 4, 5.

- ANTAGORAS, imprecinatul, XI, 125.
- ANTHIME, care critică lucrarea lui Hermodore, I, 23.
- ANTIPATIE. În raport cu prietenia și cu iubirea. III, 24, 25.
— Efectele ei firești, XII, 8.
- ANTIPHILE, supus greșelilor, XII, 94.
- ANTISTHÈNE, scriitor și filozof, XII, 21.
- ANTISTHIUS, scriitor și filozof, XII, 67.
- ANTITEZA, I, 55.
- APROBARE, XII, 8, 9.
- ARBORI (transplantați). Unii oameni seamănă cu ei, VI, 22.
- ARDOARE. Efectele unei dorințe prea înflăcărate, IV, 61.
- ARENDAȘII (impozitelor regale). Satirizarea lor, VI, 11—38.
— Impertinența lor, VI, 54—56.
— Fiii lor, care ajung castelani, VI, 23.
- ARFURE, soție de perceptor al impozitelor regale, VI, 16.
- ARGYRA, care nu are nici pic de duh, XI, 83.
- ARHITECTURA, comparată cu stilul, I, 15.
- ARICIE, care dă de jucat, VII, 12.
- ARISTARQUE, care se fălește cu binefacerile lui, IX, 45.
- ARISTE, scriitor, I, 19.
- ARISTIDE, om de valoare, IX, 20 ; VIII, 93.
- ARISTIPPE, certat cu fiica lui, XIV, 28.
- ARISTON, căruia îi dă oștețe André, VII, 11.
- ARME, ofensive și defensive, XIV, 73.
- ARME, *armoarii, hreb, stemă*, XIV, 3.
- AROGANȚĂ, XI, 25 ; XII, 54.
- ARONCE, care vorbește în proverbe, V, 5.
- ARRIAS, omul universal, V, 9.
- ARSÈNE, cel care se admiră pe sine însuși, I, 24.

ARTĂ. Perfecțiunea în artă, I, 10.

— A excela în arta ta înseamnă a ieși din ea, II, 24.

— Artă este necesară ca să te reîntorci la natură, XII, 34.

— Termenii artei, XIII, 26.

ARTÉMON, ambițiosul care se prefacă, VIII, 43.

ARTÉNICE. Caracterul ei, XII, 28.

ASTÉRIE, văduva săracă a bogatului Géronte, XI, 105.

AȘTEPTARE. A ști să aștepti este hotărîrea cea mai bună, IV, 60.

ATEI, *ateism*. Rege ateu, XIII, 21.

— Nu există om virtuos care să se declare ateu, XVI, 11.

— Dacă există atei, sînt niște monștri, XVI, 15.

— Ateismul nu există, XVI, 16.

AURÉLE, unchiul nu prea drept, XI, 107.

AUTOR. Ce trebuie ca să fii autor, I, 3, 16, 17, 18, 19; 25—28; 34—36.

— Nerecunoștința unor autori, I, 15.

— Ce trebuie să facă un autor ca să fie înțeles, I, 56.

— Despre un autor născut copist, I, 64.

— Meseria de autor e puțin bănoasă, XII, 21.

— Sfaturi pentru lectura autorilor, XIV, 72.

AVANSURI, la curte, VIII, 37.

AVANTAJE. Omul care nu se sinchisește decît de avantajele lui, VI, 29.

— Sîntem gata să ne cunoaștem și cele mai mici avantaje, XI, 83.

AVAR. Sărăcia avarului, VI, 49.

— Ca ajunge averea lui după moarte, VI, 64, 65.

— Penitența lui neconștientă, XI, 113.

AVARIȚIE, la bătrîni, XI, 113.

AVENTURIERI, la curte, VIII, 16.

AVERE (*bunuri materiale*, bogății, căpătuire etc.)

- Nu umbli cu aceeași înflăcărare să-ți faci o situație cum alergi pentru vreo fantezie, IV, 39.
- Despre bunurile materiale, tot capitolul VI, 1—83.
- O mare avere prinde bine meritului, VI, 2.
- Cum o folosește parvenitul, VI, 21.
- Reflecții despre averile recente și rapide, VI, 25—27.
- Trista soartă a celui care a îmbogățit mai mulți oameni, VI, 33.
- A face avere — expresie folosită peste tot, VI, 36.
- De ce fel de minte este nevoie ca să faci avere, VI, 38.
- La ce vîrstă te gîndești la avere și cu ce rezultat, VI, 40.
- Calea cea mai scurtă și cea mai rapidă de a face avere, VI, 45.
- Cucernicia nu vine decît după ce ai făcut avere, VI, 46.
- Avantajul unei averi mijlocii, VI, 47.
- Ambiția îmbogățirii suspendă celelalte pasiuni, VI, 50.
- Chipul cuiva arată starea lui materială, VI, 53.
- Cu ce preț obții puțină avere, VI, 62.
- Truda pentru avere, VI, 79.
- Invidia pe care o stîrnește averea, VIII, 26.
- După ce ai făcut avere, nu te mai gîndești decît la tine, VIII, 27.
- Cazi de la înălțimea unei mari averi tot așa cum te-ai urcat la ea, VIII, 32.

- Mijloacele de îmbogățire, după un vechi autor, VIII, 54.
- Portretul unui om care vrea avere, VIII, 62.
- Ostendile care însoțesc o mare avere, VIII, 98.
- Ce-i pasă statului de averea particularului, X, 8.
- Cum se explică faptul că unul reușește să facă avere și altul nu, XII, 14.

AVOCAT. Avocatul, comparat cu predicatorul, XV, 25, 26.

- Roba mare, roba mică, VII, 5.
- Portretul avocatului grăbit, VII, 6.

AVUTUL, avuția. Mod de a-ți fructifica avuția, XIV, 37.

Cf. și cap. VI, Despre bunurile materiale.

- Marile avuții, VI, 4.
- Ce dovedește împărțeala avuțiilor, VI, 24.
- Avuțiile sînt scrise pe chipuri, VI, 53.
- Pierderea averii, singura mîhnire care dăinuie, VI, 76.
- Avuții dorite cu înflăcărare, XI, 29.

B

B. (M.), soțul doamnei L., III, 76.

BALZAC. Sorisorile lui, I, 37, 40.

- Comparat cu Voiture, I, 45.
- A descoperit, printre cei dinții, cadenta, I, 60.

BANI. Banii, pentru oamenii de afaceri, VI, 58.

- Împacă noblețea cu rîndășia, XIV, 10.

BARBARE și *civilizație*, XII, 22—24.

BARNABITUL, în ceartă cu preotul, XIV, 22.

BARTAS (DU), poet, I, 42.

BASILIDE, zvonistul optimist, X, 11.

- BATJOCURĂ.** Este adesea dovada sărăciei spirituale, V, 57.
— Jignirea care se trece mai ușor cu vederea, XI, 78.
- BĂDĂRĂNIE,** mojiție, XI, 8.
- BĂTRÎN, BĂTRINI.** Se trezesc la moarte, XI, 47.
— Bătrîni îndrăgostiți, XI, 111.
— Zgîrcenia bătrînilor, XI, 113.
— Amintirea tinereții, la bătrîni, XI, 115.
— Ce le sporește zbîrciturile, XI, 116.
— Sînt mîndri și cîrcotași, dacă n-au destulă înțelepciune, XI, 117.
— Un bătrîn care a trăit la curte, XII, 118.
— Bătrîni care se împacă greu cu singurătatea, XI, 119.
- BĂTRÎNEȚE,** VI, 64.
— Ne temem de ea, dar o sperăm, XI, 40.
- BELLEAU** (Remi), poet, I, 42.
- BENEFICII,** XV, 23.
- BENSERADE,** poet, XIV, 73.
- BERENICE** (Cele două) — tragedii de Corneille și de Racine, I, 47.
- BÉRYLLE,** XII, 21.
- BETIE,** IX, 28 ; XII, 24.
- BIBLIOTECA** unui curios, XIII, 2.
- BINEFACERI** acordate celor pe care îi iubim, IV, 39—45.
— Unui nedemn și unui nerecunoscător, IV, 46.
— Nerecunoștința celor care le primesc, VI, 33.
— Despre felul în care sînt acordate, VIII, 45.
- BISERICUȚĂ,** coterie, gașcă, VII, 4.
- BIZARERIE.** Despre oamenii bizani, V, 41.
— Bizareria oamenilor, XI, 76.

BÎLCI (Iluzionist de), VII, 13.

BÎRFEALĂ, *bîrfitori*. Spirite clevetitoare, V, 4.

— Bîrfelile orăşenilor, V, 50.

BOILEAU — DESPRÉAUX, I, 69 ; *Discurs*.

BOGATUL — nu e prea departe de escrocherie, VI, 44.

— Poate să-şi ofere orice, în afară de mulţumire, VI, 1.

— Îi are de partea lui pe cei care fac haz, VI, 10.

— Burghezi bogaţi, care înghit cu o îmbucătură hrana a sute de familii, VI, 47.

— Ce-i poate mînia pe bogaţi, VI, 48.

— Bogat e cel care primeşte mai mult decît consumă, VI, 49.

— Un bogat preferat ca soţ dintre toţi rivalii lui, VI, 60 ; VII, 14.

— *Giton* sau bogatul, VI, 83.

— Cum îl judecă bogatul pe cărturarul cu preocupări înalte, XII, 67.

BOGĂȚIILE costă prea scump, VI, 13.

— Despre repartizarea lor, VI, 24.

— Bogățiile și bătrînețea vin în același timp, VI, 39.

BOSSUET. Sub numele de Trophime, II, 26 ; XII, 18 ; comparat cu Demostene și cu Cicero, XV, 25 ; elogiul lui în *Discursul la Academia Franceză*.

BOTEZ (Numele de), IX, 23.

BOUHOURS (Părintele), I, 32.

BOURDALOUE (Părintele). Talentul lui ca orator, XV, 25.

BRAVURĂ, *vitejie*. La nobili, IX, 41.

— Afectarea bravurii, XI, 66.

— Bravura admirată, XI, 84.

- Falsa bravură, XII, 39.
- BRONTIN**, care se schivă de unele, VI, 30.
- BRUTALITATE**. Se poate găsi la un om de duh, XII, 48.
- BUNA-CUVIINȚĂ** (Purtarea în societate), XI, 2 ; XIV, 18.
- BUNĂTATE**. Diferitele ei trepte, II, 44.
- Bunătatea firii, opusă forței spiritului, IV, 78, 79.
 - Bunătatea, preferabilă oricărui lucru, VIII, 31.
 - Trebuie să fii și să pari bun, XI, 9.
 - Îndrăznim să spunem buni, XI, 84.
- BUNURI**. Bunurile materiale, tot capitolul VI, 1—83. (Cf. și *Avut, avuții*.)
- Bunuri trainice, mari, XII, 104.
- BURGHEZI**. Despre conversația lor, V, 67.
- Ridicolul lor, III, 29 ; VII, 9—11.
 - Ignoranța lor afectată, VII, 20.
 - Viața lor actuală, comparată cu viața strămoșilor lor, VII, 22.
 - Își afișează armuariile, XIV, 5.
- BUSTURI** (*Colecționarul de*), XIII, 2.

C

- CANIDIA**, clientă a negustorilor ambulanți de doctorii, XIV, 68.
- CANONICI**. Ocupațiile lor, XIV, 26.
- CAPODOPERA** nu poate fi lucrarea mai multora, I, 9.
- CAPRICIU**, toană, dispoziție. Contraotrava frumuseții la femei, III, 15.
- Care este rolul capriciilor, comparat cu cel care umblă să-și facă un rost în viață, IV, 39.

- Urmările capriciilor noastre, XII, 14.
- Nu schimbă defectele oamenilor, XII, 9.
- Dispoziția schimbătoare a oamenilor, XI, 133.

CAPYS, judecător al stilului frumos și scriitor searbăd, I, 32.

CARACTER. Caracterul searbăd, V, 1.

- Trebuie să suportăm toate caracterele, V, 37.
- Caracterele contradictorii ale oamenilor, XI, 147.

CARPUS, client al șarlatanilor, XIV, 68.

CARRO CARRI, șarlatan, XIV, 68.

CARTE, CĂRȚI. A face o carte este un meșteșug, I, 3.

- Oamenii care condamnă o carte fără să o fi citit, I, 23.
- Aprecieri diferite, prilejuite de o carte, I, 35.
- Voga unei cărți proaste, I, 46.
- Cărți scrise de oameni de tughă, I, 59.
- Mania cărților, XIII, 2.

CATUL, XV, 6.

CĂLĂTORII. Oameni care călătoresc din nevoia de agitație, XIII, 2.

- Călătoriile lungi și influența lor asupra credinței, XVI, 4.

CĂPĂTUIRE, rostuire, curioasă. Cum se procedează în vederea căpătuirii, IV, 59.

- Oamenii se ocupă de căpătuirea lor de parcă ar fi eterni, XI, 32.

CĂSĂTORIA. Așază pe fiecare la rostul său, II, 25.

- Despre durata contribuțiilor părintești privitoare la hrană, în noile căsnicii, V, 44.
- Este adesea o grea povară pentru cei foarte săraci, VI, 61.

- Căsătoria dintr-o dragoste trecătoare, XIV, 33.
- Despre căsătoriile de odinioară, XIV, 34.
- Despre bărbatul căruia îi este rușine să se arate în lume cu soția lui, XIV, 35.
- Căsătoria unui tânăr cu o femeie înaintată în vîrstă, XIV, 36.
- CEARTĂ. Cum îi judecă lumea pe cei care se ceartă, V, 29.
 - Certuri casnice, V, 40.
 - Certurile în orașele mici, V, 50.
- CÉLIMÈNE, la care își pierde femeile reputația, III, 43.
- CELSE, care își dă aere de om însemnat, reîntors dintr-o ambasadă, II, 39.
- CERC, reuniune de oameni culti pentru conversație, IX, 46.
- CEREMONIAL diplomatic, X, 12.
- CHAMPAGNE, la sfîrșitul unei cîine, VI, 18.
- CHAPELAIN, poet, XII, 14.
- CHIP, *față*. Un chip frumos, cel mai frumos din toate spectacolele, III, 10.
- CHIROMANCIENI, XIV, 69.
- CHRYSANTE cel bogat și obraznic, VI, 54.
- CICERO. *Teofrast* ; I, 9 ; XII, 64, XV, 25 ; XVI, 21.
 - *Brutus* sau *Oratorii vestiți*, *Teofrast* ; *Epistole către Atticus*, *ibid.* ; *Cuvîntări*, I, 9.
- CIDUL, tragedie de Corneille, I, 30, 54.
- CIMON, care pare că poartă numai el grija treburilor obștești, VIII, 19.
- CIOBAN, comparat cu suveranul, X, 29.
- CITĂRI. Falsificate, I, 22.
 - Oportune, V, 73.
- CIVILIZAȚIE, XII, 22.

CÎRMUIRE, guvernare, conducere. Tot capitolul X, *Despre suveran sau despre cîrmuire*, 1—35.

- Care este cea mai bună, X, 1.
- Cîrmuirea politicianilor, X, 3.
- Condiția esențială a unei bune cîrmuiri, X, 24.
- Cîrmuirea desăvîrșită, capodoperă a minții, X, 32.
- Cum ajungi să conduci un om, IV, 71.
- Oamenii care se cred capabili să conducă, VI, 37.
- Care este omul nu prea ușor de condus, XI, 109.
- Prin ce se conduce omul de duh, XI, 154.

CÎȘTIG. Suflete ahtiate după el, VI, 58.

CLARICE, bătrîna cochetă, III, 8.

CLARITATEA în vorbire, I, 56, 57.

CLASELE *sociale*. Disproporția lor, VI, 71.

- Compensarea între ele, IX, 12.
- Rostul inegalității lor, XVI, 48—49.

CLÉANTE, care își va părăsi mîine soția, V, 43.

CLÉARQUE, care nu are moștenitori, VI, 63.

CLÉOBULE, socrul lui Sylvaîn, VI, 19.

CLÉON, care spune ce gîndește, V, 22.

CLERICI, cf. *Preoți*.

CLEVETIRE, cf. *Bîrfeală*.

CLIMÈNE, care primește vizite, III, 43.

CLITANDRU, care se crede un personaj foarte important, VIII, 19.

CLITIPHON, omul important și inaccesibil, VI, 12.

CLITON, omul născut pentru digestie, XI, 122.

COAFURI, XIII, 12.

COCHETĂRIE. La femei, III, 7—8.

- La bărbați, XIII, 12.

COCHILII (*Amatorul de*), XIII, 2.

COCOLOAȘE de ceară, în gură, III, 6.

COEFFETEAU (Nicolas), I, 45.

COLATERALI, de la care este vorba de moștenit ceva, V, 42.

COMBINAȚII infinite în raporturile sociale, XI, 181.

COMEDIA *tumii*, VIII, 99.

COMEDIENI, *actori*. Situația lor la Roma, la Atena, la Paris, XII, 15.

— În caleașcă, XII, 17.

— Excomunicați și aplaudați, XIV, 21.

COMENTATORI, XIV, 72.

COMODITĂȚI, XIV, 64.

COMPARAȚIE. Gustul suveranilor pentru ea, IX, 42.

COMPĂTIMIRE, XI, 79.

COMPLEZENȚĂ *josefică*, slugărie, IX, 39.

COMLOT, VIII, 92.

CONDÉ (Ludovic al II-lea de Bourbon, mai întâi duce de Enghien, apoi prinț de Condé), supranumit *Cel Mare*, XI, 143.

CONSIDERAȚIA (De unde ia naștere), VI, 9.

CONSOLARE. Dovadă de slăbiciune sau de ușurință, IV, 34.

— Consolări vane, V, 63.

— Cum se *consolază* cei mari, IX, 11.

CONSTANȚA (statornicia) în rău, XI, 2.

CONSTRUI (*Despre pasiunea de a*), VI, 79 ; XIII, 2.

CONTEMPORANI. Care *sunt* cei care se interesează de contemporanii lor, *Teofrast*.

CONTROLORI, care își dau aere de curte, VIII, 14.

CONVINGERE, I, 2.

CONVERSAȚIE. Defecte de evitat în conversație, V, 16 ;
10—11 ; 14—15 ; 16—20 ; 21—23 ; 24—26 ; 71—73.

— Despre spiritul de conversație, V, 16.

— Despre lipsa de înlanțuire a convorbirilor, V, 67.

— Despre conversația introdusă de romane, V, 68.

CONVERTIRI, XV, 21—22 ; XVI, 30.

CONVORBIRI. Frivolitatea convorbirilor obișnuite, V, 5.

— Cum trebuie să te porți în timpul lor, V, 10.

COPII, *vlăstare, odrasle*. Despre vlăstarele regilor, II, 33.

— Prin defectele lor, copiii sînt de pe acum oameni, XI, 50, 53.

— Copiii se bucură de prezent, XI, 51.

— Se aseamănă destul de mult unii cu alții, XI, 52.

— Au imaginație și memorie și își hotărăsc soarta, XI, 53.

— Observă defectele altora de la prima vedere și caută partea slabă a educatorilor lor, XI, 54.

— Sînt vioi și siguri în jocurile lor, XI, 55.

— Totul li se pare mare, XI, 56.

— Încep, între ei, prin regimul democratic, XI, 57.

— Sînt consecvenți în raționamentul lor, XI, 58.

CORNEILLE (Pierre), I, 30.

— Comparat cu Racine, I, 54 ; *Discurs*.

— Comparat cu Chapelain, XII, 14.

— Cu comedianul, XII, 17.

— *Cidul*, I, 30, 54 ; *Horatru*, I, 54 ; *Polyeucte*, I, 54 ;

Bérénice, I, 47 ; *OEdipe*, I, 54.

COSTUM (Despre), XIV, 73.

GOTERII, *bisericiuțe*, VII, 4.

CRANTOR, care a comandat o idilă, V, 75.

CRASSUS, al cărui fiu este bîlbiit, II, 18.

CRÉSUS, mort insolubil, VI, 17.

CREȘTINUL LĂUNTRIC, XIII, 24.

CRIME, XI, 13, 151 ; XII, 88.

— Compareate cu slăbiciunile, IV, 74.

CRISPINII, îngîmfați parveniți, care pun mîna de la mîna, VII, 9.

CRITICĂ (Despre), I, 19—21 ; 26, 27, 63.

CRITON, cu care trebuie să negociezi, VI, 29.

CTÉSIPHON, iubitul Euphrosynei, III, 81.

CUCERNIC, *pios, evlavios* etc.

— Cucernic, după o îndelungată delăsare, XII, 89.

— De ce se face curteanul cucernic, XIII, 16—20.

— Greutatea de a-l zugrăvi pe cel cucernic de dragul modei, XIII, 19.

— Falsul cucernic, XIII, 20—24.

— Aparențele nestăpînirii de sine, singura nelegiuire pentru falșii oucernici, XIII, 22.

— Adevăratul cucernic, XIII, 23.

— De ce nu i se plătește pensie omului cucernic, XIII, 20.

— Cucernicul din spirit de bizarerie, XVI, 5.

— Falsul cucernic își bate joc de Dumnezeu, XVI, 27.

CUCERNICIE, *pietate, evlavie* etc.

— Cum apare, III, 43.

— Cucernicia celor căpătuiți, VI, 46.

— Cucernicia la curte, XIII, 20.

— Cucernicia își are termenii ei, ca geometria, XIII, 26.

— Adevărata cucerire este izvorul tihnei, XIII, 30.

CUGETĂRILE lui Pascal ; scopul lucrării, în *Teofrast*.

CUMINTE. Femeia cuminte, comparată cu cea care face pe mironosița, III, 48.

CUMPĂTARE, *moderație*. Îndrăgită de cei mici, IX, 5.

— Despre spiritul de cumpătare, XII, 112.

CUNOSCĂTORI, I, 49 ; VIII, 82.

CURIOZITATE, VIII, 50 ; IX, 4 ; XIII, 2.

CUVÎNT, *cuvinte, vorbe*.

— Cuvinte dulcele, I, 51.

— Cuvinte pripășite, V, 11.

— Mucaliții pasionați de vorbe de duh, VIII, 80.

— Cuvinte condamnate de uzaj, XIV, 73.

— Despre vorba de duh pe care o prezinți ca a ta, XII, 65.

CURTEA, V, 67, 68 ; VII, 7 ; tot capitolul VIII, 1—101.

— Comparată cu capitala, în *Teofrast* ; III, 29, 30 ; V, 71 ; VII, 14, 15, 16 ; VIII, 100—101 ; IX, 53.

— Comparată cu provincia, VIII, 1, 2 ; 6, 11.

— Cunoașterea curții, VIII, 1, 2.

— Definiția curții, VIII, 3.

— Viața curții, VIII, 7, 8, 46, 53, 61—63, 65—75 ; 99—101.

— Omul cult și distins la curte, VIII, 9.

— Ifosele curții, VIII, 14.

— Noblete și rîndășie la curte, VIII, 20, 21.

— Interesul la curte, VIII, 22.

— Meritul la curte, VIII, 27, 29, 30, 39, 93.

— Ce-i ține locul la curte, VIII, 83.

— Protecții și solicitări la curte, VIII, 28 ; 42—46.

— Moduri de concediere la curte, VIII, 35.

— Despre binel și despre răul care se spune la curte despre alții, VIII, 36, 37, 39.

— Avansurile la curte, VIII, 37.

— Nume și chipuri necunoscute la curte, VIII, 38.

— Neobrăzarea e necesară la curte, VIII, 41.

- Ambițiosul la curte, VIII, 43.
- Un fericeit la curte, VIII, 50.
- E nevoie de pungăși la curte, VIII, 33.
- Capcane de evitat, VIII, 88.
- Moda la curte, XIII, 15—19.
- Cucernicie la curte, XIII, 26, 27, 28—30.
- CURTEAN, CURTENI. Curteanul la joc, VI, 72:
 - Falsitatea curtenilor, VIII, 2, 3.
 - Micimea lor, VIII, 5.
 - Asprimea și politețea lor, VIII, 10.
 - Ce ajung curtenii în prezența suveranului, VIII, 13, 74, 75.
 - Curteni prieteni ai femeilor, VIII, 13.
 - Egocismul curtenilor, VIII, 28, 29.
 - Imaginea lor, VIII, 6.
 - Stăruința lor, VIII, 65.
 - Mari seniori și mici curteni, VIII, 76.
 - Cum trebuie să vorbească regelui un curtean, VIII, 79.
 - Curteanul sub domnia unui rege ateu, XIII, 21.
 - Ce ar trebui să fie curteanul, XIII, 23.
- CYDIAS, literat, V, 75.
- CYRUS, pe vremuri Syrus, XIV, 9.

D

- DA (A se). A se da după altul, V, 43.
- DAMIS, scriitor fără valoare, I, 32.
- DARURI de nuntă, VII, 17.
- DATORIE, îndatorire. Iși are răsplata în sine, II, 15.
 - Îndatoriri reciproce, între suveran și supușii săi, X, 28.

- Numai îndatoririle noastre ne apasă, XI, 104.
- Despre omul care se întoarce la îndatoririle lui, XII, 89.

DAVE, omul de încredere al lui Téléphon, IX, 20.

DĂRNICIE. În ce constă, IV, 27.

DĂRUI (A). Înseamnă a acționa, IV, 42.

- A dăruia fără delicatețe, VIII, 45.

DECLAMAȚIE (la amvon), XV, 24.

DEFECTE. Singurele defecte pe care le vedem în prietenie și în dragoste, III, 27.

- Cele din pricina cărora ne place să fim criticați, V, 55.
- Cele pe care trebuie să le iertăm prietenilor, V, 62.
- Despre cele pe care le mărturisim, XI, 67.
- Anevoie ne cunoaștem defectele, XI, 83.
- Singurul defect de care le vine greu anumitor oameni să se îndrepte, XI, 98.
- Originea defectelor, XII, 47.
- Grele la altul, ușoare la noi, XII, 72.
- Nu facem nici jurăminte, nici pelerinaje pentru îndreptarea lor, XIV, 20.

DELFIN (Marele). Ludovic, fiul cel mare al lui Ludovic al XIV-lea, XII, 106.

DELICATEȚE (*Falsa*), XI, 144.

DEMNIȚĂȚI, dregătorii, funcții înalte. Sint, după meritul personal, semnul deosebiri dintre oameni, II, 26.

- Oamenii își ascund dorința lor după demnițată, VII, 44.
- Două căi pentru a ajunge la ele, VIII, 49.
- Influența unei demniități asupra celui investit cu ea, XII, 92.

DÉMOCEDE, amatorul de estampe, XIII, 2.

- DEMOFIL, zvonistul pesimist, X, 11.
- DESĂVÎRȘIRE, *perfectiune*. În artă, I, 10.
— Trebuie să năzuim mereu către ea, I, 67.
- DESCARTES (*René*), VI, 56.
- DESPORTES, poet, XIV, 73.
- DESPOTICA (*Cîrmuire*). Sărbătoririle pregătesc calea cîrmuirii despotice, X, 3.
— În cîrmuirea despotică nu există patrie, X, 4.
- DESTĂINUIRE, *divulgare*. Cine poartă vina divulgării unui secret, V, 81.
- DIOGNÊTE, amatorul de medalii, XIII, 2.
- DIOSCORE, scriitor prost, XV, 23.
- DIPHILE, amatorul de păsări, XIII, 2.
- DIPLOMAT. Despre el și despre tertipurile lui, X, 12.
- DISCERNĂMÎNT. Mărire și discernămînt sînt două lucruri diferite, IX, 12, 13.
— Spiritul de discernămînt, XII, 57.
- DISCURS. Primejdia discursurilor lungi, XII, 100.
— Avantajul unui discurs rostit față de o lucrare scrisă, XV, 27.
- DISCURSURI FUNEBRE. Au dus la decăderea elocvenței religioase, XV, 13.
— Se depărtează din ce în ce mai mult de cuvintele creștinești, XV, 20.
- DISCUȚII. Mijlocul de a te feri de ele, XII, 70.
- DIZGRAȚIE. Posibilitatea care-i mai rămîne favoritului căzut în dizgrație, X, 19.
- DISPOZIȚIE, *toană, capriciu*. Nu scuză defectele oamenilor, XI, 9.
— Dispoziția schimbătoare a oamenilor, XI, 133.

DISPREȚ. Efectul pe care îl produce, V, 60.

— Ce ne liniștește împotriva atitudinilor de dispreț, VIII, 58.

— Batjocura este graiul disprețului, XI, 76.

DISTRATUL, XI, 7.

DIVIZIUNE, la predici, XV, 5.

DOCT. Omul doct, opus doctorului, II, 28.

DOCTOR. Ce se numește la curte și adesea în capitală un doctor, II, 28.

DOGMATIC (Ton), V, 76.

DORUS și alaiul lui, VI, 20.

DOSITHÉE, care a comandat o elegie, V, 75.

DRANCE, care vrea să arate că-și conduce stăpînul, IV, 71.

DRAGOSTE DUIOASĂ, *tandrețe*. În conversație, V, 68.

DUELUL, XIII, 3.

DURERI. Durerile mute, obișnuite la văduve, III, 78.

— Ar trebui să existe rezerve inepuizabile de durere, IV, 35.

— Ce mai alină uneori o mare durere, XI, 31.

DURITATE, *asprime*. Duritate față de alții, indulgență față de tine, IV, 49:

— Legată de firea, de categoria socială și de situația materială, VI, 34.

DUȘMANI. Maximă despre modul de a trăi cu ei, IV, 55.

— Despre cei din care nu trebuie să ne facem dușmani, IV, 56.

— A minți ca să-ți ponegrești dușmanii este o răzbunare necinstită, XI, 150.

— Sentimentul pricinuit de moartea unui dușman, XII, 107.

DUMNEZEU. Despre cei care nu știu să pătrundă cu **gîndul**, pînă la el, XVI, 3.

- Influența sănătății noastre asupra credinței în Dumnezeu, XVI, 17.
- Despre cei care îl tăgăduiesc, XVI, 10—12; 15; 36.
- Dovezi ale existenței lui Dumnezeu, XVI, 13, 15, 36.
- Ne gîndim la Dumnezeu prea tîrziu, XVI, 17.
- De ce spunem că există Dumnezeu, XVI, 19.
- Ne dăm seama de existența lui Dumnezeu fără o profundă metafizică, XVI, 23.
- Este de neconceput ca Dumnezeu să fie materie, XVI, 37.
- Dumnezeu, principiul mișcării, XVI, 43.
- Dreptatea, dăinuirea și nețărmurirea lui Dumnezeu, XVI, 47.

E

ECONOMISI (A) pentru moarte, VI, 64.

EDICTUL din *Nantes*. Revocarea lui, X, 21.

EDUCAȚIE. Roadele unei bune educații, V, 79; XII, 84, 85.

ÉGÉSIPPE, omul bun la orice, II, 10.

EGOISM. Egoismul principilor, IX, 29.

- Egoismul anumitor titulari de funcții sau de beneficii, XI, 104, 106.

ÉLISE, care refuză să se mărite cu *Nicandre*, V, 82.

ELOCVENȚA, în genere, I, 55.

ELOGII. Motivele acțiunilor noastre, XI, 104.

- Acordate cuiva pentru singurul merit: că nu mai există, XII, 78.
- Elogii care discreditează seminția omenească, XI, 79.

ELVIRE, prietena Arténice, XII, 28.

EMFAZA strică lucrurile mari, V, 77.

ÉMILIE, care se pretace că-i e teamă, XI, 144.

ÉMIRE, femeia impasibilă, III, 79.

EMPIRICI, XII, 68.

EMULAȚIE (Spiritul de), comparat cu invidia, în artele liberale, XI, 85.

ENUMERARE. Defectul predicatorilor, XV, 5.

EPISCOPIE. Orator care caută o episcopie, XV, 21.

EPITETE cu grămada, proaste laude, I, 13.

ERGASTE, care e bogat și are o sumedenie de lucruri inutile, X, 8.

EROI. Eroii și istoricii își datorează unii altora recunoștință, I, 12.

— Eroii și oamenii mari comparați cu oamenii de treabă, II, 30.

— Deosebirea dintre erou și omul mare, la război, II, 31.

— Copiii eroilor, XII, 106.

EROPHILE, XI, 26.

ERUDIȚIE. Prejudicata pe care o inspiră, XII, 18.

ESTAMPE (Amatorul de), XIII, 2.

EUDOXE, în portretul lui Onuphre, XIII, 24.

EUFROSINA, prietena Emirei, III, 79.

EUGÈNE, om de valoare, dar sărac, VI, 54.

EUMOLPE și tatăl său, care s-a ridicat foarte sus, VI, 80.

EURYPYLE, pedant, XII, 20.

EUSTRATE, favorit, XIII, 9.

EUTHYCRATE, om inegal, XI, 6.

- EUTHYDÈME, stăpînul casei, la care se ospătează Théodecte, V, 12.
- EUTHYPHRON, care te drămuiește, V, 24.
- EVENIMENTE. Influența lor irezistibilă, V, 63.
— Nu există decît trei evenimente pentru om, XI, 48.
- EXCES. Care este cel mai frumos, IV, 80.
— Cei mani se complac în excese, IX, 5.
- EXPERIENȚĂ. Cît e de neînsemnată experiența omenească de șase sau de șapte mii de ani, XII, 107.
- EXPRESII. Ele formează superioritatea scriitorilor, I, 14, 15.
— Una singură este bună, I, 17.
— Expresii familiare unor literați, V, 75.
- EXTERIOR. Ce este un exterior simplu, II, 17.
- EXTRAORDINAR. Oameni care cîștigă fiind ieșiți din comun, XI, 96.

F

- FACE (A). A face bine, a face mai bine, IV, 83.
— Ce înseamnă să faci bine, să faci rău, XII, 81.
— A face ca alții — maximă suspectă, XII, 10.
- FAMILII. Adesea tulburate de neînțelegeri, V, 40.
— Înălțarea subită a anumitor familii, VI, 80.
— Oamenii alcătuiesc aceeași familie, IX, 47.
— Mirarea pe care o poate pricinui alcătuirea unei familii, XI, 16.
— Puține sînt familiile care să nu aibă înrudiri cu principii și cu oamenii de jos, XIV, 12.
- FANFARON. Scopul acțiunilor lui, II, 16.
- FARDAREA, un fel de mințire, III, 5, 6.
- FARMECUL sau agrementul cuiva, comparat cu frumusețea, III, 11.

FAST. Fastul unui suveran, X, 29.

FAUSTE, moștenitor; XI, 107.

FAVOARE, *protecție*. Pe lângă cine trebuie să umbli pentru ea, IV, 58.

— Când te părăsește dă în vileag ridicolul, VI, 4.

— Cel care se bucură de favoare uită ce credea pe vremuri chiar el despre alții, VIII, 24.

— Invidia pe care o stărnește cel care trage folos de pe urma ei, VIII, 26.

— Oamenii îmbătați de favoare, VIII, 61.

— Oameni care ajung în favoare ca printr-un accident, VIII, 84.

— Când ești în favoare, orice tertip e bun, VIII, 90.

— Omul de valoare se bucură de favoarea celor mari atîta vreme cît au nevoie de el, VIII, 93.

— Favoarea ridică omul mai presus de egalii lui; iar căderea îl coboară mai prejos de ei, VIII, 97.

— Favoarea celor mari, IX, 10.

— Despre cei care nu se trec cu firea în timpul favorii și despre cei pe care îi orbește favoarea, XI, 94.

— Favoarea suveranilor, XII, 6.

— Unii oameni în favoare eșuează în fața publicului, XII, 61.

— Se poate întîmpla ca un om cu protecție să piardă un proces, XIV, 55.

FAVORIT. Semne care dau în vileag favoriții căzuți în dizgrație, VIII, 94.

— Suveranul este onorat de modestia favoritului său, X, 17.

— Izolarea favoritului, X, 18.

— Posibilitățile favoritului dizgrațiat, X, 19.

— Părerile favoritului despre lingșitorii lui, X, 20.

- Sfaturi pentru favoriți, X, 21.
- Cui dau seama despre favoarea lor, XII, 77.
- FĂTĂRNICIA, *fătarnic, ipocrit*, XII, 26, 27; XIII, 24, 30; XVI, 26.
- FEMEII (Despre). Tot capitoul III, 1—79.
 - Talentul lor epistolar, I, 37.
 - Bărbații și femeile *cond. rareori de acord asupra meritului unei femei*, I, 37.
 - Măreția, artificială la unele, firească la altele, III, 2.
 - Maniere afectate la unele femei tinere, III, 4.
 - Fardul lor, III, 5.
 - Pudra și roșul lor, III, 6.
 - Femei coquette, III, 7, 8.
 - Femeia frumoasă, cu calitățile unui om cult și distins, III, 13.
 - Capriciul, contraotrava frumuseții lor, III, 15.
 - Femeia slabă, III, 23.
 - Femeia nestatornică, ușoară, flusturatică, indiferentă, III, 24.
 - Femeia necredincioasă și perfidă, III, 25.
 - Alegerea stranie a unor femei, III, 27.
 - Orășeanca și provinciala, III, 30.
 - Cum ajung femeile căcarnice, III, 33.
 - Falesele vestale, III, 46.
 - Reputația neștirbită a unor femei, în ciuda unor vizite compromițătoare, III, 47.
 - Femeia prefăcută și femeia înțeleaptă, III, 48.
 - Ignoranța femeilor, III, 49.
 - Femeia savantă comparată cu o armă frumoasă, III, 49.
 - Știința și înțelepciunea într-o femeie, III, 49.

- Neutralitatea anevoioasă între niște femei care ne sînt prietene și care nu mai vorbeso una cu alta, III, 50.
- Femeile sînt extreme, III, 53.
- Comparate cu bărbații, în dragoste și în prietenie, III, 55.
- Spun cu ușurință ce nu simt, III, 66.
- Ascund adesea pasiunea pe care o simt, III, 67.
- La curte, o femeie frumoasă este socotită cu greu o femeie de duh, III, 57.
- Femeia părăsită, multă vreme neconsolată, III, 70.
- Femeile leneșe și femeile vioaie, III, 71.
- Femeia care scrie cu înflăcărare, III, 72.
- Femeia care își îngroapă soțul, III, 76.
- Cauze care readuc o femeie la soțul ei, III, 77.
- Ce spun bărbații despre femei și femeile despre bărbați după ce s-au despărțit, IV, 17.
- Despre femeia nepăsătoare față de pasiunea noastră, IV, 21.
- Sila unor orașence de a rosti unele nume de străzi, V, 69.
- Tactica femeilor, la plimbare, VII, 3.
- Comparatie între femeile din capitală și cele de la curte, VII, 15; năvingia lor; VII, 16.
- Farmecul irezistibil al unei femei frumoase cînd e naturală, XII, 29.
- Femeile din vremea autorului, XIII, 10.
- Despre influența femeilor asupra bărbaților celor mai dinzi, XIV, 54.
- Ce formează îngrijorarea femeilor tinere cu bărbați bătrîni, XIV, 69.

FERICIRE, V, 23, 24; VIII, 50.

- Despre căutarea fericirii, XI, 76.

- Fericirea care ține locul tuturor virtuților, XII, 113.
- FERICIT.** Trebuie să rîdem înainte de a fi fericiți, IV, 63.
 - Portretul unui fericit, VIII, 50.
 - Omul este obișnuit să nu fie fericit, XI, 21.
 - Am fi fericiți măcar de fericirea altora dacă n-ar exista invidia, XI, 22.
 - Omul înfumurat care nu se crede niciodată destul de fericit, XI, 134.
- FERNAND** (*Don*), nobil provincial, XI, 129.
- FETE.** La ce vîrstă ar vrea cineva să fie fată, III, 3.
 - Fetele nu trebuie să scape vremea de a se decide, III, 60.
 - La ce le-a servit mai multora o frumusețe rară, III, 63.
 - Fete care se călugăresc, XIV, 29.
 - Fete prea puțin bogate pentru a face juruință de sărăcie, XIV, 31.
 - Despre alegerea, pentru o fată, între o abație sau mînăstire, XIV, 32.
- FETE BISERICESTI**, *clerici*, Cf. *Preoți*.
- FILFIZONI.** Magistrații care îi imită, VII, 7.
- FILOZOF**, *cărturar*, *moralist*. Ce-și propune cînd scrie, I, 34.
 - În biroul lui de lucru, VI, 12.
 - Cum este apreciat, XII, 68.
 - Preferat omului politic, *Discurs*.
- FILOZOFIE.** Este folositoare tuturor, XI, 132.
 - Despre aceea care te depărtează de cei mari și de posturi; despre aceea care te apropie, XII, 69.
 - Nu orice filozofie este vrednică de Dumnezeu, XVI, 23.

FINANCIAR. Diferența de purtare a curtenilor față de el, VI, 7.

— Asprimea lui, VI, 34.

FINEȚE, VIII, 85.

— A grăi și a scrie cu finețe, V, 78.

FIRESC. La femei, III, 2, 4; XII, 29.

— În teatru, I, 52.

FIRMĂ. Firma tripotașilor, VI, 74.

— Reforma firmelor unui oraș este uneori primejdioasă, X, 5.

FIZIONOMIE, XII, 31.

FIUL care nu dorește moartea tatălui său, VI, 68.

FLOAREA ALBASTRĂ, imaginea unei persoane la modă, XIII, 8.

FLORAR (*Amatorul de flori*). Portretul lui, XIII, 2.

FLUTURI (*Amatorul de*), XIII, 2.

FONDUL PIERDUT, avutul pierdut, XIV, 39.

FRONTIN, XI, 107.

FRUCTE (*Amatorul de fructe*), XIII, 2.

FRUMUSEȚE. Cum își ruinează femeile frumusețea crezînd că se fac mai frumoase, III, 6.

— Comparată cu farmecul, III, 11.

— Frumuseți desăvîrșite, III, 12.

— Frumusețea fetelor, III, 60, 61.

— Cu frumusețea nu ne lăudăm, XI, 84.

— Despre părerea unei femei frumoase cu privire la frumusețea altei femei, XII, 8.

— Frumusețea bărbaților, XII, 32.

FULVIE (*și Mélanie*), care l-au criticat pe Hermodore fără să-l fi citit, I, 23.

G

G** și H**, vecini de moșie, V, 47.

GALANTERIE. Soți și galanți, III, 74.

— Cel pe care îl vor femeile galant, VII, 14.

GAȘCĂ, bisericuță, coterie, VII, 4.

GAZETARI și știri, I, 33 ; V, 11.

GELOZIE. În dragoste, I, 22 ; IV, 29.

— Gelozie îngăduită, IV, 83.

— Emulație și gelozie, XI, 85.

— Meritul nu are efecte mai sigure, XII, 8.

GENIU. Ne scapă de tot felul de greșeli, I, 30.

GÉRONTE, bătrînul soț cu moștenire *ab intestat*, XI, 105.

GEST afectat, V, 6 ; XI, 146.

GINERE, iubit de socru și de soacră, V, 45.

GITON, omul bogat, VI, 83.

GÎNDI (A). A gîndi just, I, 2.

— Ciudat elogiu să spui despre cîeva că gîndește, XII, 103.

GLORIE. Preferată vieții, XII, 98.

— Falsa glorie, III, 48 ; XI, 66.

GLUMĂ, glumeț, a glumi. Ce trebuie ca să glumești cu duh, V, 4.

— Gluma nu le stă bine muribunzilor, XVI, 8.

— Glumeți — buni și răi, V, 3.

— Nu trebuie să glumim decît cu oamenii politicoși sau care au duh, V, 59.

— Despre glume de prost gust, V, 71.

GNATHON, egoistul, XI, 121.

GRABIȚI (*Oameni înfumurați și*), V, 28 ; VII, 6.

— Oameni prea grabiți, la Chantilly, I, 48.

GREȘELI. Nu profităm de greșelile noastre, XI, 60.

— Mărturisirea lor este neplăcută, XI, 61.

— Cui folosesc greșelile proștilor, XI, 62.

— Putem oare judeca oamenii pe temeiul unei singure greșeli? XII, 37.

GUST. Să nu ținem să-i aducem pe alții la gustul nostru, *Prefață*.

— Gust perfect, gust șubred, I, 10.

— Gust sigur, lucru rar, I, 11.

— A te purta după gustul altora, la ospete sau la sărbători, V, 34.

— Asemănarea de gusturi între prieteni în casa ei privește moravurile, V, 61.

— Curtea, centrul bunului-gust, V, 71.

GUVERNARE, cf. *Cîrmuire*.

H

H **, V, 47.

HAZARD. Nu-l facem, ne servim de el, XII, 74.

— N-a putut fi armonia universală, XVI, 43, 44.

HERACLIT. Aprecieri despre contemporanii lui, XII, 118.

HÉRILLE, care citează, XII, 64.

HERMACORAS, savantul, V, 74.

HERMIPPE, robul micilor tabieturi, XIV, 64.

HERMODORE, scriitor, I, 23.

HIPERBOLA. Definiția ei, I, 55.

HOTARE. Cauza certeii dintre vecinii de moșii, V, 47.

HREB, stemă. Cf. *Arme, armurii*.

HYACINTH, care a cîștigat lăzrul cel mare, VIII, 20.

I

IFOSELE de la curte sînt molipsitoare, VIII, 14.

IGNORANȚA. Inspiră tonul dogmatic, V, 76.

— Ignoranța celor mari, IX, 24.

ILUZIONIST *de bilci*, VII, 13.

IMITAREA e primejdioasă, III, 56.

— Imitarea femeilor de la curte de către cele din oraș, VII, 15, 16.

IMPERTINENT, XII, 46, 53.

IMPERTINENȚA. Originea ei, V, 18.

IMPORTANT (Omul), VI, 12 ; XII, 54.

IMPORTUN, stingheritor, V, 2.

INCOMPATIBILITATEA dintre soții plini de merite și de virtuți, V, 43.

INCONSTANȚA, *nestatornicie*, III, 24 ; XI, 157.

INCONVENIENȚE, neajunsuri. De ce unii oameni suportă mai greu micile neajunsuri decît marile dezastre, XI, 148.

INDIFERENȚĂ. Un bărbat indiferent s-ar impune mai ușor celei de care este iubit decît femeii care nu-l iubește, III, 68.

— Indiferența duce adesea la afectare, XI, 146.

— Confundată cu ateismul, XVI, 16.

INDISCREȚI. Caracterul lor, V, 81.

INDOLENȚA, în religie, XVI, 16.

INDULGENȚĂ. Indulgența pentru sine și asprimea pentru alții, același viciu, IV, 49.

— La un om aspru cu sine, indulgența este rodul unui exces de rațiune, IV, 50.

— Indulgența față de particulari, XI, 28.

INEGAL. Omul inegal, XI, 6.

— Minteaa cea mai luminată este inegală, XI, 142.

INEGALITATE. În repartizarea bunurilor, VI, 24, 26.

— Inegalitatea condițiilor sociale, XVI, 48, 49.

INIMĂ. Despre inimă, tot capitolul IV, 1—85.

— Ce este în inima anumitor femei, III, 52.

— Ce este în inima unei persoane tinere, III, 59.

— Cum ar putea un soț avar, repezit etc. să apere inima soției lui, III, 74.

— Inima nu se dă o dată cu încrederea, IV, 26.

— Inima are și ea limite, IV, 34.

— Izvoarele nesecate de durere pe care ar trebui să le aibă, IV, 35.

— Împacă lucruri contrare, IV, 73.

— Opusă minții, IV, 78 ; XI, 91.

— Slăbiciunea inimii, IV, 83.

INJURII. E greu să nu le simți mai întâi și să nu le uiți după aceea, IV, 69.

INJUSTIȚIE, *nedreptate*. Înlăturați nedreptatea, și ce tihnă va domni în orașe ! XI, 27.

— Cauzele ei, XII, 80—82.

— Nedreptatea oamenilor ne face să dorim existența lui Dumnezeu, XVI, 19.

INOCENT, *nevinovat* condamnat, XIV, 52.

INOVA (A). Ce avem în vedere cînd vrem să inovăm într-un stat, X, 5.

INSECTE (*Amatorul de*), XIII, 2.

INSTRUCȚIE, *învățătură*. Consecințele primei învățături, XI, 52.

INSULTE, V, 27.

INSUPORTABIL, *nesuferit*. Cum eviți să fii insuporabil, V, 31.

INTELIGENȚĂ. O inteligență dreaptă și pătrunzătoare te duce la virtute, XI, 14.

INTERES, VI, 60, 61; XI, 27, 28; XVI, 11, 24.

— A-l învinge este oca mai mare victorie a pasiunii, IV, 77.

— El împacă famili de neîmpăcat, VIII, 73.

— Poporul primește powerile pentru interesul suveranului, X, 8.

— Dificultățile pe care le ridică oamenii în privința celor mai mici interese, XI, 24.

INTRICĂ, *intrigărie*. Cine a trăit în intrigi nu se mai poate lipsi de ele, VIII, 91.

INVIDIE, *pizmă*. Leac contra invidiei față de cei mari, IX, 51.

— Invidie scriitoricească, I, 19.

— Invidia pe care o inspiră tinerețea, XI, 112.

— Ne lipsește de posibilitatea de a fi fericiți, XI, 22.

— Uneori, invidia se deosebește de gelozie, XI, 85.

— Este efectul cel mai sigur și cel mai firesc al virtuții, al meritului și al frumuseții, XII, 8.

— Predicatorii le pot da ascultătorilor prilejul să nu mai fie invidioși, XV, 14.

IPHIS, bărbatul la modă, XIII, 14.

IPOCRIZIE, *ipocrit*, XII, 26, 27; XIII, 23, 24; XVI, 26.

— Mai puțină tihnă aduce ipocrizia decât concernicia, XIII, 30.

IRÈNE, care consultă pe Esculap, XI, 35.

ISMÈNE, care își primește cunoșcutii la joc, III, 43.

IUBIRE. Intensitatea iubirii la femei, III, 55.

— Ce sporește iubirea la persoanele tinere, XIV, 59.

- Despre indiferența care ar vrea să se facă iubit, III, 68.
- Vindecarea lenei prin iubire și prevestirea iubirii, III, 71.
- Iubirea comparată cu prietenia, IV, 2—30.
- Prima iubire și iubirea iscată din bun senin, IV, 11, 12.
- Despre cel care ar vrea să iubească mai mult și despre cel care ar vrea să iubească mai puțin, IV, 14.
- Poți iubi pe cineva mai mult decât pe tine însuși? IV, 15.
- De partea cui este vina despărțirii într-o pasiune violentă? IV, 17.
- Oameni care încearcă zadarnic să iubească, IV, 18.
- Despre o răzbunare plăcută pentru cel care iubește, IV, 19.
- A iubi fără o avere mare, IV, 20.
- A iubi femeii care s-au arătat indiferente, IV, 21.
- A nu iubi sau a iubi mereu, IV, 31.
- Cum mor iubirile, IV, 32.
- Semnul declinului iubirii, IV, 33.
- De ce ne vindecăm de dragoste, IV, 34.
- Mijlocul de a scăpa de dragoste, IV, 38.
- Obişnuința care supraviețuiește dragostei, IV, 37.
- Vrem toată fericirea sau tot răul ființei pe care o iubim, IV, 39.
- A regreta ce iubim poate fi un bine, IV, 40.
- Iubirea este pentru unii o slăbiciune a inimii, IV, 84.
- Iubirea de sine, XI, 1.
- Iubirea, singurul defect al unor oameni, XI, 98.
- Căsătorie dintr-o iubire trecătoare, XIV, 33.

I

IMPRUMUT cu dobîndă, XIV, 37.

ÎNALȚA (A se). După moduri de a se înălța, VI, 52.

ÎNCĂPĂȚINARE. Seamănă cu o fermă convingere, XII, 1.

— Este urmată de aproape de dezgust, XII, 2.

INCREDERE, IV, 26.

ÎNDĂRĂTNICIA. Îi face pe oameni să piardă mai mult decît îi face nestatornicia, XI, 157.

INDEMINAREA. Nu duce la bogății enorme, VI, 44.

ÎNDRUMĂTORI *spirituali* și duhovnici, XI, 61.

ÎNFUMURAT, *îngîmfat*, *înfatuat*. A fi infumurat, plin de sine, V, 11.

INNOBILARE, XIV, 1, 2.

— Prin pîntec, XIV, 11.

ÎNȘELĂTORI. Cred cu ușurință că ceilalți sînt înșelători, XI, 25.

ÎNȘELĂTORIE, VIII, 85 ; XI, 24—26.

— Unii înșală toată ziua, VI, 42.

— Înșelătoriile patronilor de tripouri, VI, 74.

— Escrocii nu sînt înșelați, dar nici nu înșală multă vreme, XI, 25.

ÎNȚIETATE, *prioritate*, *precădere*, XIV, 61.

ÎNȚELEPCIUNE. Falsa înțelepciune este prefăcătorie, III, 48.

— Înțelepciunea poate proveni din mediocritatea minții, XI, 153.

ÎNȚELEPTUL. Despre lenevia înțeleptului, II, 12.

— Înțeleptul vindecat de ambiție, II, 43.

— Cedează în fața nebunului, în societate, V, 41.

— De ce se ferește de lume, V, 83.

— Omul înțelept este bogat, VI, 49.

- Ce pagubă pentru legiști și pentru medici dacă oamenii ar putea să ajungă înțelepți ! XII, 11.

INVĂȚĂTURĂ, *instrucție*. Consecințele primei învățături, XI, 152.

J

JOC. La femeile cinstite, în *Teofrast*.

- Jocul nivelează condițiile sociale, VI, 71.
- Oameni care joacă pe mize mari, VI, 72.
- Alternative ale averii judecătorilor, VI, 73.
- Jocul îi este interzis unui om distins, VI, 75.
- Spiritul jocului, XII, 56.
- Jocul pe miză mare face un om la modă, XIII, 7.

JODELLE, poet dramatic, 1, 42.

JUDECATĂ, JUDECĂȚI. Despre judecăți, tot capitolul XII, 1—119.

- Cugetările trebuie să fie un rod al judecății, V, 17.
- Cum îi judecăm pe alții, XII, 7.
- Ce ne răzbună de judecata altora, XII, 43.
- Nesiguranța judecăților noastre, XII, 91.

JUDECĂTORI. Datoria și meseria lor, XIV, 42.

- Cei care țin prea mult să treacă drept incoruptibili, XIV, 45.
- Judecători galanți, XIV, 46.
- Judecători numiți prea tineri, XIV, 48.

JUSTIFICA (A se) de o fărădelege, XII, 88.

JURĂMINTE. Abuzul care se face cu ele ; un om distins nu trebuie să jure pe nimic, V, 20.

L

L*** (Doamna), soția lui M. B.***, III, 76.

LAȘITATE. Este o lașitate să vorbești de rău mărimile care au murit, IX, 55.

LAUDE. Ingrămădirea de epitete, proastă laudă, I, 13.

— Laude pe care politețea nu le admite înaintea anumitor oameni, V, 33.

— Trebuie să ne placă laudele oamenilor de treabă, V, 35.

LĂUDA (A) cu exagerare oamenii după înălțarea lor — lucră vulgar, XII, 7.

— A nu lăuda o carte decât în prezența autorului..., I, 19.

— Uitam să lăudăm ce este de lăudat, XII, 7.

— Ce ne vine mai greu să lăudăm, XII, 7.

— De ce lăudăm cu exagerare oameni mediocri, XII, 60.

— Avem de câștigat murind când sîntem lăudați de cei care ne supraviețuiesc, XII, 78.

— A se lăuda cu o mărime, IX, 37.

LĂUDĂTORI. Merit fără lăudători, II, 3—5.

LE BRUN, pictor, IX, 42.

LEGĂTURI de dragoste la care renunțăm din virtute, IV, 85.

LENE; trîndăvie. Lenea înțeleptului, II, 12.

— Dă adesea naștere afectării, XI, 146.

— Lenea la femei, III, 71.

LIBER-CUGETĂTORI (Despre), tot capitolul XVI, 1—49.

— Ironia denumirii lor, XVI, 1.

— Ar trebui să se pună la încercare înainte de a se declara liber-cugetători, XVI, 7.

— Ar trebui să le cerem argumente convingătoare, XVI, 10.

— Sînt năcuți de sublimitatea religiei sau scîrbiți de simplitatea ei? XVI, 20.

LIBERTATE. A avea libertate, XII, 104.

LIBERTINI. Sînt două feluri, XVI, 21.

LIMBĂ, LIMBI. Influența uzului asupra limbii, XIV, 73.

— Limbile sînt cheia științelor, XII, 19.

— Trebuie studiate din copilărie, XIV, 71.

LINGUIRE. Neajunsurile deprinderii și exagerării lingusirii, V, 25.

— Mai totdeauna e o lingusire să vorbești de bine despre cei mari, IX, 56.

LINGUISTOR. Părerea lui despre sine și despre alții, XII, 90.

LISE, cocheta de patruzeci de ani, III, 8.

LISE, bătrîna care imită celelalte femei, III, 56.

LITERATURA. Puțin apreciată, XII, 17.

LITERAȚI (Oameni de litere), VI, 12.

LOCURE, meleaguri. Impresiile pe care ni le lasă, IV, 82.

LOGODNICUL de meserie, căutat de toate fetele, VII, 14.

LUCILE, cel tolerat de cîțiva oameni de vază, IX, 14.

LUCILE, liber-cugetător, XVI, 22, 43—45.

LUCRĂRI, opere, creații. Despre creațiile artistice, tot capitolul I, 1—69.

— Lucrare mediocră recomandată de un nume, I, 4.

— Nulitatea anumitor lucrări de morală, I, 6.

— Ce autori sînt nevoiți să-și retușeze lucrările, I, 17.

— Lucrări criticate pe baza unor pasaje denaturate, I, 22.

— A-ți citi lucrarea în fața unui scriitor, I, 25.

- Lucrări care încep cu A și se termină cu Z, XI, 103.
- În orice lucrare, poți să încerci să pui în fața cititorilor ce e bun, ce e rău și ce e foarte rău, XII, 12.
- LUDOVIC AL XIV-lea, rege al Franței, X, 24, 35 ; XI, 145 ; XII, 106, 118 ; XIII, 3 ; XIV, 28.
- LULLI, II, 24 ; IX, 42.
 - Sub numele de *Amphion*, I, 47.
 - Opera lui, *Roland*, VII, 13.
- LUME (*univers*). Dată fiind durata lumii, câte descoperiri nu se vor face ! XII, 107.
 - Pentru cine este lumea, pentru cine este natura ? XII, 110.
 - Există două lumi : cea prezentă și cea viitoare ; să alegem între ele, XVI, 31.
 - Miracole ale lumii vizibile, XVI, 43.
- LUME (*societate, oameni*). Înțeleptul se ferește de lume, V, 83.
 - Unii caută lumea și își bat joc de ea, VII, 1.
 - Teatrul lumii, neconținut reînoit, VIII, 99.
 - Precauțiuni care se cuvin luate înainte de a frecventa lumea, XI, 12.
- LUXUL, în armată, XIV, 63.

M

- MAEVIUS, legatar universal, XIV, 59.
- MAGIE, XIV, 70.
- MAGISTRAT. Un magistrat de ispravă poate să scrie o carte ridicolă, I, 3.

- Magistratul cu cravată și cu haine gri, III, 29.
- Magistrații filfizoni, VII, 7—10.
- Înalta funcție a magistratului, IX, 40.
- Magistratul galant și cel dezământat, XIV, 46.
- Conveniențe impuse magistratului, XIV, 47.
- Magistrații înțeleși cu hoții, XIV, 53.
- Magistrații accesibili femeilor, XIV, 54.

MALHERBE, I, 39, 60.

MAME *vitrege*, V, 46.

MANIERE. Ne trădează, II, 37.

- Importanța lor în viață, V, 31.
- Despre afectarea manierelor, XI, 146.

MARI (Cei), nobili, înalți demnitari etc.

- Despre cei mari, II, 11; tot capitolul IX, 1—56.
- Ce este măreție la cei mari și stupiditate în viața particularilor, VII, 22.
- Din ce motiv sînt căutați, VIII, 70, 72.
- Nu îndrăznim să le înfruntăm aprecierile, VIII, 78.
- Precumpănirea mulțimii în favoarea lor, IX, 1.
- Avantajul lor asupra celorlalți oameni, IX, 3.
- Nu caută plăcerea de a face bine, IX, 4.
- Comparați cu cei mici, IX, 5.
- Pot recurge la promisiuni frumoase, IX, 6.
- Nerecunoștința lor, IX, 7.
- Nu apreciază omul de valoare care îi servește, IX, 8.
- E mai de folos să-i părăsești decît să te plîngi de ei, IX, 9.
- Își pierde servitorii fără părere de rău, IX, 11.
- Disprețuiesc oamenii de duh, IX, 12.
- Îi îngăduie lingă ei pe intriganți și îi îndepărtează pe oamenii de treabă, IX, 13.
- Obişnuința de a vedea mai mari ca tine, IX, 14.

- Mania de a-i conduce pe cei mari, IX, 15.
- Efectul răcelii sau al salutului celor mari, IX, 16.
- Disprețul lor față de popor ; puțină considerație a suveranilor pentru ei, IX, 18.
- Cred că sînt numai ei desăvîșiți, IX, 19.
- Comparați cu subalternii lor, IX, 21.
- Prin ce le sînt nesuferiți celor mici, IX, 22.
- Ignoranța lor ; sînt fericiți să ajungă ginerii unor cetățeni pe care îi disprețuiau, IX, 24.
- Cei mari, comparați cu oamenii din popor, IX, 25.
- Răutatea lor silește omul cult să-i ocotească, IX, 26.
- Despre beția celor mari, IX, 28.
- Ce grad de fericire poate avea un nobil față de ceilalți oameni, IX, 31.
- Suferim de pe urma lor și a ceea ce le aparține, IX, 33.
- Maxima lor e să lase lumea să vorbească, IX, 34.
- Incapabili să trateze meritul cum se cuvine, IX, 35.
- Ar trebui să ajungă vrednici de prețuire ca să-și pună în valoare noblețea, IX, 36.
- Uneltirea celor care vor să pară în bune relații cu ei, IX, 37.
- Primejdia complicității cu ei, IX, 38.
- Ce-i încurajează în vitejie, IX, 41.
- Nu le plac vremurile de demult, IX, 47.
- Nutrim față de ei o ură neputincioasă, IX, 51.
- De ce trebuie să-i cinstim, IX, 52.
- Sînt oameni de rînd, ca și cei mici, IX, 53.
- Se lasă călăuziți de sentimente, IX, 54.
- Trebuie să nu vorbim despre ei, IX, 56.
- Unii parvin distrîndu-i, XI, 96.
- Nobilul despre care se spune că moare de foame, XII, 82.

- Oamenii se lasă fermecați de reușita celor mari, XII, 113.
- Preferă un Tigilin unui om de treabă, XHI, 6.
- Despre cei care se fac sclavii lor, XVI, 9.
- Nu sînt atei, ci indiferenți, XVI, 16.

MAROT (Clément), poet, I, 43 ; XIV, 73.

MASCĂ. Deosebirea dintre o mască și un chip, XI, 140.

MAȘINĂRIE (la Operă), I, 47.

MATERIE, XVI, 36—39.

MĂRIME, *măreție, mărime, demnitate*.

- Adevărata și falsa mărime, II, 42.
- Măreția artificială și cea firească, la femei, III, 2.
- Cei mari se apără prin mărimea lor, V, 52.
- Mărime și discernămint sînt două lucruri diferite, IX, 13.
- Dorința de mărime nu încetează nici în preajma morții, VI, 51.

MEDIC, MEDICI. Ironizați, dar bine plătiți, XIV, 65.

- Un medic bun, XIV, 66.
- Comparați cu șarlatanii, XIV, 67, 68.
- Despre prețul vizitelor lor, XIV, 68.

MEDIOCRITATE. Lucruri în care este de nesuportat, I, 7.

- Oameni mediocri, XII, 60.

MELEAGURI, *locuri*. Impresiile pe care ni le lasă, IV, 82.

MÉLINDE, care vorbește despre sine, V, 5.

MÉLITE, frumoasă și cuminte, XIV, 33.

MÉNALIPPE, la vînătoare, VII, 10.

MÉNALQUE, distratul, XI, 7.

MÉNIPPE, cel împodobit cu pene de împrumut, II, 40.

MÉNOPHILE, care își pune mască tot anul, VIII, 48.

MERCURE, intrigant, XII, 21.

MERIT. Despre meritul personal, tot *capitolul* II, 1—44.

— Despre meritul fără intrigării, II, 3—5.

— Neluat în seamă, II, 4, 5 ; VIII, 44, 60 ; IX, 7 ; XII, 28.

— Un om de merit nu e o povară decît pentru el însuși, II, 13.

— Meritului îi vine greu să fie *courtenitor*, II, 14.

— Despre meritul încununat de modestie, II, 17.

— Meritul săracului, VI, 54.

— Despre adevăratul merit, la curte, VII, 15.

— Cei mari întîrzie de obicei prea mult în a-l descoperi și a se purta bine cu el, IX, 35.

— Despre urîtenia unui om de merit, XII, 31, 33.

— O persoană merituosă comparată cu una la modă, XIII, 8.

MEȘTEȘUGARI, XI, 85.

METAFIZICĂ. Primejdiile ei, XVI, 23.

METAFORĂ. Definiția ei, I, 55.

MICI (Cei). De ce nu avem înțîietate față de ei, V, 52.

— În comparație cu cei mari, IX, 5.

— Se urăsc și îi urăsc pe cei mari, IX, 22.

— Uneori plini de virtuți inutile, XI, 93.

MIEROASE (Cuvinte), I, 51.

MIGNARD (P.), pictor, II, 24.

MILOSTENII, *pomană*, XI, 104.

MÎNA cuiva arată averea pe care o are, VI, 53.

MINCINOS. Omul s-a născut mincinos, XVI, 22.

MINCIUNA față de dușmani, XI, 150.

MINIȘTRI, VIII, 57, 59 ; X, 21—23.

— Despre miniștri plenipotențieri, X, 12.

MINUNI. Minunile lumii, XVI, 43—47.

MIRONOSIȚA (prefăcută), comparată cu o femeie cuminte, III, 48.

MIZANTROPUL. Timon, XI, 155.

MIZERIE. Sînt mizerii care te cutremură, VI, 47.

— Oamenii împovărați de propria lor mizerie sînt cei mai miloși, XI, 79.

— Anumite mizerii te fac să roșești că ești fericit, XI, 82.

MÎNĂSTIRE, XIV, 31, 32.

MÎNDRU (Omul). Cînd îi vine greu să ierte, IV, 67.

MÎNIE, XI, 10.

MÎNTUIREA VEȘNICĂ. Știința mîntuirii sufletului, XIII, 26.

— Greutatea de a-i aduce pe oameni pe calea mîntuirii sufletului, XIV, 27.

— Slujba rugii pentru mîntuirea sufletului, XIV, 19.

MÎNUITOR de bani, comparat cu literatul, VI, 12.

MOARTEA, IX, 55.

— Ce pierzi la moarte, VIII, 59.

— Ce câștigi, XII, 78.

— Temeri pe care le inspiră moartea, XI, 40—42.

— Despre moartea care o ia înaintea caducității, XVI, 31, 32 ; XI, 45.

— Împăcarea care o precedă, XI, 108.

— Despre glumele care o însoțesc, XVI, 8.

— Religia micșorează teama de moarte, XVI, 31, 32.

MODA, tot capitolul XIII, 1—33.

— Oameni la modă, XIII, 4—8.

— Moda hainelor, XIII, 11—16.

— A fugi de ea și a te înfundura cu ea este deopotrivă o slăbiciune, XIII, 11.

— Neglijată în portrete, XIII, 15.

— Toate urmează moda, XIII, 16.

- Modele și virtutea, XIII, 31.
- MODERAȚIE, cumpătare.** Indrăgită de cei mici, IX, 5.
 - Despre spiritul de cumpătare, XII, 112.
- MODERNII, în Teofrast ;** I, 1, 15.
- MODESTIE.** Ce este modestia față de merit, II, 17.
 - Despre falsa modestie, III, 46, 48.
 - Modestia la cei mari și la oamenii cu o purtare obișnuită, IX, 44.
 - Despre omul modest, XI, 66, 71, 134.
 - Definiția modestiei, XI, 69.
- MOJICIE, bădăranie,** XI, 8.
- MOLICIUNE. Este firească omului,** XI, 110.
- MOLIERE, I,** 38, 52 ; XII, 19.
- MONARHIE.** Care este monarhia care prosperă, X, 26.
- MONDENI.** Cine sînt, XVI, 3.
- MONEDĂ.** Disproporția pe care o stabilește între oameni numărul mai mare sau mai mic de monede, VI, 5.
- MONTAIGNE, I,** 44.
 - Pastșarea lui Montaigne, V, 30.
- MOPSE, care se strecoară pretutindeni,** II, 38.
- MORALĂ.** Despre lucrările de morală, I, 6.
 - Morala severă, morala slobodă, XV, 12.
- MORAVURI.** Totul s-a spus despre ele, I, 1.
- MOȘTENITOR.** Cine nu are poate trăi în tihnă, VI, 63.
 - Moștenitorul mănincă economiile răposatului, VI, 64.
 - Cheltuiește în zece luni mai mult decît un zgîrcit în toată viața lui, VI, 65.
 - Frustrat de risipitor, VI, 66.
 - Titlul de moștenitor dăunează iubirii dintre părinți și copii, VI, 67.
 - Moștenitorul dată în struna celui pe care așteaptă

să-l moștenească, VI, 69.

— Toți oamenii se moștenesc unii pe alții, VI, 70.

— Soarta diferită a moștenitorilor, VI, 71.

— Atitudinea moștenitorului instituit prin testament, dar frustrat de codicil, XIV, 59.

MULȚUMIT. E tare greu să fii mulțumit de cineva, IV, 65.

— Cei care nu sînt mulțumiți de nimeni, V, 59.

— Bogatul nu poate trăi mulțumit, VI, 1.

MUNCA, XI, 101.

— Cum apreciem munca altuia, XII, 62.

MUNCITORI. Mai mulți răi decît foarte buni, II, 8.

MUZICIAN. Despre cel care nu e nimic fără lăuta lui, XII, 56.

N

N**, care are un ușier necioplît, VI, 11.

N**, la ușa camerei regelui, VIII, 15.

N**, în dizgrație și în prosperitate, VIII, 66.

N**, administrator al nevoilor celor săraci, XI, 104.

N**, bătrînul care plantează și construiește, XI, 124.

N**, nefericită din pricina coafurii ei demodate, XIII, 13.

NARCISSE, care va face și mîine ce face astăzi, VII, 12.

NAȘTERE, cf. *Origine*.

NATURĂ. Disprețul majorității burghezilor despre tot ce ține de natură, VII, 21.

— Natura, opusă lumii, XII, 110.

— Totul e măreț în natură, XVI, 46.

NATURALETEA, *firescul*, la femei, III, 2, 4; XII, 29.

— În teatru, I, 52.

- NEAJUNSURI, *neplăceri*. Înțeleptul se ferește uneori de lume de teama lor, V, 83.
- NEHOTĂRIREA face omul nefericit și vrednic de dispreț, XI, 5.
- NEÎNCREDEREA, în intimitatea unor familii, V, 40.
- NEÎNȚELEGERI, *supărări*, V, 38, 47.
- NENOROCIREA îl face pe om să-și cunoască adevăratele forte, XI, 30.
- NENOROCIȚI, Puțină alinare le aducem, IV, 48.
— Despre cei la care alergăm din curiozitate, VIII, 50.
— Ei sînt cei mai miloși, XI, 79.
- NEOBRĂZARE, *nerușinare, obrăznicie*, viciu din naștere, VIII, 41.
— Obrăznicie de care este nevoie la curți, VIII, 41.
- NESTATORNICIE, *inconstanță*, XI, 157.
— Femeie nestatornică, III, 24.
— Bărbații acuzați de nestatornicie, III, 17.
- NEVINO VAT condamnat, XIV, 52.
- NICANDRE, care vrea să se recăsătorească, V, 82.
- NOBILI. În provincie, VIII, 67.
— Comparați cu magistrații, IX, 40.
- NOBLEȚE, *nobilime*, IX, 40 ; 41—43.
— Noblețea dobîndită și uzurpată, XIV, 1—11.
— Nevoia de bani a împăcat nobilimea cu oamenii de rînd, XIV, 10.
— Îmobilarea prin pîntec, XIV, 11.
— Sînt puține familii care să nu țină totodată de cea mai înaltă nobilime și de oamenii din popor, XIV, 12.
— Privilegiile nobilimii, XIV, 13.
— Nobilime și virtute, XIV, 15.

NORĂ, V. 45.

NOROCUL *zarurilor*, VI, 74.

NOSTRE (*André*), desenator de grădini, XVI, 43. (Scriș și
Nautre, *Le Nôtre*.)

NOUTATEA, cauza înclinării în favoarea cuiva, XII, 4.

NUME. Numele autorului dă credit unei lucrări mediocre,
I, 4.

— Este singura avere a multor oameni, II, 2.

— A-și face un nume mare, II, 9.

— De ce denaturează unii numele altora, V, 70.

— Numele la curte, VIII, 20.

— Greutatea unui nume mare, VIII, 98.

— Nume de botez, IX, 23.

— Unii oameni poartă trei nume, XIV, 9.

— Nume în -o și în -i, XIV, 68.

NUNTĂ. Cadouri, cheltuieli de nuntă ; a doua zi după
nuntă, VII, 17, 18.

O

OAMENII DE TREABĂ, comparați cu oamenii de duh,
IX, 13.

OBIȘNUINȚA se menține, după dragoste, IV, 37.

— Învață oamenii cu lucrurile mari și mici, XII, 3.

— Ne influențează, ca noutatea, XII, 4.

— Despre obișnuința de a spune ceva fals, XIV, 4.

OBSCEN. Oameni obsceni, V, 4.

OCAZII. Nu-i lipsesc uneori geniului, II, 6.

OCUPAT (Omul), VII, 6.

OEDIP, tragedie de Corneille, I, 54 ; *Discurs*.

OFENSA (A). A vorbi și a ofensa, V. 27.

OLIVIER (*Jupinul*), XI, 7.

OM, OAMENI. Despre om, tot capitolul XI, 1—158.

- Viața simplă a primilor oameni, în *Teofrast*.
- Atitudinea oamenilor minunați rămân necunoscuți, II, 3.
- Prea preocupați de ei înșiși pentru a-i remarca pe ceilalți, II, 5.
- Omul cult și distins e răsplătit de plăcerea pe care o simte făcându-și datoria, II, 15.
- Omul curajos, comparat cu șindrilarul, II, 16.
- Se vindecă de femei prin capriciile lor, III, 15.
- Ce-i trebuie unui bărbat ca să fie adorat de femei, III, 29.
- Își dau seama că îmbătrânesc în preajma unei femei tinere, III, 64.
- Spun ceea ce simt, III, 66.
- Se prefac stăpîniți de o pasiune pe care nu o simt, III, 67.
- Părăsiți, se înfurie, dar se consolează, III, 70.
- În prietenie, privesc totdeauna o femeie ca pe-o femeie, IV, 2.
- Adesea incapabili de iubire, IV, 16.
- După despărțire, acuzați de nestatornicie, IV, 17.
- Încep ou dragostea, sfîrșesc cu ambiția, IV, 76.
- Omul necinstit, care protestează neconținut în numele cinstei lui, și omul de treabă, V, 21.
- Oamenii, comparați cu niște arbori transplantați, VI, 22.
- Omul puțin înzestrat care vrea să facă avere, VI, 38.
- Rareori se bucură oamenii de toate avantajele, VI, 39.
- Omul de treabă, care nu dorește să-i moară tatăl, VI, 68, 69.

- De ce vor oamenii să fie sclavi undeva, VIII, 11, 12.
- A fi om de treabă înseamnă a te pierde, VIII, 40.
- Omul numit într-un post înseamnă, VIII, 51.
- Oamenii trufași temperați un moment de înălțarea rivalilor lor, IX, 17.
- Născuți inaccesibili, IX, 32.
- Defecte firești ale oamenilor, XI, 1.
- Cazuri în care sînt usuraticii, XI, 2.
- Puțini sînt dispuși să îndatoreze, XI, 11.
- Vietuiesc anevoie laolaltă, XI, 11.
- De ce nu e omul mai niciodată ceea ce este sau pare să fie, XI, 18.
- Vor să-și cruce viața și o risipesc, XI, 34.
- Nu există decît trei evenimente pentru om, XI, 48.
- Cum vorbesc oamenii despre ei înșiși, XI, 67.
- Socotesc puțin lucru calitățile sufletești; ce idolizează, XI, 84.
- Majoritatea oamenilor oscilează între stupiditate și sublim, XI, 86.
- Oamenii devotați altora, XI, 96.
- Pot să capete virtuți noi, fără să-și corecteze vreun defect, XI, 98.
- Diferiți de ei înșiși chiar în cursul vieții lor, XI, 99.
- Cel care nu-și ajunge sieși, XI, 100.
- Cum te poți vîri pe sub pielea altuia, XI, 109.
- Moliciunea și voluptatea se nasc o dată cu omul, XI, 110.
- Animale cu chipuri de oameni la marea pămîntului, XI, 128.
- Combinații infinite între oameni în raporturile lor sociale, XI, 181.

- Știu mai bine să ia măsuri decît să le urmeze, XI, 137.
- Acționează cu moliciune în lucrurile care țin de datoria lor, XI, 139.
- Despre omul care îmbracă un caracter străin, XI, 140.
- Cît e de greu să-i mulțumști pe oameni, XI, 145.
- Nu au de loc caracter, XI, 147.
- Sînt unii care suportă cu nepăsare dezastrele, dar nu știu să se stăpînească în fața celor mai neînsemnate neajunsuri, XI, 148.
- Dacă ar ști omul să se rușineze de sine, XI, 151.
- Pe oameni îi conduci prin ce vîd și prin ce aud, XI, 154.
- Cu cît generalizăm mai mult studiul omului, cu atît îl găsim mai insuportabil, XI, 157.
- Concluzie de tras din studierea oamenilor, XI, 158.
- Abia dacă se apreciază unii pe alții, XII, 9.
- Nu trebuie să-i judecăm de la prima vedere, XII, 27.
- Omul de talent trebuie să se umanizeze dacă vrea să fie de folos tinerilor, XII, 30.
- Nu trebuie să-i judecăm pe oameni după lucruri convenționale, nici după o singură greșeală, XII, 36, 37.
- Distanța dintre omul onest, omul cu tact și omul de treabă, XII, 55.
- Omul cunoscut în lume prin mari talente, mic în viața lui de familie, XII, 56.
- Omul ilustru vorbește uneori ca un prost, XII, 63.
- Vieții, oamenii îi preferă gloria, XII, 98.
- Cei mai mulți uită că au un suflet, XII, 103.

- Ce le trebuie ca să poată ieși din anonimat ? XII, 112.
- Prejudecățile lor față de cei mari și de cei mici, XII, 113.
- Sătui de orice, dacă nu și de viață, XVI, 32.
- Un om cumșecade, II, 15.
- Un om distius, V, 20.

OMENIE, *umanitate*. Ce-l face pe om mai uman, VIII, 94.

- Omenia la cei mari, X, 21.

ONOARE. În ce condiții o iubesc oamenii cât viața lor, XII, 98.

ONUPHRE, fals cucernic, XIII, 24.

OPINIA PUBLICĂ, *opinii, păreri*. Depindem de opinia publică, XI, 73, 76.

- Nestatornicia oamenilor în judecățile și părerile lor, XII, 94.

OSPEȚE, mese. Uzanțe legate de ele, XIV, 73.

OSTAȘUL, la romani și la noi, II, 29.

ORANIA (*Wilhelm de*), regele Angliei, X, 11 ; XII, 113—119.

ORANTE, împricinată, XIV, 41.

ORAȘ, *capitală*, tot capitolul VII, 1—22 ; VIII, 48, 101 ; IX, 53.

- Curtea nu cunoaște orașul, în *Teofrast*.
- Bărbatul și femeia din capitală, III, 30.
- Dintr-un orașel vrei să pleci, V, 49, 50.
- Orașul care nu este dezbinat în tabere, V, 50.
- Despre societățile care își împart orașul, VII, 4.
- Orașul nu știe nimic despre lucrurile de la țară, VII, 21.
- Cauza agitației marilor orașe, XI, 27.

ORATORI. Există puțini oratori minunați, IX, 22.

- Partea cea mai de seamă a unui orator este probitatea lui, XIV, 49.
- Avantajul oratorului față de scriitor, XV, 27.
- ORĂ. Ora care a trecut a pierit în întregime, XIII, 31.
- ORGOLIU. Are același fond ca joshicia, VI, 57.
 - Ce anume coboară orgoliul celor mari, IX, 47.
- ORIGINALITATE (*Dorința de*). Cum s-ar putea apropia de dreapta judecată, XII, 10.
- ORIGINE, *obirșie, naștere*. Originea însemnată, II, 21, 22; VI, 2.
 - Originea nobilă, V, 79.

P

- PALAVRAGII, V, 11.
- PAMFIL, care vrea să fie mare, IX, 50.
- PARIS (Orașul), V, 9; VII, 1, 15, 22; XI, 64; XIV, 59; XV, 23; în *Discurs*; aluzie la Parisul de la sfârșitul secolului al XVII-lea, în *Teofrast*.
- PARTIALITATE, părtinire, XII, 40.
- PARVENIȚI, VI, 20; VII, 11; VIII, 95.
- PASCAL (*Blaise*), XI, 143.
- PASIUNE, *pasiuni*. Pasiunea și interesul, IV, 77.
 - Pasiunea duioasă, III, 73.
 - Pasiunea violentă, IV, 6.
 - Toate pasiunile sînt mincinoase, IV, 72.
 - Ele tiranizează omul, VI, 50.
 - O pasiune puternică îl readuce pe om la felul lui firesc de a fi, XI, 146.
- PĂCĂLIT. Poți fi păcălit cu duh, II, 36; VIII, 88.

— Uneori te prefaci că ești păcălit, V, 58.

PĂRERE, *părerii, opinie publică*.

— Depindem de opinia publică, XI, 73, 76.

— Nestatoricia oamenilor în aprecierile și în părerile lor, XII, 94.

PĂRINTE, *părinți*. Părinți ciudați, I, 17.

— Părinte greu de împăcat cu fiica lui, XIV, 28.

— Părinte cartofar, care își călugărește fiica, XIV, 30.

PĂSĂRI (*Amatorul de*), XIII, 2.

PEDANT. Savant și pedant, XII, 18.

PEDANTISM, I, 16.

PÉNÉLOPE, *tragedie de abatele Genest*, I, 47.

PERFECȚIE, *desăvîrșire*. În artă, I, 10.

— Trebuie să năzuim mereu spre ea, I, 67.

PÉRIANDRE, îmbogățit, VI, 21.

PERRAULT (*Charles*), academician, în *Discurs*.

PERSEVERENȚĂ. Puțini oameni sînt în stare de ea, XI, 137.

PHÉDON, omul sărac, VI, 83.

PHÈDRE, tragedie de Racine, I, 54.

PHÉRÉCIDE, care trece drept un bărbat lecuit de femei, XIII, 22.

PHÉRÉCIDE, care trece drept o femeie credincioasă, XIII, 22.

PHIDIPPE, bătrîn rafinat, XI, 120.

PHILANTHE, servitorul unui om mare, IX, 8.

PHILÉMON, care nu este decît un prostănac, II, 27.

PICĂ. Oameni care își poartă pică, XII, 95.

PLANGUS, care tocmai a murit, VIII, 59.

PLĂCEA (A). Oameni care vor să placă, V, 16.

- PLĂCERE (*A face*). Cei care au fericirea de a putea să facă plăcere altora ; care este, în privința aceasta, datoria lor, IX, 31.
- PLENIPOTENȚIAR. Caracterul lui, X, 12.
- PLIMBĂRI PUBLICE (*Locuri de*), VII, 1.
- POEȚI supuși, în genul dramatic, la declamație, I, 7.
- POLITEȚE. Face omul să pară cum ar trebui să fie, V, 32.
— Greșală față de politețe, V, 31.
— Despre politețea manierelor și a sufletului, XII, 18.
- POLITICA. A nu te gândi decât la prezent, izvor de greșeli în politică, XII, 87.
— Religie și politică, XVI, 3.
- POLITICIANUL. Nu știe să se conducă, XI, 91.
— Pregătește hazardul, XII, 74.
— Comparat cu filozoful, XII, 74.
- POLYEUCTE, tragedie de Corneille, I, 54.
- POMANĂ, *milostenie*, XI, 104 ; XVI, 30.
- POPOR. Despre gustul lui, I, 8.
— Are adesea plăcerea tragediei jucate pe scena lumii, VI, 31.
— Nesocotit de cei mari, IX, 22.
— Celor mari le este rușine că se închină la același Dumnezeu cu gloata, IX, 23.
— Poporul, comparat cu cei mari și preferat lor, IX, 25.
— Ce trebuie să înțelegem prin popor, IX, 53.
— Despre poporul răzvrătit și despre poporul potolit, X, 36.
— Îi place războiul îndepărtat, X, 10.
— Preferă bunăstarea gloriei suveranului, X, 23—24.
— Elogiile sale exagerate pentru cei ridicați în funcții, XII, 7.

PORTRETE. Abuzul de portrete în predici, XV, 4.

POST, *funcții mari, dregătorii*. Cei care umblă după posturi mari, VIII, 43, 52.

— Oameni în posturi mari, VIII, 51 ; IX, 32.

— Trebuie să se înconjoare cu oameni deștepți, IX, 34.

— Ne place să spunem că stăm bine cu dînșii, IX, 37.

— Sfaturi pentru oamenii în posturi mari, X, 21.

— Urmările și primejdiile înălțării într-un post, VIII, 32—34, 44, 57 ; XI, 95.

— Post meritat, de la care ești respins ; post nemeritat, pe care îl obții, VIII, 44.

— Într-un post mare te impui prin măguliri iscusite, IX, 49.

POVESTI (A). A povesti mereu, dovadă a mediocrității spiritului, XII, 52.

POVESTITORUL pretențios, V, 11.

PRADON, autorul lui Pyrame, II, 24.

PRECUMPĂNIRE. Obişnuința și noutatea, două cauze ale precumpănirii în favoarea cuiva, XII, 4.

— Precumpănirea în favoarea țării tale, XII, 22.

— Mizeriile precumpănirii, XII, 40, 41.

PREDICĂ. O predică frumoasă, enigmă pentru mulțime, XV, 10.

— Predici studiate înlocuite cu o predică de min-tuală, XV, 13.

— Predica, ajunsă un spectacol, XV, 1.

PREDICATORI (*Despre*), tot capitoul XV, 1—30.

— Predicatorul tună de la amvon împotriva călugărului, XIV, 22.

PREFĂCĂTORIE, la femei, III, 48.

PREFĂCUTĂ (*Femele*), comparată cu femeia *cuminte*, III, 48.

PRELAT rezident, XII, 25.

PREOȚI înfămurăți de preținsele lor convertisi, XV, 22.

— Preot modern, la amvon, XV, 24.

PREȚIOȘI și **PREȚIOASE**, V, 65.

PREVENȚIE, *presumpțiune*. Obștința și nouitatea, două cauze ale presumpțiunii în favoarea cuiva, XII, 4.

— Presumpțiunea în favoarea țării, XII, 22.

— Mizeriile precumpănirii, XII, 41.

PRICEPERE. A ieși din limitele priceperii sale, XII, 63.

PRIETENI. Ce trebuie să vedem în prietenii noștri, II, 19.

— Alături de cei dragi, IV, 23.

— Daruri între prieteni și urmările lor, IV, 41—43.

— Despre înălțarea prietenilor noștri, IV, 51.

— Unul singur este de ajuns pentru sine, nu pentru serviciul celorlalți, IV, 53.

— Despre alegerea prietenilor, IV, 56.

— În ce constă plăcerea prezenței prietenilor, V, 61.

— Sfaturi date prietenilor noștri, V, 64.

— Prieten cu trecere, VIII, 24—26.

— Prieteni care te servesc puțin sau prost, la curte, VIII, 28.

— Motiv de îngăduință pentru greșelile prietenilor noștri, XI, 28.

— Cauza simpatiei între prieteni, XI, 29.

— Filozofia care ne face ambițioși pentru prietenii noștri, XII, 70.

PRIETENIE. Femeile sârmă mai prejos de bărbați în prietenie, III, 58.

— Prietenie curată, inaccesibilă oamenilor mediocri, IV, 1.

- Caracterul prieteniei între ființe de sex diferit, IV, 2.
- Comparație între prietenie și dragoste, IV, 3—30.
- Prietenia, ca urmare a recunoștinței, IV, 22.
- Distanța dintre ură și prietenie, IV, 24.
- Despre o maximă imorală în prietenie, IV, 44.
- Prietenia trebuie să fie dezinteresată, IV, 57.
- Despărțire tirzie între prieteni, V, 39.
- Ce trebuie ca să ajungi departe în prietenie?, V, 62.

PRIMI (A). Dai dovadă uneori de oarecare generozitate și când primești, IV, 41.

PRINȚI DE SÎNCE, VIII, 20.

PROBITATE afectată, VI, 42, 43.

PROCESE. Încetineala lor, XIV, 41—42.

- Nu e cu neputință ca o persoană cu trecere să piardă un proces, XIV, 55.

PROCESELE-VERBALE de ședință; scurtarea lor, XIV, 42.

PROCURORI. Pretențiile lor, VII, 5.

PROIECTE de mare răsunet și cu mari urnări, XII, 115.

PRONUNȚARE schimonosită, V, 6.

PROSPERITATE. Influența unei mici prosperități asupra unui om de duh, născut semet, V, 36.

- Gînduri înfiripate în vreme de dizgrație, pe care le uităm în vreme de prosperitate, VIII, 66.

PROST, PROȘTI; PROSTUL INFUMURAT.

- Proștii citesc o carte fără s-o înțeleagă, I, 35.
- Admiră, uneori, I, 36.
- Un prost, comparat cu un om de duh, II, 37.
- Proștii nu-și dau seama că sînt stingheritori, V, 2.

- Mereu li se pare că-și bate cineva joc de ei, V, 51.
- A rîde de oamenii deștepți este privilegiul lor, V, 56.
- Greșelile lor îi pun în încurcătură pe înțelepți, XI, 62.
- Sînt ca niște automate, XI, 142.
- Nu mor — sau cîștigă murind, XI, 143.
- Omul de valoare și prostul, XII, 43.
- Definiția prostului, XII, 44.
- Este stingherit de persoana lui, XII, 53.
- Omul ilustru vorbește uneori ca un prost, XII, 63.
- Portretul prostului înfumurat, care face pe fam-liarul, IV, 71.
- Trebuie să fugi de prostul înfumurat, V, 29.
- Prostul ambițios, VI, 3.
- Prostul moare nepedepsit, XI, 90.
- Definiția prostului înfumurat, XII, 45.
- Ce l-ar putea face să-și schimbe firea, XII, 51.
- Care sînt ifosele lui, XII, 53.

PROSTIE. Faptul că te-ai ferit să comiți o prostie îți face mare plăcere, XI, 60.

PROTEU, intruchiparea plenipotențiarului, X, 12.

PROVINCIA, VIII, 12.

- Curtea, văzută din provincie, VIII, 6.
- Cum te poți face respectat de nobilul din ținutul tău, VIII, 11.
- Aerele de semetie căpătate la curte sînt distribuite cu de-amănuntul în provincie, VIII, 12, 14.

PROVINCIALII cred totdeauna că ne batem joc de ei, V, 51.

PRUDENȚA ține, cu folos, locul fineții, VIII, 85.

— Ea nu intră în planurile unui om rău, XII, 116.

PRUNE (*Amatorul de*), XIII, 2.

PUBLICUL constituie primejdia nevăzută a oamenilor ridicați de favoruri, XII, 61.

PUNGAȘI, *escroci*. Necesitatea lor la curte, VIII, 53.

PUNGAȘIE, VI, 44.

PURTAREA înțeleaptă are două puncte de sprijin, XII, 73.

PUTERNICI. Trebuie să nu vorbim pe seama lor, IX, 56.

PYRAME ȘI THISBÉ, tragedie de Pradon, II, 24.

Q

QUINAULT, poet, autorul operei *Roland*, I, 51 ; VII, 13 ; XII, 13.

R

RABELAIS, I, 43.

RABUTIN (*Bussy-*), I, 32.

RACAN, I, 42.

RACINE, IX, 42.

— Comparat cu Corneille, I, 54.

RAȚIUNÉ. În societate, rațiunea se pleacă prima, V, 41.

— A-ți da seama că ai pierdut-o, XI, 88.

— Rațiunea ține de adevăr, XI, 156.

— Este valabilă în orice loc, XII, 22.

RĂBDAREA, condiția succesului, XII, 108.

RĂU, RELE. Cei mari nu găsesc totdeauna prilejul să ne facă rău, IX, 52.

- Tot răul omului provine din faptul că nu poate să fie singur, XI, 99.
- Rele tolerate cu chibzuință în stat, X, 7.
- Sînt unele rele pe care le suportăm mai bine decît ne așteptăm, XI, 36.
- Omul rău moare prea devreme sau prea tîrziu, IV, 66.

RĂZBOI, X, 9, 10.

RĂZBUNA (*A se*). Din slăbiciune, vrem să ne răzbunăm, dar din lene nu ne răzbunăm, IV, 70.

RĂZBUNAREA este plăcută pentru cel care iubește mult, IV, 19.

REABILITARE, XIV, 3.

REFUZA (*A*) este primul gest al omului pe care îl rogi ceva, XI, 11.

REGE, REGI. Vlăstarele lor se nasc învățate, II, 33.

- Cum se vorbește cu regii, VIII, 79.
- Marea privație a unui rege, X, 15.
- Plăcerea pe care o simte de a fi uneori mai puțin rege, X, 16.
- Miniștrii îi învață pe regi să se achite de datorii și să se îmbogățească, X, 22.
- Știința amănuntelor, la un rege, X, 24.
- *Părintele poporului* — definiția regelui, X, 27.
- Sub un rege foarte mare, miniștrii nu au decît rolul de subalterni, X, 33.
- E mult să înduri soarta de a te fi născut rege, X, 34.
- Portretul unui mare rege, X, 35.
- Rege ateu, XIII, 21.

REGNIER DES MARAIS (*Abatele*). Elogiul lui, în *Discurs*.

REGRETELE celor pe care îi părăsim, II, 85.

REÎMPĂCAREA cu cineva este uneori semnul morții, XI, 108.

RELIGIE. Religia eșuează acolo unde interesul reușește, VIII, 73.

— Datini constante ale religiei, XII, 89.

— Cugete uluite de măreția religiei, scorbite de umilința ei, XVI, 20.

— Până unde îi duce pe oameni rivna pentru religie, XVI, 25.

— Fiecare își făurește religia lui, XVI, 24.

— Definiția religiei, XVI, 28.

— Religia micșorează teama de moarte, XVI, 32, 33.

— Ge capcană mai bine întinsă, dacă religia n-ar fi adevărată ? XVI, 34.

— Adevărată sau falsă, omul nu riscă nimic urmînd-o, XVI, 35.

REPUBLICĂ, cf. *Cîrmuire, stat*, II, 10 ; tot capitolul X, 1—35.

REPUTAȚIE. Despre reputația femeilor, III, 47.

— Despre bărbatul cu reputație, XII, 59.

RESENTIMENT, cu neputință în fața procedeeleor anumitor oameni, XI, 10.

REZIDENȚĂ, *reședință*, puțin respectată de anumiți episcopi, XIII, 29.

RIDICOL. Trebuie să știm să vedem ridicolul, I, 68.

— Ce-l dă în vileag, VI, 4.

— Un prost bogat nu are de ce să se teamă de ridicol, VI, 9.

- E nevoie de multe precauții ca să scapi de ridicol la curte, VIII, 88.
- Multe lucruri ridicole sînt fără importanță, XI, 158.
- Prostul nu scapă niciodată de ridicol, XII, 47.

RIDICULIZA (A), *a ironiza, a batjocori*. A ironiza cu grație, V, 4.

- Cine nu-și poate permite o zeflemisire usturătoare, V, 54.
- Ce putem ironiza la alții, V, 55.
- Cum spulberă un om inteligent batjocura unui mare nobil, IX, 26.

RISIPĂ, VII, 9.

RISIPITOR. E plăcut să trăiești în preajma lui, VI, 77.

RÎDE (A). Trebuie să rîzi înainte de a fi fericit, IV, 63.

- Cel care îi face pe alții să rîdă e rareori prețuit, V, 3.
- A rîde de oamenii deștepți este privilegiul proștilor, V, 56.
- Suveranii rîd de orice ; oamenii mai puțin fericiți nu rîd decît cînd trebuie, IX, 27.
- Oamenii care rîd de orice, XI, 77.

RÎNDĂȘIMEA nu are ce căuta la curte, VIII, 21.

- Nevoia de bani a împăcat nobilimea cu rîndășimea, XIV, 10.
- Eforturile oamenilor de rînd de a părea nobili, XIV, 2.

ROBĂ (cf. și *Magistratură*). Omul de robă, comparat cu ostașul, la romani, II, 29.

- Marea și mica robă, VII, 5.
- Omul cu robă în oraș și la curte, VII, 8.
- Roba, comparată cu spada, IX, 40.

- Conveniențe pe care trebuie să le respecte omul de robă, XIV, 47.

ROCHEFOUCAULD (*Ducele de La*). *Maximele* lui, în *Teofrast*.

RODOGUNE, tragedia lui Corneille, XII, 14.

ROMANII, în versurile lui Corneille, XII, 56.

ROMANUL ar putea fi folositor, I, 53.

RONSARD, I, 40.

RUFFIN cel jovial, XI, 123.

RUINARE. Cauza ruinării oamenilor cu spadă și cu robă, VI, 81.

RUSTICITATE, *bădărănie*, *neciopleală*. Rusticitatea săten-
celor, VII, 16.

- Când dăruiești ceva cu o mutră morocănoasă dai dovadă de neciopleală, VIII, 45.

- Grosolănia unui om de duh, XII, 48.

S

SALUT, *salutări*, *binețe*. Salutul celui care se îngîmfă că este salutat primul, V, 30.

- De ce ne salută unii oameni, VIII, 58 ; XI, 74.

- Ne place să fim salutați, XI, 74, 75.

SANNIONII. Armele, poveștile, vînătorile lor, VII, 10.

SANTEUL, sub numele de *Théodas*, II, 56 ; cf. Adaos scriso-
rile lui La Bruyère către Santeul.

SARAZIN, XIII, 10.

SATIRĂ, *satiric*. Un om născut creștin și francez este con-
strîns la satiră, I, 65.

- Sînt multe firi satirice, V, 4.

SAVANȚI. Savanții și bogații, VI, 56.

- Prejudecăți în defavoarea savanților, XII, 17, 18.
- Disprețul oamenilor politici față de savanți, XII, 19.
- Savanții universali și falșii savanți, XIII, 2.
- Despre femeile savante, III, 49.

SĂLBĂTICIA bărbaților, XI, 127.

SĂRAC, SĂRĂCIE. Efectul sărăciei asupra omului de duh născut mîndru, V, 36.

- Tinerețe și sărăcie, VI, 39.
- Sărăcia este apropiată de cinste, VI, 44.
- Contrast între mizeria extremă și bogăție, VI, 47.
- Între necazul săracilor și minia bogaților, VI, 48.
- Definiția sărăciei, VI, 49.
- Mari bogații, cauza viitoarei sărăcii, VI, 49.
- Portretul omului sărac, VI, 83.
- Sărăcia, mama nelegiuirilor, XI, 13.
- Despre juruințe de sărăcie, XIV, 31.
- Este necesar să existe săraci și bogați, XVI, 47—49.

SĂRMANI. Mai bine te expui nerecunoștinței decît să nu-i ajuți, IV, 48.

SCAPIN, care poartă flori de crin, VII, 13.

SCHINGIUIRE, XIV, 51.

SCOLASTICA s-a refugiat la sate, XV, 7.

SCRIE: (A), *scrisul*. Cum se scrie în mod firesc și clar, I, 13, 14, 56.

- A scrie după toanele dispoziției, I, 17.
- Cum scrie un om mediocru și cum scrie un om talentat, I, 18.
- Nu trebuie să scriem decît ca să spunem lucruri frumoase, I, 57.
- A scrie bine și a nu scrie de loc sînt două merite deosebite, I, 59.

- Scrisul potrivit regulilor te ajută să dai dovadă de duh în lucrare, I, 60.
- Trebuie să scrii pentru posteritate, nu pentru gustul secolului, I, 57.
- A scrie din joc, din lene, XII, 21.
- Scriem oare mai bine decât strămoșii noștri ? XIV, 13.

SCRIERI. Oameni care nu le aprobă decât după tipărirea și succesul lor, I, 21.

- Profunzimea și finețea unor scrieri, I, 57.
- Să nu punem prea multă imaginație în scrierile noastre, V, 17.

SCRIITOR. Totul e preferabil îndeletnicirii de scriitor, XII, 21.

- Scriitor din nevoia de bani, XV, 23.

SCRISORI *familiare*, în care excelează femeile, I, 37.

SCUDÉRY (*Madeleine de*), XII, 18.

SECRET, *discreție*. Ce-i face pe oameni în stare să fie discreți, V, 79.

SECRET, *taină*. Un bărbat păstrează mai bine taina altuia ; o femeie, pe a ei, III, 58.

- În prietenie, îți încredințezi taina ; în dragoste, îți scapă, IV, 26.
- Feluri diferite de a da taina în vileag, V, 80, 81.
- Suveranul este adesea prea plin de taina lui, X, 14.

SEGRAIS, în *Discurs*.

SEMINȚIE, *rasă, neam*. Oameni care își alcătuiesc singuri seminția, II, 22.

SENECA, filozof, V, 75.

SENIORI (*Marii*). Atențiile lor față de prinți, VII, 76.

SENTIMENT, *simțire, părere*. E greu să-i aducem pe alții la părerea noastră, I, 2.

— De unde provin unele sentimente puternice, IV, 82.

— Cei mari sînt călăușiți de sentiment, IX, 54.

SERVICII, *slujbe, funcții*. Trebuie să ajungi vrednic de ele înainte de a le cere, II, 10 ; VIII, 44.

— Cu ce condiții se lipsesc oamenii, în Franța, de slujbe, II, 12.

— Oferte de servicii, IV, 52.

SETHON, ambasador, V, 9.

SFAT. Adesea funest, V, 64.

— Cel mai bun sfat displace, XII, 76.

SIMPLITATEA este uneori în viață cea mai bună tactică, VIII, 89.

— Reîntoarcerea celor mari la simplitate, XIV, 8.

— A spune simplu lucrurile cele mai mari, V, 77.

SIMȚ (*Bunul*). În ce se arată, V, 17.

— El este cauza bunului-gust, XII, 56.

SINGULARITATE (*Dorința de*), *de originalitate*. Cum s-ar putea apropia de dreapta judecată, XII, 10.

SINGURĂTATE, *solitudine*. Gustul pentru singurătate inspirat de curte, VIII, 101.

— Răul nostru provine din faptul că nu putem fi singuri, XI, 99.

— Tinerii se împacă mai bine cu ea decît bătrînii, XI, 119.

SINONIME — bogăția spiritelor mediocre, I, 55.

SLĂBICIUNE, *slăbiciuni*. A iubi și a face versuri, două slăbiciuni, pentru unii, IV, 84.

- Ne mărturisim slăbiciunile pentru a le atenua, XI, 68.
- Slăbiciune în dragoste, IV, 34.
- În mîhnire, IV, 35.
- În ură, IV, 70.
- Slăbiciunea celui care se lasă condus, IV, 71.
- Ne ascundem mai cu dragă inimă slăbiciunile decît fărădelegile, IV, 74.

SOACRE, V, 45.

SOCIETATE. Despre societate și despre conversație, tot capitolul V, 1—83.

- Despre plăcerea societății între prieteni, V, 61.
- Inconvenientele spiritului de societate, XII, 39.

SOCRATE, în *Teofrast* ; II, 34.

SOCRI, V, 45.

SOFOCLE, poet tragic, I, 54.

SOLDATUL, la romani și la noi, II, 29.

SOLICITA (A). A-și cultiva prietenii de interes înseamnă a solicita, IV, 57.

- A solicita pentru alții sau pentru tine, VIII, 87.
- A-ți solicita judecătorul, XIV, 44.

SOSIE, lacheu, sub-arendaș, epitrop, VI, 15.

SOȚ, SOȚI. Soț avar și repezit, comparat cu un galant, III, 74.

- Cu excepția lăuziei, în unele căsnicii soțul e femeie, III, 76.

- Soți bătrîni și soții tinere, XIV, 69.

SPECTACOLE, I, 49 ; VIII, 50.

SPECTATORUL, de profesie, VIII, 13.

SPIRIT, *minte, talent, duh etc.* O minte chibzuită te face modest ; o minte mediocră te face înfumurat, I, 18.

- Oamenii de duh comparați cu proștii, I, 35.
- Mințile vaste, opuse minților juste și moderate, I, 61.
- Minți subalterne, I, 62.
- Lucrări în care intră duh, I, 64.
- Buna folosire a minții, lucru rar, II, 7.
- Mintea bună și urmările ei, II, 23.
- Spirite mărginite, II, 34.
- Omul de duh e cu o fire simplă și nu este înșelat decât o dată, II, 36.
- Mintea ne face mai puțin sociabili decât simțirea, IV, 78.
- Ceea ce dă duh, IV, 81.
- A scrie versuri este, pentru unii, o slăbiciune a minții, IV, 84.
- Raritatea glumeților cu duh, V, 3.
- Trebuie să ne acomodăm cu spiritul a tot felul de oameni, V, 5.
- Spirit afectat, V, 6.
- Despre cei cărora le lipsește duhul și care cred că au prea mult, V, 7.
- Despre înfumurați, ușuratici, înfipti, V, 8.
- Omul care se crede cu duh, supărător pentru alții, V, 11.
- Spiritul conversației, V, 16.
- Despre spiritul politeții, V, 32.
- Spirit fals, V, 65.
- Despre spiritul de care este nevoie ca să te căpătuiești, VI, 38.
- Ce poate ține loc de duh, VIII, 83.
- Trebuie minte ca să fii intrigant sau mai presus de intrigi, VIII, 92.
- Oamenii de duh, comparați cu oamenii mari sau cu oamenii de treabă, IX, 12.

- Utilitatea oamenilor deștepți pe lângă oamenii în posturi mari, IX, 34.
- Lipsa minții, mama fărădelegilor, XI, 13.
- Oamenii necinstiți nu au destulă minte, XI, 14.
- Mîntea chibzuită, înclinată spre indulgență, XI, 28.
- Habar n-avem că sîntem lipsiți de duh, XI, 83.
- Un om cu duh se recunoaște incompetent în anumite arte, dar își închipuie că poate înlocui un ministru, XI, 87.
- Spirite mijlocii, cele mai numeroase, XI, 86.
- Despre cel lipsit de duh, XI, 87.
- Omul cu spirit mediocru este serios, XI, 89.
- Neînțelegerea dintre minte și inimă, XI, 91.
- Mîntea se tocește, XI, 92.
- O anumită mediocritate a minții te face înțelept, XI, 153.
- Eleganța spiritului cere multă cultură, XII, 18.
- Viciile omului de duh, XII, 55.
- Cîtă minte îți trebuie ca să fii un om important, XII, 54.
- Raportul dintre spirit, talent, gust și bun-simț și dintre spirit și talent ; un om perfect într-o artă sau într-o știință, dar în nimic altceva în afară de ea nu e un om de duh, XII, 56.
- Despre spiritul jocului, XII, 56.
- Raritatea spiritului de discernămint, XII, 57.
- Prea mult spirit într-o predică, XV, 8.
- Cel cu mîntea supusă comparat cu cel cu mîntea dirză și cu mîntea slabă, XVI, 2.
- Joc de spirit — vanitatea ține în el locul rațiunii, XI, 103.

SPUNE (A). Totul s-a spus, I, 1.

- Trebuie să spunem cu noblețe lucrurile cele mai mărunte, V, 77.

— Spunem lucrurile cu mai multă finețe decît le scriem, V, 78.

STAT. Interesele statului trebuie să fie una cu ale suveranului, X, 26.

STATORNICIE în rău, XI, 2.

STATUL, *cîrmuirea*, II, 10 ; tot capitolul X, 1—35.

STIL. Cum s-a perfecționat, I, 15.

— Stilul schilodit, I, 29.

— Stilul frumos, I, 31.

— Despre stilul grav, I, 45.

— Frumusețea stilului înalță subiectele mici, I, 65.

— Trebuie să exprimăm cu noblețe lucrurile cele mai mici, V, 77.

— Despre stilul înflorat în predici, XV, 8.

STIMĂ, *prețuire*. Rareori avem pentru glumeți, V, 3.

— Ce trebuie să faci ca să fii stimat, V, 53.

— Cei mari trebuie să se facă demni de stimă, IX, 36.

— A stima pe cineva înseamnă a-l egala cu tine, XII, 71.

STOICISMUL, joc de duh, XI, 3.

STRATON, născut sub două stele, VIII, 96.

STUPIDITATEA, timpenia, XI, 86.

STUPIDUL, *tîmpitul* este un prost care nu vorbește, XII, 45.

SUBLIMUL. E mai ușor să-l ajungi decît să eviți tot felul de greșeli, I, 30.

— Ce este sublimul ? Caracteristicile lui, I, 55.

SUFICIENTI (*Oamenii*). Te expediază din cîteva cuvinte, V, 26.

SUFLET. Suflete murdare, VI, 58.

— Suflete nobile, VI, 59.

— Un suflet mare, XI, 81.

- Sufletul unui prost, XI, 142, 143.
- Uitarea sufletului, XII, 103.
- Imagine și parte a unei ființe absolut perfecte, XVI, 1.
- Dovedirea existenței și a nemuririi sufletului, XVI, 36—43.

SUNETUL, glasului ființei pe care o iubești, III, 10.

SUPLICII, *schingiuri*, VIII, 50.

SUSCEPTIBILITATE în iubire, IV, 29.

SUVERAN, *suverani*. Despre suveran, tot capitolul X, 1—35.

- Scularea suveranului, VIII, 74.
- Riscurile cuvintelor pe care i le adresezi, VIII, 79.
- Suveranii nu se mândresc prea mult cu lingușirile celor mari, IX, 18.
- Ei au bucurii din belșug, IX, 27.
- Se gîndesc la ei înșiși, IX, 29.
- Nu pot nici să răsplătească, nici să pedepsească de ajuns unele slugărnicii josnice, IX, 39.
- Gustul lor firesc pentru comparație, IX, 42.
- Despre educația tinerilor prinți, IX, 43.
- Confidenți și favoriți ai tînărului suveran, X, 13—19.
- Suveranul — imaginea lui Dumnezeu, XII, 6.
- În Franța, lumea cere ca suveranul să fie serios, X, 13.
- Moneda cu care cumpără suveranul victoria, X, 13.
- Schimb de îndatoriri între suveran și supușii săi, X, 28.
- Compararea suveranului cu un cioban, X, 29.
- Binele și răul pe care poate să-l facă suveranul, X, 30.

SYLVAIN, ajuns senior al parohiei, VI, 19.

SYRUS, devenit *Cyrus*, XIV, 9.

§

ŞARADE (Cei ce vorbesc în şarade), V, 7.

ŞARLATANI, XII, 21 ; XIV, 67, 68.

ŞEF (de poteră), XIV, 53.

ŞEFUL Consiliului de canonici, XIV, 26.

ŞTIRI şi *gazetari*, I, 33 ; V, 11.

T

TABĂRĂ, *tagmă, gaşcă*. Spiritul de tabără, I, 49.

— Incomoditatea partizanilor unei tabere, I, 58.

— Spiritul de tabără îi coboară pe oamenii cei mai de seamă, XI, 63.

TABERE. Luxul unor tabere militare, XIV, 63.

TACT. Un om cu tact ştie să se retragă la momentul potrivit, V, 2.

TACTICA, la curte, VIII, 90.

TAINE. Taxă pe sfintele taine, XIV, 23.

TANDREŢE, *dragoste duioasă*, în conversaţie, V, 68.

TALENTE. Universalitatea talentelor este de neînţeles pentru cei cu vederi mărginite, II, 34.

— Talentele trupului şi ale minţii sînt idolatrizate, XI, 84.

— Utilitatea talentelor obişnuite, XI, 86.

— Spirit şi talent, XII, 56.

TARTUFFE, după La Bruyère, XIII, 24.

TATĂ, *părinți*. Părinți străni, XI, 17.

— Tată greu de împăcat cu fiica lui, XIV, 28.

— Tată cartofor, care își face fata să se călugărească, XIV, 30.

TĂCEA (A). A ști să taci despre ce nu știi, XII, 63.

TEATRU. Rîdem nestingheriți la teatru, dar ne este rușine să plîngem, I, 50.

— Despre moravurile pe care trebuie să le respectăm la teatru, I, 52.

TÉLÉPHE, care vorbește despre ce nu știe, XI, 141.

TÉLÉPHON, cel cu neputință de definit, IX, 20.

TERENȚIU, în *Teofrast*, I, 38.

TESTAMENTE, XIV, 57—58.

— Izvoare de procese și de decepții, XIV, 58.

TEXTE. Recomandarea studiului lor, XIV, 72.

THÉAGÈNE, vicios din naștere sau din slăbiciune, IX, 2.

THEATINII, XIV, 19.

THÉOBALDE, îmbătrînit, V, 66.

THÉOCRINE, autor, I, 25.

THÉOCRITE, V, 75.

THÉODAS (Santeul), XII, 56.

THÉODAT, predicator, XV, 16.

THÉODECTE, la *Euthydème*, V, 12.

THÉODEME felicitat pentru o predică la care s-a poticnit, V, 25.

THÉODORE, XV, 11.

THÉODOTE, autor care vrea să fie plasat, VIII, 61.

THÉODULE, predicator apreciat pentru că nu are succes, XV, 14.

THÉOGNIS, cel împopotonat, IX, 48.

THÉONAS, numit episcop, VIII, 52.

THÉOPHILE, care ține să-i conducă pe cei mari, IX, 15.

THÉOTIME, predicator, XIII, 1.

THÉRAMÈNE, care a primit o moștenire, VII, 14.

THERSITE, IX, 41.

THIMAGÈNE, VIII, 78.

THRASON, care vrea să se căsătorească și a depus banii pentru o slujbă, VII, 9.

THRASILLE, rănit de o săgeată a *Caracterelor*, XII, 111.

TIMANTE, numit într-un post nou, VIII, 56.

• TIMON, mizantropul, XI, 155.

TIPĂRI (A) cărți din nevoia de bani, XV, 23.

TIMP, *timpuri*. Alte timpuri, alte moravuri, III, 45.

— Efectul timpului asupra dragostei și a prieteniei, IV, 4.

— Regretul zadarnic după timpul pierdut, XI, 46.

— Vremea de altădată, XII, 83.

— Despre buna și despre proasta folosire a timpului, XII, 101.

— Timpul nu este decît un punct în veșnicie, XIII, 31.

TINERET, *tinerețe, tînăr*. Tinerii se împacă mai bine cu singurătatea decît bătrînii, XI, 119.

— Tonul hotărît al tinerilor, VIII, 77.

TIRANIA nu cere nici artă, nici știință, X, 2.

TITE, clericul care așteaptă un post, XIV, 25.

TITUS, care s-a crezut bogat, XIV, 59.

TITLURI. Oamenii se disting datorită lor, II, 26.

TITYRE, XII, 21.

TOANĂ, capriciu, dispoziție, XI, 9 ; 133.

- TONUL dogmatic provine din ignoranță, V, 76.
- TRAGIC (*Poemul*), I, 51.
- TRĂI (A). Nu trăiești cu adevărat decît la țară, XII, 110.
— Cine a trăit o zi a trăit un secol, XVI, 32.
- TRĂSĂTURILE dau în vileag firea și moravurile cuiva, VI, 53.
- TRIMALCION, clientul unui șarlatan, XIV, 68.
- TRIPOURI publice, VI, 74.
- TRÎNDĂVIE, *lene*. Lenea înțeleptului, II, 12.
— Dă adesea naștere afectării, XI, 146.
- TROILE, folositor celor care au avere prea multă, V, 13.
- TROPHIME, care nu are nevoie să fie cardinal, II, 26.
- TRUFIE. Trufia unor oameni pînă în momentul cînd sosirea unui înalt demnitar îi pune la locul lor, VIII, 17.
— Ifosele trufașilor, IX, 17—19.
- TRYPHON, ambițios fățarnic, VI, 50.
- TYPHON, în provincia lui, XIV, 62.

T

- ȚĂRANII. Mizeria lor, XI, 128.

U

- UITA (A). Ță voi să uiți pe cineva înseamnă a te gîndi la el, IV, 38.
- UMILI (A se). Cînd trebuie să ne umilim, XV, 28.
- UMILINȚĂ. Virtute supranaturală, XI, 69.
- URĂ, A URI. Distanța de la ură la prietenie, IV, 24.

- Ce înseamnă să viețuiești alături de o ființă pe care o urăști, IV, 40.
- Ura este mai puțin costisitoare decât prietenia IV, 44.
- Ura pe care o simțim față de cei pe care i-am jignit, IV, 68.
- Ura, semn de slăbiciune, IV, 70.
- Este neputincioasă împotriva celor mari, IX, 51.
- Ura, tovarășă nedespărțită a invidiei, XI, 85.
- Dirzenia urilor, XI, 108.
- Ura celor răi poate să ducă la vanitate, XV, 28.
- URIT, URITENIE, VI, 9.**
 - O urită nu poate fi iubită decât la nebunie, IV, 36.
 - La un om de valoare, uritenia nu-și produce efectul, XII, 33.
- UȘURĂTATE, UȘURINȚĂ. Definiția femeii ușoare, III, 24.**
 - Cu ce prilej bărbații acuză femeile că sînt ușurate, IV, 17.
 - În ce se manifestă ușurătatea bărbaților, XI, 2.
- UZANȚE. Necunoașterea lor, XII, 36.**
 - Despre unele uzanțe, tot capitolul XIV, 1—73.

V

- VALEȚI, IX, 33.**
- VALOARE (Falsă), XII, 96.**
- VANITATE, XI, 72, 148.**
 - Ea te face să vorbești cu aprindere, V, 67.
 - Vanitatea unor îmbogățiți care imită odraslele princiare, VII, 11.
 - Vanitatea curteanului căruia suveranul i-a acordat o favoare, VIII, 45.

- Ea ține adesea locul simțului datoriei, XI, 64.
- Oamenii foarte vanitoși nu vor să pară vanitoși, XI, 66.
- Ce-i convine omului vanitos și prin ce se arată ridicol, XI, 65.
- Vanitatea ne face bănuielnici despre semeția altuia față de noi, XI, 72.
- Omul vanitos nu se crede niciodată destul de fericit, XI, 134.
- Vanitatea și bizareria sînt cauzele nedreptății, XII, 80.
- Celui stăpînit de vanitate îi place să se arate în fața celor mari, II, 14.

VAUBAN, XII, 94.

VĂDUVĂ. Ce înseamnă să te căsătorești cu o văduvă, VI, 61.

VĂDUVUL care vrea să se recăsătorească, V, 82.

VERSURI. Unii se feresc să spună că fac versuri ca de o slăbiciune spirituală, IV, 84.

VECERNIE, XIII, 21.

VERSAILLES, IX, 53 ; XI, 145.

VIAȚA este scurtă, dacă nu ținem seama decît de ce are plăcut, IV, 64.

- Dintre omul mare și ostaș, care riscă mai mult punîndu-și viața în joc, IX, 41.
- Viața se scurge dorind, XI, 19.
- Mizerabilă, este anevoioasă ; fericită, e îngrozitor s-o pierzi, XI, 38.
- Ținem la viață, dar o risipim, XI, 34.
- Ne este dragă viața, XI, 41.
- Viața este ca un somn, XI, 47.
- Folosim o parte din viața noastră ca s-o facem pe cealaltă vrednică de plîns, XI, 102.

- Ne e mai dragă oare cinstea decât viața ? XII, 97.
- VICII. Asemănarea lor cu vreo virtute, IV, 72.
 - Despre anumite vicii ale sufletului, XI, 4.
 - Vicii naturale și vicii dobândite, XI, 15.
 - Vicii unice, fără urmări și strict personale, XI, 158.
 - Originea lor, XII, 47.
- VICIOȘI. Cine ajunge vicios din slăbiciune este vrednic de dispreț, IX, 2.
- VIITOR. Viață viitoare, VI, 26.
- VIRTUOS (*Omul*). Convenția pe care trebuie s-o facă omul virtuos cu cei care vor să-l corupă, IX, 2.
- VIRTUTE, *virtuți*. A nu vedea decât virtutea la prieteni, II, 19.
 - E un lucru rar, care ar trebui să ne miște mai mult, II, 20.
 - Falsa virtute, III, 48.
 - Fără virtute, măreția și talentul sînt de plîns, IX, 12.
 - Prin virtute pot spera cei mari să rămînă în amintirea oamenilor, X, 21.
 - Virtuți ale inimii neluate în seamă, XI, 84.
 - Două virtuți pe care le admiră oamenii : vitejia și dărnicia, XI, 84.
 - Virtutea este statornică, XI, 148.
 - Despre noblețea care este sau care nu este virtute, XIV, 15.
 - Trebuie să știm cum să-i facem pe cei tineri s-o iubească, XII, 30.
 - Virtutea nu este supusă capriciilor modei, XIII, 5.
 - Cine a observat curtea știe ce înseamnă virtutea și evlavia, XIII, 20.
 - Virtutea depășește vremurile, XIII, 31.

— În lipsa unei religii, virtutea e lucrul cel mai bun, XVI, 35.

VITEJIE, *bravură*, IX, 41 ; XI, 66, 84 ; XII, 99.

VITREGE (*Mame*), V, 46.

VIZITE, VII, 20.

VÎNĂTORI (*Despre anumiți*), VII, 10.

VÎRI (A se) pe sub pielea altuia, măgulindu-l sau compătîmindu-l, XI, 109.

VOCATIA pentru cariera militară, pentru magistratură, pentru biserică este hotărîtă de faptul dacă ai bani mai mulți sau mai puțini, VI, 5.

— Vocația fiicei unui jucător de cărți, XIV, 30.

— Vocația de predicator, XV, 23, 24.

VODEVILURI, VII, 13.

VOITURE, I, 37, 45 ; XIII, 10 ; XIV, 73 ; în *Discurs*.

VOLUPTATE. Este rodul norocului sau o despăgubire a nenorocului, XI, 110.

VORBĂ, *vorbe, cuvinte, spuse*. La ce te expui dacă nu-ți supraveghezi cuvintele, XII, 39.

— Meșteșugul vorbirii comparat cu meșteșugul războiului, XV, 15.

— Respectarea cuvîntului dat costă mult, IV, 52.

VORBI (A). Despre cei care vorbesc prea mult sau în momente nepotrivite, V, 18 ; VIII, 84 ; XII, 86.

— A vorbi ca să jignești, V, 27.

— A vorbi nelămurit, V, 65.

— A vorbi fără să asculți, V, 67.

— Afectarea în vorbire, XI, 146.

— Prostul înfumurat vorbește prost, XII, 51.

— Un om ilustru care vorbește ca un prost, XII, 63.

— Avantajul celui care vorbește puțin, XII, 86.

VORBIRE. Să ne însușim o vorbire simplă, V, 7.
VREME, *vremuri*. Cf. *timp*.

X

XANTHUS, libret, II, 18.
XANTIPPE, venit din provincia lui, VIII, 68.

Z

ZARURI. Norocul lor, VI, 74.
ZAMET, V, 8.
ZÉLIE, habotnică îmbogățită, XIII, 25.
ZÉLOTES, care apreciază cu întârziere o lucrare frumoasă,
I, 21.
ZENOBIA, regina Palmirului, VI, 78.
ZGÎRCENIE, *avarție*, la bătrâni, XI, 113.
ZODII. Omul născut sub două zodii, VIII, 96.
ZOILE, căruia Ariste îi citește opera lui, I, 19.
ZVONURI care circulă, XII, 38.

TABEL RECAPITULATIV

INDICÎND SPORIREA NUMĂRULUI „CARACTERELOR” LUI LA BRUYÈRE ÎN EDIȚIILE ORIGINALE

(După ediția Marii scriitori ai Franței)

CAPITOLE	Edițiile I—III (1688)	Ediția IV (1689)	Ediția V (1690)	Ediția VI (1691)	Ediția VII (1692)	Edițiile VIII—IX (1694—96)	
I Despre creațiile artistice		85	51	61	64	67	69
II Despre meritul personal		23	31	37	39	42	44
III Despre femei		37	55	65	66	81	81
IV Despre inimă		18	67	79	81	86	85
V Despre societate și despre conversație		35	58	77	77	80	83
VI Despre bunurile materiale		29	46	68	75	79	83

VII Despre oraş	4	13	19	19	19	22
VIII Despre curte	39	63	76	87	96	101
IX Despre cei mari	19	37	44	55	57	56
X Despre suveran sau despre cîrmuire	10	19	22	23	32	34
XI Despre om	73	122	139	146	152	159
XII Despre judecăţi	30	85	99	106	110	119
XIII Despre modă	10	17	18	29	29	31
XIV Despre cîteva uzanţe	18	46	58	68	69	73
XV Despre amvon	15	22	24	25	28	30
XVI Despre liber- cugetători	24	31	36	36	45	49
EPILOG	1	1	1	1	1	1
TOTAL	420	764	923	997	1073	1120

CUPRINS

Capitolul X	Despre suveran sau despre cîrmuire	5
Capitolul XI	Despre om	38
Capitolul XII	Despre judecăți	120
Capitolul XIII	Despre modă	187
Capitolul XIV	Despre cîteva uzanțe	218
Capitolul XV	Despre amvon	270
Capitolul XVI	Despre liber-cugetători	291

ANEXE

DISCURSUL DE RECEPȚIE ROSTIT LA ACADEMIA FRANCEZĂ

Prefață	339
Discurs rostit la Academia Franceză, luni, 15 iunie 1693	355

SCRISORI

XIX La Bruyère către Bussy	373
XX Bussy către La Bruyère	374
XXI La Bruyère către Santeul	374
XXII La Bruyère către Santeul	375
<i>Indice alfabetic și analitic</i>	<i>375</i>

<i>Tabel recapitulativ indicînd sporirea numărului Caracterelor lui La Bruyère în edițiile originale</i>	<i>461</i>
--	------------

Redactor responsabil : ELENA MURGU
Tehnoredactor : ION TUDOR

*Dat la cules 09.12.1967. Bun de tipar 31.01.1968.
Apărut 1968. Tiraaj 77 160 ex. broșate. Hirtie ziar
de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 18,18. Coli
tipar 14,5. A. nr. 20 217/1967. C.Z. pentru bibliote-
cile mari și mici 84—8—59*

Tiparul executat sub comanda nr. 70 888 la
Combinatul Poligrafic „Casa Științei”, Piața
Științei — 1, București — Republica Socialistă
România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

